

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№17 вересень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 07.09.23 р.
Підписано до друку 07.09.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 28.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0709/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А.

Міжнародний досвід інституційного сприяння розвитку цифрової економіки і протидії загрозам техноглобалізму в умовах інноваційного суперництва 5

Станкевич І. В., Дюгованець О. М., Задорожна І. В.

Модель загальної трансформації проєктного менеджменту виробничих підприємств України 13

Вахович І. М., Матрунчик Д. М., Погуляйко Ю. М.

Парадигмальний концепт стратегічного цілепокладання інноваційної трансформації поствоєнної економіки на регіональному рівні: особливості формування інноваційної інфраструктури 19

Височанська М. Я., Білотіл В. Ю.

Житловий фонд України: довоєнний період, поточний стан і плани післявоєнного відновлення 28

Зборовська О. М., Луговий О. С.

Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення стратегічної стійкості промислових підприємств 39

Акімова А. М., Герман М. В.

Діагностика фінансового стану підприємства та шляхи його покращення 44

Морозова А. С., Микитюк І. С.

Цифрова трансформація страхового ринку 49

Лазарева О. В., Мась А. Ю., Борисевич К. Ю.

Впровадження ефекту синергії у землекористуванні у післявоєнний період 54

Демчишак Н. Б., Юрків Р. Р., Клініліна А. В.

Розвиток стартап-екосистеми як основа післявоєнного відновлення України: роль фінансових технологій, інвестицій та інноваційного підприємництва 59

Шафранова К. В., Кулініч Т. В., Бакланова О. Г.

Впровадження зелених технологій та сталих практик у бізнес 66

Олексюк В. О.

Інституціоналізація інноваційної модернізації в умовах постіндустріальних трансформацій 72

Козьмук Н. І.

Роль підприємництва у формуванні цільового капіталу в Україні 77

Тимошук О. О.

Еволюція середземноморського ринку туристичних послуг 82

Державне управління

Антонова Л. В., Івашова Л. М., Антонов А. В.

Проблеми децентралізації та розвитку територіальних громад в Україні: соціальні аспекти 87

Ситник Г. П.

Особливості вироблення публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни 96

Обушна Н. І.

Проблеми управління комунальною власністю територіальних громад України в умовах формування громадянського суспільства 101

Ткач О. І.

Еволюція концепту місцевого самоврядування в натуралістичних і державоцентричних політичних теоріях 108

Юзефович В. В.

Механізми планування розвитку територій старостинських округів в територіальних громадах 113

Дехтяренко Ю. Ф.

Модернізація механізмів оренди майна комунальної власності під впливом становлення транспарентного публічного управління 118

Тілікіна Н. В.

Модель реалізації молодіжної політики в Україні під час її становлення та в умовах воєнного стану 127

Баб'як О. В.

Запровадження державою реабілітаційних та профілактичних заходів під час пандемії: ретроспективний огляд 137

Шалько М. Н.

Перспективні параметри розвитку охорони здоров'я 144

Теребун О. С.

Проблеми європейського досвіду інституціоналізації діалогових форм міжсекторальної співпраці органів публічної влади і інституцій громадянського суспільства: досвід для України 147

Дричик В. М.

Організаційно-правове забезпечення воєнної безпеки в системі публічного управління 153

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2023

CONTENTS:

Economy

Reznikova N., Karp V., Ivashchenko O.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND COUNTERING THE THREATS OF TECHNOGLOBALISM IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE COMPETITION 5

Stankevych I., Diugowanets O., Zadorozhna I.

MODEL OF GENERAL TRANSFORMATION OF PROJECT MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE 13

Vakhovych I., Matrunchyk D., Pohuliako Yu.

PARADIGMATIC CONCEPT OF STRATEGIC GOAL-SETTING FOR INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE POST-WAR ECONOMY AT THE REGIONAL LEVEL: PECULIARITIES OF FORMATION OF INNOVATION INFRASTRUCTURE 19

Vysochanska M., Bilotil V.

HOUSING STOCK OF UKRAINE: PRE-WAR PERIOD, CURRENT STATE AND POST-WAR RECOVERY PLANS 28

Zborovska O., Luhovyi O.

RISK MANAGEMENT AS A TOOL FOR ENSURING STRATEGIC SUSTAINABILITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 39

Akimova L., Herman M.

DIAGNOSTICS OF THE FINANCIAL STATE OF THE ENTERPRISE AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT 44

Morozova L., Mikityuck I.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE INSURANCE MARKET 49

Lazarieva O., Mas A., Borysevych K.

IMPLEMENTATION OF THE SYNERGY EFFECT IN LAND USE IN THE POST-WAR PERIOD 54

Demchyshak N., Yurkiv R., Klipilina A.

DEVELOPMENT OF STARTUP ECOSYSTEM AS THE BASIS OF POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE: THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGIES, INVESTMENTS AND INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP 59

Shafranova K., Kulinich T., Baklanova O.

IMPLEMENTATION OF GREEN TECHNOLOGIES AND SUSTAINABLE PRACTICES IN BUSINESS 66

Oleksiuk V.

INSTITUTIONALIZATION OF INNOVATIVE MODERNIZATION IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIAL TRANSFORMATIONS 72

Kozmuk N.

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FORMATION OF TARGET CAPITAL IN UKRAINE 77

Timoshchuk O.

EVOLUTION OF THE MEDITERRANEAN MARKET OF TOURIST SERVICES 82

Public administration

Antonova L., Ivashova L., Antonov A.

PROBLEMS OF DECENTRALIZATION AND DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE: SOCIAL ASPECTS 87

Sytnyk H.

FEATURES OF PUBLIC POLICY MAKING IN THE ENERGY SPHERE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR 96

Obushna N.

PROBLEMS OF COMMUNAL PROPERTY MANAGEMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF CIVIL SOCIETY FORMATION 101

Tkach O.

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN NATURALISTIC AND STATE-CENTRED POLITICAL THEORIES 108

Iyzefovych V.

MECHANISMS FOR PLANNING THE DEVELOPMENT OF TERRITORIES OF STAROSTA DISTRICTS IN TERRITORIAL COMMUNITIES 113

Dekhtiarenko Yu.

REFORMING THE MECHANISMS OF LEASING COMMUNAL PROPERTY UNDER THE INFLUENCE OF THE ESTABLISHMENT OF TRANSPARENT PUBLIC ADMINISTRATION 118

Tylikina N.

YOUTH POLICY IMPLEMENTATION MODEL IN UKRAINE DURING ITS ESTABLISHMENT AND UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL 127

Babiak O.

STATE IMPLEMENTATION OF REHABILITATION AND PREVENTIVE MEASURES DURING PANDEMICS: A RETROSPECTIVE REVIEW 137

Shalko M.

PROSPECTIVE PARAMETERS OF HEALTH CARE DEVELOPMENT 144

Terebun O.

CHALLENGES OF THE EUROPEAN PRACTICE OF INSTITUTIONALIZING DIALOGUE FORMS OF CROSS-SECTOR COOPERATION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: EXPERIENCE FOR UKRAINE 147

Drychuk V.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROVISION OF MILITARY SECURITY IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION 153

УДК 339.9+ 330.47:004

*Н. В. Резнікова,**д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>**В. С. Карп,**к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-8517>**О. А. Іващенко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри кафедри міжнародної економіки, Київський університет імен Бориса Грінченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.5

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ІНСТИТУЦІЙНОГО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ І ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ТЕХНОГЛОБАЛІЗМУ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО СУПЕРНИЦТВА

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations,
Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

V. Karp,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International business, Educational
and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv University

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND COUNTERING THE THREATS OF TECHNOGLOBALISM IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE COMPETITION

Мета статті полягає в аналізі міжнародного досвіду інституційного регулювання процесів цифрової трансформації економіки і протидії домінуванню великих технологічних компаній, які вдаються до викривлення ринків і зневажання конкуренцією через своє панівне становище на цифрових платформах. Аналіз міжнародного досвіду інституційного регулювання процесів цифрової трансформації економіки дозволив виокремити стратегічні документи, які визначають середовище реалізації відповідних цифрових ініціатив та механізми їхнього впровадження на мега- (зокрема, глобальні ініціативи ПРООН, ОЕСР),

мета- (стратегії цифрового розвитку в межах інтеграційних об'єднань), макро- (серед іншого, національні стратегії розвитку цифрових еко-систем, інновацій, технологій, ІКТ) і мезорівнях (стратегії впровадження цифрових бізнес-моделей і платформізації виробничих процесів на рівні компаній), що продиктовано усвідомленням ризиків цифрової конкуренції і глобального технологічного та інноваційного суперництва. Виявлено, що потужність стратегії цифрової трансформації полягає у її масштабах та цілях: менш зрілі в цифровому відношенні організації, як правило, зосереджуються на впровадженні окремих цифрових технологій, тоді як цифрові стратегії у зрілих організаціях розробляються з прицілом на трансформацію бізнесу. Зокрема, на мезорівні виокремлюються стратегії розвитку технологій SMACIT (соціальні, мобільні, аналітичні, хмарні та технології інтернет речей) та інших цифрових технологій, які відкривають можливість поєднання існуючих компетенцій компаній із новими цифровими можливостями, що передбачає перегляд існуючих стратегій та практики діяльності. Компанії, які впроваджують стратегії цифрових рішень, можуть зрештою стати сервісними компаніями, які змінюють бізнес-моделі, переорієнтовуючись від продажу продукту на надання поточних послуг. Виокремлення складових екосистеми цифрової економіки дозволило визначити простір для реалізації ініціатив із державного регулювання процесів цифрової трансформації економіки. Відзначено, що усвідомлення складності процесів трансформації економіки в напрямку її оцифрування та цифровізації сприятимуть своєчасному розвитку цифрової інфраструктури і цифрових платформ, що забезпечить динамічне проходження зоною трансформації до зони набуття цифрових порівняльних переваг. Встановлено, що типова Стратегія цифрової трансформації економіки має містити опис: екосистеми регулювання, екосистеми фінансової підтримки для сприяння цифровій трансформації економіки, екосистеми підтримки RDI, екосистеми розвитку цифрових знань, навичок і компетенцій.

The purpose of the article is to analyze the international experience of institutional regulation of the processes of digital transformation of the economy and countering the dominance of large technology companies that resort to distorting markets and competition due to their dominant position on digital platforms. In the context of techno-globalism, the main factor in economic development and ensuring the international competitiveness of companies and states is the ability of manufacturers to develop and implement new technologies, which depends on the amount of funding raised in the scientific and technical sphere. An analysis of international experience in the institutional regulation of the processes of digital transformation of the economy made it possible to identify strategic documents that determine the environment for the implementation of relevant digital initiatives and the mechanisms for their implementation at mega- (in particular, the global initiatives of the UNDP, OECD), meta- (digital development strategies within the framework of integration associations), macro- (among other things, national strategies for the development of digital eco-systems, innovations, technologies, ICT) and meso levels (strategies for the implementation of digital business models and platformization of production processes at the company level), which is dictated by the awareness of the risks of digital competition and global technological and innovative rivalry. It was revealed that the mission of a digital transformation strategy depends on the scale of its goals: less digitally mature companies, as a rule, focus on the implementation of certain digital technologies, while digital strategies in mature companies are developed with an eye to business transformation. In particular, at the meso level, strategies for the development of SMACIT technologies (social, mobile, analytical, cloud and Internet of things technologies) and other digital technologies are distinguished, opening up the possibility of combining existing company competencies with new digital opportunities, which involves revising existing strategies and business practices. Companies embracing digital solution strategies can end up as service companies that change business models from selling a product to delivering current services. The identification of the components of the ecosystem of the digital economy made it possible to determine the space for the implementation of initiatives in the field of state regulation of the processes of digital transformation of the economy. It is noted that awareness of the complexity of the processes of transformation of the economy in the direction of its digitization and digitalization will contribute to the timely development of digital infrastructure and digital platforms, which will ensure dynamic passage through the transformation zone into

the zone of acquiring digital comparative advantages. It has been established that a typical strategy for the digital transformation of the economy should contain a description of: ecosystems of regulation, ecosystems of financial support to promote the digital transformation of the economy, RDI support ecosystems, ecosystems for the development of digital knowledge, skills and competencies.

Ключові слова: технологічне й інноваційне суперництво, міжнародна конкуренція, лідерство, техноглобалізм, Big Techs, цифрова економіка, цифровий ринок, цифрова екосистема, цифрова торгівля, трансформація, діджиталізація, інституційний механізм, економічний розвиток, бізнес-середовище, технології та інновації, стартапи, електронний бізнес.

Key words: technological and innovative rivalry, international competition, leadership, technoglobalism, Big Techs, digital economy, digital market, digital ecosystem, transformation, digitalization, institutional mechanism, economic development, business environment, technology and innovation, e-business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток цифрової економіки докорінно змінив ціннісну пропозицію товарів і послуг завдяки зниженню транзакційних і посередницьких витрат і використанню інформації з даних, які генеруються та поширюються на цифрових платформах, що впливає на ланцюги створення вартості, ланцюги поставок, сегментацію ринку, трансформацію продуктів, що актуалізує необхідність впровадження нормативних змін у різноманітних сферах, враховуючи політику конкуренції та захисту даних і кібербезпеки. На національному рівні урядами країн дедалі активніше впроваджуються відповідні стратегії цифрової трансформації економіки, які покликані ініціювати або пришвидшити процеси інтеграції передових цифрових технологій та інновацій у секторах економіки, враховуючи як виклики їхнього динамічного впровадження для конкурентоспроможності всіх суб'єктів бізнес-середовища, так і нагальність набуття необхідних знань та цифрових компетенцій для завчасного впровадження таких технологій у бізнес-процеси та процеси виробництва для елімінування загроз техноглобалізму. Визначальна роль цифрових технологій у підтримці вже завойованих конкурентних позицій або у набутті нових порівняльних переваг в умовах стратегічного суперництва в інноваційних сферах незаперечна, втім без належного інституційного супроводу використати потенціал цифровізації для конструктивного перегляду позицій країни у міжнародному поділі праці [1] не вдасться.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Н. Шлафман [2] визначає техноглобалізм як процес глобалізації, який розповсюджується на сферу іннова-

ційних технологій і науково-дослідницьких та конструкторських робіт. М. Глік, К. Рютшлін, Д. Буш [3] розглядають техноглобалізм через призму дослідження впливу мережевих ефектів платформ великих технологічних компаній, які зберігають своє домінуюче становище на ринку, на ринкову концентрацію у спробах стримування конкурентного тиску з боку стартапів. Автори приходять до висновку, що стратегія придбання великими технологічними компаніями стартапів не тільки приносить користь чинному оператору, а й знижує конкурентний тиск потенційних учасників на периферію ринку, а також запобігає розширенню таких фірм, які можуть підірвати домінуюче становище Big Techs. Зазначене спостереження і дозволяє авторам надавати рекомендацію щодо виконання антимонopolними регуляторами у повній мірі покладених на них функцій протидії недобросовісній конкуренції. К. Краус і Н. Краус [4], використовуючи міждисциплінарний підхід до ґрунтовного дослідження процесів цифрової трансформації, серед іншого, акцентували на вивченні дієвості інституційних механізмів стимулювання розвитку інновацій та важливості цифрової модернізації підприємств для збереження їхньої конкурентоспроможності. Участь державних регуляторів у розвитку процесів цифровізації економіки глибоко розкрита експертами Центру Разумкова [5]. Важливість інституційного супроводу процесів цифрової трансформації економіки розкрита експертами ОЕСР [6] і ПРООН [7]. Д. Шматков, В. Кохан, О. Бринцев, І. Мамаєв, С. Водорезова, Є. Новіков, Л. Шевченко, Ю. Пасмор дослідили правове регулювання цифрових платформ та актуальні питання обробки та обігу даних у цифрових інфраструктурах, розкрили новітні підходи до регулювання цифрових інформаційних послуг та конкурентні переваги та конкурентоспроможність цифрових підприємств [8].

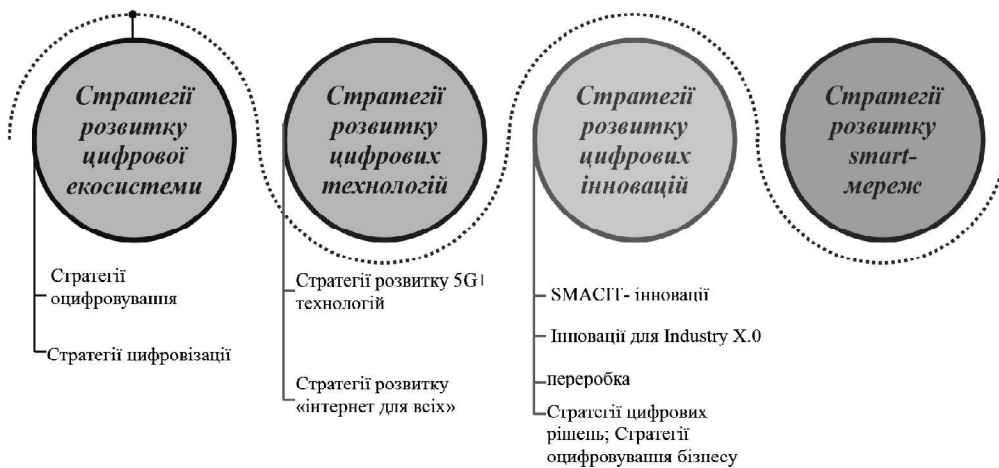

Рис. 1. Інституційне сприяння цифровій трансформації

Джерело: укладено авторами.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в аналізі міжнародного досвіду інституційного регулювання процесів цифрової трансформації економіки і протидії домінуванню великих технологічних компаній, які вдаються до викривлення ринків і зневажання конкуренцією через своє панівне становище на цифрових платформах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз міжнародного досвіду інституційного регулювання процесів цифрової трансформації економіки дозволив виокремити стратегічні документи, які визначають середовище реалізації відповідних цифрових ініціатив та механізми їхнього впровадження на мега- (зокрема, глобальні ініціативи ПРООН, ОЕСР), мета- (стратегії цифрового розвитку в межах інтеграційних об'єднань), макро- (серед іншого, національні стратегії розвитку цифрових еко-систем, інновацій, технологій, ІКТ) і мезорівнях (стратегії впровадження цифрових бізнес-моделей і платформізації виробничих процесів на рівні компаній), що продиктовано усвідомленням ризиків цифрової конкуренції і глобального технологічного та інноваційного суперництва [9; 10] (Рис. 1).

У 2019 році ПРООН оголосила Першу цифрову стратегію [7], в якій виокремлено два напрямки розвитку: оцифрування (процес перетворення фізичної інфраструкції в цифровий формат, який зазвичай керується технологіями, які зосереджуються на підвищенні ефективності шляхом автоматизації існуючих процесів) і цифровізація (використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі організації, зокрема створення нових або покращених способів надання послуг і підвищення їхньої якості). Експерти Deloitte [11] зауважують на важливості розробки цифрової стратегії компанії для набуття цифрової зрілості організації, коли цифровізація змінює бізнес-процеси та бізнес-моделі. Вони з'ясували, що лише 15% компаній, які перебувають на ранніх стадіях цифрової зрілості, мають чітку та послідовну цифрову стратегію. Втім серед великих технологічних компаній цифрову стратегію розвитку мають понад 80%.

Підхід Н. Ханни [12] до виокремлення складових екосистеми цифрової економіки (див. Рис. 2) дозволяє

визначити простір для реалізації ініціатив із державного регулювання процесів цифрової трансформації економіки.

Потужність стратегії цифрової трансформації полягає у її масштабах та цілях: менш зрілі в цифровому відношенні організації, як правило, зосереджуються на впровадженні окремих цифрових технологій, тоді як зрілі організації розробляються з при-

цілом на трансформацію бізнесу. Зокрема, на мезорівні виокремлюються стратегії розвитку технологій SMACIT (соціальні, мобільні, аналітичні, хмарні та технології інтернет речей) та інших цифрових технологій, які відкривають можливість поєднання існуючих компетенцій компаній із новими цифровими можливостями, що передбачає перегляд існуючих стратегій та практики діяльності. Компанії, які впроваджують стратегії цифрових рішень, можуть зрештою стати сервісними компаніями, які змінюють бізнес-моделі, переорієнтовуючись від продажу продукту на надання поточних послуг. Цифрова стратегія Великобританії — це міжурядова стратегія, яка формулює принципи цифрової політики у шести ключових сферах: (1) розбудова цифрової інфраструктури, поширення цифрових даних, розвиток цифрових ринків з акцентом на цифровій безпеці; (2) розвиток стратегії інновацій з особливим акцентом на цифрових технологіях; (3) розвиток цифрових навичок і заохочення цифрових талантів для потреб цифрової економіки; (4) фінансування цифрового розвитку, що передбачає покращення доступу до фінансових ресурсів і впровадження нових технологічних рішень за посередництва Fintech з метою залучення великих технологічних компаній; (5) розвиток цифрових технологій для підвищення продуктивності за рахунок впровадження технологій, покращення державних послуг; (6) набуття Великобританією стратегічної переваги в цифрових і технологічних сферах з метою впливу на глобальні рішення у розвитку цифрового світу, що передбачає набуття нею статусу науково-технологічної наддержави, яка встановлюватиме глобальні стандарти цифрових продуктів і послуг [13].

Коментуючи структуру екосистеми цифрової економіки, візуалізовану на Рис. 2, відзначимо ініціативу "Цифрова екосистема" Європейського Союзу, яка виходить з того, що: (1) втручання державного сектору має бути спрямоване на створення сприятливих умов для бізнесу; (2) оптимальним для втручання є регіональний рівень, де багатосторонній процес розробки та реалізації політики є більш ефективним; (3) політика підтримки малих і середніх підприємств (МСП) має перейти від індивідуального підходу до підходу, орієнтованого на створення середовища, сприятливого для бізнесу МСП та їх мереж, відповідно до політики ЄС "Допомога МСП

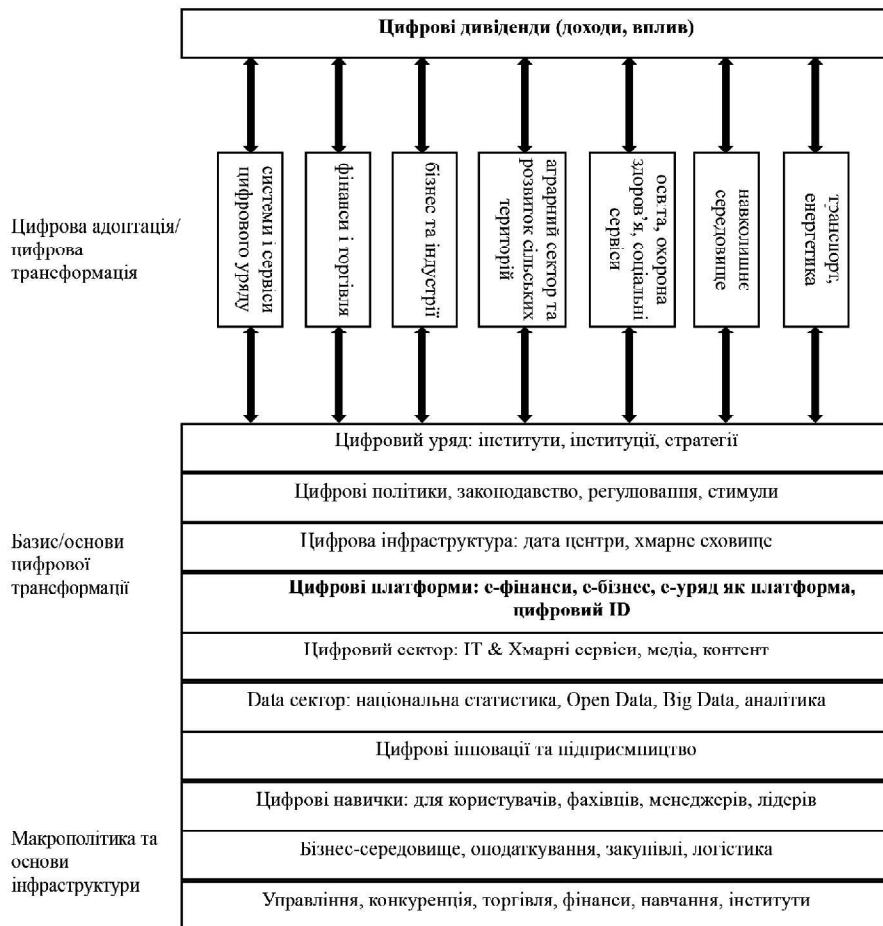

Рис. 2. Екосистема цифрової економіки

Джерело: [12].

у переході на цифрові технології" [14], які встановлюють три пріоритети — сприяння створенню сприятливого середовища та рамкових умов для електронного бізнесу та підприємництва, заохочення переходу до електронного бізнесу, сприяння розвитку навичок ІКТ.

Експерти ОЕСР [15] розробили рекомендації для стратегій розвитку цифрових урядів, зауваживши на нагальності врахування таких складових: використання технологій для підвищення підзвітності уряду, соціаль-

ної інклюзивності та партнерства; пропагування культури управління даними у державному секторі; забезпечення узгодженого використання цифрових технологій у різних сферах політики та всіх рівнях управління; управління ризиками для вирішення проблем цифрової безпеки та конфіденційності; розробка чітких бізнес-кейсів для забезпечення фінансування та успіху проектів цифрових технологій; управління закупівлею цифрових технологій; перегляд нормативно-правової

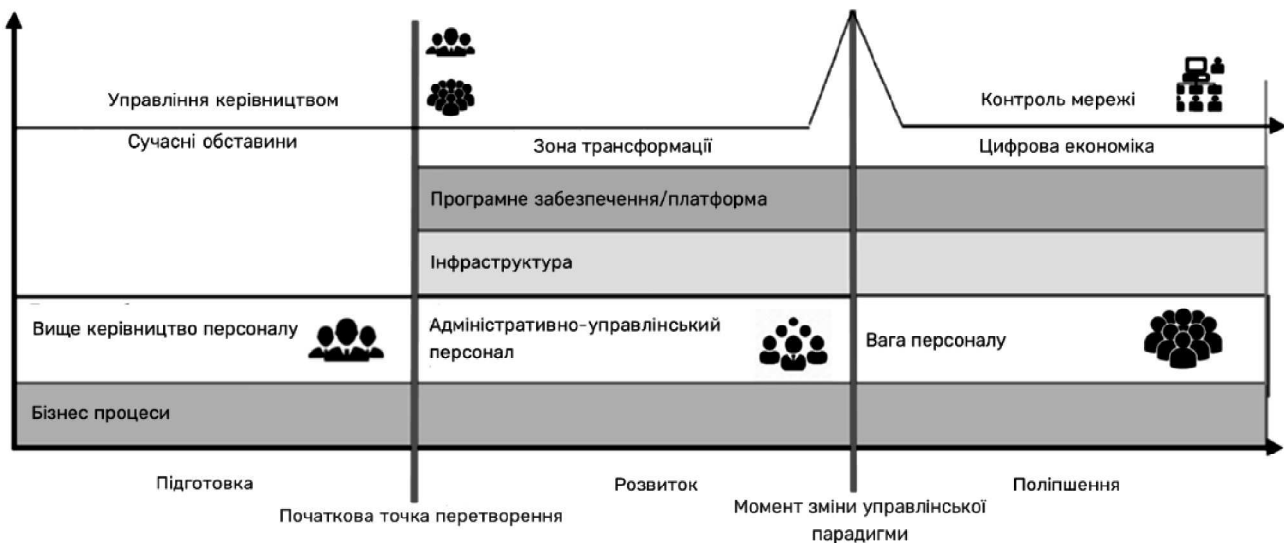

Рис. 3. Складові цифрової трансформації компанії

Джерело: [16].

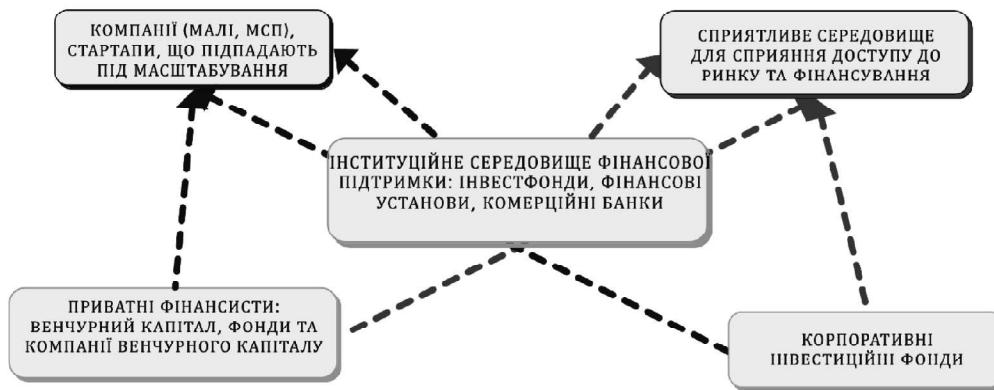

Рис. 4. Екосистема фінансової підтримки для сприяння цифровій трансформації економіки

Джерело: укладено авторами.

бази, що дозволяє використовувати цифрові можливості.

Усвідомлення складності процесів трансформації економіки в напрямку її оцифрування та цифровізації сприятимуть своєчасному розвитку цифрової інфраструктури і цифрових платформ, що забезпечить динамічне проходження зоною трансформації до зони набуття цифрових порівняльних переваг (див. Рис. 3).

Типова Стратегія цифрової трансформації економіки має містити опис: екосистеми регулювання, екосистеми фінансової підтримки для сприяння цифровій трансформації економіки, екосистеми підтримки RDI, екосистеми розвитку цифрових знань, навичок і компетенцій.

Екосистема фінансової підтримки для сприяння цифровій трансформації економіки має враховувати потреби компаній (великих, МСП), стартапів, що підпадають під масштабування та забезпечувати сприятливе середовище для доступу до ринку та фінансування. Інституційне середовище фінансової підтримки включає: інвестиційні фонди, фінансові установи, комерційні банки. Не слід ігнорувати і потенціал приватних фінансистів, до яких відносять: венчурний капітал, фонди та компанії венчурного капіталу. Окреме місце в екосистемі фінансової підтримки посідають корпоративні інвестиційні фонди (див. Рис. 4).

Екосистема підтримки RDI, орієнтована на забезпечення процесів цифрової трансформації компаній

(великих, МСП), стартапів, що підпадають під масштабування, складається з таких елементів, як: інституційне середовище підтримки RDI (державні дослідницькі організації, офіси передачі знань, приватні дослідницькі організації); приватне середовище підтримки RDI; міжнародні науково-дослідні організації та їхні мережі; центри (підрозділи) фонди (див. Рис. 5).

Екосистема підтримки RDI, орієнтована на забезпечення процесів цифрової трансформації компаній (великих, МСП), стартапів, що підпадають під масштабування, складається з таких елементів, як: інституційне середовище підтримки RDI (державні дослідницькі організації, офіси передачі знань, приватні дослідницькі організації); приватне середовище підтримки RDI; міжнародні науково-дослідні організації та їхні мережі; центри (підрозділи) розвитку на підприємствах.

Екосистема регулювання має бути спрямована на створення сприятливого підприємницького середовища шляхом розбудови: сприятливого інституційного середовища (Міністерства, Фонди розвитку, Агентства розвитку), що задовольняє потреби учасників ринку в продукуванні системи необхідних стимулів; смарт-екосистеми для надання цифрових державних послуг; сприятливого середовища для ділового співробітництва (торгові палати, асоціації виробників); підтримуючого середовища вертикальних ви-

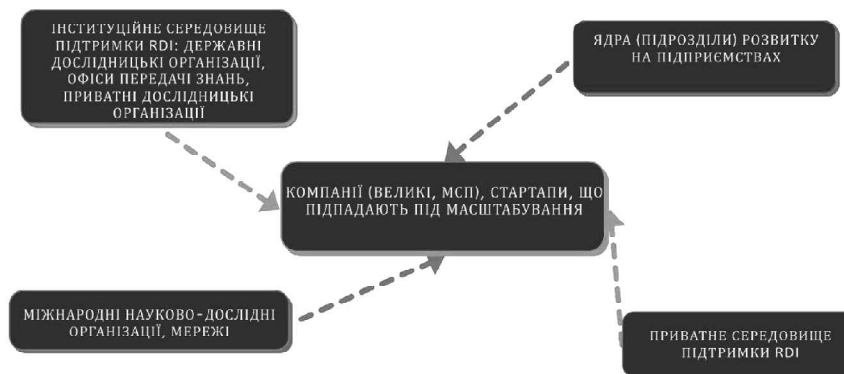

Рис. 5. Екосистема підтримки RDI для сприяння цифровій трансформації економіки

Джерело: укладено авторами.

Рис. 6. Екосистема розбудови сприятливого підприємницького середовища для сприяння цифровій трансформації економіки

Джерело: укладено авторами.

робничих ланцюжків (як то кластери, платформи) (див. Рис. 6).

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз міжнародного досвіду інституційного регулювання процесів цифрової трансформації економіки і протидії домінуванню великих технологічних компаній, засвідчив затребуваність комплексного підходу до системної розбудови екосистеми цифрової економіки задля сприяння динамічному проходженню національними компаніями зони трансформації до зони набуття нових цифрових порівняльних переваг. Екосистема фінансової підтримки для сприяння цифровій трансформації економіки, екосистема підтримки RDI, екосистема розбудови сприятливого підприємницького середовища, в тому числі, за рахунок стимулювання інновацій в технології SMACIT, формуватимуть середовище набуття національними компаніями нових ознак конкурентоспроможності, що дозволить зменшити існуючий ступінь цифрового викривлення ринків й сприятиме елімінуванню загроз техноглобалізму. Ефективність середовища реалізації відповідних цифрових ініціатив на мега- (зокрема, глобальні ініціативи ПРООН, ОЕСР), мета- (стратегії цифрового розвитку в межах інтеграційних об'єднань), макро- (серед іншого, національні стратегії розвитку цифрових еко-систем, інновацій, технологій, ІКТ) і мезорівнях (стратегії впровадження цифрових бізнес-моделей і платформізації виробничих процесів на рівні компаній) залежатиме від ступеня узгодженості між ними цілей розвитку і механізмів їхнього впровадження.

Література:

1. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Курбала Н. В. Ідентифікаційні характеристики розвинених країн у мандатах міжнародних організацій: ознаки передової економіки у фокусі дослідження. Економіка та держава. 2020. № 9. С. 17—24.
2. Трансформація теоретичних засад розвитку ринку інноваційних технологій / [Шлафман Н.Л. та ін.]; за наук. ред. Шлафман Н.Л.; НАН України, ДУ "Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України". Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2021. 434 с.

3. Glick M., Ruetschlin C., Bush D. Big Tech's Buying Spree and the Failed Ideology of Competition Law. *Hastings Law Journal*. 2021. Vol. 72 (2). URL: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol72/iss2/1
4. Kraus K., Kraus N. The nature of digital transformation. *Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. 280 p.
5. Центр Разумкова. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
6. OECD. A roadmap toward a common framework for measuring the digital economy. 2020. URL: <https://www.oecd.org/sti/roadmap-toward-a-common-framework-for-measuring-the-digital-economy.pdf>
7. UNDP. Digital Strategy. 2019. URL: <https://digitalstrategy.undp.org/documents/UNDP-digital-strategy-2019.pdf>
8. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення: монографія / [К. В. Єфремова, Д. І. Шматков, В. П. Кохан та ін.]; за ред. К. В. Єфремової]. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.
9. Резнікова Н.В., Панченко В. Г., Булатова О. В. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. *Міжнародна економічна політика*. 2020. № 1—2 (32—33). С. 50—80.
10. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 4—10.
11. Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation / G. C. Kane, D. Palmer, A. N. Phillips, D. Kiron, N. Buckley. 2015. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/fr/Documents/strategy/dup_strategy-not-technology-drives-digital-transformation.pdf
12. Hanna N.K. Assessing the digital economy: aims, frameworks, pilots, results, and lessons. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2020. Vol. 9. URL: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-020-00129-1>

13. Official website of Gov.uk. UK's Digital Strategy. 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uks-digital-strategy>

14. European Commission. Communication from the Commission: Helping SMEs to "go digital". 2001. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/service-standards-and-principles/ethics-and-good-administration/good-administration_en

15. OECD. Recommendation on Digital Government Strategies. 2014. URL: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/recommendation-on-digital-government-strategies.htm>

16. Bican P.M., Brem A. Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is There A Sustainable "Digital"? Sustainability. 2020. Vol. 12(13). URL: <https://doi.org/10.3390/su12135239>

References:

1. Reznikova, N. Ivashchenko, O. and Kurbala, N. (2020), "Identifiers of developed countries in international organizations' mandates: the features of an advanced economy in the research focus", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 17—24.

2. Shlafman, N.L. (2021), *Transformatsiya teoretychnykh zasad rozvytku rynku innovatsijnykh tekhnolohij: monohrafiia* [Transformation of the theoretical foundations for the development of the market for innovative technologies: a monograph], DU IREED NANU, Odesa, Ukraine.

3. Glick, M., Ruetschlin, C. and Bush, D. (2021), "Big Tech's Buying Spree and the Failed Ideology of Competition Law", *Hastings Law Journal*, vol. 72 (2), available at: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol72/iss2/1 (Accessed 24 Aug 2023).

4. Kraus, K. and Kraus, N. (2023), *The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph*, Baltija Publishing, Riga, Latvia.

5. Razumkov Center (2020), "Digital Economy: Trends, Criticisms and Social Determinants", available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (Accessed 24 Aug 2023).

6. OECD (2020), "A roadmap toward a common framework for measuring the digital economy", available at: <https://www.oecd.org/sti/roadmap-toward-a-common-framework-for-measuring-the-digital-economy.pdf> (Accessed 24 Aug 2023).

7. UNDP (2019), "Digital Strategy", available at: <https://digitalstrategy.undp.org/documents/UNDP-digital-strategy-2019.pdf> (Accessed 24 Aug 2023).

8. Yefremova, K. V. (ed.) (2021), *Bazovi aspekty tsyvrovizatsii ta yikh pravove zabezpechennia: monohrafiia* [Basic aspects of digitalisation and their legal support: a monograph], NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.

9. Reznikova, N., Panchenko, V. and Bulatova, O. (2020), "Regulatory competition in the digital economy: new forms of protectionism", *International economic policy*, vol. 1—2 (32—33), pp. 50—80.

10. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "The development of industry 4.0 and digital

economy in focus of the China-United States global technological and innovation rivalry", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4—10.

11. Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D. and Buckley, N. (2015), "Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation", available at: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/fr/Documents/strategy/dup_strategy-not-technology-drives-digital-transformation.pdf (Accessed 24 Aug 2023).

12. Hanna, N.K. (2020), "Assessing the digital economy: aims, frameworks, pilots, results, and lessons", *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 9, available at: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-020-00129-1> (Accessed 24 Aug 2023).

13. Official website of Gov.uk (2022), "UK's Digital Strategy", available at: <https://www.gov.uk/government/publications/uks-digital-strategy> (Accessed 24 Aug 2023).

14. European Commission (2001), "Communication from the Commission: Helping SMEs to "go digital"", available at: https://commission.europa.eu/about-european-commission/service-standards-and-principles/ethics-and-good-administration/good-administration_en (Accessed 24 Aug 2023).

15. OECD (2014), "Recommendation on Digital Government Strategies", available at: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/recommendation-on-digital-government-strategies.htm> (Accessed 24 Aug 2023).

16. Bican, P.M. and Brem, A. (2020), "Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is There A Sustainable "Digital"?", *Sustainability*, vol. 12(13), available at: <https://doi.org/10.3390/su-12135239> (Accessed 24 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 681.3

I. Stankevych,
Doctor of Economics Sciences, Professor,
Head of the Department of Management and Marketing,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3937-9145>

O. Diugowanets,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department
of Business administration, Marketing and Management,
DVNZ "Uzhgorod National University"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-4306>

I. Zadorozhna,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Business Administration,
Marketing and Management, DVNZ "Uzhgorod National University"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4491-6427>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.13

MODEL OF GENERAL TRANSFORMATION OF PROJECT MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE

I. В. Станкевич,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеська державна академія будівництва та архітектури
О. М. Дюгованець,
к. е. н., доцент, завідувач кафедрою бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
І. В. Задорожна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

МОДЕЛЬ ЗАГАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

The Russian military's open attack on Ukraine served as a catalyst for the transformation of project management within industrial enterprises. This conflict brought about a range of new and complex challenges that industrial enterprises had to rapidly address, adjust their operations for, and implement novel project management methodologies. Consequently, the article is aimed at conducting a systemic investigation of the model for the comprehensive transformation of project management in Ukrainian industrial enterprises. The research results have yielded a series of significant conclusions that could impact the future development and practice of project management within industrial enterprises in the context of military conflicts. It has been demonstrated that the model of project management transformation must be flexible and tailored to the specificities of the military-economic environment. It should encompass aspects that enable the adaptation of project management to the realities of a military conflict, such as security considerations, agile project management methods, as well as contingency and corrective plans. Considering the diverse range of potential scenarios in the development of a military conflict, the transformation model should be context-adaptive and incorporate variations based on the scenario. The implementation of

contingency and corrective plans is a crucial aspect of this adaptation. The implementation of contingency and corrective plans requires careful planning and consideration of various factors, such as reserve stock, alternative suppliers, production and assortment flexibility, algorithms for responding to changes, and the testing of new adjustments. The prospects for further research in this direction could focus on developing tools that assist industrial enterprises in forecasting possible development scenarios and risks of a military conflict. These tools would aid in adapting their project management model according to the specifics revealed by the extensive information obtained. Creating such tools may involve the development of analytical models, forecasting systems, the use of artificial intelligence for analyzing large datasets, and the design of scenario-based planning instruments.

Відкритий воєнний напад Росії на Україну став каталізатором для трансформації проєктного менеджменту виробничих підприємств. Цей конфлікт призвів до ряду нових і складних викликів, на які виробничі підприємства повинні були швидко реагувати, адаптувати свою проєктну діяльність та впроваджувати нові підходи до управління проєктами. Відтак стаття спрямована на системне дослідження моделі загальної трансформації проєктного менеджменту виробничих підприємств України. За результатами дослідження сформовано ряд важливих висновків, які можуть вплинути на подальший розвиток та практику управління проєктами на виробничих підприємствах в умовах військових конфліктів. Зокрема, доведено, що модель трансформації проєктного менеджменту має бути гнучкою та адаптованою до особливостей військового економічного середовища. Вона повинна включати аспекти, які дозволяють адаптувати управління проєктами до реалій військового конфлікту, такі як безпека, гнучкі методи проєктного управління, резервні та коригувальні плани. Враховуючи різноманітність можливих сценаріїв розвитку військового конфлікту, модель трансформації повинна бути адаптованою та включати варіації залежно від сценарію. Запровадження резервних та коригувальних планів є ключовим аспектом цієї адаптації. Запровадження резервних та коригувальних планів вимагає уважного планування та врахування різноманітних факторів, таких як резервні запаси, альтернативні постачальники, гнучкість у виробництві та асортименті, алгоритми реагування на зміни та тестування нових змін. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку можуть спрямуватися на створення інструментів, які допомагатимуть виробничим підприємствам прогнозувати можливі сценарії розвитку та ризики військового конфлікту та адаптувати модель їх проєктного менеджменту відповідно до специфіки, яку виявляє масив отриманої інформації. Створення таких інструментів може включати розробку аналітичних моделей, систем прогнозування, використання штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних та розробку сценарних планувальних інструментів.

Key words: contingency plans; corrective plans; project management methods; forecasting systems.

Ключові слова: резервні плани; коригувальні плани; методи проєктного управління; системи прогнозування.

TARGET SETTING

Traditionally, the growing importance of digital technologies and the transformation of management processes into digital formats are driving evolutionary changes in the project management of Ukrainian industrial enterprises. Specifically, conventional approaches that are more linear and structured are becoming less effective in the face of rapidly changing environments. It necessitates the implementation of new project management tools and methods, including flexible methodologies that enable quicker responses to changes. This transformation, occurring in the latter half of the 20th century, is driven by reactions to market globalization and the acceleration of technological advancement. Industrial enterprises are

confronted with competition not only at the local level but also on the international stage [6]. This necessitates changes in team collaboration practices as well as the adoption of new tools for tracking and communicating with partners and clients. In the context of domestic realities, project management within industrial enterprises undergoes additional transformations, which have become particularly apparent due to significant shifts in the operating environment. Contemporary triggers for transformation have been shaped by Russia's open military attack on Ukraine, as they prompted the necessity for ongoing responsiveness of project execution systems to changes and the constant reallocation of project resources and workloads. Project managers have encountered

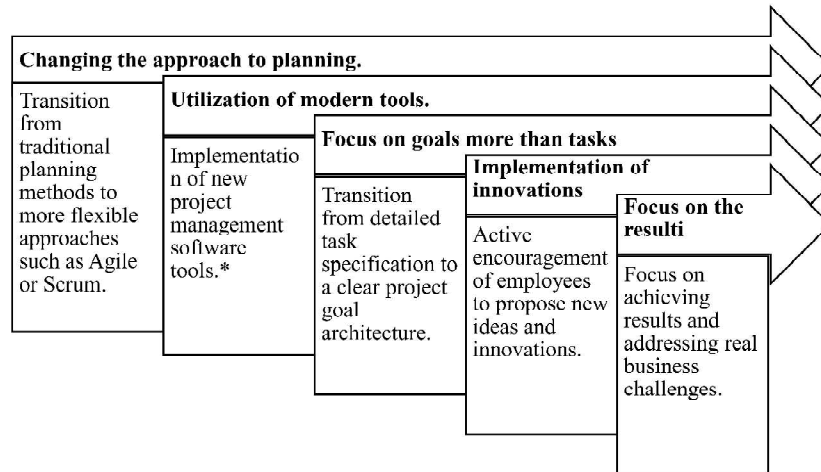

Figure 1. Indicators of the active transformation phase of the project management model within industrial enterprises

Source: formed based on [1–2; 6].

challenges in ensuring the continuity and maximum flexibility of production processes, considering new safety protocols, and adapting to changes in product demand and security requirements. Taking these factors into account, the model for the overall transformation of project management in Ukrainian industrial enterprises is quite specific and should therefore be subject to comprehensive formalization and systematic study.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

The issues of project management have been studied by both foreign and domestic scholars, including I. Ansoff, M. Kotler, A. Asaul, I. Mazur, S. Korostelov, N. Oldenhof, and others. Works dedicated to the topic of modern changes in project management within industrial enterprises include the research of Zh. Zhigalkevich, V. Chukhlib, M. Samsonenko, Kh. Peredalo, and others. However, the model for the general transformation of project management in industrial enterprises is still in its nascent stage. Due to Ukraine’s involvement in a military conflict zone, the conceptualization of such a model diverges from established trends. The key challenge in this situation lies in the imperfect nature of the models and the lack of clarity regarding its defining key aspects, among other factors.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The aim of the article is to investigate the model for the overall transformation of project management in Ukrainian industrial enterprises.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the limits of research, the authors noticed to the fact that the model for the overall transformation of project management in Ukrainian industrial enterprises essentially serves as a conceptual framework. This framework encompasses specific phases and key aspects that determine the fundamental methods and approaches for the implementation and

adaptation of cutting-edge planning, organization, execution, and project control practices. The primary aim is to achieve strategic objectives, enhance efficiency, and align with changes in the external environment. In particular, among the main phases of transforming such a model, the following are conventionally distinguished: the preparation phase (where management is merely preparing for change), the active transformation phase (marked by active changes in the project management model and involving the execution of plans and process alterations), and the transformation completion phase (signifying the culmination of major changes and the transition to the new state of the project management model). It is important to control the implementation progress of the active transformation phase, address emerging issues, and ensure the collaboration of all stakeholders.

To determine that the project management model within industrial enterprises has entered the transformation phase, several indicators should be considered. These indicators point to changes in approaches, methodologies, and project management practices. Specifically, among the indicators of the active transformation phase of the project management model, we have identified the following (Figure 1): a shift in planning approach, utilization of contemporary tools, emphasis on goals over tasks, innovation implementation, and a focus on outcomes.

Data from EY (Ernst & Young) as of July 2023 indicates that more than 12% of industrial enterprises were in the preparation phase for the transformation of their project management model, 57% had moved into the active transformation phase, and an additional 8.6% of these enterprises were in the transformation completion phase. It may suggest a broad scope of changes involving the application of new approaches, methodologies, and practices in project management within these enterprises [5]. It could also indicate that these enterprises have recognized the need to enhance their project management systems to adapt to the new conditions shaped by the realities of the military conflict. Active transformation can aid these enterprises in maintaining productivity,

Table 1. Systematization the industrial enterprises experience that are leaders in project management and have successfully implemented the project management transformation model

Leaders in project management	Key aspects necessary to adapt project management to the conditions of existence within a military economy and military conflicts.						
	Impact analysis	Approach to resource planning	Project reorganization.	Flexible project management methods	Implementation of contingency and corrective plans (varied formats).	Ensuring security	Communicator and coordination.
LLC «PROFIT M	+	+	+	-	+	-	+
LLC «FERRERO UKRAINE»	+	+	+	+	+	-	-
LLC «DANONE DNIPRO»	+	+	+	-	+	+	+
LLC «LASUNKA»	+	+	+	-	+	+	+
UKR LIT PROM	+	+	+	+	+	-	+
WORK GLOB	+	+	+	+	+	+	-

Note

* Project management leaders are companies or organizations that stand out for their high efficiency and success in project management. They possess the necessary skills, methodologies, and approaches that enable them to achieve their goals and objectives on time, within budget, and with a high level of quality.

Source: Formed based on data from business entities that are leaders in project management.

efficiency, and competitiveness despite the challenges associated with military conflict.

It should be noted that for domestic circumstances, the project management transformation model must be effective. The challenge lies in the fact that during the transformation, managers have no room for error, as their actions could lead to negative consequences for the business, irreversible resource losses, and more. During the transformation, managers must meticulously analyze the needs, opportunities, and risks associated with new project management approaches. They need to ensure proper planning and coordination of changes, exert effort into training personnel in new skills and methods, and monitor the implementation of changes within the workflow.

Studying the existing experience of Ukrainian enterprises that are leaders in project management and have successfully implemented the project management

transformation model, such as companies like LLC "PROFIT M, LLC "FERRERO UKRAINE", LLC "DANONE DNIPRO", LLC "LASUNKA", UKR LIT PROM, and WORK GLOB, it is evident that such a model should encompass specific key aspects [5]. These aspects are essential to adapt project management to the conditions of military economy and military conflicts (Table 1).

Furthermore, it's evident that given the quantity and diversity of possible development scenarios of an open military conflict, even though such a model is overarching, it must have variations that will be implemented depending on the context. Considering certain discrepancies identified according to the provided data, one can determine only an approximate composition of the general model through the lens of key aspects such as:

1. Impact analysis (formed through the lens of studying potential threats to material supply, decreasing demand for products, potential labor force scarcity, etc.).

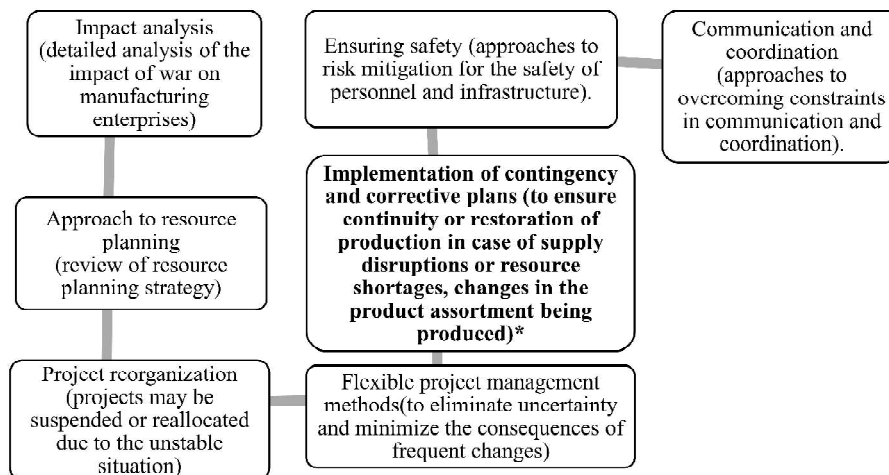

Figure 2. Composition of the general model of transformation of project management for manufacturing enterprises in Ukraine

Note

* The implementation of contingency and corrective plans is, in fact, a component that shapes the variations of the overall model of transformation of project management depending on the scenario of situation development.

Source: formed based on [2; 4].

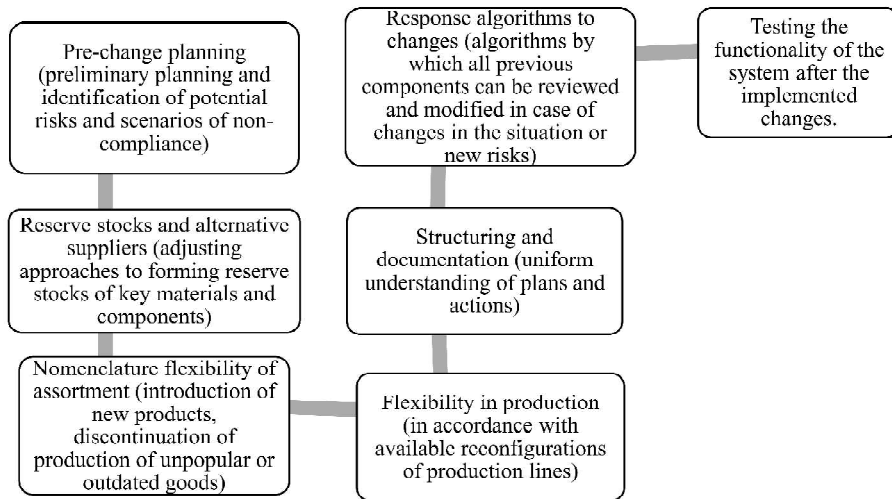

Figure 3. Composition of implementing contingency and corrective plans as a component of the transformation model of project management for Ukrainian manufacturing enterprises

Source: formed based on [2; 3; 4].

2. Approach to resource planning (formed through the lens of changing the approach to managing constrained resources, considering the possibility of supply disruptions and changes in material costs.).

3. Project reorganization (formed through the lens of changing strategic priorities and adapting the project portfolio).

4. Flexible project management methods. Formed through the lens of utilizing flexible project management methods like Agile, designed to enable quicker responses to changes and ensure high adaptability readiness).

5. Implementation of contingency and corrective plans (that should facilitate corrective measures guaranteeing continuity or restoration of production in case of supply disruptions or resource shortages, meeting changing product assortment requirements.).

6. Ensuring security. Formed through the lens of implementing security measures and emergency scenario planning if it is critically important.

7. Communication and coordination. Formed through the lens of establishing effective communication channels and procedures to manage projects in conditions of uncertainty.

In this context, the key aspect of implementing contingency and corrective plans effectively becomes an integral component that shapes variations of the overall model of project management transformation depending on the situation development scenario. Thus, an approximate composition of the general model of project management transformation for Ukrainian industrial enterprises is provided in Figure 2.

In this regard, the implementation of contingency and corrective plans indeed serves as a pivotal component that shapes variations of the overarching model of project management transformation based on the scenario of situation development, such as war or other unstable circumstances. It applies dealing with uncertainty, changes, and randomness inherent in such situations.

The variability of the project management transformation model is driven by the fact that the conditions

of war constantly alter the operational environment of Ukrainian manufacturing enterprises. These changes occur based on various factors, such as the phase of the military conflict, the scale of actions, the conflict's impact on the economy, and other influencing factors. As a result, manufacturing enterprises are modifying their management systems to be highly flexible in terms of architectural structure, tailored for various production scenarios. It is precisely the aspect of reserve and corrective plans that provides the model of a general transformation of project management for manufacturing enterprises in Ukraine with the flexibility required in case of supply disruptions or resource shortages, changes in the range of produced goods, and so on. The current stage of the Russian-Ukrainian conflict introduces certain challenges to freight transportation (due to limited assortment and suppliers, port blockades, and strain on railway infrastructure). Therefore, the aspect of reserve and corrective plans is constantly engaged by managers to ensure the continuity or restoration of production in case of supply disruptions or resource shortages. The composition of implementing reserve and corrective plans as a component of the transformation model of project management for Ukrainian industrial enterprises is presented in Figure 3.

So, the specificity of implementing contingency and corrective plans as a component of the transformation model of project management for Ukrainian manufacturing enterprises is associated with considering the following characteristics:

1. Preliminary change planning (this component necessitates a thorough assessment of which production aspects could be under threat and which resources might become limited).

2. Reserves and alternative suppliers (within this component, it's crucial to establish algorithms that will help avoid disruptions and ensure uninterrupted production).

3. Nomenclature flexibility of the assortment (within this component, it's essential to define algorithms for changing the product assortment or product nomenclature

based on changing market needs, external conditions, or strategic goals).

4. Flexibility in production (within this component, it's important to define algorithms for quickly switching to the production of other products or components that are available).

5. Structuredness and documentation (within this component, it's crucial to ensure the structured nature of reserve and corrective plans, their documentation, and accessibility to all relevant employees).

6. Algorithms for reacting to changes; testing the system's functionality based on implemented changes (within this component, it's vital to define algorithms by which reserve and corrective plans should be tested and verified in real conditions).

In case there's a need to activate reserve and corrective plans, ensuring the readiness of the enterprise for uncertain situations becomes crucial. This includes maintaining productivity and efficiency within the constraints or inconsistencies arising from wartime conditions.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research has yielded several important conclusions that could impact the further development and practice of project management in manufacturing enterprises during times of military conflicts:

1. The model of project management transformation should be flexible and adaptable to the unique characteristics of the military-economic environment. It should encompass aspects that enable the adaptation of project management to the realities of military conflicts, such as security, flexible management methods, and reserve and corrective plans.

2. Considering the diversity of potential scenarios in a military conflict, the transformation model must be context-adaptive and incorporate variations depending on the scenario. The implementation of reserve and corrective plans is a crucial aspect of this adaptation.

3. The implementation of reserve and corrective plans requires careful planning and consideration of various factors, such as reserve inventory, alternative suppliers, manufacturing and assortment flexibility, algorithms for responding to changes, and testing of new modifications.

The prospects for further research in this direction could focus on creating tools that help manufacturing enterprises forecast potential development scenarios and risks of military conflicts, adapting their project management model according to the specificities identified from the gathered information. Developing such tools might involve designing analytical models, forecasting systems, utilizing artificial intelligence for analyzing large datasets, and creating scenario-based planning tools.

Література:

1. Бутко М.П. Проектний менеджмент: регіональний зріз: навч. посібник. Видання "Центр учбової літератури", 2016, 415 с.

2. Bannikov V., Lobunets T., Buriak I., Maslyhan O., Shevchuk L. On the Question of the Role of Project

Management in the Digital Transformation of Small and Medium-Sized Businesses: Essence and Innovative Potential. *Amaz. Investig*, 2022, vol. 11, pp. 334—343.

3. Данченко О.Б. Огляд сучасних методологій управління ризиками в проектах. *Управління проектами та розвиток виробництва*, 2014, Вип. № 1 (49). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Uprv_2014_1_4.pdf (дата звернення 19 січня 2021 р.).

4. Жигалкевич Ж.М., Чухліб В.Є. Управління проектами та їх ризиками: підходи та методи, *Приазовський економічний вісник*, 2019, Вип. 6 (17), С. 126—130.

5. PricewaterhouseCoopers database. PwC report "The analysis of the trends in changes in accounting, management, and marketing at both regional and global levels", 2023, URL: https://www.pwc.com/content/pwc/userReg/login.en_gx.html?redirectUrl=gG0V-55llpsw21J2_UMYgbIH5kctJLK2-lwWPau2GN84=&referrer=gG0V-55llpsw21J2UMYgbIH5kctJLK2lwWPau2GN84=&parentPagePath=/content/pwc/gx/en

6. Тарасюк Г.М. Управління проектами: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Каравела, 2006. 320 с.

References:

1. Butko, M.P. (2016), *Proektnyj menedzhment: rehional'nyj zriz: navch. Posibnyk [Project management: regional slice: a textbook]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Bannikov, V., Lobunets, T., Buriak, I., Maslyhan, O. and Shevchuk, L. (2022), "On the Question of the Role of Project Management in the Digital Transformation of Small and Medium-Sized Businesses", *Essence and Innovative Potential. Amaz. Investig*, vol. 11, pp. 334—343.

3. Danchenko, O.B. (2014), "Review of modern risk management methodologies in projects", *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, vol. 1 (49), available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Uprv_2014_1_4.pdf (Accessed 19 Jan 2021)

4. Zhyhalkevych, ZH.M. and Chukhlib, V.YE. (2019), "Management of projects and their risks: approaches and methods", *Pryazovskyy ekonomichnyy visnyk*, vol. 6(17), pp. 126—130.

5. PricewaterhouseCoopers database (2023) PwC report "The analysis of the trends in changes in accounting, management, and marketing at both regional and global levels", available at: https://www.pwc.com/content/pwc/userReg/login.en_gx.html?redirectUrl=gG0V-55llpsw21J2_UMYgbIH5kctJLK2-lwWPau2GN84=&referrer=gG0V-55llpsw21J2UMYgbIH5kctJLK2lwWPau2GN84=&parentPagePath=/content/pwc/gx/en

6. Tarasyuk, G.M. (2006), *Upravlinnya proektamy: navchalnyy posibnyk dlya studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv [Project Management: A Textbook for Higher Education Students]*, Karavela, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.

УДК 332.14

*І. М. Вахович,**д. е. н., професор, ректор, Луцький національний технічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4912-5798>**Д. М. Матрунчик,**к. т. н., докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,**Луцький національний технічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-2582>**Ю. М. Погуляйко,**доктор філософії в галузі економіки, Луцький національний технічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-2832>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.19

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ СТРАТЕГІЧНОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

I. Vakhovych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector, Lutsk National Technical University

D. Matrunchyk,

PhD in Technical Sciences, Doctoral candidate of the Department of Finance,

Banking and Insurance, Lutsk National Technical University

Yu. Pohuliaiko,

PhD in Economics, Lutsk National Technical University

PARADIGMATIC CONCEPT OF STRATEGIC GOAL-SETTING FOR INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE POST-WAR ECONOMY AT THE REGIONAL LEVEL: PECULIARITIES OF FORMATION OF INNOVATION INFRASTRUCTURE

Встановлено, що парадигмальний концепт інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України являє собою поєднання сутнісно-змістовних характеристик інноватизації економічних відносин та імперативних засад формування інституційно-керованих моделей інноваційного інклюзивного розвитку, що дає змогу сформувати на регіональному рівні систему стратегування, програмування, планування, проектування та стимулювання інноваційних трансформаційних процесів. Дослідження показали, що при стратегічному цілепокладанні інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України необхідно враховувати комплекс екзогенних інноваційних детермінант: перехід до інноваційної моделі інклюзивного розвитку; трансформація монетаристських моделей у інституційно-керовані моделі інноваційного інклюзивного розвитку; транснаціоналізація та концентрація генерування ключових інновацій. Виявлено, що вибір пріоритетів інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів має базуватися на врахуванні ендогенних інноваційних детермінант: відбудова країни та реабілітація постраждалих внаслідок війни; зміцнення обороноздатності, господарської самодостатності та енергетичної безпеки країни; цифрова трансформація сектору публічних послуг та продуктових ланцюгів. Встановлено, що ключовим елементом відбудови поствоєнної економіки регіонів України на інноваційних засадах виступає каскадно-циркулярна модель інноваційної трансформації, яка передбачає дотримання ієрархічності пріоритетів при залученні ресур-

сної бази у відтворювальний процес та максимізацію замкнених циклів у продуктових ланцюгах регіональних господарських комплексів. Обґрунтовано, що реалізація стратегій інноваційного розвитку поствоєнної економіки регіонів України має передбачати прискорену розбудову регіональної мережі об'єктів інноваційної інфраструктури: модернізацію освітньо-наукового простору, створення спільної освітньо-наукової інфраструктури, формування регіональних інноваційних кластерів, відновлення мережі проектних інститутів і їх поступове перетворення у інжинірингові агентства. Доведено, що структуроутворюючим ядром розбудови регіональної інноваційної інфраструктури має стати формування науково-технічних комплексів, а це вимагає створення нестатутних об'єднань кластерного типу, організаційно-правова форма котрих дасть змогу консолідувати організаційні можливості та фінансові і матеріальні ресурси місцевої влади, місцевого освітянсько-наукового простору та реального бізнесу у напрямі генерації продуктових та процесних інновацій.

It has been determined that the paradigmatic concept of innovative transformation of the post-war economy of the regions of Ukraine is a combination of the essential characteristics of innovation of economic relations and the imperative principles of formation of institutionally controlled models of innovative inclusive development, which allows to form a system of strategizing, programming, planning, designing and stimulating innovative transformation processes at the regional level. The research has shown that in the strategic goal-setting for the innovative transformation of the post-war economy of Ukraine's regions, it is necessary to take into account a set of exogenous innovation determinants: transition to an innovative model of inclusive development; transformation of monetarist models into institutionally managed models of innovative inclusive development; transnationalisation and concentration of key innovations generation. It has been found that the choice of priorities for the innovative transformation of regional economic complexes should be based on the consideration of endogenous innovative determinants: reconstruction of the country and rehabilitation of those affected by the war; strengthening of defence capability, economic self-sufficiency and energy security of the country; digital transformation of the public services sector and product chains. It is established that a key element of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine's regions on an innovative basis is the cascade-circular model of innovation transformation, which provides for compliance with the hierarchy of priorities in attracting the resource base to the reproduction process and maximising closed cycles in the product chains of regional economic complexes. It is substantiated that the implementation of strategies for the innovative development of the post-war economy of the regions of Ukraine should provide for the accelerated development of a regional network of innovation infrastructure facilities: modernisation of the educational and scientific space, creation of a common educational and scientific infrastructure, formation of regional innovation clusters, restoration of the network of design institutes and their gradual transformation into engineering agencies. It is proved that the formation of scientific and technical complexes should become the structural core of the development of regional innovation infrastructure, and this requires the creation of non-statutory cluster-type associations, the legal form of which will allow consolidating the organisational capabilities and financial and material resources of local authorities, local educational and scientific space and real business in the direction of generating product and process innovations.

Ключові слова: концепт, інноваційна трансформація, поствоєнна економіка, інклюзивний розвиток, інноваційна інфраструктура, регіон.

Key words: concept, innovation transformation, post-war economy, inclusive development, innovation infrastructure, region.

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК
ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ
ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ**

Інноваційна трансформація регіональних господарських комплексів має базуватися на сучасній імпе-

ративній базі, котра впливає з домінуючих в глобальному масштабі моделей стимулювання інноваційної діяльності. В умовах воєнного часу та поствоєнних викликів для економіки України інноваційна трансформація регіональної економіки повинна враховувати всю гаму ендегенних та екзогенних ризиків, що має бути

повною мірою імplementовано у розроблення парадигмального концепту програмування, планування та стимулювання інноваційної активності суб'єктів виробничо-господарської діяльності, науково-дослідних установ та закладів вищої освіти. Формування парадигмального концепту інноваційної трансформації економіки регіонів України також повинно відштовхуватися від ідентифікації пріоритетів активізації інноваційної діяльності, виходячи з негативних наслідків демонтажу частини вітчизняної науково-дослідної та науково-виробничої бази у 90-х роках минулого століття та виходячи із сучасних глобальних трендів інноваційного розвитку. Такий парадигмальний концепт має враховувати фундаментальні засади цілепокладання регуляторного впливу на інноваційні трансформації в кейнсіанських та монетаристських моделях макроекономічного регулювання, а також в моделях, котрі базуються на базових положеннях інституціональної теорії. Невід'ємною складовою такого концепту повинні виступати положення, котрі стимулюватимуть процеси розбудови інноваційної інфраструктури як необхідної передумови продукування комплексу продуктивних та процесних інновацій, впровадження котрих забезпечить вищий рівень конкурентоспроможності економіки регіонів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У працях П. Бубенка, Л. Гальперіної, Б. Гриньова, В. Гусєва, О. Довгого, В. Ємченка, М. Згуровського, Г. Лазутіна, О. Луцків, О. Морозова, Ю. Сенюка, О. Степанова, Л. Федулової та інших [1—7] розкриваються сутнісні характеристики та виокремлюється специфікація екзогенних та ендогенних інноваційних викликів, обґрунтовується доцільність та необхідність регіоналізації стратегування, програмування, планування, проектування та стимулювання інноваційної діяльності, розглядаються глобальні, національні та регіональні виміри концентрації та інтеграції інноваційного потенціалу, констатується потреба у створення у регіональних господарських системах інноваційних полюсів зростання, пропонуються сучасні методи та різноманітні джерела диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури, але на даний момент перераховані аспекти активізації та детермінації інноваційних трансформацій мають розглядатися через призму поствоєнної відбудови країни.

Принципову позицію стосовно доцільності перенесення на регіональний рівень спектра основних інноваційних трансформаційних змін займають Б. Гриньов, П. Бубенко та В. Гусєв. Вони переконані, що пріоритет повинен надаватися тактиці локальних ініціативних зусиль, які не потребують оформлення на національному рівні — сподівання на вирішальну роль держави чергового разу можуть призвести до розчарувань і втрати часу [2, с. 138]. В мовах поствоєнної відбудови національної економіки та економіки регіонів необхідним є максимальне спрощення процедур регуляторного впливу на інноваційні процеси через перенесення основного спектра методів та інструментів на рівень адміністративної області та територіальної громади базового рівня, що уможливить продукування інновацій місцевими освітянськими, науковими та науково-виробничими устано-

вами, а також забезпечить прискорений трансфер іноземних передових технологій, критично необхідних для здійснення відбудовчих процесів.

Формування регіональних систем регуляторного впливу на інноваційні трансформації має враховувати територіальні диспропорції та асиметрії у ресурсному, науково-технічному та інфраструктурному забезпеченні відтворення продуктивних сил. Л. Гальперіна вважає, що при розробці та вдосконаленні регіонального ринкового інноваційно-інвестиційного механізму необхідно враховувати, що регіони України відрізняються за науково-технічним потенціалом, за рівнем розвитку продуктивних сил та структурою основного капіталу, його питомою вагою в територіальній структурі основного капіталу країни, за спеціалізацією на виробництві продукції, за часткою прибутку, що створюється кожним регіоном, за часткою збиткових підприємств, за ступенем адаптації до ринкових перетворень, рівнем розвитку інфраструктури наукової та інноваційної діяльності, можливостями залучення іноземних інвестицій [1, с. 275—277]. Наявність в окремих регіонах потужних центрів науково-технічного розвитку (м. Київ, м. Харків, м. Львів) надає їм переваги над іншими територіальними утвореннями в частині наявності ендогенних інноваційних резервів та можливостей, котрі полягають в здатності самих регіонів продукувати критично важливі для національного господарства та регіонального господарського комплексу продуктивні інновації, котрі необхідні для забезпечення поступальної відбудови країни.

Фундаментальною метою створення регіональних систем регулювання інноваційних трансформацій виступає формування в територіальних утвореннях інноваційних полюсів зростання, які дадуть імпульси для інноватизації всього спектра складових регіонального комплексоутворення. На думку академіка НАН України М. Згуровського, важливо створити відповідні умови для створення так званих острівців прориву (потужні наукові школи, матеріальна база, лідерські позиції тощо). На цих напрямках (їх для України не більше десяти) необхідно сконцентрувати кращі людські та фінансові ресурси, забезпечити адміністративну підтримку, інтеграцію суто дослідницького та університетського сегментів для кадрового супроводження наукових програм [4, с. 5]. У свій час на початку 2000-х років у Хмельницькій області на основі формування кластерів за участю місцевого університету та місцевих суб'єктів виробничо-господарської діяльності було сформовано точки зростання для більшості галузей господарського комплексу названого регіону. Хмельницька область демонструвала позитивний приклад для інших регіонів в частині налагодження реальної співпраці між закладами освіти та суб'єктами виробничого підприємництва. Тобто кластеризація забезпечила поступове формування сучасної інноваційної інфраструктури регіону.

Виходячи з того, що необхідною умовою результативності здійснення інноваційних процесів виступає стратегічне цілепокладання, невід'ємним елементом парадигмального концепту інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України виступає вибір стратегій інноваційного розвитку територіальних соціально-економічних систем. Специфікація такого роду

стратегій вже тривалий період виступає об'єктом досліджень вітчизняних вчених. О. Степанов та В. Ємченко виокремлюють наступні стратегії інноваційного розвитку: 1) стратегія перенесення — використання зарубіжного науково-технічного потенціалу і перенесення його досягнень на терени власної економіки; 2) стратегія запозичення — освоєння виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної дешевої робочої сили та наявного науково-технічного потенціалу; 3) стратегія нагромадження — використання власного науково-технічного потенціалу, залучення іноземних вчених та конструкторів, досягнення інтеграції фундаментальної та прикладної науки [6, с. 92]. Вибір однієї з перерахованих стратегій залежить від рівня розвитку регіональної інноваційної інфраструктури та рівня концентрації капіталу у структуроутворюючих ланках регіонального господарського комплексу. Водночас урізноманітнення методів інноваційних трансформацій та необхідність прискореної відбудови поєднаної економіки потребує на рівні окремих регіонів поєднання перерахованих стратегій, що визначатиме рівень інтегрованості регіонів України у глобальні ланцюги руху інноваційної продукції.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розроблення парадигмального концепту стратегічного цілепокладання інноваційної трансформації поствоєнної економіки на регіональному рівні з врахуванням особливостей формування інноваційної інфраструктури у відповідності з кращими іноземними практиками стимулювання інноваційної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування вітчизняної архітектури регуляторного впливу на інноваційну трансформацію національної економіки та регіональних господарських комплексів, яка максимальною мірою враховуватиме поствоєнні виклики відбудови країни, має відштовхуватися від модифікованої стосовно вітчизняних реалій парадигми інноваційного розвитку. Імперативною базою здійснення інноваційних трансформацій у поствоєнний період має виступати парадигмальний концепт, що визначатиме інституційні межі планування, програмування, проектування та стимулювання масштабування продуктивих та процесних інновацій, виходячи з комплексу екзогенних та ендогенних інноваційних детермінант як сукупності впливів, зумовлених системними, циклічними та безпековими чинниками активізації інноваційної діяльності (рис. 1).

У спектрі екзогенних інноваційних детермінант чільне місце посідає перехід до інноваційної моделі інклюзивного розвитку. Інклюзивний розвиток як сучасна парадигма глобального поступу світової цивілізації, який передбачає залучення максимальною кількістю людей до різноманітних сфер соціуму, потребує створення умов для розмаїття портфеля продуктивих та процесних інновацій, котрі необхідні для досягнення поставлених цілей в умовах перманентних часових, просторових, територіальних та ресурсних обмежень. У високорозвинених країнах ці процеси отримали поширення та прискорення ще в 70-ті роки минулого століття,

що дозволило забезпечити соціально-економічний поступ навіть за умов перманентного дефіциту матеріально-сировинних ресурсів за рахунок нових технологій та інституційної інноватизації публічного сектора та сектора корпорацій, а також за рахунок ефективного функціонування інститутів інноваційної інфраструктури.

Ключовим моментом інноваційних трансформацій економіки високорозвинених країн стала трансформація монетаристських моделей у інституційно-керовані моделі інноваційного інклюзивного розвитку. На початку 70-х років передові країни відійшли від кейнсіанської моделі макроекономічного регулювання, котра не стимулювала прискорені темпи впровадження продуктивих та процесних інновацій, оскільки передбачала надмірний патронат держави над відтворювальними пропорціями.

На той час перехід від кейнсіанської концепції до монетаристської був відповіддю на ті виклики, котрі постали перед людством у зв'язку з підтвердженням наявності мальтузіанської дилеми: зростання чисельності населення планети у геометричній прогресії, а виробництва матеріальних благ — у арифметичній.

Монетаристські моделі макроекономічного регулювання з часом забезпечили вирішальну роль кон'юнктури базисних ринків у відтворювальних пропорціях, що не дозволяло залучати широкі маси населення до продукування, впровадження та масштабування інновацій, а також залишало поза спектром першочергових пріоритетів економічної політики вирішення екологічних та природно-ресурсних проблем. Тому у 90-х роках минулого століття передові країни відмовилися від лекал рейганоміки та тетчеризму і забезпечили перехід до інституційно-керованих моделей інноваційного розвитку, в основі котрих лежали базові положення теорії інституціоналізму про колективний вибір та колективний інтерес. Це дало можливість за рахунок прискорення інноваційних трансформацій досягати цілей соціально-економічного розвитку навіть за умови загострення ресурсних та екологічних обмежень.

В останні десятиліття лівова частка високих технологій створюється на базі транснаціональних корпорацій, де є можливість забезпечувати прийнятний рівень фінансово-інвестиційного забезпечення капіталомістких проєктів, пов'язаних з розробленням технологічних процесів нового покоління, котрі забезпечать випереджальний розвиток національних економік. Якраз в останні роки спостерігається концентрація продукування ключових інновацій в секторі транснаціональних корпорацій, а вже потім через різноманітні форми трансферу запускається процес дифузії інноваційних розробок в окремі частини світу, зокрема в сектор країн, які відзначаються прискореними темпами соціально-економічного піднесення та залучають у відтворювальний процес великі обсяги різноманітних ресурсів (Індія, Китай).

Природа екзогенних інноваційних детермінант, котрі мають бути враховані при формуванні дорожньої карти інноваційних трансформацій економіки регіонів України, певною мірою пов'язана з ендогенними інноваційними детермінантами, але детермінується, в першу чергу, необхідністю забезпечення прискорених темпів відбудови країни на інноваційних засадах. Тоб-

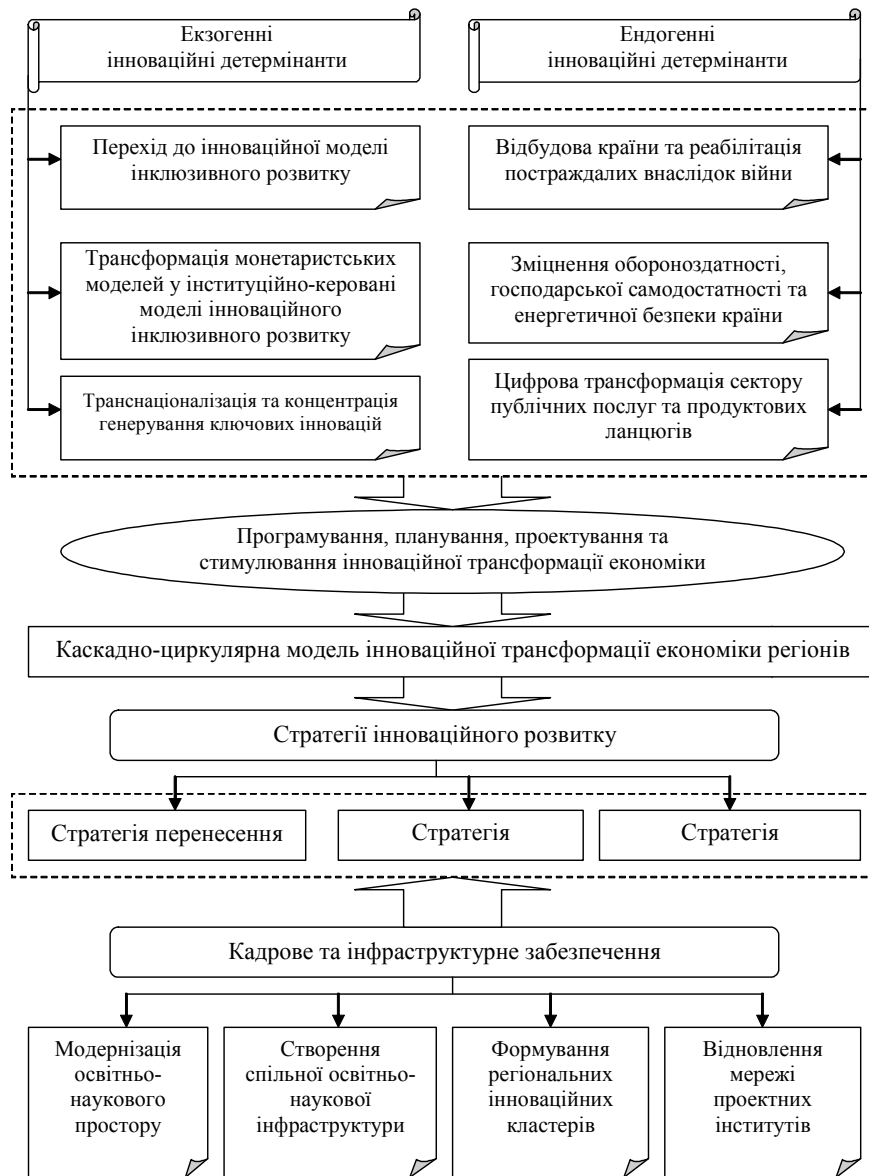

Рис. 1. Парадигмальний концепт інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України

Джерело: побудовано Д. М. Матрунчиком.

то галузі регіонального господарства, котрі найбільшою мірою визначають результативність відбудовчих процесів (будівельна індустрія, промисловість будівельних матеріалів, виробництво металоконструкцій, енергетичне господарство, транспортний комплекс, транспортне машинобудування) мають бути модернізовані на основі використання найбільш сучасних технологій, котрі апробовані у високорозвинених країнах і передбачають високий рівень комплексності використання матеріальних ресурсів. На регіональному та місцевому рівні доцільно також сформувати портфель інклюзивної реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій жителів, в першу чергу територій, котрі перебували під окупацією. Така інклюзивна реабілітація стане можливою за рахунок розбудови мережі об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури, яка забезпечить використання природних біогеоценозів у цілях оздоровлення та відпочинку постраждалих внаслідок війни громадян України.

Не менш ключовою складовою комплексу ендегенних інноваційних детермінант інноваційної трансформації економіки регіонів України у поствоєнний період виступає зміцнення обороноздатності країни за рахунок відродження вітчизняного оборонно-промислового комплексу з метою виробництва сучасних видів озброєнь та військової техніки, що поряд із досягненням безпекових цілей дозволить сформувати додаткові замкнуті цикли у старопромислових регіонах через зростання внутрішнього попиту на вітчизняну металопродукцію та електроніку. Розширене відтворення оборонно-промислового комплексу також активізує співпрацю виробничого сектора національної економіки з науководослідними інститутами академічної науки в різних регіонах (м. Київ, Харківська та Львівська області), котрі традиційно працювали на потреби оборони у попередні десятиліття, що дасть поштовх для розбудови матеріально-технічної бази науково-технічних закладів та підвищення мотивації вчених в частині продукування

інноваційних розробок в галузі озброєнь і тим самим забезпечить модернізацію регіональної інноваційної інфраструктури.

Введення додаткових потужностей в оборонно-промисловий комплекс також вирішує ще одну важливу проблему національної безпеки — зміцнення господарської самодостатності країни у зв'язку з диверсифікацією ланцюгів доданої вартості. В руслі зміцнення господарської самодостатності країни також слід розглядати модернізацію будівельного та транспортного комплексів, галузей добувної та переробної промисловості, що сприятиме також оновленню мережі об'єктів виробничої та логістичної інфраструктури, а це дасть змогу знизити трансакційні витрати і підвищити рівень конкурентоспроможності виробництва продукції у виробничих секторах національного господарства. Забезпечення енергетичної безпеки країни у поствоєнний період з огляду на наслідки ворожих ударів по енергетичній інфраструктурі має передбачати деконцентрацію мережі таких об'єктів через зведення комплексу міні-ТЕЦ, котрі працюватимуть на твердому біологічному паливі чи на інших відновних джерелах. Також потребує інноваційної трансформації мережа нафтопереробних виробництв у різних регіонах України, щоб на порядок збільшити вітчизняне виробництво світлих нафтопродуктів та інших енергетичних продуктів і зменшити залежність від імпорту мінеральних палив в цілому.

Україна продемонструвала світу високий рівень ефективності цифрової трансформації сектору публічних послуг та продуктових ланцюгів, що сформувало сприятливі передумови для поглиблення цифрової інноватизації зокрема та інноваційної трансформації в цілому, що дасть змогу забезпечити конвергенцію вітчизняних регіональних інноваційних систем з аналогічними системами країн Європейського Союзу, а це на порядок підвищить привабливість вітчизняних інноваційних проєктів для інвесторів-нерезидентів. В цілому вдала реалізація цифрової трансформації сектору публічних послуг та продуктових ланцюгів — це перший крок до демонтажу сировинної моделі національної економіки і формування на її основі каскадно-циркулярної моделі розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу регіональних господарських комплексів.

Перераховані екзогенні та ендогенні детермінанти активізації інноваційних процесів мають виступати інституційним підґрунтям формування загальнодержавних та регіональних програм та планів, а також реалізації проєктів інноваційної трансформації національної економіки та регіональних господарських комплексів. Також вони повинні детермінувати комплекс стимулів на загальнодержавному та регіональному рівнях, які варто використовувати для підвищення заінтересованості публічного та корпоративного сектора в активізації процесів, пов'язаних з продукуванням та впровадженням продуктових та процесних інновацій. Ключовим моментом програмування, планування, проектування та стимулювання інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів має стати умонтування в регіональну архітектуру регуляторного впливу на інноваційні процеси каскадно-циркулярної моделі. Виходячи з атрибутивних характеристик цієї моделі має

здійснюватися вибір конкретної стратегії або ж поєднання типових стратегій інноваційного розвитку регіону у поствоєнний період. Такими стратегіями виступають: стратегія перенесення, стратегія запозичення, стратегія нарощування.

Стратегія перенесення, котра передбачає використання здобутків зарубіжного науково-технічного потенціалу і перенесення його досягнень на терени української економіки, має використовуватися в тих ланках регіональних господарських комплексів, де в країні в цілому та в окремих регіонах стосовно їх модернізації відсутня виробничо-технічна та науково-експериментальна база продукування продуктивних інновацій. Тим більше у поствоєнний період, коли фактори оперативності та мобільності виступають ключовими чинниками освоєння інновацій, дана стратегія має бути взята на озброєння підрозділами регіональної влади, котрі відповідають за стимулювання інноваційної діяльності.

Стратегія запозичення, магістральною ланкою котрої є освоєння виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної дешевої робочої сили та наявного науково-технічного потенціалу, має бути складовою загальної стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Така стратегія дасть змогу зекономити час у реалізації проєктів поствоєнного відновлення регіональних господарських систем і забезпечити модернізацію та реконструкцію структуроутворюючих ланок економіки регіонів України та створити умови для залучення значної кількості суб'єктів виробничо-господарської діяльності до інноваційного процесу.

Стратегія нарощування, яка зорієнтована на використання власного науково-технічного потенціалу, залучення іноземних вчених та конструкторів, досягнення інтеграції фундаментальної та прикладної науки, має бути використана для створення сучасних високотехнологічних виробництва та модернізації тих ланок регіональних господарських комплексів, котрі випускають товари інвестиційного призначення. Визначальною перевагою даної стратегії над стратегіями перенесення та запозичення є те, що збільшується ймовірність забезпечення інтеграції фундаментальної та прикладної науки. Прикметною рисою інноваційного та науково-технічного розвитку регіонів України у попередні десятиліття було те, що не вдавалося забезпечити дієвий взаємозв'язок між фундаментальною та прикладною наукою, а це й зумовило інноваційний вакуум у більшості ланок регіональних господарських комплексів та гальмувало розвиток регіональної інноваційної інфраструктури.

Найкращим варіантом масштабування інновацій на регіональному рівні є поєднання окремих елементів трьох перерахованих стратегій для прискореного впровадження інноваційних розробок у відбудовчі процеси, активізації діяльності вітчизняних науково-технічних установ та трансферу передових іноземних технологій. Запорукою запуску масштабних інноваційних трансформацій у поствоєнний період виступає залучення до відбудовчих процесів інвесторів-нерезидентів, котрі спеціалізуються на реалізації проєктів інноваційної спрямованості, що дасть змогу диверсифікувати джерела фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційного

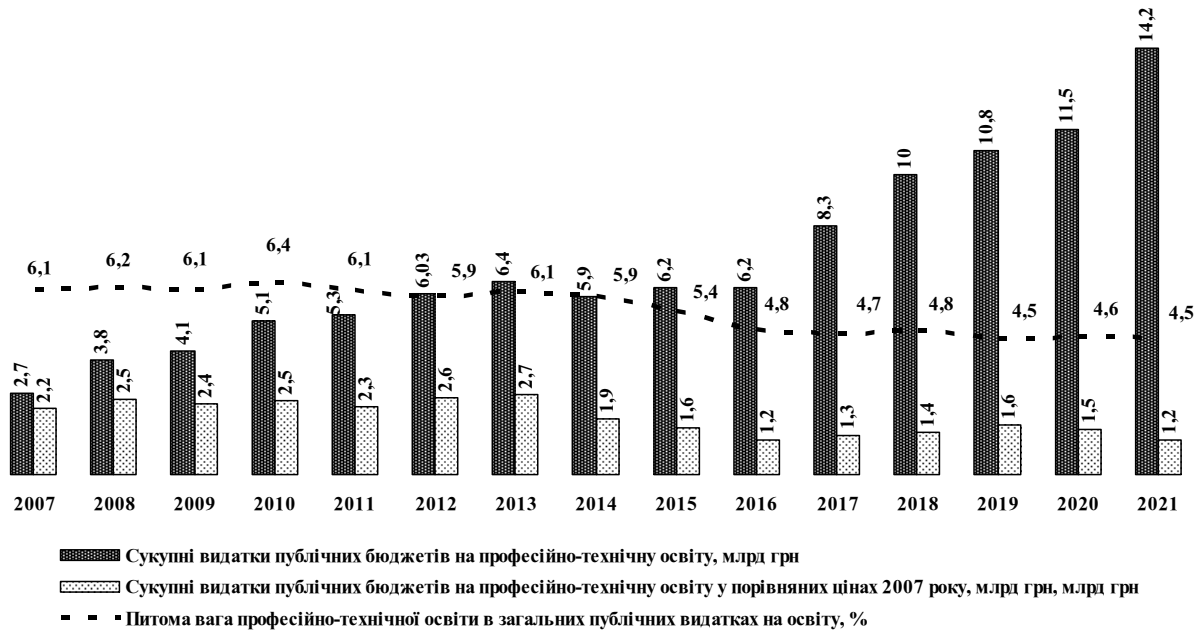

Рис. 2. Сукупні видатки публічних бюджетів України на професійно-технічну освіту у 2007–2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

оновлення виробничо-технічної бази регіональних господарських комплексів та покращити умови для отримання передового іноземного досвіду впровадження продуктивних та процесних інновацій.

Парадигмальний концепт інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України має передбачати створення умов для якісного кадрового та інфраструктурного забезпечення продукування інноваційних процесів, що стане можливим за умови реформування освіти, науки та мережі науково-дослідних і науково-експериментальних установ та відновлення потенціалу науково-виробничих об'єднань. Модернізація освітньо-наукового простору має детермінуватися потребами відбудови країни у поствоєнний період, що вимагає якісної підготовки інженерних та кваліфікованих робітничих кадрів, а це у свою чергу пов'язано з переглядом пріоритетів фінансування професійно-технічної та вищої освіти.

Більше того, одним з поствоєнних викликів інноваційної трансформації економіки регіонів України є відновлення знищених та пошкоджених діями ворога об'єктів виробничої та невиробничої інфраструктури, об'єктів житлової нерухомості на основі використання сучасних технологій, що вимагає суттєвого збільшення кількості кваліфікованих фахівців, здатних використовувати або ж швидко освоювати передові, зокрема цифрові технології у відновленні матеріальних об'єктів. Поряд з підготовкою інженерних кадрів необхідною є модернізація виробничо-технічної та навчальної бази підготовки кваліфікованих робітників. З огляду на це, складовою інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів має стати оновлення професійно-технічної освіти як через удосконалення системи підготовки існуючих робітничих професій, так і відкриття нових спеціальностей.

У 2007–2021 роках в динаміці фактичної суми публічних видатків на професійно-технічну освіту спосте-

рігається в цілому висхідна тенденція. Зокрема, у 2007 році сума бюджетних видатків на професійно-технічну освіту складала 2,7 млрд грн, у 2011 році — 5,3 млрд грн, у 2014 році — 5,9 млрд грн, у 2017 році — 8,3 млрд грн, у 2020 році — 11,5 млрд грн, у 2021 році — 14,2 млрд грн. В цілому у 2021 році порівняно з 2007 роком публічні видатки на професійно-технічну освіту збільшилися у 5,3 рази, порівняно з 2013 роком — у 2,2 рази (рис. 2). Водночас висхідний тренд спостерігається лише у динаміці номінальної величини публічних видатків на професійно-технічну освіту.

У динаміці публічних видатків на професійно-технічну освіту у порівняних цінах 2007 року починаючи з 2014 року в цілому спостерігається хвилеподібна спадна тенденція. Якщо порівняти величину публічних видатків на професійно-технічну освіту у порівняних цінах у 2007 та 2021 роках, то напрашується висновок про те, що реального збільшення величини даного виду асигнувань не спостерігається. Про те, що професійно-технічна освіта до цих пір не стала пріоритетом державної освітньої політики, також свідчить динаміка питомої ваги професійно-технічної освіти у сукупних публічних видатках на освіту. Даний показник у 2007 році становив 6,1%, у 2010 році — 6,4%, у 2014 році — 5,9%, у 2018 році — 4,8%, у 2021 році — 4,5%. Тобто видатки на інші ланки освітньої галузі зростали більш прискореними темпами.

Кількаразове зростання номінальних сум публічних видатків на професійно-технічну освіту варто вважати позитивним моментом, оскільки поступово відновлюється престиж професії кваліфікованого робітника та молодшого спеціаліста, котрі виконують основний спектр робіт, пов'язаних з виробництвом продукції та наданням послуг.

Виходячи з підвищеної потреби у кваліфікованих робітничих кадрах для забезпечення прискорених темпів повоєнного відновлення, доцільним є подальше нарощення видатків у професійно-технічну освіту.

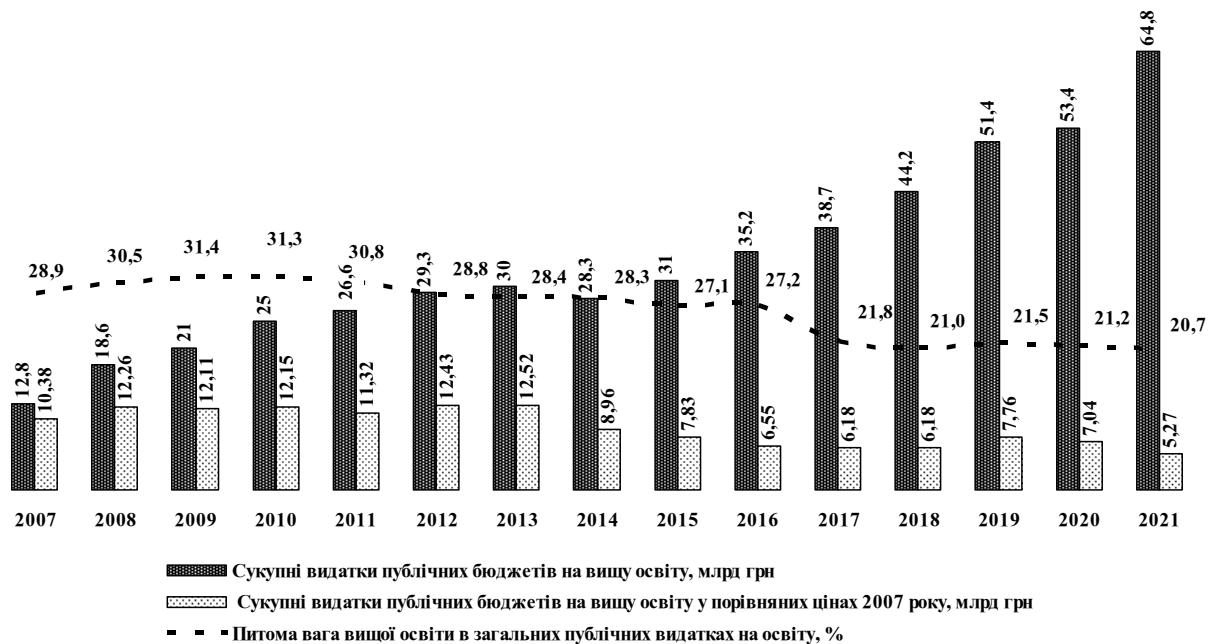

Рис. 3. Сукупні видатки публічних бюджетів України на вищу освіту у 2007—2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Місцева влада має отримувати більші суми освітньої субвенції для модернізації матеріально-технічної бази та оновлення програмного забезпечення підготовки кваліфікованих робітників.

Підготовка інженерних кадрів, котрі володітимуть сучасними знаннями, що даватимуть змогу продукувати сучасні продуктивні інновації, також залежить від обсягів бюджетного фінансування закладів вищої освіти. У динаміці фактичних публічних видатків на вищу освіту у 2007—2021 роках спостерігається чітко виражений висхідний тренд. Якщо у 2007 році сума публічних видатків на вищу освіту складала 12,8 млрд грн, у 2011 році — 26,6 млрд грн, у 2015 році — 31 млрд грн, у 2018 році — 44,2 млрд грн, то у 2021 році — 64,8 млрд грн. В цілому у 2021 році порівняно з 2007 роком сума фактичних публічних видатків на вищу освіту зросла більш, ніж у 5 разів (рис. 3).

Однак у динаміці публічних видатків на вищу освіту у порівнянних цінах 2007 року спостерігається низхідний тренд, що свідчить про зменшення реальної величини фінансування закладів вищої освіти. Також у 2007—2021 роках в цілому спостерігається спадна тенденція у динаміці питомої ваги вищої освіти у сукупних публічних видатках на освіту. У 2007 році даний показник становив 28,9%, у 2010 році — 31,3%, у 2015 році — 27,1%, у 2018 році — 21,0%, у 2020 році — 21,2%, у 2021 році — 20,7%. Тобто, виходячи з такої динаміки частки публічних видатків на вищу освіту, можна зробити висновок, що темпи зростання публічних видатків на підготовку кадрів вищої кваліфікації зростають більш повільними темпами, ніж видатки на інші складові освітньої галузі. Потреба підготовки інженерних та управлінських кадрів для прискорення процесу відбудови країни потребує нарощення публічного фінансування у підготовку кадрів вищої кваліфікації, особливо тих напрямів підготовки, котрі безпосередньо пов'язані з генерацією, впровадженням та комерціалізацією продуктивних і процесних інновацій.

Потребує оптимізації і мережа науково-дослідних академічних установ у напрямі наближення їх профілю та спеціалізації до потреб відбудови країни, в першу чергу в частині відновлення пошкоджених війною матеріальних об'єктів та зміцнення обороноздатності. Паралельно має відбуватися створення спільного освітньо-наукового середовища, яке даватиме можливість науково-дослідним установам ділитися фундаментальними та прикладними науковими результатами із закладами вищої освіти, щоб підвищувати рівень підготовки фахівців на основі використання найновіших вітчизняних досягнень у навчальному процесі.

Для скорочення тривалості часу між розробкою та впровадженням інновацій, тобто зближення науки і виробництва, доцільно за участі місцевої влади формувати нестатутні об'єднання у формі регіональних інноваційних кластерів, учасниками котрих також мають бути місцеві заклади освіти, науково-дослідні установи, консалтингові агентства, суб'єкти виробничого підприємництва та фінансово-банківські установи. У поствоєнний період, коли актуалізується вирішення проблеми відновлення знищеної чи пошкодженої війною мережі інфраструктурних об'єктів, будівель та споруд, доцільним є відновлення мережі проектних інститутів, зокрема через перетворення їх в інжинірингові агентства. Перераховані заходи є фундаментальною передумовою розбудови сучасної регіональної мережі інститутів інноваційної інфраструктури.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вітчизняна концентрація та інтеграція капіталу у сфері високих технологій унеможливується через рентоорієнтовану спрямованість національного бізнесу та відсутність достатнього набору стимулів для масового впровадження інновацій у структуроутворюючих ланках національного господарства. Дієвість такого роду стимулів найкраще буде забезпечена через перенесення

центру тяжіння у регуляторному впливі на інноваційні процеси на регіональний рівень. Таким чином буде сформоване інституційне підґрунтя для продукування інновацій у процесах відбудови країни, що однозначно вплине на оперативність та якість процесів відновлення зруйнованих війною об'єктів та реабілітації постраждалих внаслідок війни громадян у регіонах країни. Таке продукування інновацій вимагає формування парадигмального концепту інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України через стратегічне цілепокладання структурної перебудови регіональних господарських комплексів та розбудови регіональної мережі об'єктів інноваційної інфраструктури.

Дослідження показали, що парадигмальний концепт інноваційної трансформації поствоєнної економіки регіонів України являє собою поєднання сутнісно-змістовних характеристик інноватизації економічних відносин та імперативних засад формування інституційно-керованих моделей інноваційного інклюзивного розвитку, що дає змогу сформуванню на регіональному рівні систему стратегування, програмування, планування, проектування та стимулювання інноваційних трансформаційних процесів на основі каскадно-циркулярної моделі відтворення в територіальних продуктових ланцюгах з відповідним кадровим та інфраструктурними забезпеченням. Виходячи з даного твердження, необхідно констатувати доцільність оновлення кадрового та інфраструктурного забезпечення реалізації стратегій інноваційного розвитку регіональних господарських комплексів через розбудову мережі об'єктів інноваційної інфраструктури. Перспективна модель розбудови регіональної інноваційної інфраструктури має передбачати: модернізацію освітньо-наукового простору, створення освітньо-наукової інфраструктури, формування регіональних інноваційних кластерів, перетворення проектних інститутів в інжинірингові агентства.

Література:

1. Гальперіна Л.П. Створення інноваційно орієнтованої суспільної системи: регіональний аспект. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2004. Вип. 1—2. С. 275—281.
2. Гриньов В.Б., Бубенко П.Т., Гусєв В.А. Проблеми формування інноваційної системи в Україні. Економіка і прогнозування. 2004. №3. С. 127—138.
3. Довгий О.С. Науково-технічна стратегія в політиці забезпечення національної конкурентоспроможності. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2004. Вип. 1—2. С. 103—108.
4. Згуровський М. З широкого спектра наукових досліджень і підготовки кадрів, традиційно здійснюваних в Україні, мають бути виділені ті, де існують відповідні умови для створення так званих острівців прориву. Економіст. 2011. № 3 (293). С. 4—5.
5. Лазутін Г.І. Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності. Економіка і прогнозування. 2003. № 2. С. 99—113.
6. Степанов О.П., Ємченко В.М. Стратегія інноваційного розвитку України. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2004. Вип. 1—2. С. 83—96.

7. Федулова Л.І. Корпоративні структури в інноваційній діяльності: світовий досвід та можливості для України. Економіка і прогнозування. 2004. № 4. С. 9—27.

References:

1. Hal'perina, L.P. (2004), "Creation of an innovation-oriented social system: regional aspect", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, vol. 1—2, pp. 275—281.
2. Hryn'ov, V.B. Bubenko, P.T. and Husiev, V.A. (2004), "Problems of forming an innovation system in Ukraine", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 127—138.
3. Dovhyj, O.S. (2004), "Scientific and technical strategy in the policy of ensuring national competitiveness", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, vol. 1—2, pp. 103—108.
4. Zghurovs'kyj, M. (2011), "From the wide range of scientific research and personnel training traditionally carried out in Ukraine, those that have the appropriate conditions for the creation of so-called breakthrough islands should be selected", *Ekonomist*, vol. 3 (293), pp. 4—5.
5. Lazutin, H.I. (2003), "Modern trends in the development of innovative activity", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 2, pp. 99—113.
6. Stepanov, O.P. and Yemchenko V.M. (2004), "Strategy of innovative development of Ukraine", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, vol. 1—2, pp. 83—96.
7. Fedulova, L.I. (2004), "Corporate structures in innovative activity: world experience and opportunities for Ukraine", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 4, pp. 9—27. *Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.*

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

М. Я. Височанська,
д. е. н. старший дослідник,
Інститут агроекології і природокоористування НААН
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-9991>
В. Ю. Білотіл,
аспірант, науковий співробітник,
Інститут агроекології і природокоористування НААН
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5433-7096>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.28

ЖИТЛОВИЙ ФОНД УКРАЇНИ: ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД, ПОТОЧНИЙ СТАН І ПЛАНИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

М. Vysochanska,
Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher,
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv, Ukraine
V. Bilotil,
Postgraduate student, Researcher, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv, Ukraine

HOUSING STOCK OF UKRAINE: PRE-WAR PERIOD, CURRENT STATE AND POST-WAR RECOVERY PLANS

Одним із найголовніших показників успішності державної політики, поряд із показником економічного зростання держави, є забезпеченість громадян житлом. Проблема забезпечення населення України житлом ще до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну була надзвичайно болючою. Під час війни вона ще більш загострилася як через пошкодження та руйнування житлових приміщень, так і через потік внутрішньо переміщених осіб. Сьогодні українське суспільство стикнулося з масштабною житловою кризою, тому цілеспрямована житлова політика уряду є одним із чинників успішної відбудови країни та збереження її людського капіталу.

Стаття присвячена дослідженню стану житлового фонду України. Розглянуто категорію "житло" і право власності на нього в актах чинного законодавства України. Здійснено аналіз стану і динаміки житлового фонду України в довоєнний період. Опрацьовано та проаналізувати інформацію щодо масштабів руйнувань і пошкоджень житлового фонду та суми збитків від них. Розглянути плани на післявоєнну відбудову країни. Акцентовано увагу на світових трендах розвитку будівництва, серед яких чільне місце посідає, зокрема, "зелене" будівництво. Наголошено на необхідності реформування житлової політики з метою відповідності її новим викликам. Запропоновано заходи щодо удосконалення житлової політики, а також відновлення житлового фонду країни.

Інформаційну базу дослідження становлять роботи вчених у сфері вивчення стану житлового фонду та вдосконалення житлової політики України, матеріали, що присвячені житловій сфері, вітчизняне нормативно-правове забезпечення у сфері житлового забезпечення, дані Державної служби статистики України щодо стану житлового фонду України та дані Київської школи економіки щодо руйнувань і пошкоджень житла, результати соціологічного опитування, інформаційні ресурси мережі "Інтернет" тощо.

Під час дослідження було використано такі методи: науково-теоретичний, монографічний, порівняльний, аналізу, узагальнення, графічний і табличний та ін.

One of the most important indicators of the success of state policy, along with the indicator of economic growth of the state, is the provision of housing for citizens. The problem of providing the population of Ukraine with housing even before the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine had been extremely painful. It has been becoming even more aggravated both because of damage and destruction of residential premises, and because of the flow of internally displaced persons. Today, Ukrainian society is facing a large-scale housing crisis, so the targeted housing policy of the government is one of the factors for the successful reconstruction of the country and the preservation of its human capital.

The article is devoted to the study of the state of the housing stock of Ukraine. The term "housing" and home ownership in the current legislative acts of Ukraine have been considered. The state and dynamics of the housing stock of Ukraine in the pre-war period have been analyzed. Information on the extent of destruction and damage to the housing stock and the amount of damage from them has been processed and analyzed. Plans for post-war reconstruction of the country have been considered. Attention has been focused on global construction industry trends, among which, in particular, green building occupies a prominent place. The need to reform housing policy in order to meet its new challenges has been emphasized. Measures to improve housing policy, as well as the restoration of the country's housing stock have been proposed.

The information base of the study was the works of scientists in the field of studying the state of the housing stock and improving the housing policy of Ukraine, materials devoted to the housing sector, domestic regulatory and legal support in the field of housing, data of the State Statistics Service of Ukraine on the state of the housing stock of Ukraine and data of the Kyiv School of Economics regarding the destruction and damage to housing, the results of a sociological survey, Internet information resources, etc.

The following methods were used during the research: scientific-theoretical, monographic, comparative, analysis, generalization, graphical and tabular, etc.

Ключові слова: житло, житлова площа, житлова політика, будинки, війна, руйнування, пошкодження, збитки, післявоєнна відбудова, новітні технології будівництва.

Key words: housing, residential area, housing policy, houses, war, destruction, damage, losses, post-war reconstruction, new construction technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині наша країна переживає складні часи. У зв'язку з війною, яку розпочала Росія проти України, багато міст і сіл зазнали серйозних руйнувань. Військові дії несуть непоправні наслідки як для малих, так і для великих населених пунктів нашої держави. Одних із наймасштабніших збитків зазнав житловий фонд. На жаль, війна продовжується і кількість пошкоджень і руйнувань лише зростає, а це означає, що й витрати на відновлення також збільшуються з кожним днем. Одним із першочергових і ключових завдань повоєнного відновлення є питання відбудови житла. Нові будинки необхідно створювати, застосовуючи найкращі й найсучасніші світові підходи, технології та практики будівництва й архітектури, а також передбачаючи виконання ними захисних, стійких та інклюзивних функцій під їх експлуатації. У "Проекті Плану відновлення України" [1, с. 4] йдеться про те, що "людиноцентризм, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність та чимало інших сучасних тенденцій розвитку населених пунктів мають стати дороговказами нашого великого відновлення". Повне відновлення житлового фонду та інфраструктури є серйозним викликом і планувати його варто вже зараз.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У Концепції державної житлової політики [2], що була схвалена в 1995 році, зазначено, що "недосконалість фінансово-кредитної системи, централізація будівництва, реконструкції та утримання житлового фонду, обмеження у виділенні земельних ділянок і спорудженні індивідуального житла, відсутність стимулюючих факторів у вирішенні житлових питань значно загострили житлову проблему". Тобто ще далеко до війни житлові умови для значної частини українців були досить складними, оскільки більшість житла було побудовано ще за радянських часів і було/є технічно та морально застарілим. Сьогодні, зважаючи на ситуацію в країні, масштаби цієї проблеми лише збільшуються та потребують невідкладних і виважених рішень світової спільноти, органів державної влади, науковців, українського народу.

Житлове питання ніколи не втрачало своєї актуальності й донині залишається предметом досліджень наукової спільноти. Зокрема, М. В. Дубина та М. М. Забаштанський [3] наголошують на передумовах, що створюють значні перешкоди в розвитку житлового фонду в Україні, а також автори пропонують до основних векторів державної житлової політики віднести підвищен-

ня рівня доступності житла для населення, розвиток ринку житла, формування та розбудову інфраструктури житлової політики. Пропозиції щодо вжиття заходів із метою реагування на спричинені війною виклики у сфері захисту й забезпечення житлових прав громадян України, зокрема внутрішньо переміщених осіб, вносить С. О. Комнатний [4]. Науковці Л. Єлісєєва та О. Скорук [5] досліджували тенденції розвитку ринку житла та його державного регулювання в Україні в довоєнний і воєнний періоди. Ключові перспективи воєнної та повоєнної відбудови сфери житлового будівництва в Україні розкривають І. Чернова, О. Ємельянова та А. Гончаренко [6]. Учена І. Хожило [7] вивчає проблемні аспекти житлової політики України, охоплюючи довоєнний період, період воєнного стану та післявоєнну відбудову. Науковець Н.О. Горін [8], серед іншого, характеризує роль держави у виробленні стратегій, визначенні пріоритетів, консолідації зусиль та інституційному забезпеченні процесу відновлення життєвого простору, відбудови житла та соціальної інфраструктури, а також забезпеченні контролю за використанням коштів, житлових приміщень і споруд, технологій і стандартів будівництва й реконструкції; обгрунтовує необхідність врахування позитивного та негативного іноземного досвіду в практиці державного управління повоєнною відбудовою житлового фонду країни; характеризує механізми взаємодії уряду і приватних інвесторів, стимулювання підприємницької активності, заохочення та підтримки громадян в їхніх діях щодо самостійного відновлення житла та облаштування прилеглих територій тощо. Проте, незважаючи на значну кількість вагомих досліджень, проблеми сфери житлового забезпечення як були, так і залишаються нагальними для нашої країни, особливо в цей складний час.

ПОСТАНОВКА МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ

Мета статті — дослідження та аналіз стану житлового фонду України.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інформаційну базу дослідження становлять роботи вчених у сфері вивчення стану житлового фонду та вдосконалення житлової політики України, матеріали, що присвячені житловій сфері, вітчизняне нормативно-правове забезпечення у сфері житлового забезпечення, дані Державної служби статистики України щодо стану житлового фонду України та дані Київської школи економіки щодо руйнувань і пошкоджень житла, результати соціологічного опитування, інформаційні ресурси мережі "Інтернет" тощо.

Під час дослідження було використано такі методи: науково-теоретичний, монографічний, порівняльний, аналізу, узагальнення, графічний і табличний та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основні нормативно-правові акти у сфері житлового забезпечення

У главі 28 Цивільний кодекс України (ЦКУ) [9] регламентує визначення житла та право власності на житло. Згідно із ЦКУ, "житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше жила приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них".

Таблиця 1. Житловий фонд України (2000—2020 рр.)

Рік	Загальна площа, млн м ²	У середньому на одну особу, м ²
2000	1015,0	20,7
2001	1026,1 ¹	21,0
2002	1031,7	21,3
2003	1035,7	21,6
2004	1040,0 ²	21,8
2005	1046,4	22,0
2006	1049,2	22,2
2007	1057,6	22,5
2008	1066,6	22,8
2009	1072,2	23,0
2010	1079,5	23,3
2011	1086	23,5
2012	1094,2	23,7
2013	1096,6	23,8
2014 ³	↓ 966,1	↓ 22,6
2015	↑ 973,8	↑ 22,9
2016	↑ 977,9	↑ 23,1
2017	↑ 984,8	↑ 23,3
2018	↑ 993,3	↑ 23,7
2019	↑ 1011,4	↑ 24,2
2020 ⁴	↑ 1014,8	↑ 24,5

Джерело: сформовано за даними [13].

Примітки:

¹ Починаючи з 2001 року загальна площа визначається з урахуванням літніх приміщень із встановленими знижувальними коефіцієнтами.

² Починаючи з 2004 року до загальної площі житлового фонду та з 2005 року до кількості квартир уключено дані підприємств-банкрутів та тих, що повністю припинили діяльність.

³ Починаючи з 2014 року без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

⁴ Різниця в показниках за 2020 рік, у порівнянні з попередніми звітними періодами, пов'язана зі змінами в методології проведення державного статистичного спостереження, у зв'язку з чим не звітували одиниці із середньою кількістю працівників менше 10 осіб.

Статтею 25 Загальної декларації прав людини ООН [10] зафіксовано право кожної людини на житло. Житло є одним з обов'язкових елементів життєвого рівня людини, необхідного для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї.

Конституція України (КУ) [11] у ст. 47 також проголошує, що "кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду".

Крім того, право громадян на житло закріплює також ст. 1 Житлового кодексу України (ЖКУ) [12]. Статтею 4 ЖКУ визначено зміст і складові житлового фонду: "Жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях, що знаходяться на території України, утворюють житловий фонд".

Незважаючи на вищевикладану інформацію, права громадян України щодо забезпечення їх житлом виконуються не в повному обсязі й для значної частини населення воно залишається недоступним.

Стан житлового фонду України в довоєнний період Згідно з даними Державної служби статистики України [13], загальна площа житлового фонду України за 2000—2020 рр. майже не змінилась: у 2000 році вона становила 1015,0 м², а у 2020 — 1014,8 м². Також варто

Таблиця 2. Житловий фонд України, млн м² загальної площі¹

Тип місцевості	Роки							
	2000	2005	2010	2015 ²	2017 ²	2018 ²	2019 ²	2020 ²
Міська	643,2	669,9	693,0	592,5	599,4	605,5	621,3	624,9 ↓
Сільська	371,8	376,5	386,5	381,3	385,4	387,8	390,1	389,9 ↑
Загалом	1015,0	1046,4	1079,5	973,8	984,8	993,3	1011,4	1014,8 ↓

Джерело: сформовано за даними [14, с. 103].

Примітки:

¹ Інформацію наведено з урахуванням даних про житловий фонд, який знаходиться на балансі підприємств-банкрутів та тих, що повністю припинили діяльність.

² Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

³ Починаючи з 2020 року змінено методологію проведення державного статистичного спостереження, у зв'язку з чим не звітували одиниці із середньою кількістю працівників менше 10 осіб.

зазначити, що в 2014 році спостерігалось різке падіння обсягів житлового фонду порівняно з попередніми роками (табл. 1).

Із таблиці 2 видно, що за 20 років (2000—2020 рр.) суттєвих змін щодо загальної площі житлового фонду не відбулося ні в міській, ні в сільській місцевостях нашої країни. Проте показники вказують на негативну динаміку в містах (зменшення загальної площі на 18,3 млн м², або на 2,84 %) та позитивну в селах (збільшення загальної площі на 18,1 млн м², або на 4,86 %), хоч і не дуже значну.

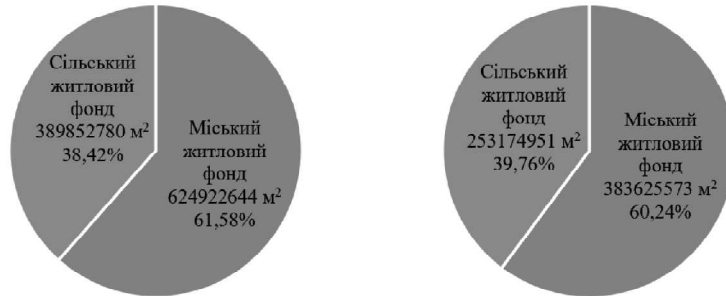
На рис. 1 показано, що в структурі житлового фонду України значно переважає міський житловий фонд над сільським, що стало закономірним наслідком урбанізаційних процесів.

Інформацію наведено з урахуванням даних про житловий фонд, який знаходиться на балансі підприємств-банкрутів та тих, що повністю припинили діяльність.

Різниця в показниках за 2020 рік, у порівнянні з попередніми звітними періодами, пов'язана зі змінами в методології проведення державного статистичного спостереження, у зв'язку із чим не звітували одиниці із середньою кількістю працівників менше 10 осіб.

Загалом спостерігається стійка динаміка скорочення населення в міських і сільських населених пунктах, але водночас зростає питома вага міського населення. Сільське населення домінувало в країні до середини 60-х років минулого століття. Починаючи із 70-х років ХХ ст., у структурі всього населення починає переважати міське населення. Упродовж останніх десятиріч частка сільського населення продовжує зменшуватися і на початок 2021 року вона склала менше третини всього населення України (рис. 2).

Щодо загальної площі в середньому на одну особу, то тут загалом прослідковується позитивна динаміка, за винятком 2014 р.: у 2000 році вона становила 20,7 м², а у 2020 — 24,5 м² (табл. 1). Але такий показник усе одно є ще далеко недостатнім, оскільки згідно з рекомендаціями ООН, на одного громадянина має припадати не менше 30 м² житлової площі. До речі, відповідно до ЖКУ норма житлової площі складає лише 13,65 м² на одну особу [12]. На жаль, навіть до повномасштабного вторгнення Україна значно відставала від провідних країн

Загальна площа житлових приміщень Житлова площа житлових приміщень

Рис. 1. Структура житлового фонду України на 1 січня 2021 р.

Джерело: виконано за даними [13].

Примітки: Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

світу за обсягом житлового фонду. Більшість українців, згідно з офіційною статистикою, мали невеликий простір і жили в тіснєві (рис. 3).

Суттєво впливає на якість життя людей комфортність їхнього житла. На жаль, значна кількість українських осель не облаштована належним чином. Слід відмітити, що показники обладнання житла з 2005 до 2020 року в міській місцевості практично не змінилися, хоча загалом простежується позитивна динаміка, за винятком газозабезпечення. У сільській місцевості за цей же період усі показники суттєво зросли, крім забезпе-

Рис. 2. Співвідношення кількості сільського й міського населення України станом на січень 2021 року

Джерело: виконано за даними [13].

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

2021 рік

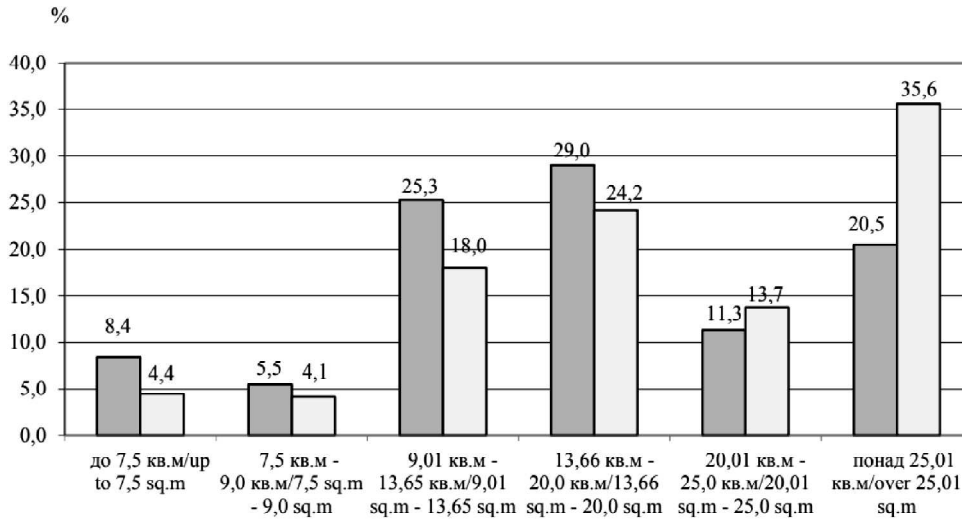

Рис. 3. Розподіл міських і сільських домогосподарств за розміром житлової площі на одну особу

Джерело: [15, с. 26].

Таблиця 3. Обладнання житлового фонду України за типами місцевості (відсотків до загальної площі житлових приміщень ¹)

Тип обладнання	Міська місцевість						Сільська місцевість					
	2005	2010	2015 ²	2018 ²	2019 ³	2020 ^{2,3}	2005	2010	2015 ²	2018 ²	2019 ²	2020 ^{2,3}
Водопровід	76,6	77,9	77,8	78,1	78,2	78,2↑	20,0	27,1	34,3	37,4	38,3	38,6↑
Каналізація	75,4	76,7	76,7	76,9	77,1	77,1↑	15,7	23,2	30,9	33,8	34,5	34,8↑
Опалення	74,2	76,7	78,2	78,5	78,6	78,6↑	24,4	36,1	53,9	55,4	55,7	55,5↑
Газ	81,8	82,5	82,8	82,2	81,8	81,5↓	84,1	84,5	84,1	84,3	83,7	83,2↓
Гаряче водопостачання	59,7	60,9	63,2	62,4	61,6	61,0↑	5,4	11,5	21,8	24,4	25,0	25,2↑

Джерело: сформовано за даними [14, с. 103; 16, с. 14].

Примітки: ¹ у житлових будинках, гуртожитках та нежитлових будівлях.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

³ Різниця у показниках за 2020 рік, у порівнянні з попередніми звітними періодами, пов'язана зі змінами у методології проведення державного статистичного спостереження, у зв'язку з чим не звітували одиниці із середньою кількістю працівників менше 10 осіб.

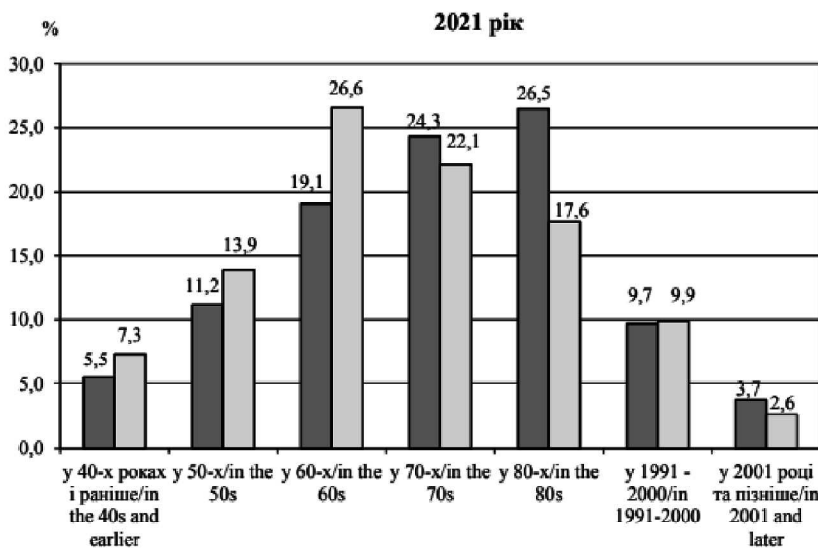

Рис. 4. Розподіл міських і сільських домогосподарств за часом будівництва їх житла

Джерело: [15, с. 29].

чення газом. Але, на жаль, забезпеченість будинків необхідними комунікаціями як була, так лишається низькою, особливо в селі (табл. 3).

Застарілий житловий фонд і необхідність його реконструкції — це проблема, що назріла ще до повномасштабного вторгнення. Більшість українців проживало і проживає в житлі, що зведено ще до 1991 року, тому очевидно, що будівлі застаріли і технічно, і морально. Крім того, такі будинки становлять потенційну загрозу здоров'ю і навіть життю мешканців (рис. 4).

Аналізуючи показники ветхого житлового фонду України (табл. 4), варто зазначити, що його обсяги є великими. Загалом по Україні за 10 років (2010—2020 рр.) скоротилася кількість житлових будинків (на 3235 од., або на 6,62 %) та загальна площа житлових приміщень (на 731339 м², або на 18,02 %) ветхого фонду.

Таблиця. 4. Ветхий житловий фонд України

Кількість житлових будинків, од.			Загальна площа житлових приміщень, м ²		
2010	2015 ¹	2020 ¹	2010	2015 ¹	2020 ¹
48833	44453	45598	4057803	3277838	3326464

Джерело: сформовано за даними [14, с. 105].

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця. 5. Ветхий житловий фонд України ^{1, 2}

Тип місцевості	Кількість житлових будинків, од.			Загальна площа житлових приміщень, м ²		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Міська	9 103	8 754	8 459	1 574 545	1 562 271	1 609 592
Сільська	36 436	37 385	37 139	1 710 091	1 755 634	1 716 872
Загалом	45 539	46 139	45 598	3 284 636	3 317 905	3 326 464

Джерело: сформовано за даними [13].

Примітки: ¹ Інформацію наведено без урахування даних про житловий фонд, який знаходиться на балансі підприємств-банкрутів та тих, що повністю припинили діяльність.

² Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Щодо стану ветхого фонду в 2018—2020 рр., то ні в містах, ні в селах, ні загалом по Україні значних змін не сталося (табл. 5).

Ситуація з аварійним фондом теж складна по країні загалом. За 2010—2020 рр. кількість таких житлових будинків зросла на 3538 од., або на 25,79 %, загальна площа житлових приміщень скоротилася на 173 122 м², або на 14,61 % (табл. 6).

Показники аварійного фонду України у 2018—2020 рр. подані в табл. 7.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що в Україні і так було чимало житлових проблем, які потребували негайного вирішення, ще до повномасштабної війни з Росією, яка спричинила найбільшу житлову кризу в історії нашої країни.

Таблиця. 6. Аварійний житловий фонд України

Кількість житлових будинків, од.			Загальна площа житлових приміщень, м ²		
2010	2015 ¹	2020 ¹	2010	2015 ¹	2020 ¹
13716	15414	17254	1184481	1031568	1011359

Джерело: сформовано за даними [14, с. 106].

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця. 7. Аварійний житловий фонд України ^{1, 2}

Тип місцевості	Кількість житлових будинків, од.			Загальна площа житлових приміщень, м ²		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Міська	1 134	1 135	1 029	258 131	268 544	243 292
Сільська	15 665	15 964	16 225	762 387	784 392	768 067
Загалом	16 799	17 099	17 254	1 020 518	1 052 936	1 011 359

Джерело: сформовано за даними [13].

Примітки: ¹ Інформацію наведено без урахування даних про житловий фонд, який знаходиться на балансі підприємств-банкрутів та тих, що повністю припинили діяльність.

² Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Руйнування і пошкодження житлового фонду та сума збитків від них

Активні ракетні та артилерійські обстріли населених пунктів, особливо тих, які розташовані біля або на лінії фронту, як частина тактики ведення бойових дій, призводять до масових руйнувань житлового фонду країни.

За даними, що оприлюднила Київська школа економіки [17], найбільшу частку в загальному обсязі прямих збитків становлять втрати житлового фонду — \$55,9 млрд, враховуючи майже \$1 млрд збитків від затоплень і руйнувань житлових будинків унаслідок підриву Каховської ГЕС (рис. 5).

Станом на червень 2023 року, за попередніми даними обласних військових адміністрацій, загальна кількість зруйнованих або пошкоджених через бойові дії об'єктів житлового фонду становить приблизно 167,2 тис. будівель, з яких 147,8 тис. — приватні будинки, 19,1 тис. — багатоквартирні та 0,35 тис. — гуртожитки. Унаслідок підриву російськими військами Каховської ГЕС під ризик затоплення потрапили майже 37 тисяч житлових будинків, більшість із яких знаходяться в Херсонській області. Повідомляється, що житловий фонд Маріуполя, Харкова, Чернігова, Сєверодонецька, Рубіжного, Бахмута, Мар'їнки, Лисичанська, Попасної, Ізюма і Волновахи зазнав найбільших руйнувань. Наприклад, за попередніми оцінками, у Сєверодонецьку пошкоджено 90 % житлового фонду, а в Бахмуті та Мар'їнці майже не лишилося непошкоджених будівель [17].

Плани післявоєнного відновлення

Щоб повернути житло до попереднього стану, необхідно буде здійснювати витрати за такими напрямками:

- поточний ремонт житлових будівель;
- капітальний ремонт або реконструкція житлових будівель;
- нове будівництво;
- відновлення прибудинкової території біля житлових будівель;
- закупівля предметів довготривалого користування [18, с. 7].

У "Проекті Плану відновлення України" наголошується на відновленні та створенні якісно нового житла та життєвої інфраструктури із захисними, стійкими та інклюзивними рішеннями [1, с. 4]. А серед ключових принципів відновлення та розвитку [1, с. 6] виділяють такі:

- відбудувати краще, ніж було;
- відкритість і прозорість;
- європейська інтеграція;
- сталий розвиток;
- енергетична незалежність;
- інклюзивність;
- цивільний захист.

У липні 2022 року в Лугано (Швейцарія) було проведено Міжнародну конференцію з питань відновлення України (Ukraine Recovery Conference 2022) [19], на якій було представлено План відновлення України [20]. Крім того, була представлена

Тип майна	Оцінка прямих втрат, \$ млрд
Житлові будівлі	55,9
Інфраструктура	36,6
Активи підприємств, промисловість	11,4
Освіта	9,7
Енергетика	8,8
АПК та земельні ресурси	8,7
Лісовий фонд	4,5
Транспортні засоби	3,1
Охорона здоров'я	2,8
ЖКГ	2,7
Торгівля	2,6
Культура, туризм, спорт	2,4
Адміністративні будівлі	0,5
Цифрова інфраструктура	0,5
Соціальна сфера	0,2
Разом	150,5

Рис. 5. Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі на червень 2023 року

Джерело: [17].

Національна програма № 10 "Модернізація регіонів і житла, у т.ч. масштабна програма енергоефективності" (рис. 6), яка включає, зокрема, покращення енергоефективності будівель, капітальні ремонти житла, побудову нового житла згідно з кращими практиками, пілотування будівель з близьким до нуля споживанням енергії та ін.

21—22 червня 2023 року під час проведення Міжнародної конференції з питань відновлення України (англ. Ukraine Recovery Conference) [22] у Лондоні презентовано ініціативу We build Ukraine, до якої зможуть доєд-

натися всі міжнародні партнери України (урядові та неурядові організації, фінансові інституції, інвестори та бізнес). We build Ukraine — інституційне партнерство з усіма, хто вже допомагає відбудовувати Україну чи планує це зробити. Серед пріоритетів роботи ініціативи — відновлення житла, енергетики, соціальної, транспортної та критичної інфраструктури, розмінування територій, підтримка приватного сектору [23].

Зважаючи на масштаби пошкоджень і руйнувань, відбудову пошкоджених і будівництво нових будівель треба здійснюватися, застосовуючи інноваційні буді-

Національна програма #10: Модернізація регіонів і житла, в т.ч. масштабна програма енергоефективності, є стратегічним пріоритетом

Масштабна програма енергоефективності

Покращення енергоефективності будівель

~60 \$ млрд

вкл. \$1 млрд для локалізації з матеріалів виробництва

Кращі будівлі і нове планування міст

Нове житло у відповідності з кращими практиками

~41 \$ млрд

вкл. тимчасове житло і відбудову пошкодженого житла

Модернізація іншої інфраструктури

Модернізація питного водопостачання та обробки стічних вод

~42 \$ млрд

вкл. 11 \$ млрд на нові мережі для забезпечення ширшого доступу

Модернізація і оптимізація теплопостачання (централізованого та індивідуального)

~26 \$ млрд

вкл. 18 млрд дол для індивідуальних тепло насосів

Капітальні ремонти житла

~45 \$ млрд

Модернізація і електрифікація міського транспорту

~2 \$ млрд

Модернізація і оптимізація мереж теплопостачання

~3 \$ млрд

Пілотування будівель з близьким до нуля споживанням енергії і систем централізованого охолодження

~3 \$ млрд

Інші пріоритетні програми

~8 \$ млрд

вкл. 1,7 \$ млрд для диверсифікації економіки і покращення з інфраструктури монофункціональних міст

Рис. 6. Національна програма № 10. Модернізація регіонів і житла, в т.ч. масштабна програма енергоефективності

Джерело: [21, с. 35].

Рис. 7. Тренди й тенденції будівництва

Джерело: сформовано за [24, с. 42].

вельні технології. Передусім інновації, нові технології та підходи формують майбутні тренди та тенденції і глобального, і національного ринків будівництва (рис. 7). Світові тенденції розвитку будівельної галузі вказують на необхідність врахування досвіду розвинених країн у національній моделі існування будівельного ринку щодо впровадження та підтримки інновацій і своєчасних змін у функціонуванні та управлінні будівельною сферою. Важливим

уже в найближчому майбутньому стане врахування глобальних принципів розвитку сучасної економіки замкнутого циклу. Україні варто враховувати положення Європейського "зеленого" курсу (англ. The European Green Deal), зокрема в будівництві, оскільки вона планує вступ до Європейського Союзу [24, с. 42].

Одними з основних складових Європейського "зеленого" курсу є перехід до моделі циркулярної економіки систем життєзабезпечення громад, загальне підвищення ефективності використання ресурсів, а також збільшення частки місцевих відновлюваних джерел енергії та будівництво будівель за стандартами NZEB [1, с. 4—5].

До речі, результати соціологічного опитування свідчать, що відбудова на "зелених" засадах не є пріоритетною для українців, але вони підтримують відбудову житла, міст і підприємств на принципах екологічності та енергоефективності [25, с. 8]. Відповідаючи на запитання про принципи повоєнної відбудови, лише 25,7 % українців підтримали відбудову на "зелених" засадах [25, с. 9] (рис. 8).

Задоволення потреб України у відновленні житла після війни вимагатиме "зеленого", стійкого й інклюзивного підходу, який зосереджуватиметься на поверненні сімей додому, відновленні побуту та наданні послуг, яких потребують українці [26, с. 66].

Україна прагне подолати кризові явища, в тому числі спричинені війною. Системне планування відбудови та подальшого розвитку країни пропонує унікальну можливість переосмислити, перепроектувати й модернізувати будівлі та системи життєзабезпечення, забезпечити всеохоплюючу трансформацію територіальних громад і регіонів [1, с. 4].

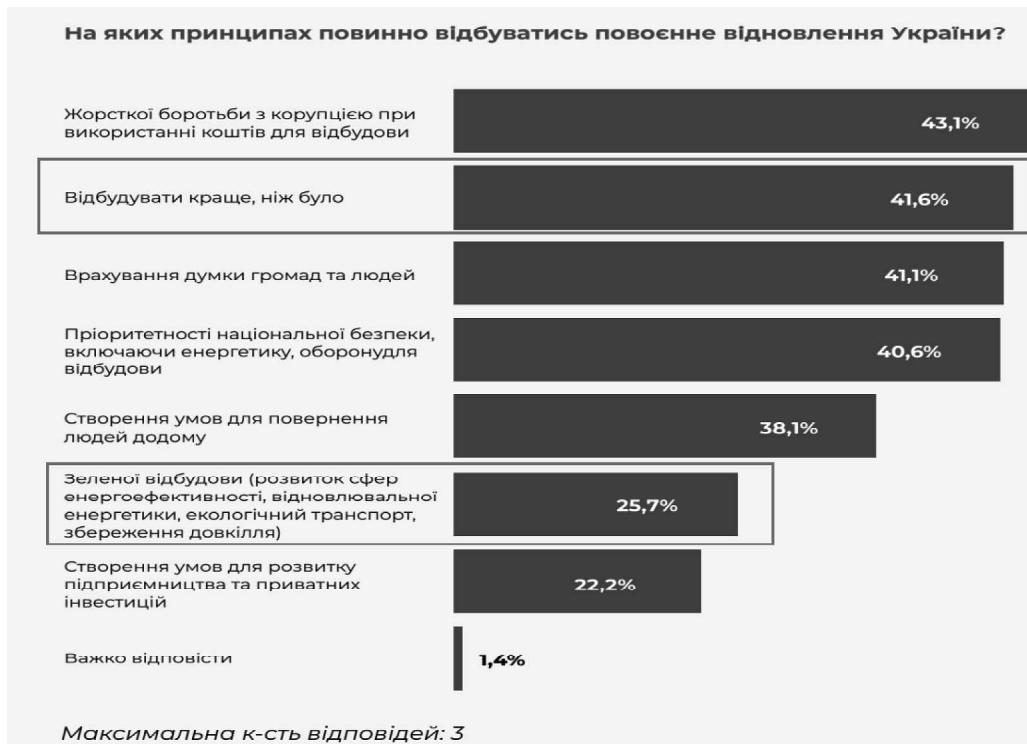

Рис. 8. На яких принципах повинно відбуватись повоєнне відновлення України? (результати соціопитування)

Джерело: [25, с. 9].

ВИСНОВКИ

Зважаючи на всі виклики в житловій сфері, з якими зіткнулася наша країна, житлова політика загалом потребує проведення структурних реформ, які б сприяли створенню нової моделі розвитку та експлуатації житлового фонду країни. Ключову роль у питаннях житлової політики сьогодні та в майбутньому мають відіграти органи державної влади та місцевого самоврядування, які повинні працювати над:

— удосконаленням чинного та розробленням нового законодавства в галузі житлового забезпечення населення;

— сприянням розробленню і впровадженню заходів із метою забезпечення прозорості, публічності, конкурентності та ефективності процесу житлового будівництва;

— стимулюванням залучення інвестицій у сферу житлового будівництва;

— стимулюванням впровадження інноваційних ресурсо- та енергозберігаючих технологій і використання екологічно безпечних будівельних матеріалів та устаткування в житловому будівництві;

— розробленням і впровадженням заходів і програм щодо проведення реконструкції та модернізації застарілого житлового фонду країни;

— розробленням і впровадженням дієвих заходів і програм, які б сприяли будівництву чи придбанню житла тим, хто втратив своє житло внаслідок війни РФ проти України, внутрішньо переміщеним особам, учасникам і ветеранам АТО/війни, молодим і багатодітним сім'ям, соціально незахищеним та іншим категоріям громадян;

— розробленням і впровадженням дієвих заходів і програм реконструкції та модернізації житла й розвитку житлового будівництва із застосуванням енергозберігаючих технологій та обладнання в сільській місцевості, особливо на віддалених територіях, з метою покращення їх привабливості для населення тощо.

— сприянням розвитку будівництва соціальної інфраструктури та об'єктів промисловості.

Не зважаючи на те, що війна триває, досі йдуть бойові дії, частина території України тимчасово окупована, ймовірно повторні руйнування на неокупованих територіях країни тощо, планувати відновлення житлового фонду необхідно вже сьогодні, не чекаючи, коли Україна переможе. Причому особливу увагу звернути на:

— відновлення житлового стану пошкодженого житла;

— будівництво сучасного житла за кращими світовими стандартами й технологіями;

— підвищення безпеки, комфорту та якості житла;

— модернізацію і реконструкцію застарілих будинків;

— підвищення енергоефективності, посилення енергетичної незалежності в секторі будівель шляхом здійснення маловитратних заходів у наявних будівлях, відбудови зруйнованих будівель до високого класу енергоефективності, термомодернізації будівель та будівництва будівель із близьким до нульового рівнем споживання енергії.

Відновлення житлового фонду — це складний, тривалий і комплексний процес, метою якого є забезпечення модернізації та розвитку на майбутнє, тому доцільно орієнтуватися як на якість будівель, так і на якість життя самих українців.

Література:

1. Проект плану відновлення України: матеріали робочої групи "Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України". Київ, Національна рада з відновлення України від наслідків війни, липень 2022. 350 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf> (дата звернення: 22.10.2022).

2. Концепція державної житлової політики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.05.2023).

3. Дубина М. В., Забаштанський М. М. Актуальні тенденції розвитку житлового фонду в Україні. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 1. С. 188–196. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.188.196> (дата звернення: 03.05.2023).

4. Комнатний С. О. Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і післявоєнний періоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 78—84. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.78> (дата звернення: 08.06.2023).

5. Єлісеєва Л., Скорук О. Ринок житла та економічна політика в Україні. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. № 3 (31). С. 6—11. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-03-6-11> (дата звернення: 03.05.2023).

6. Чернова І., Ємельянова О., Гончаренко А. Перспективи відновлення житлового будівництва у воєнний та повоєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-15> (дата звернення: 03.05.2023).

7. Хожило І. І. Житлова політика як пріоритет розвитку територіальних громад України в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 1. С. 53—57. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.8> (дата звернення: 28.05.2023).

8. Горін Н. О. Міжнародний досвід повоєнної відбудови житлового фонду та вирішення житлових проблем ВПО. *Український соціум*. 2023. № 2 (84). С. 136—154. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.136> (дата звернення: 28.05.2023).

9. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.02.2023).

10. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.02.2023).

11. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.02.2023).

12. Житловий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 27.02.2023).

13. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.07.2023).

14. Статистичний щорічник України за 2021 рік. За редакцією І. Є. Вернера. Відповідальний за випуск О. А. Вишневська. Київ: ДССУ, 2022. 444 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf (дата звернення: 12.08.2023).

15. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2022 році: статистичний збірник (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Відповідальний за випуск А. В. Солоп. Київ: ДССУ, 2022. 83 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf (дата звернення: 12.08.2023).

16. Україна у цифрах 2020: статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.А. Вишневська. Київ: ДССУ, 2021. 44 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20u.pdf (дата звернення: 12.08.2023).

17. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила \$150 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zapidsumkami-chervnya-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/> (дата звернення: 10.08.2023).

18. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. 40 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf (дата звернення: 10.08.2023).

19. Ukraine Recovery Conference 2022. URL: <https://www.unc-international.com/unc-2022> (дата звернення: 10.10.2022).

20. План відновлення України. URL: <https://ua.unc-international.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 10.10.2022).

21. План Відновлення України. Національна рада з відновлення, липень 2022. 40 с. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20-Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (дата звернення: 15.05.2023).

22. Ukraine Recovery Conference 2023. URL: <https://ua.unc-international.com/> (дата звернення: 15.05.2023).

23. Україна запустила ініціативу "We build Ukraine" для об'єднання міжнародних партнерів. Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ". URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3726406-ukraina-zapuskae-iniciativu-we-build-ukraine-dla-obednanna-miznarodnih-partneriv.html#google_vignette (дата звернення: 20.07.2023).

24. Барзилович Д., Лагунова І., Середюк С., Дмитрук О. Зелена книга "Системний перегляд якості державного регулювання. Взаємодія учасників ринку будів-

ництва в розрізі життєвого циклу будівель та споруд". Редакційна рада: Дорогань О., Барингольц Т., Кобець Р. BRDO: Офіс ефективного регулювання, серпень 2022. 85 с. URL: [https://cdn.regulation.gov.ua/c0/c5/2e/30/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%9A%20%D0%91%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20\(5\).pdf](https://cdn.regulation.gov.ua/c0/c5/2e/30/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%9A%20%D0%91%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20(5).pdf) (дата звернення: 22.11.2022).

25. Як війна змінює українців: опитування думки громадян про війну, довкілля, повоєнну відбудову та вступ до ЄС. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр "Суспільство і довкілля", лютий 2023. 36 с. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/674/files/how-the-war-changed-ukrainiansfinalua.pdf> (дата звернення: 15.05.2023).

26. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення: звіт. Серпень 2022. 267 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430ed0fce00-50b9870be5ede7337c6.pdf> (дата звернення: 15.05.2023).

References:

1. The Governmental Portal of Ukraine (2022), Proekt planu vidnovlennia Ukrainy: materialy robochoi hrupy "Budivnytstvo, mistobuduvannia, modernizatsiia mist ta rehioniv Ukrainy" [The project of the recovery plan of Ukraine: materials of the working group "Construction, urban planning, modernization of cities and regions of Ukraine"], National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, Kyiv, Ukraine, available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf> (Accessed 22 October 2022).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), "The state housing policy concept", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 03 May 2023).

3. Dubyna, M. and Zabashtanskiy, M. (2022), "Current trends in the development of the housing fund in Ukraine", Innovation and Sustainability, vol. 1, pp. 188—196, available at: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.-1.188.196> (Accessed 03 May 2023).

4. Komnatniy, S. O. (2022), "Certain proposals for reforming the state housing policy of Ukraine in the war and postwar period", Philosophical and Methodological Problems of Law, vol. 1 (23), pp. 78-84, available at: <https://doi.org/10.33270/01222302.78> (Accessed 08 June 2023).

5. Yelisieieva, L. and Skoruk, O. (2022), "Housing market and economic policy in Ukraine", Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, vol. 3 (31), pp. 6-11, available at: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-03-6-11> (Accessed 03 May 2023).

6. Chernova, I., Emelianova, O. and Honcharenko, A. (2022), "Prospects of restoration of residential building in war and post-war times", Economy and Society, vol. 44, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-15> (Accessed 03 May 2023).

7. Khozhylo, I. I. (2023), "Housing policy as a priority for the development of territorial communities of Ukraine in the conditions of war and post-war reconstruction", *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, vol. 1, pp. 53—57, available at: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.8> (Accessed 28 May 2023).
8. Horin, N. O. (2023), International experience of post-war reconstruction of housing stock and solving housing problems of internally displaced persons, *Ukrainian society*, no. 2 (84), pp. 136—154, available at: <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.136> (Accessed 28 May 2023).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 27 February 2023).
10. The United Nations (1948), "Universal Declaration of Human Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Accessed 27 February 2023).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 27 February 2023).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1984), "The Housing Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (Accessed 27 February 2023).
13. The State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 28 July 2023).
14. Verner, I. (Ed.) and Vyshnevskaya, O. (2022), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2021 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2021]*, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf (Accessed 12 August 2023).
15. Solop, A. V. (2022), *Sotsial'no-demografichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2022 rotsi: statystychnyj zbirnyk (za danyimi vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv Ukrainy) [Social and demographic characteristics of households of Ukraine in 2022 (according to sample survey results)]*, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf (Accessed 12 August 2023).
16. Vyshnevskaya, O. (2021), *Ukraina u tsyfrakh 2020: statystychnyj zbirnyk [Ukraine in figures 2020: statistical publication]*, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20u.pdf (Accessed 12 August 2023).
17. Kyiv School of Economics (2023), "The total amount of direct damage to Ukraine's infrastructure caused due to the war as of June 2023 exceeded \$150 billion", available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-za-pidsumkami-cherhvnya-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/> (Accessed 10 August 2023).
18. Kyiv School of Economics (2022), "Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of September 1, 2022", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
19. Ukraine Recovery Conference (2022), available at: <https://www.urc-international.com/urc-2022> (Accessed 10 October 2022).
20. Ukraine Recovery Conference (2022), "Ukraine recovery plan", available at: <https://ua.urc-international.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> (Accessed 10 October 2022).
21. National Council for the Recovery of Ukraine from the War (2022), "Ukraine recovery plan", https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (Accessed 15 May 2023).
22. Ukraine Recovery Conference (2023), available at: <https://ua.urc-international.com/> (Accessed 15 May 2023).
23. National News Agency of Ukraine — Ukrinform (2023), "Ukraine launched the "We build Ukraine" initiative to unite international partners", available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3726406-ukraina-zapuskae-iniciativu-we-build-ukraine-dla-obednannamiznarodnih-partneriv.html#google_vignette (Accessed 20 July 2023).
24. Dorohan', O., Barynhol'ts, T., Kobets', R. (Eds.), Barzylovych, D., Lahunova, I., Serediuk, S. and Dmytruk, O. (2022), *Zelena knyha "Systemnyj perehliad iakosti derzhavnogo rehuliuвання. Vzaiemodiia uchastnykiv rynku budivnytstva v rozrizi zhyttievoho tsykladu budivel' ta sporud" [Green book "System review of the quality of state regulation. Interaction of participants in the construction market in terms of the life cycle of buildings and structures"]*, BRDO: Office for Effective Regulation, available at: [https://cdn.regulation.gov.ua/c0/c5/2e/30/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%9A%20-%D0%91%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20\(5\).pdf](https://cdn.regulation.gov.ua/c0/c5/2e/30/regulation.gov.ua_%D0%97%D0%9A%20-%D0%91%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20(5).pdf) (Accessed 22 November 2022).
25. Resource and Analysis Center "Society and Environment" (2023), *Yak vijna zmieniue ukraintsiiv: opytuvannia dumky hromadian pro vijnu, dovkillia, povoiennu vidbudovu ta vstup do YeS. Analitychna zapyska [How the war changes Ukrainians: a survey of citizens' opinions about the war, the environment, post-war reconstruction and joining the EU. Analytical note]*, available at: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/674/files/how-the-war-changed-ukrainiansfinalua.pdf> (Accessed 15 May 2023).
26. The Government of Ukraine (2022), "Ukraine. Rapid Assessment of Damage and Recovery Needs: Report", available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430e-d0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf> (Accessed 15 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 14.08.2023 р.

УДК 330.131.7

О. М. Зборовська,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8221-9935>
О. С. Луговий,
аспірант, Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9990-6218>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.39

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Zborovska,
PhD in Economics, Professor
Professor, of the Department of Finance, Banking and Insurance, National University in Zaporizhzhia
O. Luhovyi,
Postgraduate student of the Zaporizhzhia National University

RISK MANAGEMENT AS A TOOL FOR ENSURING STRATEGIC SUSTAINABILITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті під ризик-менеджментом розуміється скоординована система дій щодо аналізу, оцінки та управління ризиками, яка дозволить забезпечити сталий розвиток промислового підприємства. У якості основного підходу до управління ризиками використаний комплексний підхід, який дозволяє: забезпечити безперервний процес управління ризиками; охопити усі підрозділи промислового підприємства; залучити всіх співробітників у процес управління ризиками; налагодити управління ризиками, що настали, а також ризиками, які настануть у майбутньому; використовувати системний підхід ризик-менеджменту.

На основі проведеного аналізу принципів ризик-менеджменту виділено принципи, які використовуються у якості основних: системність, комплексність, синергетичність, прогнозування, ефективність, гнучкість. представлені принципи повинні бути основою для дослідження промислових підприємств, для управління стійкістю та ризиками цих підприємств. Ризик-менеджмент є одним із розділів менеджменту промислового підприємства, який спрямований на прийняття управлінських рішень в умовах ризику та невизначеності. Отже, метою ризик-менеджменту визначено зниження рівня ризику, що впливає на підприємство та підвищення ефективності ухвалення управлінського рішення.

За основу стандарту ризик-менеджменту у дослідженні обрано стандарт ризик-менеджменту ERM-COSO. Цей стандарт передбачає повний процес управління ризиками на всіх рівнях промислового підприємства, включаючи всі його підрозділи: визначення рівня ризик-апетиту підприємства; оцінка ризиків; складання матриці ризиків; програма управління ризиками; контроль та моніторинг за управлінням ризиками.

Визначено, що впровадження комплексної системи управління ризиками дозволить забезпечити стійкість промислових підприємств з кількох причин: дозволить виявляти фактори, що впливають на промислові підприємства та підривають їх стійкість; дозволить підбирати оптимальні заходи реагування на ці фактори; дозволить попередити можливі кризи, які можуть вплинути на стійкість промислових підприємств.

In the article, risk management is understood as a coordinated system of actions related to the analysis, assessment and management of risks, which will ensure the sustainable development of an industrial enterprise. As the main approach to risk management, a comprehensive approach is used, which allows: to ensure a continuous process of risk management; cover all divisions of the industrial enterprise; involve all employees in the risk management process; establish management of the risks that have occurred, as well as risks that will occur in the future; use a systematic risk management approach.

On the basis of the analysis of the principles of risk management, the principles that are used as the main ones are highlighted: systematicity, complexity, synergy, forecasting, efficiency, flexibility. The presented principles should be the basis for the study of industrial enterprises, for managing the sustainability and risks of these enterprises. Risk management is one of the sections of the management of an industrial enterprise, which is aimed at making managerial decisions in conditions of risk and uncertainty. Therefore, the goal of risk management is to reduce the level of risk that affects the enterprise and increase the efficiency of management decision-making. The ERM-COSO risk management standard was chosen as the basis of the risk management standard in the study.

This standard provides for a complete risk management process at all levels of an industrial enterprise, including all its divisions: determination of the enterprise's risk-appetite level; risk assessment; drawing up a risk matrix; risk management program; control and monitoring of risk management. It was determined that the implementation of a comprehensive risk management system will ensure the sustainability of industrial enterprises for several reasons: it will allow identifying factors that affect industrial enterprises and undermine their sustainability; will allow selecting the optimal response measures to these factors; will prevent possible crises that may affect the sustainability of industrial enterprises.

Ключові слова: інструменти забезпечення, промислові підприємства, ризик-менеджмент, стратегічна стійкість.

Key words: security tools, industrial enterprises, risk management, strategic sustainability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні умови господарювання, які характеризуються високою турбулентністю зовнішнього середовища, процесами глобалізації, виникненням нових ринків, досить складною економічною ситуацією в Україні, появою та ускладненням нових технологій, змінами споживчого попиту, зумовлюють виникнення ризиків, що впливають на сталий розвиток промислових підприємств. В умовах, що склалися, виникає потреба в ідентифікації даних ризиків, а також виникає необхідність вирішення проблеми управління ними. Слід зазначити, що однією з найсерйозніших проблем є той факт, що при розробці та реалізації системи управління ризиками стратегічної стійкості підприємств не враховується етап розвитку, на якому вони знаходяться в даний момент часу та зрілість їхньої системи ризик-менеджменту. У сучасних умовах впровадження систем управління ризиками у промислових підприємствах сприяє досягненню стратегічних цілей, підвищенню цінності організації, забезпеченню ефективності та результативності бізнесу, що багато в чому спрямоване на забезпечення стратегічної стійкості як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. У зв'язку з цим питання побудови ефективного ризик — менеджменту, що дозволяє своєчасно ідентифікувати ризики, що з'являються, і оперативного реагувати на них є актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У світовій практиці ризик-менеджменту прийнято стандартизувати та уніфікувати область управління ризиками. Проведений аналіз визначень ризик-менеджменту дозволив виділити два підходи до ризик-менеджменту: процесний та комплексний. Послідовники процесного підходу Грачов В.І. [1], Коюда Т.П. [1], Шелехов К.В. [2], Бігдаш В.Д. [2] у своїх роботах зазначають, що ризик-менеджмент є програмою (сукупністю процесів) щодо зниження впливу ризиків. Так, у рамках процесного підходу, дослідники розглядають такі завдання: здійснення програми дій щодо недопущення ризик-подій та мінімізації ризик-наслідків; розробку та реалізацію процесів, що не суперечать стратегії організації; реалізацію програм ризик-менеджменту для досягнення цілей та завдань організації; Дослідники, які дотримуються комплексного підходу, Вербіцька І.І. [3], Черчик Л. [4], Івашкевич І. [4], Бегун С. [4], Шпандарук В.О. [5] та експерти стандартів ризик-менеджменту COSO [6], ISO 31000: 2009 [7], FERMA [8] визначають ризик-менеджмент як комплексну систему скоординованих дій з оцінки, управління та контролю факторів ризику.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є визначення закономірностей функціонування та тен-

Таблиця 1. Якісні методи оцінки ризиків

Метод управління ризиками	Особливості
Анкетування	Опитування широкого кола осіб підприємства
Аудит	Дозволяє виявити причини обставин, що склалися
SWOT – аналіз	Аналіз сильних і слабких сторін суб'єктів господарювання, а також їх загроз і можливостей
BPEST – аналіз	Бізнес, політичний, економічний, соціальний та технологічний аналіз
Аналіз сценаріїв	При ухваленні управлінського рішення чи прийнятті стратегії компанії аналізуються різні сценарії розвитку. Зазвичай розглядають три сценарії розвитку подій: оптимістичний, песимістичний та реалістичний
HAZOP – аналіз	Процес ідентифікації та оцінки небезпек та працездатності системи
FMEA – аналіз	Аналіз та оцінка всіх можливих збоїв та відмов у технологічному процесі, а також оцінка наслідків їх реалізації
FTA – аналіз	Аналіз дерева несправностей. Аналіз причин небажаних наслідків
Дерево рішень	Ієрархічний спосіб подання рішень
Діаграма Ісікави	Виявлення причин та факторів ризику аналізованого процесу
Модель VRIO	Аналіз ресурсів та ефективності їх застосування на виробництві
Матриця BCG	Інструмент для стратегічного планування та аналізу
Матриця GE McKinsey	Інструмент для стратегічного планування та аналізу
GAP – аналіз	Діагностичний аудит компанії

денцій розвитку ризик-менеджменту як інструменту забезпечення стратегічної стійкості промислових підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У даному дослідженні під ризик-менеджментом розуміється скоординована система дій щодо аналізу, оцінки та управління ризиками, яка дозволить забезпечити сталий розвиток промислового підприємства. Таким чином, у якості основного підходу до управління ризиками використаний комплексний підхід, який дозволяє: забезпечити безперервний процес управління ризиками; охопити усі підрозділи промислового підприємства; залучити всіх співробітників у процес управління ризиками; налагодити управління ризиками, що настали, а також ризиками, які настануть у майбутньому; використовувати системний підхід ризик-менеджменту. Управління ризиками передбачає різні аспекти та принципи, якими повинні керуватися підприємства при управлінні ризиками у сформованих умовах.

На основі проведеного аналізу принципів ризик-менеджменту, слід виділити кілька принципів, які використовуються у якості основних: системність, комплексність, синергетичність, прогнозування, ефективність, гнучкість. Дані принципи ризик-менеджменту взято за основу з кількох причин:

1) Ризикова подія може наступити з будь-якою ймовірністю і принести як збитки, так і додатковий дохід, відповідно для управління ризиками необхідно використовувати принцип прогнозування, який дозволить передбачити, якою буде ймовірність ризику та як він вплине на промислове підприємство.

2) В рамках обгрунтованого розуміння ризик-менеджменту доцільно використовувати принцип комплексності для управління наступними та майбутніми ризиками,

а також для визначення взаємозалежності між ризиками промислового підприємства. Разом з тим, доцільно використовувати принцип системності, так як управління ризиками дозволить досягти найбільшої ефективності, якщо охоплюватиме всю систему управління промислового підприємства. Принцип синергетичності дозволить залучати до процесу ризик-менеджменту організації всіх співробітників, що також підвищить ефективність управління підприємством.

3) З іншого боку, важливо виділити принцип гнучкості, так як управління стійкістю бізнесу та ризик-менеджмент повинні постійно пристосовуватися до мінливих факторів зовнішнього середовища.

Таким чином, представлені принципи повинні бути основою для дослідження промислових підприємств, для управління стійкістю та ризиками цих підприємств. Ризик-менеджмент є одним із розділів менеджменту промислового підприємства, який спрямований на прийняття управлінських рішень в умовах ризику та невизначеності. Отже, метою ризик-менеджменту є зниження рівня ризику, що впливає на підприємство та підвищення ефективності ухвалення управлінського рішення. Важливо, що на промислові підприємства впливає безліч різних чинників ризику. Управління ризиком передбачає повного позбавлення всіх існуючих ризиків. Це неможливо, так як на управління всіма ризиками не вистачить коштів підприємства. Крім того, не всіма ризиками можна керувати. Дуже важливо забезпечити, передусім, управління катастрофічними та критичними ризиками, тобто тими ризиками, які є найімовірнішими і надають найбільший вплив на підприємство, тобто несуть найбільшу загрозу життєдіяльності підприємства.

У практиці ризик-менеджменту прийнято стандартизувати та уніфікувати область управління ризиками. Існують різні стандарти ризик-менеджменту, які перед-

Таблиця 2. Кількісні методи оцінки ризиків

Метод оцінки	Особливості
Імітаційне моделювання	На основі великої кількості статистичних досліджень здійснюється віртуальне моделювання реальності із заданим рівнем точності
Статистичні методи	Моделювання на основі великої кількості статистичної інформації без встановлення причинно-наслідкових зв'язків
Структурні методи	Виявлення причинно-наслідкових зв'язків факторів ризику
Метод Монте-Карло	Проведення великої кількості статистичних досліджень, після яких проводиться апроксимація результату
Експертна оцінка	Думка експертної групи
Метод нечіткої логіки	Аналіз рівня оптимізму в оцінці рівня ризику з урахуванням критерію оптимізму/песимізму
Кореляційний аналіз	Дозволяє встановити взаємозалежність факторів ризику
Метод Value At Risk (VaR)	Вартісна міра ризику
ABC та XYZ аналізи	Методи, що дозволяють класифікувати ресурси за ступенем їх важливості та залежно від характеру їх споживання
Теорія ігор	Математичне моделювання прийняття оптимальних рішень за умов невизначеності
Метод сценаріїв	Опис можливого результату за допомогою оптимістичного, песимістичного та реалістичного сценаріїв

Таблиця 3. Топ-3 ERM діяльності, у процентах

Напрями	Частка опитаних
Розвиток та реалізація ERM структура, управління, процеси та/або інструменти	89
Виявлення ризиків, аналіз, оцінка, визначення пріоритетів та звітність	76
Узгодження та інтеграція управління ризиками у рамках стратегії бізнесу	73

Джерело: [9].

бачають управління ризиками промислових підприємств за певними алгоритмами. На основі представлених стандартів ризик-менеджменту можна зробити висновок про те, що всі вони описують повний процес управління ризиками. Реалізація повного процесу (циклу) управління ризиками дозволяє забезпечити зниження впливу ризиків на організацію та підвищує стійкість промислового підприємства, оскільки підвищує ефективність прийнятих управлінських рішень.

За основу стандарту ризик-менеджменту у дослідженні береться стандарт ризик-менеджменту ERM-COSO. Цей стандарт передбачає повний процес управління ризиками на всіх рівнях промислового підприємства, включаючи всі його підрозділи [6]:

1) Визначення рівня ризик-апетиту підприємства. Ризик-апетит — це рівень ризику, на який готове піти підприємство у своїй господарській діяльності. Ризик-апетит, як правило, визначається вищим менеджментом компанії і виражається як у кількісному, так і якісному вираженні. Ризик-апетит безпосередньо пов'язаний із стратегією компанії, оскільки вибір стратегії пов'язаний з вибором рівня ризику, який впливатиме на компанію.

2) Оцінка ризиків. Якісна та кількісна оцінка ризиків. Якісна оцінка ризиків передбачає ідентифікацію ри-

зиків. Ідентифікація ризиків — процес з аналізу факторів ризиків, що впливають на підприємство. На цьому етапі дуже важливо виявити всі можливі фактори, що впливають на підприємство. На основі цього етапу буде будуватися вся подальша робота з управління ризиками. До якісних методів оцінки ризиків належать такі методи, які подані у таблиці 1.

Таким чином, на основі якісних методів оцінки ризиків можна виявити фактори ризику, що впливають на промислові підприємства. Для визначення ймовірності виникнення ризиків та ступеня їх впливу використовують кількісні методи оцінки, які подані у таблиці 2.

Таким чином, на основі якісної та кількісної оцінки ризиків можна скласти матрицю ризиків.

3) Складання матриці ризиків. Матриця ризиків демонструє ймовірність виникнення та ступінь впливу ризиків. Особливу увагу необхідно приділяти ризикам із найбільш високою ймовірністю виникнення та ступенем впливу (критичні та катастрофічні ризики).

4) Програма управління ризиками. На основі проведеної оцінки та складеної матриці ризиків розробляється програма управління ризиками, яка включає різні методи управління ризиками.

5) Контроль та моніторинг за управлінням ризиками. Даний метод передбачає контроль та моніторинг за тим, як реалізується програма управління ризиками. За потреби передбачено коригування програми управління ризиками. Таким чином, головною метою управління ризиками є зниження ймовірності їх виникнення та їхнього впливу. З іншого боку, управління ризиками промислового підприємства дозволяє знайти точки зростання подальшого його розвитку. Відповідно забезпечити стійкість.

На основі досліджень, проведених Федерацією Європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA), виділено топ-3 практики з управління ризиками організації (ERM) у таблиці 3.

За даними, 89% опитаних наголосили, що в їхніх організаціях реалізується управління ризиками. Понад 70% опитаних зазначають, що в їхніх організаціях проводиться оцінка ризиків, і спостерігаються процеси щодо узгодження та інтеграції ризик-менеджменту у рамках стратегії бізнесу.

ВИСНОВКИ

Культура управління ризиками в Україні перебуває на досить низькому рівні. Отже, існує необхідність розвитку культури ризик-менеджменту промислових підприємств, що дозволить підвищити їхню стійкість і подолати бар'єри застосування комплексної системи управління ризиками. Впровадження комплексної системи управління ризиками дозволить забезпечити стійкість промислових підприємств з кількох причин: дозволить виявляти фактори, що впливають на промислові підприємства та підривають їх стійкість; дозволить підбирати оптимальні заходи реагування на ці фактори; дозволить попередити можливі кризи, які можуть вплинути на стійкість промислових підприємств. Отже, комплексна модель управління ризиками є системою забезпечення стійкості промислових підприємств.

Література:

1. Грачов В.І., Коюда Т.П. Класифікація ризиків та управління ними. Фінанси України. 2002. № 10. С. 56—61.
2. Шелехов К.В., Бігдаш В.Д. Страхування: [Навч. посібник]. К.: МАУП, 1998. 424 с.
3. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур. Міжнародний науково-виробничий журнал Сталий розвиток економіки. 2013. 55 (22). С. 282—291.
4. Черчик Л., Івашкевич І., Бегун С. Система ризик-менеджменту підприємства: сутність та складові. Економічний форум. 2017. № 1. С. 178—184.
5. Шпандарук В.О. Вдосконалення управління ризиками підприємств на засадах реалізації превентивних заходів. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3 (1). С. 241—244.
6. ERM-COSO Enterprise Risk Management — Integrated Framework Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), USA. URL: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx> (дата звернення: 05.07.2022).
7. ISO 31000:2018 Risk management — Principles and guidelines. URL: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail%3Fcsnumber=43170 (дата звернення: 05.07.2022).
8. RMS-FERMA Risk Management Standard — Federation of European Risk Management Association. — URL: <https://www.ferma.eu/> (дата звернення: 05.07.2022).
9. FERMA European risk-manager report 2018. URL: <https://www.ferma.eu/2018-european-risk-manager-report> (дата звернення: 05.07.2022).

References:

1. Hrachov, V.I. and Koyuda, T.P. (2002), "Classification of risks and their management", *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 56—61.

2. Shelekhov, K.V. and Bigdash, V.D. (1998), *Strakhuvannya [Insurance]*, MAUP, Kyiv, Ukraine.

3. Verbytska, I.I. (2013), "Risk management as a modern risk management system of business structures", *Mizhnarodnyy naukovy-vyrobnychy zhurnal Stalyy rozvytok ekonomiky*, vol. 55 (22), pp. 282—291.

4. Cherchik, L., Ivashkevich, I. and Begun, S. (2017), "Enterprise risk management system: essence and components", *Economic Forum*, vol. 1, pp. 178—184.

5. Shpandaruk, V.O. (2010), "Improvement of enterprise risk management based on the implementation of preventive measures", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 3 (1), pp. 241-244.

6. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), USA, (2023), "ERM-COSO Enterprise Risk Management — Integrated Framework", available at: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx> (Accessed 5 July 2022).

7. ISO (2018), "ISO 31000:2018 Risk management — Principles and guidelines", available at: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail%3Fcsnumber=43170 (Accessed 5 July 2022).

8. Federation of European Risk Management Association (2023), "RMS-FERMA Risk Management Standard", available at: <https://www.ferma.eu/> (Accessed 5 July 2022).

9. FERMA (2018), "European risk-manager report", available at: <https://www.ferma.eu/2018-european-risk-manager-report> (Accessed 5 July 2022).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

Л. М. Акімова,
д. держ. упр., професор, професор кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2747-2775>
М. В. Герман,
аспірант, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5318-0410>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.44

ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

L. Akimova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of National Security, Public Management
and Administration, Zhytomyrian Polytechnic State University
M. Herman,
Postgraduate student, Zhytomyrian Polytechnic State University

DIAGNOSTICS OF THE FINANCIAL STATE OF THE ENTERPRISE AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

Дана стаття присвячена оцінці фінансового стану компанії та пропонує стратегії його покращення. Оцінка фінансового стану бізнесу має важливе значення для визначення його сильних і слабких сторін, а також областей, які потребують уваги. У статті розглядаються основні фінансові показники та коефіцієнти, які зазвичай використовуються для оцінки діяльності компанії, такі як прибутковість, ліквідність, платоспроможність та ефективність. Фінансовий стан підкреслює важливість точного аналізу фінансової звітності та порівняння з галузевими стандартами для отримання уявлення про фінансовий стан компанії. Крім того, у статті досліджуються потенційні проблеми та проблеми, які можуть негативно вплинути на фінансовий стан компанії, а саме погане управління грошовими потоками, надмірна заборгованість, неадекватний контроль витрат або зменшення частки ринку. Також представлено різні стратегії та найкращі практики для покращення фінансового здоров'я компанії, зокрема покращення грошових потоків, оптимізацію витрат, диверсифікацію потоків доходів, вивчення варіантів фінансування та впровадження ефективного управління ризиками. В статті наголошується, що одним з найважливіших напрямків для поліпшення фінансового стану підприємства є механізація та автоматизація виробництва, використання прогресивних технологій, а також заміна та модернізація застарілого обладнання, збільшення вхідних та зменшення вихідних грошових потоків. Додатковою вагомою складовою є підвищення вимог до якості постачальників, вхідний контроль за сировиною, комплектуючими та напівфабрикатами. У статті також наголошується на важливості проактивного фінансового планування, регулярного моніторингу та адаптації до мінливих ринкових умов для забезпечення довгострокової життєздатності та успіху бізнесу. Діагностика фінансового стану підприємства дозволяє оцінити достовірність фінансового обліку і звітності, знайти резерви для підвищення рентабельності виробництва, виявити закономірності та можливість нестабільного фінансового стану, а також сформулювати становище, в якому підприємство може виконати свої зобов'язання перед кредиторами та бюджетом.

This article is devoted to the assessment of the company's financial condition and offers strategies for its improvement. Assessing the financial health of a business is essential to identify its strengths and weaknesses, as well as areas that need attention. The article examines the main financial indicators and ratios that are commonly used to evaluate a company's performance, such as profitability, liquidity, solvency and efficiency. Financial condition emphasizes the importance of accurate analysis of financial statements and comparison with industry standards to gain insight into a company's financial condition. In addition, the article explores potential problems and issues that could negatively impact a company's financial health, such as poor cash flow management, excessive debt, inadequate cost control, or declining market share. Various strategies

and best practices for improving a company's financial health are also presented, including improving cash flow, optimizing expenses, diversifying revenue streams, exploring financing options, and implementing effective risk management. The article emphasizes that one of the most important directions for improving the financial condition of the enterprise is the mechanization and automation of production, the use of advanced technologies, as well as the replacement and modernization of outdated equipment, increasing incoming and decreasing outgoing cash flows. An additional important component is the increase in requirements for the quality of suppliers, incoming control of raw materials, components and semi-finished products. The article also emphasizes the importance of proactive financial planning, regular monitoring and adaptation to changing market conditions to ensure long-term business viability and success. Diagnostics of the financial state of the enterprise allows you to assess the reliability of financial accounting and reporting, find reserves for increasing the profitability of production, identify patterns and the possibility of an unstable financial state, as well as formulate a situation in which the enterprise can fulfill its obligations to creditors and the budget.

Ключові слова: фінансовий стан, компанія, оцінка, покращення, фінансові показники, фінансові показники, прибутковність, ліквідність, платоспроможність, ефективність, аналіз фінансової звітності, порівняльний аналіз, грошовий потік, частка ринку, диверсифікація доходів.

Key words: financial condition, assessment, improvement, financial indicators, financial ratios, profitability, liquidity, solvency, efficiency, financial statement analysis, benchmarking, cash flow, market share, revenue diversification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах господарювання діагностика фінансового стану набуває особливо важливого значення для всіх ланок господарської системи. У сучасному світі точна оцінка фінансово-господарської діяльності підприємства є необхідною для визначення ефективних шляхів його подальшого розвитку. Діагностика фінансового стану підприємства має важливе значення як для управлінського апарату підприємства, так і для його акціонерів, банківських установ, фінансових служб, територіальних органів управління та інших зацікавлених сторін.

Фінансовий стан підприємства — це комплексне поняття, що визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і відображає взаємодію всіх елементів системи фінансових відносин підприємства. Він характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів.

Діагностика фінансового стану підприємства є одним із найважливіших інструментів для розуміння початкової точки змін та розрахунку можливих варіантів дій, спрямованих на покращення ефективності функціонування підприємства. Діагностика та оцінка фінансового стану підприємства є актуальними проблемами, які отримують багато досліджень, оскільки вони допомагають виявити слабкі та сильні сторони підприємства і визначити шляхи його подальшого розвитку. Оцінка рівня фінансового стану вимагає урахування різних фінансових параметрів з різним ступенем впливу на прийняття остаточного рішення.

Систематична та всебічна діагностика фінансового стану підприємства дозволяє критично оцінити фінансові результати його діяльності як у статичному режимі за певний період, так і у динаміці за кілька періодів. Вона допомагає виявити "болючі точки" у фінансовій діяльності та запропонувати способи більш ефективного використання фінансових ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогоднішній день існує багато методик діагностики фінансового стану підприємств. Серед провідних вчених, які зробили значний внесок у методологію діагностики фінансового стану, можна відзначити таких науковців, як Л. Аврамчук, Л. Бабич, І. Балабанова, Є. Бикова, І. Бланка, Є. Брігхем, В. Буряковський, Дж. Ван Хорн, О. Василик, І. Зятковський, В. Ковальов, А. Поддєрьогін, Р. Слав'юк, О. Філімоненков, Ю. Цал-Цалко, А. Шеремет та інших [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті закликає до ретельного розгляду та осмисленого аналізу процесу діагностики фінансового стану підприємства, а також до усвідомленого дослідження різноманітних стратегій та шляхів, які можуть сприяти вдосконаленню цього стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рушійною силою розвитку підприємства і основним джерелом фінансових ресурсів у багатьох учасників суспільного виробництва є прибуток. Він відіграє центральну роль у розвитку економіки підприємництва.

Фінансовий стан підприємства може бути стійким, коли він демонструє послідовні позитивні показники та в змозі витримувати негативні зовнішні впливи. Нестійким стан вказує на коливання та невизначеність в фінансових показниках, що може викликати ризики для подальшого розвитку. Кризовий стан свідчить про серйозні фінансові проблеми та загрозу операційної діяльності підприємства. Фінансовий стан підприємства залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Внутрішні фактори включають всі виробничі та господарські фактори, що визначають результати діяльності підприємства. Для досягнення значних результатів підприємство повинно мати гнучку структуру капіталу та організувати його обіг таким чином, щоб забезпе-

чити постійне перевищення доходів над витратами, зберегти платоспроможність та створити умови для самофінансування. Зовнішні фактори також впливають на фінансовий стан, включаючи державну політику у сфері податків та фінансування витрат, політичний устрій, державну амортизаційну політику, рівень безробіття, інфляцію в країні та інші чинники [9].

Фінансовий моніторинг є сучасним засобом управління, що включає оперативне слідування за показниками діяльності підприємства, їх оцінювання та постачання відповідною інформацією для прийняття управлінських рішень [2].

Фінансовий стан підприємства репрезентує складну інтегровану характеристику його діяльності, яку констатують численні показники. Серед методів аналізу фінансового стану підприємства виокремлюється використання інформаційної програми "1С:Бухгалтерія", що дозволяє керівникам створити раціональне уявлення про стан грошових потоків на підставі фінансової звітності, вміщеної у даній програмі. З урахуванням складної економічної ситуації в державі, фахівці фінансового аналізу вважають цілеспрямованим розпочати аналіз фінансового стану підприємства з оцінки ліквідності, тобто з визначення доступності грошових коштів у підприємства.

Програма "1С:Бухгалтерія" надає можливість керівникам отримувати оперативну інформацію про залишки грошових коштів на банківських рахунках, в касі та у підзвітних осіб на підприємстві. Проте дана програма не забезпечує достатньої гнучкості у плануванні та моніторингу, що забезпечує система управління ресурсами підприємства (далі — ERP).

ERP — це корпоративна інформаційна система, призначена для автоматизації обліку та управління. Вона інтегрує всі підрозділи підприємства та всі необхідні функції в одній комп'ютерній програмі. Принцип відповідності доходів і витрат, а також розмежування звітних періодів реалізується в програмі ERP завдяки використанню календаря та періоду обліку в модулях, де кожна операція співвідноситься з конкретним періодом. Отримані дані використовуються для оцінки фінансових результатів при їх внесенні до головної книги.

Використання ERP-системи спрощує управління підприємством, оскільки вона сприяє об'єднанню фінансових даних. Однак варто відзначити, що дана програма супроводжується значними витратами, і тому не всі підприємства мають можливість її використовувати [4].

Фінансовий стан підприємства належить до категорії залежних від множини чинників, серед яких важливими є виконання виробничих планів, оптимізація собівартості продукції, зростання прибутку, підвищення ефективності виробництва. При цьому важливу роль відіграють фактори, пов'язані з оборотністю товарних та грошових активів, взаємодією з посередниками, постачальниками та покупцями. На практиці, наявність низької платоспроможності, обмеженої рентабельності та неефективного фінансового менеджменту виступають як головні труднощі при досягненні стабільності фінансового стану підприємства.

При оцінці матеріаломісткості виробництва продукції враховується амортизація та розрахунки на основі методології нарахування амортизації для визначе-

ного звітного періоду. Особливе значення приділяється обранню методу амортизації, що може вплинути на розмір показників матеріаломісткості та, відповідно, на їх аналіз та оцінку. З урахуванням загального принципу кореспонденції доходів та витрат, а також розподілу звітних періодів, програми ERP використовують календарний період обліку. В цій системі кожна операція відображається відповідно до відведеного періоду, а ці дані використовуються для аналізу фінансових результатів при їх внесенні до головної книги.

Для більш глибокої оцінки рекомендовано використовувати наступні критерії:

— структура фінансового забезпечення діяльності, що дозволяє вивчити, які джерела фінансування використовуються підприємством та наскільки ефективно вони використовуються;

— відповідність структури фінансування активам, вказуючи на ефективний розподіл фінансових ресурсів на різні види активів. Це відображає, наскільки підприємство розподіляє власні та залучені кошти для фінансування своїх активів;

— склад резервів підприємства, що вказує на наявність та ефективне використання резервних можливостей для поліпшення фінансового стану. Резерви можуть включати невикористані активи, можливості додаткового фінансування та зменшення витрат [1].

Фінансова діагностика підприємства спрямована на оцінку надійності фінансового обліку і звітності, виявлення потенційних резервів для підвищення рентабельності виробництва, виявлення тенденцій, що можуть призвести до нестабільності фінансового стану, а також формулювання позиції, на якій підприємство може виконати свої зобов'язання перед кредиторами та державним бюджетом. Останнім кроком у процесі діагностики є оцінка ефективності діяльності підприємства та його структурних підрозділів, що служить для попередження можливих негативних впливів на фінансовий стан.

З метою поліпшення фінансового стану підприємства варто активізувати різні стратегії. Збільшення вхідних грошових потоків досягається через підвищення обсягів реалізації продукції, продажу частини основних активів або рефінансування дебіторської заборгованості. Зменшення вихідних грошових потоків можливе шляхом оптимізації витрат, пов'язаних з собівартістю продукції та тими, які можуть бути покриті з прибутку.

Суттєвим заходом для поліпшення фінансового стану є збільшення виручки від реалізації продукції, що залежить від обсягів продажу та цінової політики. Для цього можна використовувати різні методи, такі як надання знижок, обґрунтоване зниження цін або активізація рекламної діяльності.

Оптимізація фінансового стану передбачає також виявлення внутрішніх резервів, таких як реструктуризація активів та зміна структури їх використання. Шляхи удосконалення включають розгляд можливостей найму невикористовуваних активів чи використання альтернативних методів управління активами.

Одним із суттєвих способів поліпшення фінансового стану підприємства є мобілізація його внутрішніх резервів, будь то видимих чи прихованих. Цей процес передбачає систематичний пошук можливостей для покра-

щення фінансового стану підприємства, оснований на детальному аналізі всіх аспектів його діяльності [7].

Значущість пошуку нових резервів для підвищення вхідних грошових потоків важливо враховувати, оскільки недостатність фінансових ресурсів може суттєво обмежити потенціал розвитку підприємства. Тому одним із основних напрямків пошуку резервів є зниження вихідних грошових потоків. Це можливо досягти шляхом зменшення витрат на товари, роботи, послуги, що включені до загальних витрат, а також за рахунок раціональної організації фінансових та реальних інвестицій, сплати податків і інших платежів до бюджету та повернення приваблених фінансових ресурсів [4].

На деякі напрямки може впливати регуляторна нормативація, наприклад, податкові ставки та строк сплати. Проте, на перші три напрямки є широкий простір для дії. Ключовим внутрішнім резервом для забезпечення фінансової стійкості є скорочення собівартості продукції та загальних витрат, які можна покрити з прибутку. Кожне підприємство має свої особливості, і впливові фактори можуть змінюватися, такі як обсяг виробництва, продуктової асортимент, рівень технологій, організаційні методи виробництва та ціни на реалізовану продукцію. Головним методом зниження собівартості є ефективне використання всіх видів ресурсів, які використовуються в виробництві, а також підвищення продуктивності праці за допомогою різноманітних заходів [1].

Один з ключових напрямків для покращення фінансового стану підприємства полягає у механізації та автоматизації виробництва, використанні передових технологій і модернізації застарілого обладнання. При цьому слід приділяти увагу підвищенню стандартів якості постачальників, вживанню вхідного контролю над сировиною, комплектуючими та напівфабрикатами. У сучасних умовах конкурентного середовища оптимізація стратегії збуту також набуває важливості. Відмінні результати можна досягти за допомогою різних підходів, як от надання знижок покупцям, усереднених знижень цін або проведення широкомасштабної реклами. Щодо підвищення ефективності дебіторської заборгованості, важливо розглянути оптимальні терміни платежів та розрахунків зі споживачами, такі як попередня оплата, відстрочка платежу або сплата після відвантаження продукції.

Мобілізація внутрішніх резервів є істотним засобом підсилення фінансового стану. Цей процес включає в себе реструктуризацію активів, що передбачає зміну структури та складу активів, а також конвертацію матеріальних та фінансових активів у грошову форму.

При реалізації реструктуризації активів для зміцнення фінансової стійкості підприємства рекомендовано застосовувати комплексний підхід. Серед головних методів є виявлення прихованих резервів. Ці резерви включають частину капіталу, що не відображена в балансі. За допомогою експертного та порівняльного аналізів можна виявити та мобілізувати ці резерви, розкривши відмінності між балансовою вартістю окремих майнових об'єктів та їх реальною вартістю. Це може допомогти відновити платоспроможність підприємства [8].

Слід зауважити, що високий рівень невиправданої дебіторської заборгованості є фактором, що негативно впливає на фінансовий стан підприємства. Погашення такої заборгованості вважається важливим резервом для відновлення платоспроможності підприємства, особливо у випадку фінансової кризи. Основні методи рефінансування дебіторської заборгованості включають наступні:

— факторинг: операція, при якій перший кредитор передає права на вимогу до третьої особи (дебітора) іншому кредиторі з компенсацією вартості цього боргу. Наприклад, банк може придбати права на вимогу від підприємства-продавця за поставлені товари чи послуги з простроченим строком оплати.

— облік векселів: банк може придбати вексель від підприємства і терміново сплатити суму векселя власнику, а платіж відбудеться в строк, визначений у векселі. Існує також можливість дисконтування векселя, коли банк придбає вексель за зниженою вартістю і отримає платіж в повному обсязі у строк платежу.

— форфейтинг: операція з рефінансування дебіторської заборгованості за комерційним кредитом. Дана операція включає індосамент перехідного векселя на користь банку, що перетворює комерційний кредит на банківський. Форфейтинг поєднує в собі елементи факторингу та обліку векселів.

Крім цих методів, до заходів рефінансування дебіторської заборгованості входять також процедури примусового стягнення заборгованості, включаючи судові позови до господарського суду [4].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оцінка фінансового стану підприємства є невід'ємною складовою ефективного управління та розвитку організації. Вона допомагає вчасно виявляти потенційні ризики, проблеми та можливості для покращення, забезпечуючи стратегічну прозорість та гнучкість в управлінні фінансами. Здійснення системного аналізу фінансового стану дозволяє підприємствам знаходити оптимальний баланс між ліквідністю, рентабельністю та платоспроможністю.

Важливим аспектом є впровадження спеціалізованої системи аналізу та оцінки фінансового стану, яка враховуватиме конкретні особливості підприємства, його стратегічну спрямованість та специфіку ринку. Завдяки цьому, можливо буде ефективно визначати переваги та недоліки, планувати зміни та реагувати на зміни у зовнішньому середовищі.

Перспективи подальших досліджень в галузі фінансового управління підприємством розкривають широкий простір для розвитку та вдосконалення управлінських підходів і методів. Здійснення цих досліджень може відкрити нові можливості та сприяти більш глибокому розумінню різних аспектів фінансової стійкості та результативності підприємств.

Всі ці дослідження відкривають шлях до більш точного та обгрунтованого фінансового управління, що в свою чергу може призвести до зміцнення фінансової стійкості та досягнення більш стійкого фінансового результату підприємств.

Література:

1. Білохан І.М., Дика І.І. Напрями покращення фінансового стану підприємств у сучасних умовах господарювання. Тези міжнародної вузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених ЖДТУ. — 2016. — № 10. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/5519>
2. Болухан І.С. Необхідність Оцінки Фінансового Стану Підприємства. Тези Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. 2016. № 5. URI (Уніфікований ідентифікатор ресурсу): <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/3959>
3. Гавкалова Н.Л., Акімова Л.М., Зілінська А.С., Лукашев С.В., Аведян Л.Й., Акімов О.О. Функціонування об'єднаних територіальних громад та визначення основних проблем організаційного забезпечення управління місцевими бюджетами. Проблеми теорії та практики фінансово-кредитної діяльності. 2022. № 2 (43). С. 107-117. DOI: 10.55643/fcaptr.2.43.2022.3708
4. Майданович В.В. Аналіз і контроль фінансового стану підприємства. Тези Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. 2014. № 5. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/344>
5. Міщук Г., Білан С., Юрчик Г., Акімова Л., Навіцкас М. Вплив тіньової економіки на соціальну безпеку: Досвід України. Економіка та соціологія. 2020. № 13(2). С. 289-303. DOI:10.14254/2071-789X.2020/13-2/19.
6. Онищук Т.Л. Діагностика фінансового стану підприємства та шляхи його покращення. Тези Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. 2014. №5. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/184>
7. Перегуда Є.О. Альтернативи покращення фінансового стану підприємства. Тези Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. 2017. № 5. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6776>
8. Рейнська В., Акімова Л., Акімов О., Карпа М. Податкові преференції та їх вплив на інвестиції в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. № 3 (26). С. 91—101. DOI: 10.18371/FCAPTR.V3I26.144117.
9. Ситий Д.В. Діагностика фінансового стану підприємства як основа забезпечення його економічної ефективності. Тези Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. — 2014. — № 5. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/229>
10. Bolokhan, I.S. (2016), "Necessity of Assessment of the Financial Condition of the Enterprise", Tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoi Dniu nauky [Abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to Science Day], Zhytomyr, Ukraine, <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/3959> available at: (Accessed 05 Aug 2023).
11. Havkalova, N.L. Akimova, L.M. Zilins'ka, A.S. Lukashev, S.V. Avedian L.J. and Akimov, O.O. (2022), "Functioning of united territorial communities and identification of the main problems of organizational support for local budget management", Problemy teorii ta praktyky finansovo-kredytnoi diial'nosti, vol. 2 (43), pp. 107—117.
12. Majdanovych, V.V. (2014), "Analysis and control of the financial state of the enterprise", Tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoi Dniu nauky [Abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to Science Day], Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/344> (Accessed 05 Aug 2023).
13. Mischuk, H. Bilan, S. Yurchyk, H. Akimova, L. and Navitskas, M. (2020), "The impact of the shadow economy on social security: The experience of Ukraine", Ekonomika ta sotsiologhiia, vol. 13 (2), pp. 289—303.
14. Onyschuk, T.L. (2014), "Diagnostics of the company's financial condition and ways to improve it", Tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoi Dniu nauky [Abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to Science Day], Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/184> (Accessed 05 Aug 2023).
15. Perehuda, Ye.O. (2017), "Alternatives for improving the company's financial condition", Tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoi Dniu nauky [Abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to Science Day], Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6776> (Accessed 05 Aug 2023).
16. Rejns'ka, V. Akimova, L. Akimov, O. and Karpa, M. (2018), "Tax preferences and their impact on investments in Ukraine", Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky, vol. 3 (26), pp. 91—101.
17. Sytyj, D.V. (2014), "Diagnostics of the financial state of the enterprise as a basis for ensuring its economic efficiency", Tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv, prysviachenoi Dniu nauky [Abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to Science Day], Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/229> (Accessed 05 Aug 2023).

References:

1. Bilokhan, I.M. and Dyka, I.I. (2016), "Directions for improving the financial condition of enterprises in modern economic conditions", Tezy mizhnarodnoi vuzivs'koi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh ZhDTU [Abstracts of the international university scientific and practical conference of students, postgraduates and young scientists of ZhDTU], Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/5519> (Accessed 05 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023 р.

УДК 368:004

Л. С. Морозова,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,
Київський державний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-0558>

І. С. Микитюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Київський державний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5523-0485>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.49

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

L. Morozova,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance, Kyiv State University of Trade and Economics, Kyiv
I. Mikityuck,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Kyiv State University of Trade and Economics, Kyiv

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE INSURANCE MARKET

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується цифровою трансформацією страхового ринку, що обумовлено розвитком нових інформаційних технологій, інфраструктурними змінами в економіці та новими викликами світового ринку. Широке використання цифрових технологій з кожним днем набуває все більшого значення і стає важливим рушієм не лише фінансового ринку, а й вітчизняної економіки в цілому. Вітчизняна ІТ-галузь є однією з найкращих у світі, при цьому саме український страховий ринок тільки починає відкривати для себе цей новий термін "цифрова трансформація" або "цифровізація".

В статті авторами було обґрунтовано цілі використання страховиками InsurTech для покращення своїх послуг та робочого процесу, зокрема виділено такі з них: розширена аналітика даних; миттєве надання послуг; послуги P2P; персоналізація послуг; надання послуг з мікрострахування; зниження витрат; виявлення випадків шахрайства. Проаналізовано технології, які зараз використовуються в InsurTech, зокрема штучний інтелект, оптичне розпізнавання символів, чат-боти та цифрові помічники, інтернет речей (IoT), дрони. Визначено, що InsurTech допомагає бізнесу значно скоротити витрати, мінімізувати фактори людського втручання та прискорити процес ухвалення рішень. Підкреслено важливість блокчейн технологій, що дозволяють спростити сам процес укладання угоди, і навіть мінімізувати ризики фальсифікації документів.

Встановлено, що за допомогою рішень InsurTech традиційні страхові компанії можуть вивести свої послуги на новий рівень та відкрити нові клієнтські сегменти. Тому ті підприємства, які лише розглядають можливість використання цифрових технологій у своєму робочому процесі, мають розпочати впроваджувати їх уже зараз. В іншому випадку вони ризикують відстати від конкурентів у своїй ринковій ніші.

The current stage of the development of the economy of Ukraine is characterized by the digital transformation of the insurance market, which is due to the development of new information technologies, infrastructural changes in the economy and new challenges of the world market. The

widespread use of digital technologies is becoming more and more important every day and is becoming an important driver not only of the financial market, but also of the domestic economy as a whole. Insurance companies can use the latest technologies not only to develop new insurance products, but also to improve the efficiency of compliance with regulatory requirements for minimizing insurance risks. Digital transformation of the insurance industry is one of the global trends in the development of the modern financial market. And, although the domestic insurance market is considered the most conservative among the sectors of the financial market, but despite this, there is a tendency to increase the use of digital technologies in the industry. The domestic IT industry is one of the best in the world, while the Ukrainian insurance market is just beginning to discover this new term "digital transformation" or "digitalization".

In the article, the authors substantiated the goals of using InsurTech by insurers to improve their services and workflow, in particular, the following were highlighted: advanced data analytics; instant provision of services; P2P services; personalization of services; provision of microinsurance services; cost reduction;

detection of cases of fraud. Analyzed the technologies currently used in InsurTech, including artificial intelligence, optical character recognition, chatbots and digital assistants, Internet of Things (IoT), drones. InsurTech has been identified as helping businesses significantly reduce costs, minimize human intervention factors, and accelerate decision-making. The importance of blockchain technologies, which make it possible to simplify the process of concluding an agreement, and even minimize the risks of falsification of documents, is emphasized.

It has been established that with the help of InsurTech solutions, traditional insurance companies can take their services to a new level and open new customer segments. Therefore, those enterprises that are only considering the possibility of using digital technologies in their work process should start implementing them now. Otherwise, they risk falling behind competitors in their market niche.

Ключові слова: InsurTech, бізнес-процеси, блокчейн, інтернет речей, цифровізація, цифрові технології, страховий ринок.

Key words: InsurTech, business processes, blockchain, Internet of Things, digitalization, digital technologies, insurance market.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

В умовах сьогодення в світовій спільноті, в тому числі Україні, стрімкого розвитку набувають процеси цифровізації, що проявляється у всіх сферах життя, а саме в побудові цифрових інфраструктур у сфері державного управління, створенні цифрових платформ в освіті, медицині, логістиці та ін. Страховий ринок також істотно відчуває на собі політику цифровізації. Цифровізація страхової діяльності супроводжується вираженими інноваціями, пов'язаними з підвищенням ефективності страхової діяльності, розробкою нових програм страхування, конвергенцією комерційного та взаємного страхування та іншими явищами [1].

Глибока незадоволеність клієнтів страховими послугами та слабка автоматизація бек-офісних операцій сприяли зародженню нового напрямку страхування — InsurTech. InsurTech дозволяє страховим компаніям ефективно вирішувати широкий спектр проблем, що зберігаються в галузі, а також надавати більш гнучкі послуги, орієнтовані на нові сегменти ринку.

Ті компанії, які інвестують у рішення InsurTech, набувають конкурентної переваги на ринку. Їм вдається автоматизувати велику кількість щоденних завдань та знизити операційні витрати, надаючи дешевші та швидші послуги своїм клієнтам. В даний час популярність InsurTech стрімко зростає, і все більше традиційних страхових компаній шукають способи співпраці з постачаль-

никами послуг ІТ для оновлення своїх застарілих систем. Отже, впровадження сучасних цифрових технологій у страхуванні та ринку InsurTech, залучення найпередовіших іноземних компаній в Україну Глибока незадоволеність клієнтів страховими послугами та слабка автоматизація бек-офісних операцій сприяли зародженню нового напрямку страхування — InsurTech, що дозволяє страховим компаніям ефективно вирішувати широкий спектр проблем, що зберігаються в галузі, а також надавати більш гнучкі послуги, орієнтовані на нові сегменти ринку.

Ті компанії, які інвестують у рішення InsurTech, набувають конкурентної переваги на ринку. Їм вдається автоматизувати велику кількість щоденних завдань та знизити операційні витрати, надаючи дешевші та швидші послуги своїм клієнтам. В даний час популярність InsurTech стрімко зростає, і все більше традиційних страхових компаній шукають способи співпраці з постачальниками послуг ІТ для оновлення своїх застарілих систем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз існуючих публікацій з тематики дослідження дозволяє стверджувати, що певні аспекти цифровізації страхового ринку досліджувалися в роботах іноземних та вітчизняних науковців, зокрема Баранової В.,

Волосович С., Клапків Ю., Попової Л., Приказюк Н., Ромашко О.

Проте важливі аспекти розвитку цифрових технологій на ринку страхових послуг є не до кінця дослідженими і потребують подальшого вивчення, уточнення та систематизації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завдання дослідження полягають у комплексному вивченні питань щодо визначення напрямів розвитку цифрових трансформацій на ринку страхових послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Страховий ринок — один із найбільш консервативних ринків, учасники якого традиційно з великою обережністю підходять до впровадження будь-яких нових технологій. Але швидкий розвиток цифрових послуг вже зараз показує, що нові рішення на основі блокчейн, штучного інтелекту та робототехніки можуть повністю змінити картину традиційного ринку страхових послуг.

В останні кілька років спостерігається, як новий набір цифрових продуктів і послуг увійшов у лексику страхової галузі, наприклад страхування на основі використання, реєр-to-реєр-страхування, машинне навчання, боти-помічники та таке явище, як Інтернет речі. InsurTech пронизує практично всі аспекти страхування — від обслуговування клієнтів, продуктів, андеррайтингу та ціноутворення, до маркетингу та дистрибуції.

Що стосується маркетингу та дистрибуції, індустрія InsurTech стикається з такими питаннями, як інтернет-маркетинг та рекламна діяльність, що інколи провокують умови, які не всі страховики здатні витримати. Не у кожного учасника ринку достатньо ресурсів для створення настільки нових рішень, кардинальної зміни підходу. Є велика кількість компаній, що пропонують готові рішення для компаній інтегрувати страхові послуги безпосередньо у свої веб-сайти чи додатки через готові конструктори інтерфейсів та API [2].

Найважливіші комплексні зміни торкнулися процесу андеррайтингу — аналізу страхових ризиків та оцінки ставок страхування. Технології великих даних дозволяють ефективно збирати статистичну інформацію про можливі ризики. Страхування техніки, такої як автомобільний та залізничний транспорт, морські та повітряні судна, використання систем супутникового стеження дозволяє надійно контролювати об'єкт страхування. Для будівельних конструкцій інспекція їх стану із застосуванням дронів дає можливість значно підвищити точність оцінки страхових ризиків.

Фірми InsurTech, які беруть участь у андеррайтингу та ціноутворенні, повинні оцінювати страховий ландшафт, що регулює розробку продукту, або ризик, що потенційно може перешкоджати різним страховим нормам.

У роботі з клієнтами цифрові зміни торкнулися насамперед клієнтського сервісу. Широке застосування систем розпізнавання мови та чат-ботів дає можливість обслуговувати вхідні дзвінки в режимі 24/7. Крім того, таким чином страхові компанії можуть значно скоротити витрати на клієнтський сервіс.

Інша важлива перевага чат-ботів на основі AI — це можливість в режимі реального часу адаптувати страховий продукт до потреб клієнта. У ситуації, коли людина потрібен значний час для розрахунків та узгоджень, штучний інтелект може моментально сформувати для клієнта індивідуальну пропозицію з урахуванням як її вимог, так і регламентів страхової компанії. Крім того, технології блокчейн дозволяють спростити сам процес укладання угоди, і навіть мінімізувати ризики фальсифікації документів.

Більшість InsurTech-стартапів зараз використовують AI та машинне навчання. Здатність AI та машинного навчання аналізувати такий великий обсяг даних на дуже деталізованому рівні змушує регуляторів замислюватися над різними питаннями захисту споживачів, такими як конфіденційність даних, справедливність, дискримінація та кібербезпека.

Крім можливості запропонувати клієнту більш гнучкий адаптований набір страхових послуг, застосування штучного інтелекту дає можливість сформувати дуже широку лінійку страхування. Фактично, для будь-якої галузі можна створити комплексний продукт + послуга страхування. Наприклад — персональні знижки на послуги зі страхування життя для клієнтів, які мають пристрої дистанційного медичного моніторингу.

Отже, основними цілями використання страховиками InsurTech для покращення своїх послуг та робочого процесу є:

розширена аналітика даних — використовуючи аналітику великих даних, страхові компанії можуть виконувати більш точну оцінку параметрів ризику, краще прогнозувати страхові події, приймати рішення, що базуються на даних, та надавати своїм клієнтам інструменти, які можуть допомогти в оцінці різних планів страхування з метою вибору найкращого варіанту;

миттєве надання послуг — клієнтам більше не потрібно відвідувати звичайні установи, щоб придбати чи продовжити страхові послуги. Натомість вони можуть замовити їх онлайн або через мобільний додаток;

послуги P2P — компанії можуть надавати послуги групі людей, готових покривати аналогічні ризики, тобто, страховий платіж розподіляється між групою громадян, і вони користуються послугою до закінчення дії договору. У разі настання страхового випадку страховальник отримує відшкодування, а решта суми рівномірно розподіляється між учасниками;

персоналізація послуг — страхові компанії можуть покращити свою присутність в Інтернеті, надаючи свої послуги через різні інтернет-джерела, наприклад, соціальні мережі, спеціально розроблені мобільні та веб-додатки тощо. Це допомагає встановити тісні відносини зі своїми клієнтами та дізнатися більше про якість послуг. Крім того, використовуючи пристрої, мобільні додатки, і технології Інтернету речей, страхові компанії отримують доступ до більш широкого спектру інформації про своїх клієнтів, яка аналізується за допомогою інструментів великих даних;

надання послуг з мікрострахування — включення та виключення страховки під час необхідності — це нова тенденція, популярність якої стрімко зростає. Таким чином, споживачі можуть платити лише тоді, коли вони

користуються послугою, наприклад, при погодинній оренді автомобілів, подорожах тощо;

зниження витрат — страхові компанії можуть значно скоротити свої операційні витрати та прискорити багато з них, використовуючи автоматизацію завдань. Кожне завдання може бути оброблено за допомогою передових інструментів аналітики та повністю або частково автоматизовано за допомогою програмного забезпечення та робототехніки. В результаті компаніям знадобиться менше співробітників, а їхня робота буде більш ефективною;

виявлення випадків шахрайства — питання виявлення шахрайства може бути вирішене за допомогою передиктивної аналітики. Штучний інтелект може аналізувати правила страхування у комбінаціях та моделювати можливі події, надаючи власникам бізнесу способи звести ризик недобросовісного використання послуг до мінімуму.

Щоб ефективно надавати послуги, описані вище, страхові компанії впроваджують у свої рішення новітні цифрові технології, зокрема:

Штучний інтелект лежить в основі багатьох функцій, які можуть бути реалізовані в рішеннях InsurTech. Найбільш значущими функціями, що підтримуються штучним інтелектом, є просунута та передиктивна аналітика. Штучний інтелект може швидко опрацьовувати великі обсяги даних і знаходити в них існуючі закономірності. Порівнюючи ці закономірності, штучний інтелект надає страховикам остаточні результати, які можуть використовуватиме подальшого аналізу.

Оптичне розпізнавання символів — це ще один інструмент, керований штучним інтелектом, який розрізняє друковані або рукописні тексти, перетворюючи їх на цифровий формат. Ця технологія може допомогти компаніям позбутися великих архівів з паперовими документами і перетворити їх на зручні цифрові ресурси.

Чат-боти та цифрові помічники також значною мірою спираються на штучний інтелект. Ці програмні агенти можуть допомогти компаніям спростити спілкування зі своїми клієнтами, забезпечуючи цілодобову підтримку клієнтів.

Інтернет речей (IoT). Страхові компанії знайшли широке застосування технології Інтернету у своїх послугах. Вони пропонують клієнтам вибіркові знижки, якщо вони використовують інтелектуальні пристрої, які допомагають мінімізувати ризики страхових випадків. Наприклад, встановити у своїх будинках датчики пожежі чи пожежі або забезпечити їх лічильниками пробігу автомобілів та регуляторами перевищення швидкості та багатьом іншим. Крім зниження ризику, він також може бути використаний для персоналізації страхування. Наприклад, на основі індивідуальних показників здоров'я, що надаються різними пристроями, що носяться.

Дрони. Використовуючи дрони, компанії InsurTech можуть ефективно контролювати великі території, такі як сільськогосподарські угіддя, щоб запобігти втраті врожаю або будь-якій іншій шкоді. Більше того, посилені програмним забезпеченням на основі штучного інтелекту дрони можуть оглядати ці тери-

торії та приймати рішення про виплати зі страхових випадків. Таким чином, InsurTech допомагає бізнесу значно скоротити витрати, мінімізувати фактори людського втручання та прискорити процес ухвалення рішень.

Технології, що використовуються на ринку страхових послуг, можуть вплинути на скорочення недоліків дистрибуції, зокрема через обмеження проблеми асиметрії інформації, зменшення операційних витрат і зниження бар'єрів контакту із клієнтом.

Технологія блокчейн відома своєю підвищеною безпекою та прозорістю. Страхові компанії також широко використовують ці функції у своїх додатках. За допомогою блокчейну страхові компанії можуть значно підвищити прозорість даних та зменшити поділ між страховиком, перестраховиком та клієнтом. Дані стають видимими та відстежуваними для кожного учасника, тому перестраховику не потрібно просити страховика надати клієнту будь-які додаткові документи.

Більше того, деякі страхові компанії використовують смарт-контракти для регулювання відносин зі своїми клієнтами. Вчиняючи таким чином, вони уникають будь-яких невизначеностей та двозначностей у правилах страхування, оскільки для виконання цих смарт-контрактів правила мають бути написані простою та ясною мовою.

Створюючи індивідуальне програмне забезпечення для страхування, компанії можуть бути впевнені, що їх цифрові рішення включатимуть лише необхідну для їхнього бізнесу функціональність. Більше того, у разі будь-яких змін у їх бізнес-цілях вони завжди можуть додавати або видаляти автономні функції, не торкаючись будь-яких основних функціональних можливостей. Окрім використання лише важливих бізнес-функцій, компанії можуть доповнити своє програмне забезпечення найновішими технологіями — від штучного інтелекту для розширеної аналітики до блокчейну з метою підвищення прозорості.

Отже, технологічна парадигма, пов'язана з широким використанням інформаційних технологій, трансформує моделі страхової діяльності та страхової дистрибуції. Страховий ринок зазнає суттєвих перетворень та трансформації. Ці новітні зміни призводять до створення нової фінансової екосистеми, в якій, крім традиційних інституцій, є суб'єкти, що знаходяться поза фінансовим сектором та трансформують спосіб надання страхових послуг [3, с. 254].

Дослідження PwC визначає три ключові напрямки вдосконалення цифрової трансформації страхової галузі. По-перше, страховики погоджуються з високою стратегічною значущістю цифрової трансформації для успіху їх компанії, але вони намагаються розкрити весь її потенціал. Однак, оскільки пандемії продовжують діяти як прискорювачі, очікується, що їхній імпульс до впровадження більших цифрових можливостей у масштабі зросте.

По-друге, минулі інвестиції в цифрові платформи самообслуговування та роботизовану автоматизацію процесів (RPA) виявилися успішними. Таким чином,

бюджети були зміщені для врахування нових варіантів використання у сфері штучного інтелекту і для розкриття додаткового потенціалу аналітики даних, особливо в тому, що стосується автоматизації та прискорення процесів розгляду претензій і обслуговування клієнтів. 5 з 6 страховиків очікують, що штучний інтелект буде основною частиною способу надання послуг протягом наступних 3—5 років.

По-третє, страховики визнають, що їм потрібні нові способи внесення змін у робочу силу, щоб сприяти справжньому цифровому мисленню в організації. Незважаючи на те, що страховики впроваджують нові технології з певним впливом, вони повідомляють про меншу увагу до підтримки організаційної структури у відповідності з технологічними змінами [8].

Найбільшою перешкодою для страховика на шляху до цифрової організації є управління змінами. Компанії повинні внести структурні зміни, щоб забезпечити стійкий вплив своїх нових технологій і підвищити кваліфікацію своєї робочої сили, часто шляхом усунення прогалин у цифрових навичках через співпрацю з технологічними компаніями.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

InsurTech це відносно нова технологія, яка вже ефективно трансформує страхову галузь. Страхові компанії використовують новітні технології для покращення своїх цифрових рішень та надання якісних послуг своїм клієнтам, а також самим замовникам.

За допомогою рішень InsurTech традиційні страхові компанії можуть вивести свої послуги на новий рівень та відкрити нові клієнтські сегменти. Тому ті підприємства, які лише розглядають можливість використання цифрових технологій у своєму робочому процесі, мають розпочати впроваджувати їх уже зараз. В іншому випадку вони ризикують відстати від конкурентів у своїй ринковій ніші.

Незважаючи на той факт, що сфера страхування відстає від банківської індустрії в технологічному плані, вона знаходиться в унікальному становищі, що дозволяє їй відчувати всі переваги блокчейн. Нова технологія може допомогти багатьом гравцям індустрії впоратися з конкурентними викликами, включаючи слабкий інтерес клієнтів до страхових продуктів, обмежене зростання на розвинених ринках та тенденцію загального переходу на цифрові технології. Є три категорії для страхування: що забезпечують зростання, що підвищують ефективність та знижують витрати за рахунок автоматизації ключових процесів. Зростає інтерес до таких технологій, як штучний інтелект та машинне навчання, які можна використовувати для більш ефективного керування потребами. Немає сумнівів, що інвестиції у FinTech та InsurTech зростатимуть рік у рік.

Література:

1. Попова Л. В. Сучасні тенденції розвитку цифрових технологій у страхуванні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління / Гроші, фінанси і кредит. 2022. № 5. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022

2. Seliverstova L. S. Trends in the development of the Ukrainian insurance market. Товари і ринки. 2018. № 1. С. 135—144.

3. Клапків Ю. М. Ринок страхових послуг: концептуальні засади, технічні інновації та перспективи розвитку: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 568 с.

4. Приказюк Н., Пукіш О. Маркетингові стратегії страховиків в умовах діджиталізації: сучасна практика та перспективи розвитку. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 1. С. 236—247. URL: www.econa.org.ua

5. Селіверстова Л.С., Трухан Д. А. Підходи до розвитку кіберстрахування як сегменту глобального страхового ринку. Економіка та держава. 2020 № 1. С. 23—26.

6. Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку (Директива про електронну комерцію): Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради від 8 черв. 2000 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_224/page

7. Seliverstova L., Tkachenko N. Trends in the development of the Ukrainian insurance market. Інвестиції: практика та досвід. 2020. С. 10—14.

8. Цифрова трансформація страхової галузі. Чи достатньо швидко діють страховики? URL: <https://forinsurer.com/news/22/08/10/41610>

References:

1. Popova, L. V. (2022), "Modern Trends in the Development of Digital Technologies in Insurance", *Hroshi, finansy i kredyt*, vol. 5, available at: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022 (Accessed 15 Aug 2023).

2. Seliverstova, L. S. (2018), "Trends in the development of the Ukrainian insurance market", *Tovary i rynky*, vol. 1, pp. 135—144.

3. Klapkiv, Yu. M. (2020), *Rynok strakhovykh posluh: kontseptual'ni zasady, tekhnichni innovatsii ta perspektyvy rozvytku* [The market of insurance services: conceptual foundations, technical innovations and prospects for development], TNEU, Ternopil', Ukraine.

4. Prykaziuk, N. and Pukish, O. (2022), "Marketing strategies of insurers in conditions of digitalization: modern practice and prospects for development", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 32. 1, pp. 236—247.

5. Seliverstova, L. and Truhan, D. (2020), "Approaches to the development of cyber insurance as a segment of the global insurance market", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 23—26.

6. European Parliament and of the Council (2000), "On some legal aspects of information services, in particular, electronic commerce, in the domestic market (Directive on electronic commerce)", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_224/page (Accessed 15 Aug 2023).

7. Seliverstova, L. and Tkachenko, N. (2020), "Trends in the development of the Ukrainian insurance market", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 10—14.

8. Forinsurer (2022), "Digital transformation of the insurance industry. Are insurers acting fast enough?", available at: <https://forinsurer.com/news/22/08/10/41610> (Accessed 15 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 24.08.2023 р.

О. В. Лазарева,

д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>

А. Ю. Мась,

Почесний землевпорядник України, старший викладач кафедри управління земельними ресурсами, Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1140-28-17>

К. Ю. Борисевич,

директор, Товариство з обмеженою відповідальністю

"Український експертний центр по вимірюванню та оцінці"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6246-0668>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.54

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТУ СИНЕРГІЇ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

O. Lazarieva,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Management the Landed Resources,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

A. Mas,

Honorary land surveyor of Ukraine, Senior lecturer of the Department of Management

the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

K. Borysevych,

Director, Limited Liability Company "Ukrainian Expert Center for Measurement and Evaluation", Mykolayiv, Ukraine

IMPLEMENTATION OF THE SYNERGY EFFECT IN LAND USE IN THE POST-WAR PERIOD

Метою статті є обґрунтування заходів, що сприятимуть впровадженню ефекту синергії у землекористуванні, виконання яких дозволить забезпечити повноцінне функціонування факторів виробництва у післявоєнний період.

Проаналізовано сутність терміну "синергія". Вказані наслідки від деградації довкілля та від підриву Каховської ГЕС, які мають місце в системі землекористування.

Розкриті заходи, що сприятимуть ефекту синергії у землекористуванні, такі як запровадження трансферу знань у землекористуванні, впровадження компетенцій, що спрямовані на комплексне використання знань, самоорганізація землевпорядного та інженерно-технічного персоналу, розробка інвестиційно привабливих землевпорядних проектів у післявоєнний період, спільне проведення досліджень і розробок та їх впровадження в практику, поступове відновлення роботи виробничих потужностей, спільне використання основних засобів та кваліфікованої робочої сили, трансформація структури землекористування у післявоєнний період.

The purpose of the article is to justify the measures that will contribute to the implementation of the synergy effect in land use, the implementation of which will ensure the full functioning of production factors in the post-war period.

The essence of the term "synergy" was analyzed. The consequences of environmental degradation and the undermining of the Kakhovskaya HPP, which occur in the land use system, are indicated.

It is indicated that a negative factor caused by the war is also the disturbance of the soil cover and the presence of such direct damages as mechanical deformations, chemical pollution, surface clutter. Therefore, the measures that should be implemented in the agricultural system are indicated.

Measures that will contribute to the effect of synergy in land use have been revealed. Thus, such as the introduction of knowledge transfer in land use will contribute to the complex interaction of potential stakeholders and qualified land managers. The implementation of competencies aimed at the comprehensive use of knowledge will contribute to the implementation of scientific and practice-oriented innovative solutions in practice. Self-organization of land management and engineering and technical personnel will allow to restore the practical activities of land management organizations. The development of investment-attractive land management projects in the post-war period will contribute to revitalizing the mechanisms of their development. Joint research and development and their implementation in practice will make it possible to restore the efficiency of production on land. The gradual restoration of production facilities will contribute to the recovery of business. The joint use of fixed assets and skilled labor will make it possible to build well-established organizational relations. The transformation of the land use structure in the post-war period will make it possible to use the production and resource potential taking into account local and regional characteristics.

The implementation of these measures will allow to achieve a synergy effect aimed at maintaining the integrity and ensuring the full functioning of production factors in the post-war period.

Ключові слова: ефект синергії, землекористування, деградація, післявоєнний період, ґрунтовий покрив, емерджентна дія.

Key words: synergy effect, land use, degradation, post-war period, soil cover, emergent action.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день досить повільно просувається дослідження ефекту синергії, не зважаючи на стрімке пошукання угод за рахунок можливого досягнення синергетичного ефекту. Аналіз умов сьогодення свідчить, що потребують необхідності впровадження виважених рішень у сфері землекористування, завдяки яким у післявоєнний період можливою стане відбудова економічного простору для забезпечення нормальної життєдіяльності суб'єктів господарювання на землі. В цей час необхідним є застосування на практиці нових більш прогресивних та перспективних підходів, які б дозволяли приймати правильні й ефективні управлінські рішення у сфері землекористування, щоб сприяли злагожденій та безперебійній роботі в умовах сьогодення та у поствоєнний період.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В науковій літературі нині зустрічаються дослідження щодо вивчення ефекту синергії у виробничій сфері.

Так, у дослідженнях Шевцової Г.З. [1, с. 11—114] розкривається думка щодо оцінювання ефектів синергії, яка ґрунтується на розмежуванні окремих синергетичних ефектів та врахуванні особливостей їхнього прояву.

Дейнека Ю.П. [2, с. 241] визначив особливості ефекту синергії від злиттів і поглинань, проаналізував причини відсутності синергії від злиттів і поглинань.

Яненко І.Г. [3, с. 87-88] запропонувала підхід до визначення синергетичного ефекту від впливу організаційного ресурсу на інноваційний розвиток економіки.

Колєсніков Д.В. [4, с. 10, 13] обґрунтував необхідність вдосконалення класифікації видів синергії, які виникають внаслідок створення вертикально-інтегрованої структури.

Мельник Л.Г. [5, с. 69—72] проаналізував основні види синергізму та розрахував синергетичний ефект від впровадження інтегрованих маркетингових рішень.

Шестяряк М.М. [6, с. 69—70] провела аналіз дефініції "синергія" та її словосполучень, а також запропонувала математичну модель, що визначає синергетичний ефект у спільному будівництві.

У землекористуванні, на думку Тютюнник Г.О. [7], синергія планування й управління полягає у визначенні придатного земельного масиву з метою його прийнятного використання з урахуванням еколого-економічних та соціальних питань. Дудяк Н.В. [8, с. 283] пропонує при формуванні сфери сталого розвитку національної економіки застосовувати принцип синергії, що підсилить надійність функціонування економіки під час певного ривня криз.

Та не зважаючи на багатовекторність досліджень із вивчення ефекту синергії, досить фрагментарними є дослідження, пов'язані з обґрунтуванням інноваційних рішень у сфері землекористування завдяки досягнен-

ню синергетичного ефекту його складових у післявоєнний період. Зазначене свідчить, що це питання потребує більш ґрунтовного опрацювання, що й зумовило вибір теми дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Отже, метою статті є обґрунтування заходів, що сприятимуть впровадженню ефекту синергії у землекористуванні. До того ж їх виконання дозволить забезпечити повноцінне функціонування факторів виробництва у післявоєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Взагалі термін "синергізм" ввійшов в економічну науку під час трактування біологічної терміну, що означає співробітництво між різними відокремленими органами в межах єдиного організму.

Пізніше у 50—60 роках ХХ століття І. Ансофф впровадив цей термін і в економічну літературу для обґрунтування виділення групових структур в організаційній структурі компанії.

Хоча в цілому винахідником синергетичного напрямку вважають професора Штутгартського університету Германа Хакена, який вказував, що синергетика є теорією самоорганізації в системах різноманітної природи, а синергетичний ефект досягається за рахунок акумуляції ресурсів та розширення масштабів виробництва.

Досить справедливо відзначає й Чернецька О.В. [9, с. 764], яка говорить, що впровадження синергетичного ефекту в системі управління можливе через краще узгодження цілей фірми, оптимізацію організаційної структури, освоєння нових методів планування тощо.

Що стосується сфери землекористування, то в умовах сьогодення за словами Президента ГС "Органічна Україна" Когород О. [10], щорічно планета втрачає 24 млрд т родючих ґрунтів, і якщо так буде і надалі, то до 2050 року рівень деградації може становити 95%.

Деградацію ґрунтів сьогодні спричинила війна, у багатьох випадках має місце замінування території, катастрофічні зсуви ґрунту, вирви тощо від обстрілів. Наявність знищеної техніки на полях спричинює довготривалу деградацію довкілля. У Херсонській області внаслідок підриву Каховської ГЕС має місце сьогоденні заболочення осушених земель нижньої течії Дніпра, замулення, деградація та підтоплення ґрунтів внаслідок змивання припливною хвилею, в деяких місцях Херсонщини має місце руйнування рослинного покриву, катастрофічні наслідки і для рибної галузі. Вирощування овочевих культур опинилось під суттєвою загрозою внаслідок відсутності зрошення, а також внаслідок руйнування сховищ та інших гідро-технічних споруд. Внаслідок підтоплення, за оцінками фахівців [11], гине від 30 до 70 % лісових насаджень, має місце втрата біорізноманіття в лісах і суміжних ландшафтах.

Не менш негативним чинником, що спричинений війною, є порушення ґрунтового покриву та наявність таких прямих пошкоджень як механічні деформації, хімічне забруднення, захаращення поверхні.

У системі землеробства необхідним є проведення таких заходів, як відновлення полежахисних лісових

смуг в районах, де наразі це є можливим, повернення органічної речовини в ґрунт та використання рослинних решток, ретельне планування у врахуванням ситуації, що склалась, системи сівозмін та обробітку ґрунту, оптимізація технологій обробітку ґрунту з переходом на більш ощадливі технології, боротьба з ущільненням ґрунту, тимчасова рекультивация та консервація земель тощо.

Отже, потребують необхідності обґрунтування комплексу важливих рішень та врахування дії багатьох факторів, що сприятимуть пошкваленню ефективного та безперебійного функціонування бізнес-середовища у землекористуванні у поствоєнний період.

На нашу думку, впровадження ефекту синергії у землекористуванні у післявоєнний період є можливим за умови введення в дію наступних заходів.

Так, доцільним є запровадження трансферу знань у землекористуванні, що передбачає комплексну взаємодію як потенційних стейкхолдерів так кваліфікованих землевпорядників із вищими навчальними закладами та науково-дослідними установами для обґрунтування потенційно важливих рішень, що мають бути втілені у післявоєнний період в сфері землекористування та управління земельними ресурсами.

Одним із важливих ефектів синергії у землекористуванні, на нашу думку, є впровадження компетенцій, які спрямовані на комплексне використання знань з метою оперативного реагування на поточну ситуацію. Так, потребують втілення наукові та практико-орієнтовані інноваційні рішення задля відновлення практико-орієнтованих функцій землевпорядних структурних підрозділів у районах, де це є наразі можливим.

Крім того, важливим також є і самоорганізація землевпорядного та інженерно-технічного персоналу з метою відновлення практичної діяльності землевпорядних організацій, забезпечення виконання робіт у сфері геодезії та землеустрою на підконтрольній території України, відновлення критичної інфраструктури, що знищена або пошкоджена внаслідок військових дій, що безумовно впливатиме на подальше безперебійне функціонування системи управління земельними ресурсами у поствоєнний період.

Потребує необхідності розробка інвестиційно привабливих землевпорядних проектів у післявоєнний період, що має вадливе значення для ефекту синергії, оскільки важливим є поновлення механізмів розробки проектів організації використання земель, виходячи з потенційних можливостей системи управління земельними ресурсами, що наразі склалась, та вимог післявоєнного ринку. Це б сприяло відновленню і екологічного стану ґрунтів внаслідок перспективних інноваційних рішень, так і створенню інвестиційно привабливих типів господарювання, що були б орієнтовані на прибуткове виробництво.

Спільне проведення наукових досліджень і розробок та їх впровадження в практику суб'єктів господарювання на землі сприятиме відновленню ефективності ведення виробництва на землі із використанням спектру як і фінансових, так і матеріальних та технічних ресурсів завдяки продуманим перспективним та правильно змодельованим інноваційним рішенням із залученням доступних джерел формування інвестиційних ресурсів.

Введення в дію в районах, де наразі це є можливим, виробничих потужностей та логістичних ланцюжків або ж поступове відновлення їх роботи сприятиме впровадженню ефекту синергії завдяки злагодженій роботі фінансових, виробничих інституцій. Це також допоможе відновити бізнес завдяки кваліфікованим та правильно сконструйованим управлінським рішенням по всій вертикалі, стабілізувати економічну систему, що сприятиме в майбутньому веденню безперебійного виробництва на землі.

Запровадження функцій злагодженої оперативної синергії завдяки спільному використанню деяких елементів основних засобів та кваліфікованої робочої сили сприятиме створенню позитивного ефекту у сфері землевпорядного виробництва в умовах післявоєнного періоду, забезпечить безперебійне функціонування ланцюжків виробництва, конструювання нових організаційних відносин та перспективних рішень, що в подальшому забезпечить прибутковість та ефективність виробництва.

Потребує необхідності і трансформація структури землекористування у післявоєнний період з метою найбільш комплексного та збалансованого використання виробничих потужностей і чинників виробничо-ресурсного потенціалу з урахуванням місцевих та регіональних особливостей, що сприятиме підвищенню продуктивності виробництва та комплексній взаємодії наявних виробничих ресурсів у післявоєнний період.

Обґрунтовані нами фактори, що сприятимуть впровадженню ефекту синергії у землекористуванні представлені на рис. 1.

Емерджентна дія всіх запропонованих вище інноваційних синергетичних заходів у землекористуванні дозволить досягти ефект синергії, що спрямований на підтримання цілісності та забезпечення повноцінного функціонування чинників виробництва у поствоєнний період.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Під час проведення дослідження вивчено негативні явища, які нині мають місце у сфері землекористування. На основі цього запропоновані основні заходи, які сприятимуть впровадженню ефекту синергії у землекористування.

Так, ними є такі, як запровадження трансферу знань у землекористуванні, впровадження компе-

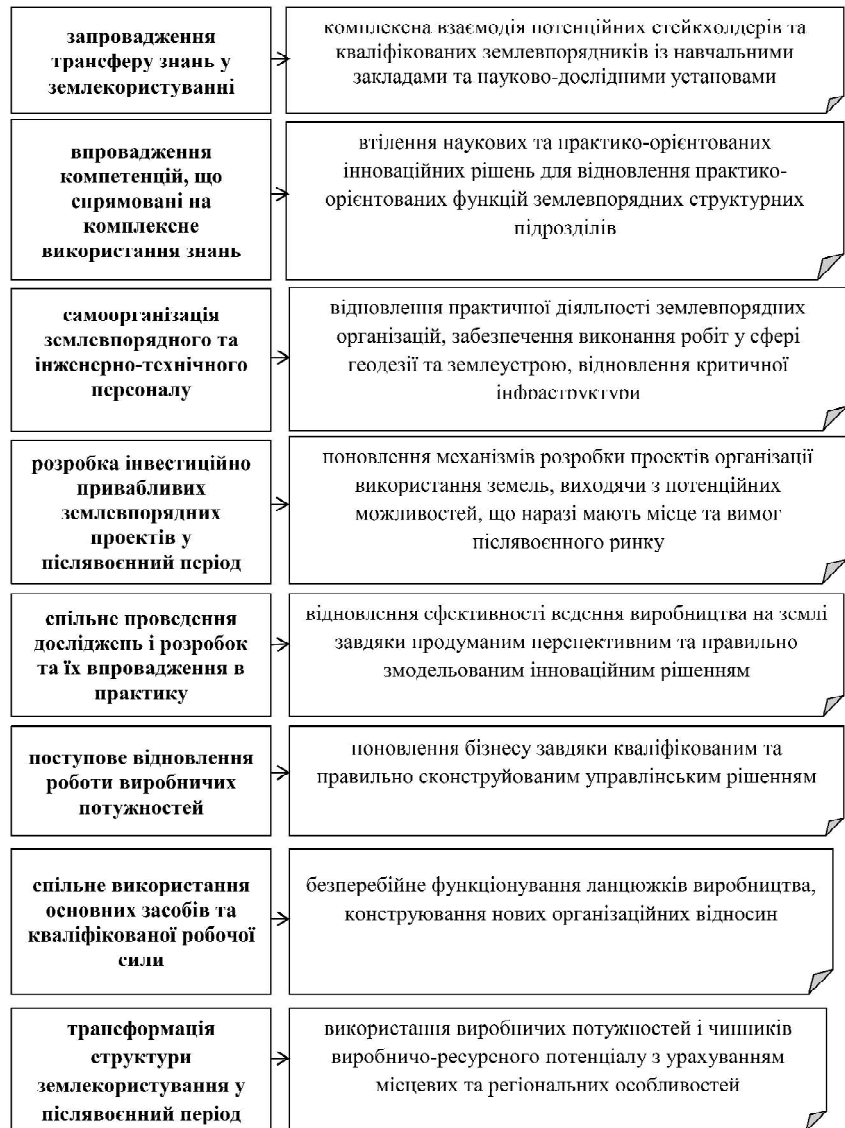

Рис. 1. Заходи, що сприятимуть впровадженню ефекту синергії у землекористуванні

Джерело: сформовано авторами.

тенцій, що спрямовані на комплексне використання знань, самоорганізація землевпорядного та інженерно-технічного персоналу, розробка інвестиційно привабливих землевпорядних проєктів у післявоєнний період, спільне проведення досліджень і розробок та їх впровадження в практику, поступове відновлення роботи виробничих потужностей, спільне використання основних засобів та кваліфікованої робочої сили, трансформація структури землекористування у післявоєнний період.

За умови їх врахування та виконання можливим є повноцінне функціонування чинників виробництва у поствоєнний період, що сприятиме поживленню ведення виробництва й бізнесу на землі, дозволить пришвидшити прибутковість господарювання суб'єктами економічного простору у післявоєнний період.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення специфіки проведення землевпорядних робіт у післявоєнний час.

Література:

1. Шевцова Г.З. Реалізація концепції організованої синергії, оцінка ефектів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". Випуск 14. Частина 4. 2015. С. 111—114. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_14/154.pdf (дата звернення: 18.08.2023).

2. Дейнека Ю.П. Особливості прояву ефекту синергії від злиттів та поглинань компаній. С. 238—243. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/08478cf1-6e43-49db-9e67-dcaf7687786b/content> (дата звернення: 18.08.2023).

3. Яненко І.Г. Синергетичний ефект застосування організаційного ресурсу на різних рівнях управління інноваційною діяльністю. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 82—92. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_11_2_82_uk.pdf (дата звернення: 18.08.2023).

4. Колесніков Д.В. Сутність синергії та класифікація її видів у дослідженні вертикально-інтегрованих структур. Економічний вісник. 2013. № 2. С. 9—15. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2013/2/EV20132_009-015.pdf (дата звернення: 18.08.2023).

5. Мельник Л.Г., Дегтярєва І.Б. Синергетична основа маркетингових інновацій. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2010. № 1. С. 67—77. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/3288/1/C3DD08D2d01.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).

6. Шестерняк М.М. Синергетичний ефект у спільному будівництві як фактор економічного зростання. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2013. №3 (65). С. 68—74. URL: https://library.ztu.edu.ua/e-copies/VISNUK/65_3/68.pdf (дата звернення: 18.08.2023).

7. Тютюнник Г.О. Інституціональні засади планування землекористування як підґрунтя ефективності використання земельних ресурсів. Ефективна економіка. 2018. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/47.pdf (дата звернення: 18.08.2023).

8. Дудяк Н.В. Стале землекористування як складова розвитку аграрного сектору національної економіки. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 2. С. 281—285. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/48-2.pdf> (дата звернення: 18.08.2023).

9. Чернецька О.В. Сутність та значення синергетичного ефекту в системі управління на підприємстві. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 2. 2014. С. 762—765. URL: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/157.pdf> (дата звернення: 19.08.2023).

10. Корогод О. Врятувати українську землю. Як війна впливає на стан ґрунтів і що чекає на органічне виробництво. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/> (дата звернення: 19.08.2023).

11. Богданюк О. Каховська ГЕС: екологи прогнозують загибель значної частини дерев на підтоплених територіях. URL: <https://suspilne.media/514825-каховська-гес-екологи-прогнозує-загибель-значної-частини-дерев-на-підтоплених-територіях/> (дата звернення: 19.08.2023).

References:

1. Shevcova, N.Z. (2015), "Implementation of the concept of organized synergy, assessment of effects", Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences", vol. 14, no. 4, pp. 111—114, available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_14/154.pdf (Accessed 18 August 2023).

2. Deyneka, U.P. (2010), "Peculiarities of manifestation of synergy effect from mergers and acquisitions of companies", pp. 238—243, available at: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/08478cf1-6e43-49db-9e67-dcaf7687786b/content> (Accessed 18 August 2023).

3. Iryna Yanenkova, I.G. (2011), "The synergistic effect of the use of organizational resources at different levels of management of innovative activities", Economics and forecasting, vol. 2, pp. 82—92, available at: http://eip.org.ua/docs/EP_11_2_82_uk.pdf (Accessed 18 August 2023).

4. Kolesnikov, D.V. (2013), "The essence of synergy and classification of its types in the study of vertically integrated structures", Economic Herald, vol. 2, pp. 9—15, available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2013/2/EV20132_009-015.pdf (Accessed 18 August 2023).

5. Melnik, L.G. and Degtyarova, I.B. (2010), "Synergistic basis of marketing innovations", Marketing and innovation management, vol. 1, pp. 67—77, available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/3288/1/C3DD08D2d01.pdf> (Accessed 18 August 2023).

6. Shesternyak, M.M. (2013), "Synergistic effect in joint construction as a factor of economic growth", Bulletin of the Zhytomyr State University of Technology. Economic sciences, vol. 3 (65), pp. 68—74, available at: https://library.ztu.edu.ua/e-copies/VISNUK/65_3/68.pdf (Accessed 18 August 2023).

7. Tutunnik, G.O. (2018), "Institutional principles of land use planning as a basis for the effective use of land resources", Efficient economy, vol. 6, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/47.pdf (Accessed 18 August 2023).

8. Dudiak, N.V. (2020), "Sustainable land use as a component of the development of the agricultural sector of the national economy", Bulletin of the Khmelnytskyi National University, vol. 2, pp. 281—285, available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/48-2.pdf> (Accessed 18 August 2023).

9. Chernetska, O.V. (2014), "The essence and significance of the synergistic effect in the management system at the enterprise", Global and national economic problems, vol. 2, pp. 762—765, available at: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/157.pdf> (Accessed 19 August 2023).

10. Kogorod, O. (2023), "To save the Ukrainian land. How war affects soil conditions and what awaits organic production", Economic truth, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/> (Accessed 19 August 2023).

11. Bogdanuk, O. (2023), "Kakhovskaya HPP: ecologists predict the death of a large part of the trees in the flooded areas", available at: <https://suspilne.media/514825-каховська-гес-екологи-прогнозує-загибель-значної-частини-дерев-на-підтоплених-територіях/> (Accessed 19 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023 р.

УДК 336

Н. Б. Демчишак,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6852-7405>

Р. Р. Юрків,
доктор філософії (фінанси, банківська справа та страхування),
доцент кафедри економіки та публічного управління,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9016-6634>

А. В. Кліпільна,
магістрант, спеціальність "Фінанси і кредит",
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3444-8934>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.59

РОЗВИТОК СТАРТАП-ЕКОСИСТЕМИ ЯК ОСНОВА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ІНВЕСТИЦІЙ ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

N. Demchyshak,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance, Money circulation and Credit,
Ivan Franko National University of Lviv

R. Yurkiv,
Ph D (Finance, Banking and Insurance), Associate Professor of the Department
of Economics and Public Administration, Ivan Franko National University of Lviv

A. Klipilina,
Master's student of the Department of Finance and Credit, Ivan Franko National University of Lviv

DEVELOPMENT OF STARTUP ECOSYSTEM AS THE BASIS OF POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE: THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGIES, INVESTMENTS AND INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

У статті розглянуто важливість розвитку стартап-екосистеми та інноваційного підприємництва в контексті післявоєнного відновлення України. Досліджується роль стартапів у стимулюванні економічного зростання та залученні інвестицій. Розглядається важливість урядових заходів для створення сприятливого середовища для стартапів шляхом спрощення регуляторного середовища та використання зарубіжного досвіду. У статті наводяться приклади успішних українських стартапів, які здобули міжнародне визнання та внесли значний вклад у розвиток інноваційних технологій та фінансових послуг. Висвітлюються виклики, з якими стикаються підприємства та стартапи в Україні у воєнний час, зокрема відсутність стабільного фінансування, недостатній доступ до ринків та потреба в розвитку технологічної інфраструктури. Сформувані рекомендації щодо подальшого розвитку стартап-екосистеми в Україні та переходу до моделі інноваційної орієнтованої конкурентоспроможної національної економіки.

The article considers the importance of the development of the startup ecosystem and innovative entrepreneurship in the context of the post-war reconstruction of Ukraine. The role of startups in stimulating economic growth and attracting investments is studied. The importance of government measures and political will to create a favorable environment for start-ups by simplifying the regulatory

environment and attracting foreign expertise is considered. Emphasis is placed on measures to support startups and creative business initiatives by the Ministry of Digital Transformation and the Ukrainian Startup Fund. The article provides examples of successful Ukrainian startups that have gained international recognition and made a significant contribution to the development of innovative technologies and services. The priority directions of the development of startups and innovative technologies in wartime are considered. Sources of investments in Ukrainian startups, as well as the amount of investments they have attracted in recent years, have been analyzed. It also highlights the challenges faced by startups in wartime Ukraine, such as the lack of stable funding, insufficient access to markets, and the need to develop a technocratic infrastructure. In the conclusion of the article, conclusions are drawn regarding the importance of the further development of the startup ecosystem in Ukraine and the transition to an innovative, competitive national economy. Recommendations are suggested, including government incentives and foreign support. Thus, the development of the startup ecosystem in Ukraine at the national level requires balanced and effective state support, both institutional and financial, innovative initiatives and creative entrepreneurship. The prospects of further research are in deepening the understanding and substantiation of the strategic vision of the development of innovative entrepreneurship as a result of support for startups and the functioning of an effective startup ecosystem, the national character of which will guarantee the innovative security of Ukraine.

Ключові слова: стартап, стартап — екосистема, інновації, інноваційне підприємництво, відновлення економіки, фінансові технології, інвестиції.

Key words: startup, startup ecosystem, innovations, innovative entrepreneurship, recovery of the economy, finTech, investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальним трендом сьогодення є розвиток та підтримка нових форм підприємницької діяльності, у тому числі у вигляді стартапів. Війна росії проти України лише актуалізує та посилює інтерес до нових рішень та ідей, які будуть зорієнтовані на перемогу та післявоєнне відновлення країни. При цьому ІТ-бізнес та технологічні стартапи стали чи не основним драйвером розвитку української економіки та інвестиційної активності у воєнний час. Тому в умовах обмеженості ресурсів та непропорційно значних загроз для бізнесу актуальним є аналіз стану й перспектив розвитку стартап-екосистеми України, впливу фінансових технологій на інноваційне середовище країни як запоруки успішного відновлення після війни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням стартап-екосистеми та інноваційного підприємництва займалися низка зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: С. Бланк, З. Варналій, О. Гуменна, С. Кушнір, О. Левковець, В. Омеляненко, В. Сандугей, С. Сардак, О. Чернявська та ін. Проте новизна цих проблем, особливо для української науки і практики, обумовлює необхідність продовження досліджень у зазначеному напрямі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є оцінка трендів інноваційного підприємництва та обґрунтування орієнтирів розвитку української стартап-екосистеми в умовах воєнного часу та для післявоєнного відновлення, зважаючи на роль фінансових технологій та інвестиційного середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом останніх десятиліть стартапи стали чи не найпоширенішою формою малого інноваційного підприємництва в світі. В Україні поступово теж формується стартап-культура, є активна спільнота стартапів, але через тривалу війну економіка та бізнес стикаються із серйозними проблемами фінансування перспективних ідей та проєктів. Значна частина підприємців в державі працюють у надскладних умовах, щоб зберегти ліквідність свого бізнесу, стимулювати подальші інвестиції, що мінімізує витрати часу і коштів на фінансування стартапів і є вагомим проблемою сьогодення, враховуючи те, що без креативних ідей, новаторських рішень у різних галузях і секторах економіки, сферах життєдіяльності складно буде працювати над програмними документами і стратегіями задля післявоєнного відновлення. Водночас багато стартапів уже як реальні підприємства часто реєструються і працюють за кордоном і мають співробітників як в Україні, так і в сусідніх країнах, однак де-юре уже не є українськими з усіма іншими негативними наслідками.

Уточнимо першочергово теоретичні аспекти та концептуальне розуміння стартапу, як форми інноваційного бізнесу. Єдиного загальноприйнятого трактування поняття стартапу наразі немає. Наприклад, автор концепції розвитку споживачів Стів Бланк [19], експерт інноваційно-технологічного бізнесу, розглядає стартап як тимчасову структуру, яка протягом всього свого життєвого циклу займається пошуком відновлювальної, прибуткової і масштабованої бізнес-моделі. Водночас П. Грем [22] називає стартап компанією, що розраховує на швидке зростання. У працях С. Кушнір стартап —

новий проект, можливо, навіть на стадії розробки, метою якого є отримання прибутку, який швидко розвивається в будь-якій з існуючих галузей економіки [6]. На наш погляд, в більшості випадків стартапом можна вважати проект одного чи кількох інноваційно орієнтованих учасників команди, зазвичай без юридичного оформлення як суб'єкт господарювання (принаймні на початкових етапах), результатом просування якого мало б бути залучення фінансових та інших інвестиційних ресурсів для розвитку. Водночас часто стартапами вважаються відносно молоді інноваційні підприємства (уже зареєстровані і активно працюючі на ринку), які продовжують залучення коштів і презентують себе усе ще як стартап (у тім числі, дрібні стартапи у сфері фінансових технологій (FinTech)). Такі неоднозначні погляди і різнотрактування поширені як в Україні, так і за кордоном, тобто чіткості у розумінні стартапу немає, однак надалі базуватимемось саме на них.

Під екосистемою розуміють "сукупність інституцій, які ефективно взаємодіють в економічній системі" [1]. Відповідно, стартап-екосистемою можемо трактувати, як сукупність взаємодіючих інституцій та інноваторів, а також відповідного бізнес-середовища, що забезпечує розвиток стартапів, у тім числі їх просування, фінансування та пропагування стартап-культури. Часто використовують поняття фінтех-екосистеми, коли говорять про впровадження фінансових технологій у різних сферах.

Інноваційне підприємництво — це діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів та послуг [13]. Тобто стартап — це форма інноваційного підприємництва, ключовою ознакою якого є саме новизна покладеної в основу стартапу ідеї, інноваційність створюваного продукту, впроваджуваної технології, а також механізми просування (формування команди, постійні пітчінги проекту, участь у конкурсах, залежно від етапу розвитку, активний пошук інвесторів, участь в акселераційних та інкубаційних програмах, намагання масштабуватись тощо).

На думку деяких фахівців, українська стартап-екосистема почала формуватися близько 10 років тому, і продовжує перебувати на етапі становлення. Основним джерелом її фінансування є бутстрепінг, тобто власні кошти підприємців та доходи, які вони отримують. Частина технологічних стартапів швидко переорієнтовуються на нові продукти, щоб допомогти державі та ЗСУ. Але є й ті стартапи, які не можуть це зробити, оскільки працювали із, наприклад, проектами у сфері сталого розвитку чи фінтеху. За оцінками на початок війни, топ-5 найпопулярніших індустрій серед стартапів — це програмне забезпечення як послуга, медтехніка та охорона здоров'я, штучний інтелект, енергетика, сільське господарство [18].

Окрім власних коштів, другим за вагомістю джерелом інвестицій в українські pre-seed-стартапи (на так званому передпосівному, першому етапі) до початку війни було державне фінансування. Згідно із даними проекту "Польсько-український міст стартапів", 31% українських команд отримували гранти на розвиток від Українського фонду стартапів (USF). Фонд активно почав працювати у 2020 році як державний і за три роки

свої роботи профінансував понад 200 проектів майже на 6,3 млн дол. США. В умовах війни USF разом із урядом зосередилися на підтримці проектів подвійного призначення для підвищення обороноздатності країни та післявоєнної відбудови. В рамках спеціальної програми підтримки надаються гранти у розмірі 35 000 млн дол. США для стартапів в галузі оборонної сфери, будівництва, кібербезпеки, медицини та підтримки психічного здоров'я, освіти [18]. Погоджуємось, що це найбільш важливі сфери сьогодні для України. Тобто USF можна вважати першим потужним прикладом інтересу держави у реальних механізмах підтримки стартапів і визнання важливості стартапів для старту молодих підприємств, а як результат — розвитку інноваційного підприємництва. Втім, зрозуміло, що поки що обсяги і масштаби такої підтримки не відповідають запитам інноваторів, однак стратегічна візія у цьому контексті однозначно правильна. У перспективі такі інструменти сприятимуть розвитку стартап-екосистеми України.

Відзначимо, що Український фонд стартапів був створений у 2018 році, а станом на 2023 р. — це уже без сумніву одна з важливих інституцій, яка допомагає технологічним стартапам залучити кошти на ранніх етапах та запустити власні проекти завдяки тому, що діяльність Фонду розподілена за чотирма напрямками:

- фінансова підтримка стартапів у формі грантів;
- надання доступу до менторів та супровідних послуг;
- створення умов для доступу до акселераційних програм;
- налагодження координації між учасниками стартап-екосистеми [16].

Зокрема, Фонд вже допомагає активно розвиватися стартапам у напрямку military-tech. Так 26-28 серпня 2022 р. було проведено перший Drone Hackathon, за результатами якого 6 команд проходять акселерацію на базі Фонду. А також перший в Україні Drone Demo Day, який зібрав понад 300 учасників. Уже 27 грудня 2022 р. уряд ухвалив постанову, згідно з якою Фонд розвитку інновацій (інша назва Фонду) переходить у сферу управління Міністерства цифрової трансформації. Це дасть змогу системно реалізовувати ідеї та розвивати стартапи під координацією Мінцифри. Раніше Фонд входив до сфери управління Міністерства фінансів [16].

Наприкінці січня 2023 р. стартував спільний проект Мінцифри та Фонду розвитку інновацій "Кабінет Стартапів України". Він став новим майданчиком для промоції українських IT-продуктів, насамперед miltech-розробок. Завдяки роботі Фонду розвитку інновацій під управлінням Мінцифри українські стартапери, на думку фахівців, зможуть реалізовувати революційні ідеї, які збережуть життя громадян і сприятимуть перемозі [8]. Такий досвід підтримки інновацій важливий не лише для України, а й для багатьох країн світу, яким може загрожувати військова агресія. Цінність українського досвіду у тому, що стартапи в miltech створюються в умовах війни, а деякі рішення інноваторів одразу апробовуються під час військових дій. Тому вважаємо, що здобутки у цьому контексті важливі для перемоги, вони зміцнять національну безпеку і сприятимуть відновленню країни.

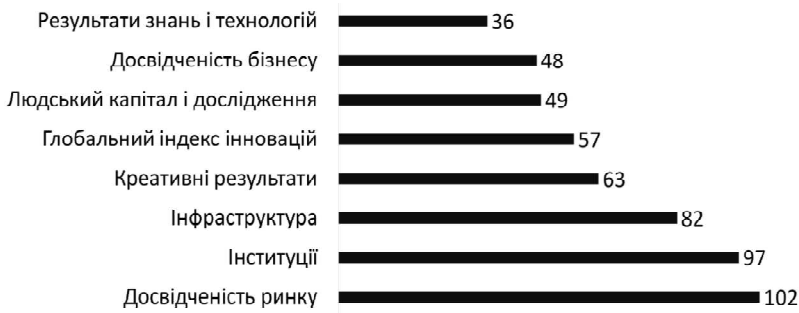

Рис. 1. Рейтинг України за складовими Глобального інноваційного індексу 2022 р.

Джерело: побудовано на основі [21].

Для прикладу станом на 01.03.2023 р. у новому випуску Кабінету Стартапів України презентували три воєнні розробки [8]:

— "Грізельда" — програмний комплекс для збору, систематизації та аналізу розвідданих з відкритих та закритих джерел;

— "Хижак" — піхотний тактичний комплекс, який підвищує ефективність кулеметника в умовах сучасного мобільного бою. Комплекс істотно збільшує боєзпас під час використання кулемета та забезпечує автоматичне подання патронів. Тож кулеметникові не доводиться часто перезаряджати зброю;

— "ST1" — автономний дрон для пошуку та маркування вибухонебезпечних предметів, пришвидшує процес розмінування та дозволяє зберегти життя саперів, його можна застосовувати на будь-яких ландшафтах. На відміну від машин для розмінування, він дешевший, швидший та більш маневрений.

Українські стартапи можуть отримати реальні фінансові ресурси за рахунок окремих грантових програм від глобальних ІТ-компаній, зокрема це має значення для фінтех-стартапів. Зокрема, Amazon Web Services (AWS) оголосила про виділення кредитів (реально грантів) на користування послугами компанії на суму до 100 000 дол. США, а в Google запустили фонд у розмірі 5 млн дол. США для 50 українських стартапів, що були засновані протягом 2022 року. Водночас міжнародну освітню програму для засновників і топ-менеджерів стартапів запропонувала Meta у партнерстві з українською компанією Genesis. Беззаперечна і цінність програми, які орієнтовані на певні сектори. Скажімо, Mastercard оголосила програму Start Path Ukraine, в межах якої надасть гранти в розмірі 10 000 дол. США для 5 українських стартапів, що спеціалізуються у фінтех [18]. Фінтех для України матиме особливе значення, зважаючи на тренди цифровізації, прогрес у розвитку різних платіжних систем, нові послуги та інструменти для фінансового інжинірингу.

Стартапи загалом намагаються будувати свій бізнес на інноваціях, які можуть бути глобальними, а також локальними (тобто, бути інновацією в певній країні, галузі, на ринку, або ж навіть і у певній ринковій ніші). Основною відмінністю стартапів є намагання швидко зростати і залучати фінансування, активно виходити на ринок. З огляду на ці фактори, не всі новостворені підприємства, навіть інноваційні, можуть вважатися стартапами за своїм характером і цільовими орієнтирами.

Розвиток стартап-екосистеми є завданням стратегічним і водночас таким, що не може бути реалізовано швидко, навіть серйозними заходами і ресурсами. Важливим при цьому є інноваційний потенціал та оцінка країни інвесторами, для яких одним із переконливих джерел інформації є міжнародні оцінки і експертні рейтинги. Для прикладу, сильними сторонами України у рейтингу за складовими Глобального інноваційного індексу 2022 є позиції, що безпосередньо пов'язані з людським капіталом: результати знань і технологій, людський капітал і дослідження, досвідченість бізнесу і креативні результати (рис.

1).

Як видно із рис. 1, креативність та інтелектуальний потенціал оцінюються достатньо високо, навіть якщо порівнювати із аналогічними показниками інших країн. При цьому Україна робить вдалі кроки на шляху становлення та розвитку інноваційного підприємництва та стартапів упродовж останніх років, безумовно враховуючи корективи, внесені війною і акценти на miltech. За даними Startup ranking, станом на 01.05.2023 р. Україна має 367 зареєстрованих стартап-компаній і посідає 39 місце серед країн світу за кількістю зареєстрованих стартап-компаній [15]. За оцінками фахівців, українські стартапи демонструють стійкість, попри війну та рецесію, зі зростанням вартості компаній у 3,3 рази з 2020 року. При цьому у 2021 році держава посідала 34-те місце серед країн з найбільшим стартап-потенціалом у рейтингу Глобального дослідницького центру стартапів та інновацій StartupBlink. У 2022 році через російську агресію Україна опустились на 50-те місце [4]. Такі результати рейтингування засвідчують довіру до українців-інноваторів та бізнес-структур, що намагаються впроваджувати інновації. Втім масштабів підтримки власне стартапів, як напряду інноваційного підприємництва, Українським фондом стартапів, низкою акселераторів, бізнес-інкубаторів, поки-що недостатньо. Більше того, на наш погляд, все ж немає, попри усі декларації, програмні документи і стратегії комплексної візії розвитку стартап-екосистеми, при тому, що фінтех-екосистема, наприклад, і її становлення у стратегічних документах НБУ (Стратегія розвитку фінтеху 2025 тощо) більш ґрунтовно відображені.

Проаналізуємо детальніше обсяги, у яких українські стартапи залучали інвестиції упродовж 2018—2022 рр. (рис. 2).

На рис. 2 можемо спостерігати значне зростання обсягу інвестицій з 2018 року. У 2021 році було залучено рекордну суму інвестицій на суму 832 млн дол. У 2022 році через початок повномасштабної війни в І кварталі інвестиції були незначні, відтак і результат — спад порівняно з 2021 р., у підсумку сума всього 724 млн дол. США. У 2022 році попри війну українські стартапи отримали понад 6 млрд дол. США доходу, що на 542 млн дол. США більше, ніж у 2021 році. При цьому з 2020 року їх вартість зросла втричі. Такі дані оприлюднили в компанії Google в рамках програми "Фонд підтримки Google для стартапів в Україні". При цьому загальна ситуація на ринку залишається досить несприятливою. Понад 90% украї-

нських стартапів, за оцінками експертів, декларують, що їм потрібна фінансова підтримка й інвестиції для продовження діяльності та розширення [5]. Також при цьому необхідно відзначити, що наведені вище оцінки обсягів фінансування стартапів, інших параметрів стартап-екосистеми України поки що є доволі дискусійними, адже немає чіткості в нормативній базі, офіційної статистики, належних аналітичних узагальнень. З іншого боку, зважаючи на складність розмежування стартапів, їх виокремлення з-поміж інших інноваційних підприємств об'єктивно ускладнюється оцінка в частині кількісних параметрів.

Розглянемо топ-5 українських стартапів, яким вдалося залучити інвестиції, що перевищили 5 млн дол. США. Зазначимо, що дві позиції в топ-5 посіли крипто-стартапи, незважаючи на певний "обвал" в цій індустрії на рубежі 2022-2023 рр.:

— 5 місце — "Spin Technology" — стартап у сфері кібербезпеки (розроблено антивіруси для сторонніх SaaS-сервісів, а програмне забезпечення розпізнає загрози на різних платформах, з-поміж яких Google Workspace, Microsoft Office 365, Salesforce);

— 4 місце — "Preply" — платформа для підбору репетиторів, які допомагають вивчити іноземну мову (уже понад 49 000 викладачів із 185 країн і близько 50 мов на вибір);

— 3 місце — "AirSlate" —aaS-сервіс автоматизації робочих процесів без коду (на платформі — рішення для розробки, інтеграції, автоматизації документообігу з хмари; у червні 2022 року компанія залучила 51,5 млн дол. США під час раунду серії C від G Squared UIPath Ventures та стала "єдинорогом", адже її оцінка перевищила 1,25 млрд. дол. США);

— 2 місце — "Unstoppable Domains" — крипто-стартап, де команда створює короткі домени NFT, до яких користувач може прив'язати адреси всіх своїх криптогаманців (стартап, залучивши фінансування в липні 2022 року, став другим українським "єдинорогом" з оцінкою в 1 млрд. дол. США, причому йому вдалося здобути такий статус у военний час);

— 1 місце — "Near Protocol" — компанія запустила блокчейн-платформу, що допомагає розробникам створювати децентралізовані сервіси dapps (компанія 2022 року двічі залучила інвестиції: вперше у січні — 150 млн дол. США від Three Arrows Capital, Dragonfly Capital, a16z, Mechanism Capital, а вдруге у квітні — уже 350 млн дол. США від Tiger Global, Republic Capital, Hashed, FTX Ventures, Dragonfly Capital та інших інвесторів) [11].

Так, уже в 2023 р. національна стартап-екосистема була презентована на масштабних міжнародних заходах. Технологічний світ — 2023 розпочав із декількох масштабних технологічних івентів, наприклад Mobile World Congress 2023 у Барселоні (найбільший та найвпливовіший конгрес з мобільних технологій у світі) [4]. На 4YFN Awards, який проходив у межах MWC, українська делегація представила вісім стартапів, при цьому мала успіх, адже стартап BEHOLDER увійшов у TOP 50 4YFN Awards,

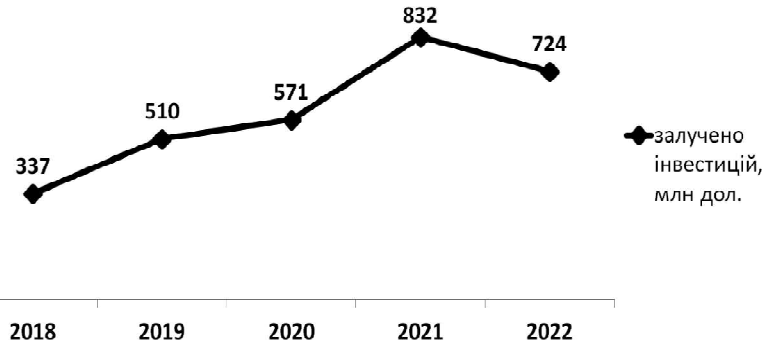

Рис. 2. Обсяг інвестицій, який залучали українські стартапи у 2018–2022 рр.

Джерело: побудовано на основі [11; 14; 9].

а XSight домовився про пілотний проєкт з Wall Street Journal. З-поміж інших знакових івентів, де були представлені вітчизняні стартапи, CES — провідна міжнародна виставка технологій. У свою чергу 19 березня в Остіні завершилась конференція SXSW 2023, яка зібрала лідерів світу у сфері фінансових технологій, інновацій, культури та інших напрямів. Учасниками заходу від України були 8 стартапів, що мали змогу підчити свої проєкти перед інвесторами [4].

Безумовно у контексті зазначених вище успіхів, вважаємо, вагоме значення має презентація і промоція українських стартапів на міжнародній арені на різних конкурсах та інших заходах, де є змога продемонструвати потенціал максимально широкому колу інвесторів. Цінність також у так званих спеціалізованих стартап-хакатонах і конкурсах, де змагаються за призові кошти стартапи лише у певних галузях, наприклад відновлювальній енергетиці, зелених технологіях, освіті, медицині. В Україні також зусиллями Українського фонду стартапів та інших стейкхолдерів є успішні спроби проведення таких спеціалізованих конкурсів, що вважаємо доречною практикою з огляду на можливість відбору лише тих ідей, які цікавлять певний сегмент інвесторів. Безумовно цілком логічно, що багато конкурсів у 2022 р. було орієнтовано на miltech, враховуючи наслідки війни.

Повоєнна відбудова України має відбуватись на базі концепту технологічно-цифрової трансформації та інноваційності, розширення впровадження фінансових технологій і рішень, зокрема в частині фінансового інжинірингу. Важливо ініціювати такий сценарій післявоєнного розвитку, розробивши концепцію комплексного плану повоєнної відбудови країни на нових технологічних принципах [10]. У липні 2022 року Урядом було презентовано План відновлення України, який включає перелік ключових напрямків та необхідні обсяги фінансування відбудови країни. Метою плану є об'єднання всіх інституцій у досягненні спільної мети, а саме швидко, ефективно, інноваційно відбудувати країну після війни. План має 17 запланованих орієнтирів, за якими буде відбуватися відбудова, що передбачають реалізацію 852 проєктів і 75 заходів, серед яких є місце і інноваційній складовій [12]. Відтак, саме складова плану, пов'язана із розвитком інноваційного підприємництва, чому передують формування дієвої стартап-екосистеми, повинна стати реальним орієнтиром для конкретних

рішень у межах ухвалених нормативно-правових актів і вдосконаленого інституційного середовища підтримки інноваторів, серед яких вчені-розробники, креативна молодь і студенти, будь-які інші стейкхолдери.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Активізація підтримки стартапів, які є відносно новою "формою" підприємництва, яка немає інституційного визнання, поживає розвиток інноваційної інфраструктури, активізує інноваційно орієнтованих суб'єктів господарювання, представників студентства, наукових шкіл українських закладів вищої освіти, інвесторів, які потребують нових рішень та ідей. Перехід до інноваційної конкурентоспроможності післявоєнної національної економіки буде складним і довготривалим процесом, який потребуватиме ефективної системи менеджменту інноваціями на нових підходах, враховувати сукупність викликів сьогодення і майбутнього, в першу чергу національній безпеці.

Інноваційне підприємництво, яке б стимулювалось дієвими бюджетно-податковими інструментами, підтримувалось закордонними інвесторами могло б стати підґрунтям відновлення української економіки. Технологічні вітчизняні стартапи, переорієнтувавшись на нові продукти, сприяли б допомозі державі у війні, а подальші дієві інституційні зусилля, прикладом яких є успіх Фонду розвитку інновацій, повинні й надалі активно впроваджуватись задля реальної підтримки стартапів у ключових і стратегічно важливих напрямках для країни, а також загалом для сприяння реалізації і монетизації креативних ідей та рішень розробників. Іноземна підтримка з боку потужних бізнес-інкубаторів та акселераторів, інших стейкхолдерів також мала б сприяти формуванню ефективної стартап-екосистеми, яка б мобілізувала внутрішні і зовнішні ресурси інвесторів, держави, інших донорів та суб'єктів національної інноваційної системи. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленні розуміння й обґрунтування стратегічної візії розвитку інноваційного підприємництва як результату підтримки стартапів і функціонування дієвої стартап-екосистеми, національний характер якої гарантуватиме інноваційну безпеку України.

Література:

1. Гуменна О.В., Ганущак-Єфіменко Л.М. Формування споживчої цінності знань в інноваційній екосистемі. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 2 (152). С. 8—13.
2. Демчишак Н.Б., Гудима Р.П. Розвиток фінтеху в Україні та світі на основі використання технологій блокчейну і штучного інтелекту. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. 2021. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=6&y=2021> (дата звернення: 22.04.2023).
3. Демчишак Н.Б., Хильченко М.О. Стартап-екосистема: інституційні та фінансові аспекти стимулювання розвитку в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 13—14. С. 5—13.
4. Денікеєва Н. Як розвивати стартап-потенціал України. Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/19/699280/> (дата звернення: 22.04.2023).

www.epravda.com.ua/columns/2023/04/19/699280/ (дата звернення: 22.04.2023).

5. Інформаційно-аналітичний огляд Міністерства Фінансів України (2023). У 2022 році українські стартапи отримали понад \$ 6 мільярдів доходу. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/04/05/103568888/> (дата звернення: 05.04.2023).
6. Кушнір С. О. Краудфандинг як одна з реальних можливостей фінансування стартапів та перспективи його розвитку в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 13. Ч. 3. С. 132—135.
7. Левковець О.М. Стартап-екосистема України в контексті завдань збереження та розвитку інноваційного потенціалу. Економічна теорія та право: НЮУ ім. Ярослава Мудрого. 2022. № 3 (50). С. 59—85.
8. Міністерство цифрової трансформації України. Інноваційні воєнні розробки: українські miltech-стартапи. Кабінет Стартапів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/innovatsiini-voenni-rozrobku-ukrainski-miltech-startapy-zapitchyly-vlasni-produkty-u-novomu-vupusku-kabinetu-startapiv-ukrainy> (дата звернення: 20.04.2023).
9. Некрасов В. Пів мільярда за рік: десять чільних українських стартапів (2020). Українська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/24/659769> (дата звернення: 01.04.2023).
10. Омеляненко В. А. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.
11. Підгайна Є. Топ-8 українських стартапів 2022-го: кому вдалося залучити найбільший обсяг інвестицій (2022). Mind. URL: <https://mind.ua/publications/2025-1229-top-8-ukrayinskih-startapiv-2022-go-komu-vdalosya-zaluchiti-najbilshij-obsyag-investicij> (дата звернення: 01.04.2023).
12. Сандугей В.В., Манжула Є.В. Розвиток інноваційного підприємництва як фактор післявоєнного відновлення економіки України. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 67. С. 3—8.
13. Сардак С.Е. Особливості інноваційної діяльності сучасних підприємств в умовах глобальної інтелектуалізації. Управління розвитком суб'єктів підприємництва в умовах викликів XXI століття: колект. монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019. 420 с. С. 325—334.
14. Свірневська В. Українські "єдинокорні": вітчизняні стартапи у 2020 році залучили рекордні інвестиції (2021). URL: https://financy.24tv.ua/ukrayinski-startapi-2020-rotsi-zaluchili-rekordni-novini-sogodni_n1590951 (дата звернення: 01.04.2023).
15. Світовий рейтинг стартап-сервісів (2023). URL: <https://www.startupranking.com/countries> (дата звернення: 01.05.2023)
16. Фонд розвитку інновацій переходить в управління Мінцифри (2022). Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-rozvytku-innovatsiiperekhodyt-v-upravlinnia-mintsyfyry-rishennia-uriadu> (дата звернення: 04.04.2023).
17. Чернявська О. В., Гніпа-Черневецька Л. В., Чжицеюнь Ван. Стартап як об'єкт інвестиційного процесу:

сутність та життєвий цикл існування. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2017. № 5. С. 119—128.

18. Шкіль Л. Фінансування українських стартапів під час війни: де шукати інвестиції. URL: <https://ain.ua/2022/11/16/finansuvannya-ukrayinskyh-startapiv-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 27.03.2023).

19. Blank S. What Founders Need to Know: You Were Funded for a Liquidity Event. — Start Looking, available URL: <https://steveblank.com/category/venture-capital> (дата звернення: 02.05.2023).

20. Galadzhii A. Stages of Startup Development or Seven Pillars of Success. Litslink.Starup Laboratory. 2020. URL: <https://litslink.com/blog/stages-of-startup-development> (дата звернення: 27.03.2023).

21. Global Innovation Index 2022 (Ukraine). URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf (дата звернення: 04.05.2023).

22. Graham P. Startup equals Growth: Want to Start a Startup? URL: <http://www.paulgraham.com/growth.html> (accessed: 02.05.2023).

References:

1. Humenna, O.V. and Hanushchak-Yefimenko, L.M. (2014), "Formuvannia spozhyvchoi tsinnosti znan v innovatsiinii ekosystemi", Aktualni problemy ekonomiky, vol. 2, no. 152, pp. 8—13.

2. Demchysyak, N. B. and Hudyma, R.P. (2021), "Development of fintech in Ukraine and the world based on the use of blockchain and artificial intelligence technologies", Efektyvna ekonomika, vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8948> (Accessed 22 April 2023).

3. Demchysyak, N. B. and Hylchenko, M.O. (2021), "Startup ecosystem: institutional and financial aspects of promoting development in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 13—14, pp. 5—13.

4. Ekonomichna pravda (2023), "How to develop startup potential of Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/19/699280/> (Accessed 22 April 2023).

5. Ministry of Finance of Ukraine (2023), "In 2022, Ukrainian startups received more than \$ 6 billion in revenue", available at: <https://minfin.com.ua/ua/2023/04/05/103568888/> (Accessed 5 April 2023).

6. Kushnir, S.O. (2015), "Crowdfunding as one of the real possibilities of functioning of the startups and its development prospects in Ukraine", Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu, vol. 13, no. 3, pp. 132—135.

7. Levkovec, O. M. (2022), "Startup ecosystem of Ukraine in the context of tasks and preservation of innovative potential", Ekonomichna teoriya ta pravo NYuU im. Yaroslava Mudrogo, vol. 3, no. 50, pp. 59—85.

8. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2023), "Innovative military developments: Ukrainian miltech startups", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/innovatsiini-voienni-rozrobky—ukrainski—miltech-startapy-zapitchyly-vlasni-produkty-u-novomu-vypusku-kabinetu-startapiv-ukrainy> (Accessed 20 April 2023).

9. Ukrain'ska pravda (2020), "Half a billion in a year: ten leading Ukrainian startups", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/24/659769> (Accessed 1 April 2023).

10. Omelyanenko, V. A. (2022), Innovacijni osnovi vidnovlennya ta rozvitku kraїн pislya zbrojnih konfliktiv [Innovative foundations of recovery and development of countries after armed conflicts], Innovacijnij vimir, Institute of Innovative Development Strategies and Knowledge Transfer, Sumy, Ukraine.

11. Mind (2022), "Top 8 Ukrainian startups of 2022: who managed to attract the largest amount of investments", available at: <https://mind.ua/publications/20251229-top-8-ukrayinskih-startapiv-2022-go-komu-vdalosya-zaluchiti-najbilshij-obsyag-investicij> (Accessed 1 April 2023).

12. Sanduhej, V. V. and Manzhuła, Ye.V. (2022), "The development of innovative entrepreneurship as a factor in the post-war recovery of Ukraine's economy", Infrastruktura rynku, vol. 67, pp. 3—8.

13. Sardak, S.Ye. (2019), Osoblivosti innovacijnoi diyal'nosti suchasnih pidприємstv v umovah global'noi intelektualizacii [Peculiarities of innovative activity of modern enterprises in conditions of global intellectualization], Bila, K. O., Dnipro, Ukraine.

14. 24 finances (2021), "Ukrainian "unicorns": domestic startups attracted record investments in 2020", available at: https://financy.24tv.ua/ukrayinski-startapi-2020-rotsi-zaluchili-rekordni-novini-sogodni_n1590951 (Accessed 1 April 2023).

15. Startupranking (2023), "World rating of startup services", available at: <https://www.startupranking.com/countries> (Accessed 1 May 2023).

16. Government portal (2022), "The Innovation Development Fund is transferred to the Ministry of Digital Affairs", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-rozvytku-innovatsii-perekhodyt-v—upravlinnia-mintsyfyry-rishennia-uridu> (Accessed 4 April 2023).

17. Chernyavska, O.V. Gnipa-Chernevecka, L. and Chzhycyeyun, Van. (2017), "Startup as an object of the investment process: essence and life cycle of existence", Naukovij visnyk Poltavskogo universitetu ekonomiki i torgovli, vol. 5, pp. 119—128.

18. Ain (2022), "Funding of Ukrainian startups during the war: where to look for investments", available at: <https://ain.ua/2022/11/16/finansuvannya-ukrayinskyh-startapiv-pid-chas-vijny/> (Accessed 27 March 2023).

19. Start Looking (2016), "What Founders Need to Know: You Were Funded for a Liquidity Event", available at: <https://steveblank.com/category/venture-capital> (Accessed 2 May 2023).

20. Litslink.Starup Laboratory (2020), "Stages of Startup Development or Seven Pillars of Success", available at: <https://litslink.com/blog/stages-of-startupdevelopment> (Accessed 27 March 2023).

21. WIPO (2023), "Global Innovation Index 2022 (Ukraine)", available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf (Accessed 4 May 2023).

22. Graham, P. (2012), "Startup equals Growth: Want to Start a Startup?" available at: <http://www.paulgraham.com/growth.html> (Accessed 2 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 14.08.2023 р.

K. Shafranova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Director, Zhytomyr Economic and Humanitarian Institute of the University "Ukraine"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9118-8795>

T. Kulinich,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
of Organizations, Lviv Polytechnic National University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>

O. Baklanova,
PhD of Economics, Associate Professor of Management of Foreign Economic
Activity of Enterprises Department, National Aviation University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1709-312X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.66

IMPLEMENTATION OF GREEN TECHNOLOGIES AND SUSTAINABLE PRACTICES IN BUSINESS

К. В. Шафранова,
к. е. н., доцент, директор, Житомирський економіко гуманітарний інститут Університету "Україна"
Т. В. Кулініч,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет "Львівська політехніка"
О. Г. Бакланова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Національний Авіаційний Університет

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СТАЛИХ ПРАКТИК У БІЗНЕС

Green technologies and sustainable practices in business implementation are relevant and important topics in the modern world. This is driven by the increasing awareness of society regarding escalating environmental issues. As a result, there is a growing demand for such practices in business, now known as sustainable entrepreneurship or corporate sustainability, which focus on the adoption of approaches, strategies, and methods aimed at achieving economic, social, and environmental goals, simultaneously ensuring the quality of life for the modern generation, preserving opportunities for future generations. Therefore, the research aims to identify the specifics of implementing green technologies and sustainable practices in domestic business. The achievement of the goal set in the article was accomplished through the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, structural analysis, analytical method, and systemic analysis. The research results underscore the importance of integrating green technologies and sustainable practices into business operations to achieve sustainable development and a positive impact on the environment. It is concluded that the implementation of green technologies encompasses various directions, including the utilization of renewable energy, efficient resource utilization, waste management, green logistics, incorporation of sustainable practices into product design, and many others. Such variability underscores the necessity for a profound reorientation of enterprises towards ecologically responsible approaches. The research results establish that the implementation of green technologies demands more than just technical changes. It's emphasized that this process involves a transformation of the organizational culture, engagement of personnel in new values and

approaches, as well as changes in strategies and interactions with stakeholders. The implementation of green technologies is a logical extension of adopting sustainable practices. The prospects for further research lie in developing parameters for assessing the impact of green technology implementation on the financial performance of businesses and the reputation of the enterprise among clients, partners, and investors.

Впровадження зелених технологій та сталих практик у бізнесі є надзвичайно актуальною та важливою темою в сучасному світі. Це зумовлене тим, що відбувається зростання свідомості суспільства щодо загострення екологічних проблем. Наслідком стає збільшення попиту на такі практики в бізнесі, які наразі відомі як сталие підприємництво або корпоративна сталість. Ці практики орієнтовані на впровадження підходів, стратегій та методів, спрямованих на досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей, забезпечуючи одночасно якість життя сучасного покоління і збереження можливостей для майбутніх поколінь. Метою дослідження є визначення особливостей впровадження зелених технологій та сталих практик у вітчизняному бізнесі. Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу та системного аналізу. В результаті дослідження було підкреслено важливість впровадження зелених технологій та сталих практик у бізнесі для досягнення сталого розвитку та позитивного впливу на навколишнє середовище. Зроблено висновок, що впровадження зелених технологій охоплює різні напрямки, які включають в себе використання відновлюваної енергії, ефективне використання ресурсів, управління відходами, зелену логістику, залучення сталих практик у дизайн продуктів та багато інших. Така варіативність підкреслює необхідність глибокої переорієнтації підприємств на екологічно відповідальні підходи. Результати дослідження свідчать, що впровадження зелених технологій вимагає більшого, ніж просто технічні зміни. Підкреслено, що цей процес передбачає трансформацію культури організації, залучення персоналу до нових цінностей та підходів, а також зміну стратегій та взаємодій зі зацікавленими сторонами. Впровадження зелених технологій є логічним продовженням впровадження сталих практик. Обидва напрямки сприяють зниженню негативного впливу на навколишнє середовище та забезпеченню сталого розвитку, а також відкривають нові можливості для бізнесу. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці параметрів для оцінки впливу впровадження зелених технологій на фінансову результативність бізнесу та на репутацію підприємства серед клієнтів, партнерів та інвесторів.

Key words: personnel engagement; achieving sustainable development; resource utilization; waste management; environmentally responsible approaches.

Ключові слова: залучення персоналу; досягнення сталого розвитку; використання ресурсів; управління відходами; екологічно відповідальні підходи.

PROBLEM STATEMENT

Green technologies and sustainable practices in business implementation are relevant and important topics in the modern world. It is resulting from the increasing societal awareness of escalated environmental issues, resulting in a growing demand for such business practices. Currently known as sustainable entrepreneurship or corporate sustainability, these approaches involve strategies and methods of adoption aimed at achieving economic, social, and ecological objectives. It simultaneously ensures the quality of life for the present generation while preserving opportunities for future generations. Furthermore, climate change and its

associated negative consequences, such as rising sea levels and coastal flooding, increased frequency and intensity of natural disasters, and biodiversity loss, with limited resources, have emphasized the need for the incorporation of green technologies in business. Specifically, this involves the utilization of innovative technologies and practices to mitigate the adverse impact on the environment and conserve resources. These technologies are aimed at sustainable development, ensuring ecological efficiency, and reducing emissions of harmful substances. As a result, the study of implementing green technologies and sustainable practices in business is quite significant and timely.

Table 1. Experience of applying green technologies and sustainable practices in business in Ukraine as of 2023.

Business	Benefits of applying green technologies and sustainable practices in business				
	Reduction of negative environmental impact ¹	Enhancement of resource utilization efficiency ²	Improvement of business image ³	Creation of innovative potential ⁴	Cost reduction. ⁵
LLC "Bayadera Logistics"	+	+	+	-	+
JSC "Farmak"	-	+	+	+	-
LLC "TTVK" (TUI Ukraine tour operator)	-	+	+	+	-
LLC "Bayer"	+	+	-	+	+
LLC TD "Delta Wilmar"	+	+	+	-	-
PJSC "JTI International Ukraine"	-	+	+	-	+
LLC "Metinvest Engineering"	+	-	+	+	+
LLC "D&E Evolution"	+	+	-	+	+
LLC "GreenStay Hotels"	+	+	+	-	+

Note

¹ The implementation of environmentally friendly technologies and practices allows enterprises to significantly reduce emissions of harmful substances, water pollution, and other forms of negative impact on nature.

² Green technologies contribute to the rational use of resources such as energy, water, and raw materials. This enables a decrease in production costs, an increase in competitiveness, and a reduction in waste.

³ Modern consumers are increasingly focused on the environmental aspects of business activities. Companies that actively adopt green technologies can attract more customers and investors, as they are perceived as socially and environmentally responsible.

⁴ The development of green technologies requires ongoing research and innovation. This can stimulate technological advancements within companies and foster the emergence of new markets.

⁵ The implementation of green technologies can help reduce energy expenses, optimize production processes, and streamline resource management.

Source: compiled based on data from economic entities.

sustainable practices in Ukrainian business, we have identified their key benefits (Table 1): reduction of negative environmental impact, enhanced resource efficiency, improved business image, innovative potential, and cost reduction.

The experience of applying green technologies and sustainable practices in Ukrainian businesses as of 2023 is dynamic and diverse. Accumulated knowledge underscores that the integration of these approaches is a pivotal factor for success in the modern world, where ecological sustainability and responsibility towards nature have become necessities. According to recent research [1—2; 6], it has been repeatedly demonstrated that businesses willing to technologically adapt to this new standard will have an advantage in addressing the environmental, economic, and future social challenges.

The implementation of green technologies in business can encompass a wide range of areas (including renewable energy, energy efficiency, electromobility, efficient water usage, waste management, green logistics, eco-product design, use of renewable materials, integrating "green" initiatives into organizational culture, consumer habits, and services). Each of these areas aims to mitigate the negative impact on the environment and ensure sustainable development, as characterized in Table 2. It's important to

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

Numerous scientific works by both domestic and foreign scholars, such as Chyckalo-Kondratska I.B., Lekunovich A.Yu., Lehka Ya.V., Clark K., and Daly H.E., are dedicated to the issues of sustainable business development and the possibilities of achieving it. However, there is a need for a more detailed investigation into the specifics of implementing green technologies and sustainable practices in business, as this field is constantly evolving and changing.

The wording of the purposes of article (problem). The research aims to identify the specifics of implementing green technologies and sustainable practices in domestic business. In doing so, these specifics should elucidate the properties, traits, or distinctive aspects of the investigated process.

Presentation of the main material. Currently, the issues of implementing green technologies and sustainable practices in business are becoming increasingly relevant, driven by the numerous advantages derived from their utilization [1; 4]. Drawing from the available experience of applying green technologies and

Table 2. Fundamental directions for implementing green technologies in business

Direction of Implementation	Sphere of technology application
Renewable energy	Utilization of solar, wind, hydro energy, and other renewable energy sources instead of coal and other high carbon emission fuels.
Energy efficiency	Implementation of technologies that reduce energy consumption, such as using energy-efficient lighting systems, building insulation, etc.
Electromobility	Transition from traditional gasoline and diesel vehicles to electric vehicles with lower emissions.
Effective water usage	Implementation of technologies that enable efficient water usage and conservation, such as rainwater harvesting systems, improved irrigation systems, etc.
Waste management	Utilization of technologies for waste sorting and recycling, minimizing waste in production.
Green logistics	Enhanced methods of product delivery and transportation to reduce CO2 emissions.
Ecological product design	Development of products with a reduced environmental impact throughout their entire life cycle, including production, usage, and disposal.
Utilization of renewable materials	Substitution of traditional materials with more environmentally friendly alternatives, such as bioplastics or sustainably sourced wood.
Integration of "green" initiatives into organizational culture	Promotion of eco-friendly practices among employees, both at work and in their personal lives.
Consumer habits and services	Creation of products and services that encourage sustainable consumer behavior, such as recycled or second-hand goods.

Source: formed based on [1; 5—6].

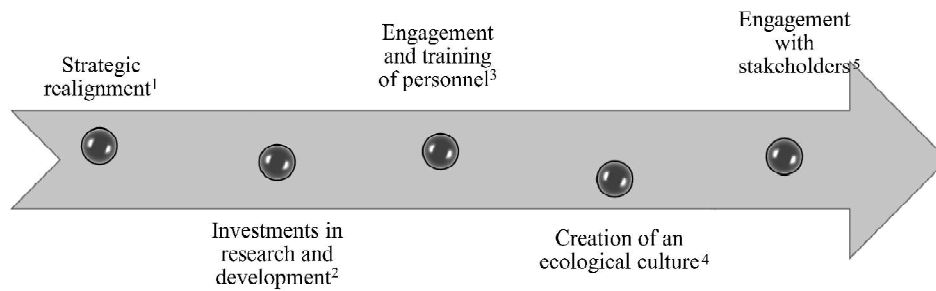

Figure 1. Key features of implementing green technologies in domestic businesses

Note:

¹ It can involve changes in the product lineup, use of renewable energy sources, and improved waste management, among other aspects.

² It can encompass investments in research and development of new products, processes, and services that are environmentally efficient.

³ It may include investments in training existing personnel and attracting new experts.

⁴ It involves fostering a culture of responsibility towards nature and promoting sustainable development among staff and management.

⁵ It can incentivize stakeholders to collaborate on the implementation of green technologies. Cooperation with them can support and promote the adoption of green initiatives.

Source: formed based on [2; 3—4].

note that the incorporation of green technologies into business entails specific considerations, as it requires changes in strategies, approaches, and cultural transformations within organizations.

The directions for implementing green technologies different in popularity and reflect different aspects of integrating these technologies into businesses. However, collectively, each of these directions is geared towards reducing environmental impact and supporting sustainable development. Specifically, among the key features of implementing green technologies in domestic businesses within the highlighted directions are strategic realignment, investments in research and development,

personnel recruitment, and training, fostering an ecological culture, and engagement with stakeholders (Figure 1).

Thus, given the outlined features, it becomes evident that green technologies implementation requires a comprehensive approach involving the integration of various ecological aspects into business operations to achieve environmental sustainability while ensuring the successful functioning of the enterprise. For instance, LLC "GreenStay Hotels", when establishing environmentally oriented hotels, adopts a comprehensive approach to green technologies implementation. They ensure a comfortable stay for clients (Figure 2), resulting in reduced

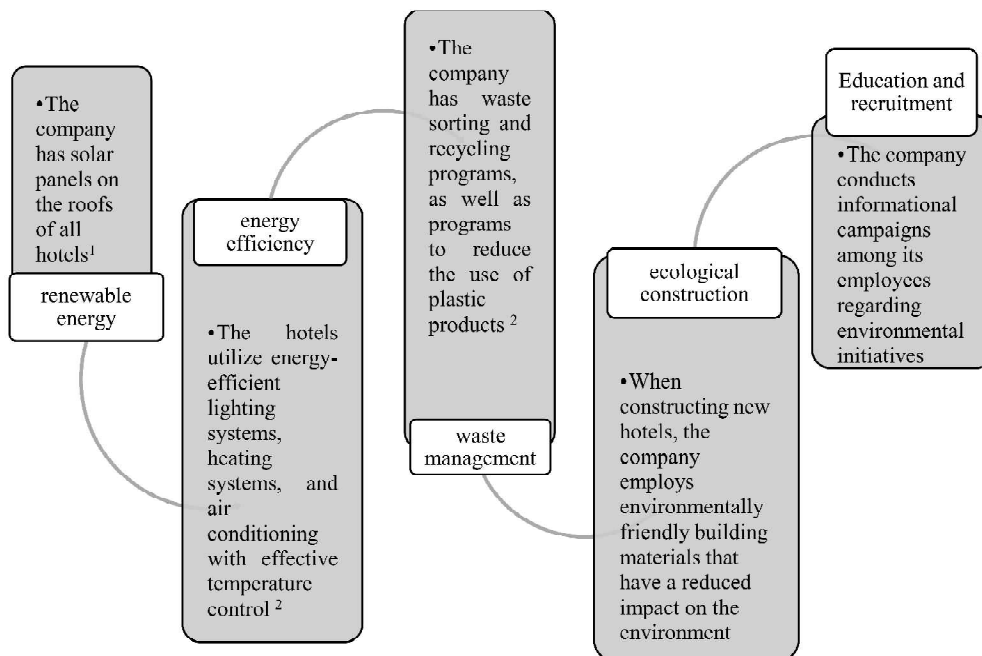

Figure 2. Comprehensive approach to green technology implementation in business: "GreenStay Hotels"

Note:

¹ Enables the generation of a portion of the required electricity from solar energy, reducing the consumption of conventional energy sources.

² Helps reduce energy consumption and contributes to mitigating the negative environmental impact.

Source: compiled based on LLC "GreenStay Hotels" data.

Table 3. Domestic experience of implementing sustainable practices in business as of 2021

Business	Key sustainable practices in business					
	Utilization of organic raw materials and materials	Reduction of chemical substance usage and their processing cycles	Utilization of renewable materials for packaging and shipping goods	Supporting decent working conditions for employees	Establishment of a recycling and materials reuse program	Engaging consumers in collection points for recycling and reusing raw materials and materials
LLC "Bayadera Logistics"	+*	+	+	-	-	+*
JSC "Farmak"	+	+	+*	+*	-	+*
LLC "TTVK" (TUI Ukraine tour operator)	-	+	+*	+	+	+*
LLC "Bayer"	+*	-	+*	+	+	-
LLC TD "Delta Wilmar"	-	-	+*	+*	+*	-
PJSC "JTI International Ukraine"	+*	+*	+*	-	+	+*
LLC "Metinvest Engineering"	-	+	-	-	+	+
LLC "D&E Evolution"	+	+	+	+*	+	-
LLC "GreenStay Hotels"	-	+*	-	-	+*	-
The prevalence of sustainable practices.	55%	55%	78%	55%	66%	55%

Note:

* Implementation of specific sustainable practices does not require significant expenses or lengthy preparation periods.

Source: compiled based on data from economic entities

environmental impact and fostering sustainable development through energy regeneration, energy efficiency, waste management, ecological construction, education, and personnel engagement. The outlined approach to integrating green technologies into business creates opportunities for the swift implementation of sustainable practices that allow the specific concept realization. This concept revolves around advancing the business while considering its impact on the environment, society, and the economy.

Steel practices in domestic business are also relevant (they are a logical extension of the implementation of green technologies). In particular, the key aspects of implementing sustainable practices in business are:

1. Economic sustainability encompasses conducting business with approaches such as long-term planning, efficient risk and cost management, diversification, and the development of new sources of revenue.

2. Social responsibility involves fostering relationships with stakeholders (employees, clients, community organizations, etc.), ensuring diversity, equity, and employee safety, just like contributing to community social development.

3. Environmental sustainability involves reducing the impact of business activities on the environment, utilizing renewable resources, minimizing emissions of harmful substances, and addressing waste management issues.

Thus, modern business is entering a new era where efforts toward a balanced integration of economic, social, and environmental objectives become pivotal for its success and competitiveness. This is evidenced by the fact that there are already numerous examples of implementing sustainable practices in domestic businesses (Table 3).

Moreover, in many cases, sustainable practices implementation does not require significant expenses or lengthy

preparation periods. Instead, it can yield numerous benefits from the outset (such as cost reduction, attracting investments, enhancing customer loyalty, and expanding markets). Among the main examples of applying sustainable practices in business, the following can be highlighted:

1. Utilization of organic raw materials and resources involves the use of natural and organic materials for producing goods and services. This approach reduces the impact of harmful chemicals on the environment and human health.

2. Reduction in the usage of chemical substances and their processing cycles involves implementing practices that minimize the use of chemical substances or substitute them with safer alternatives, thereby reducing the adverse impact on the environment.

3. Utilizing renewable materials for packaging and shipping of goods entails the use of materials that can be regenerated or recycled after use. This approach aids in reducing waste volumes and their detrimental impact on the environment.

4. Ensuring dignified working conditions for employees involves providing safety, and fair wages, upholding workers' rights, and establishing social standards.

5. Creating a recycling and reuse program for raw materials and resources in the production of goods and services involves the development and implementation of initiatives for collecting, processing, and utilizing previously used materials. This approach helps reduce costs and environmental impact.

6. Involving consumers in collection points for the recovery and secondary utilization of raw materials and resources in goods and services manufacturing contributes to increasing awareness and promoting environmental responsibility.

In this context, it should be noted that the implementation of the sustainable practice in business creates conditions for sustainable business development, contributing to improving the quality of life in society (through the eco-friendliness of operations, greening of products and services [7]), resource conservation, and balanced growth.

The comprehensive utilization of green technologies and sustainable practices in business ensures its environmental sustainability and positive impact on society and the natural environment, if approaches, strategies, and methods are implemented to achieve economic, social, and environmental objectives, concurrently enhancing the quality of life for the modern generation, preserving opportunities for future generations.

CONCLUSION AND INVESTIGATION PROSPECTS IN SET DIRECTION

The research emphasizes the importance of implementing green technologies and sustainable practices in business to achieve sustainable development and a positive impact on the environment. At the same time, the following conclusions have been drawn:

1. The implementation of green technologies encompasses various directions, including the utilization of renewable energy, efficient resource management, waste management, green logistics, integration of sustainable practices into product design, and many others. This underscores the necessity for a profound reorientation of enterprises towards environmentally responsible approaches.

1. The implementation of green technologies demands more than just technical changes. It involves the transformation of the organization's culture, engaging personnel with new values and approaches, as well as altering strategies and stakeholder interactions.

2. The implementation of green technologies is a logical extension of adopting sustainable practices. Both directions collectively contribute to reducing negative environmental impact, ensuring sustainable development, and facilitating the discovery of new business opportunities.

The prospects for further research lie in developing parameters for assessing the impact of green technology implementation on the financial performance of businesses and on the reputation of the enterprise among clients, partners, and investors.

Література:

1. Бондаренко С.А. Організаційно-економічний механізм формування і функціонування ринку екологічних інновацій, Економічні інновації. URL.: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/80910/03-Bondarenko.-pdf?sequence=1>.
2. "Зелена" економіка: від глобальної концепції до реалій місцевого розвитку: монографія // Стукало Н.В., Краснікова Н.О., Стебляк І.О., Мешко Н.П. та ін. — Дніпро: Середняк Т.К., 2018. 336 с.
3. Доклад ЮНЕП "Навстречу зеленої економіки: путь к устойчивому развитию и искоренению бедности.

Обобщающий доклад для властных структур". — URL.: www.unep.org/greeneconomy.

4. The KPMG Green Tax Index: An exploration of green tax incentives and penalties, KPMG International, URL.: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/08/kpmggreen-tax-index-2016.pdf>.

5. Основні засади впровадження моделі "зеленої" економіки в Україні: навч. посіб. / Т.П. Галушкіна, Л.А. Мусіна, В.Г. Потапенко та ін.; за наук. ред. Т.П. Галушкіної. К.: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.

6. Смачило І.І. Методи управління сталим розвитком підприємства. Економіка розвитку, 2012, Вип. 2, С. 115—120.

7. Чичкало-Кондрацька І. Б., Лекунович А. Ю., Легка Я.В. Перспективи та інструменти впровадження "зелених" технологій у зарубіжних країнах, Ефективна економіка, 2019, № 10, URL.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/15.pdf

References:

1. Bondarenko, S. A. (2014), "Organizational and economic mechanism of formation and functioning of the eco-innovation market", *Ekonomichni innovatsii*, vol. 58, available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/80910/03-Bondarenko.-pdf?sequence=1> (Accessed January 2019).
2. Stukalo, N.V., Krasnikova, N.O., Steblianko, I.O. and Meshko, N.P. (2018), "Zelena" ekonomika: vid hlobal'noi kontseptsii do realij mistsevoho rozvytku [Green economy: from the global concept to the realities of local development], *Seredniak T.K.*, Dnipro, Ukraine.
3. United Nations Environment Programme (2019), "UNEP Report "Towards a Green Economy: A Path to Sustainable Development and Poverty Eradication. A synthesis report for the authorities", available at: www.unep.org/greeneconomy, (Accessed 15 March 2019).
4. KPMG International (2016), "The KPMG Green Tax Index: An exploration of green tax incentives and penalties", available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/08/kpmg-green-tax-index-2016.pdf>, (Accessed 24 February 2019).
5. Halushkina, T.P., Musina, L.A. and Potapenko, V.H. (2017), *Osnovni zasady vprovadzheniya modeli "zelenoyi" ekonomiky v Ukrayini* [Basic principles of the implementation of the "green" economy model in Ukraine], *Instytut ekolohichnoho upravlinnya ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannya*, Kyiv, Ukraine.
6. Smachilo, I.I. (2012), "Methods of management of sustainable development of the enterprise". *Economics of development*, vol. 2, pp. 115—120.
7. Chychkalo-Kondratska, I. B., Lekunovich, A. Yu. and Legka, Y. V. (2019), "Prospects and tools for the introduction of "green" technologies in foreign countries", *Efektivna ekonomika*, Vol 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/15.pdf (Accessed January 2021).

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.

В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4841-458X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.72

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

V. Oleksiuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics, Dnipro State University of Agrarian and Economics

INSTITUTIONALIZATION OF INNOVATIVE MODERNIZATION IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIAL TRANSFORMATIONS

У статті здійснено аналіз функціональних і структурних особливостей інституціоналізації інноваційної модернізації з урахуванням постіндустріальних тенденцій економічного розвитку. Теоретико-методологічним базисом дослідження є інституціональний та системний підхід до обґрунтування теоретичного змісту складових інституціоналізації інноваційної модернізації.

Констатовано, що процес модернізації можна представити як інституціоналізацію соціальних і економічних форм та структур, орієнтованих на формування більш сучасної і досконалої соціально-економічної моделі на засадах технологічного оновлення.

Аргументовано, що ефективність модернізації залежить від сформованої інституціональної структури, формальних і неформальних інститутів та інституцій при мінімізації або нейтралізації інституціональних дисфункцій. Інституціоналізацію визначено як процес формування певних норм, правил, законів, що регулюють та стабілізують соціально-економічні взаємодії суб'єктів та надають можливості їх прогнозування.

Обґрунтовано, що інституціоналізація інноваційної модернізації має забезпечити формування комплексу взаємопов'язаних інституцій та інститутів, які здатні забезпечити сприятливе економічне середовище для поширення інновацій.

З огляду на стан інституціоналізації постіндустріальних технологій, аргументовано важливість формалізації більшості неформальних правил і традицій або формування нових інституцій та інститутів для реалізації контролюючих й регулюючих властивостей у нових умовах.

Теоретико-методологічні положення проведеного дослідження поглиблюють практичні засади інституціоналізації інноваційної модернізації в умовах формування постіндустріальної моделі економічного розвитку.

The analysis of the functional and structural features of the institutionalization of innovative modernization taking into account the post-industrial trends of economic development is carried out in the article. The theoretical and methodological basis of the research is an institutional and systemic approach to substantiating the theoretical content and components of the institutionalization of innovative modernization.

It is emphasized that the theories of economic dynamics, economic growth and cyclical development, institutional theory became the epistemological foundation of the problems of modernization transformations. It was established that the process of modernization can be represented as the institutionalization of social and economic forms and structures, which are oriented towards the formation of a more modern and perfect social and economic model on the basis of technological renewal.

It is argued that the effectiveness of modernization depends on the established institutional structure, formal and informal institutions, and institutions with the minimization or neutralization of institutional dysfunctions. Institutionalization is defined as the process of forming certain norms, rules, and laws that regulate and stabilize the social and economic interactions of subjects and provide opportunities for their forecasting.

It is substantiated that the institutionalization of innovative modernization should ensure the formation of a complex of interconnected institutions and institutes that are able to provide a favourable economic environment for the spread of innovations.

It is argued that systemic digitalization has a significant impact on the institutional environment of modernization and its functional characteristics. A key characteristic of digitization is the reduction of transaction, transformation and production costs, which affects economic behaviour and the production process.

Considering the state of institutionalization of post-industrial technologies, the importance of formalization of most informal rules and traditions (in the areas of using networks, search services, blogging) or the formation of new institutions and institutes for the implementation of controlling and regulatory properties in new conditions is argued.

The theoretical and methodological provisions of the conducted research deepen the practical foundations of the institutionalization of innovative modernization in the conditions of the formation of a post-industrial model of economic development.

*Ключові слова: модернізація, інновація, розвиток, інституціоналізація, інститут, цифровізація.
Key words: modernization, innovation, development, institutionalization, institute, digitization.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процеси модернізаційних трансформацій національних економік в наукових дослідженнях супроводжувалися глобальним контекстом аргументацій, поширенням сучасних ідей, інституцій та інститутів, технологій. В той же час, ХХ століття дозволило виявити, що реалізація модернізаційних змін може ускладнюватися неготовністю інститутів та культурними й ментальними особливостями окремих країн, а менш заможні країни при цьому, ще й не завжди володіють ресурсами для реалізації потенціалу відповідного розвитку. Зазначене поставило під сумнів лінійний характер проходження модернізації за зразками західних економік та спрямувало увагу науковців до багатолінійної динаміки модернізаційного процесу та альтернативних траєкторій економічного розвитку традиційних соціально-економічних систем, де не обов'язково мають протиставлятися традиції і сучасність.

Традиційні фактори економічного розвитку набули ключового впливу та виявили здатність у забезпеченні стабільного і навіть ефективного переходу від аграрного до індустріального суспільства. В той же час, глобальні тенденції розвитку та національні особливості трансформації окремих країн привернули уваги до історичних особливостей й еволюційних обмежень економічного розвитку на відміну від попереднього структурно-функціонального бачення з виділенням статичних ознак (приналежність до традиційного чи сучасного) та характерних ознак модернізаційного переходу (революційність, комплексність, стадійність, незворотність тощо) модернізації.

Відтак, з часів домінування класичної політекономії та поширення кейнсіанських ідей проблематика модернізаційних трансформацій досліджувалася в тісній інтеграції теорій економічної динаміки, економічного зростання та циклічного розвитку, інституціональної теорії. В найбільш широкому трактуванні модернізація може бути представлена як інституціоналізація сучасних соціальних і економічних форм та структур, спрямованих на формування більш досконалої соціально економічної моделі розвитку на фундаменті технологічного оновлення. В даному контексті наукового обґрунтування потребує сутнісний зміст, спрямованість та особливості інституціоналізації інноваційної модернізації з урахуванням тенденцій глобального розвитку та національних особливостей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Швидкість, циклічність й специфічні чинники модернізаційних трансформацій суспільних господарств тривалий період є предметом наукового пошуку. В процесі досліджень піддаються аналізу найбільш ефективні способи й моделі, ендогенні й екзогенні фактори та механізми, інструменти прискорення або шляхи наздоганяючого розвитку. Разом з тим, переважна більшість дослідників погоджуються з цивілізаційним походженням модернізації певної соціально-економічної моделі розвитку, її безповоротності, спрямованості й закономірності, що детерміновані синергією внутрішніх і зовнішніх трансформацій. Наукова дискусія концентрується навколо можливостей надати керованості модернізаційному процесу й врахувати досвід тих країн, що на даному шляху мають глобальні переваги.

В умовах формування постіндустріальних моделей соціально-економічного розвитку, що базуються на інформації і знаннях, науковий дискурс набуває вектору дослідження інструментарію і факторів інноваційної модернізації економічної моделі для забезпечення економічного розвитку з урахуванням його циклічного характеру, що знайшло відображення в наукових роботах В. Базилевича, А. Гриценка, Е. Забарної, Н. Гражевської, О. Пищуліної, Л. Федулової, А. Чухна [1—4; 6—9] та інших. Інноваційну модернізацію почали трактувати як перехід до більш сучасної моделі розвитку, де переважають інноваційні технології над традиційними, досягається поступальний розвиток економіки, наявний широкий поділ праці та мережі економічних взаємозв'язків між учасниками глобального ринку.

При суттєвому загальні наукових напрацювань, присвячених модернізації економічних систем, їх структурним трансформаціям, інституціональним особливостям регулювання модернізаційного процесу, залишаються дискусійними деякі сутнісні і практичні аспекти модернізації та особливості її інституціоналізації, що актуалізує важливість і обумовлює перспективність подальших досліджень модернізаційної проблематики.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування функціональних і структурних особливостей інституціоналізації іннова-

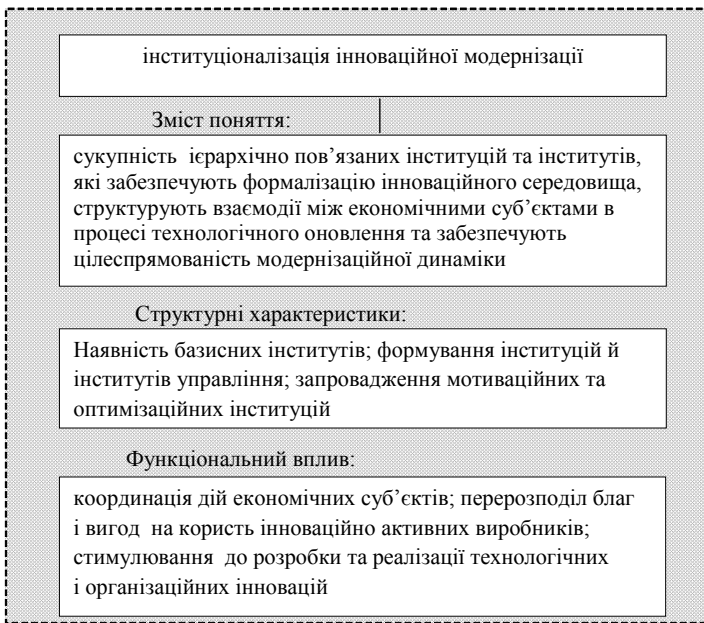

Рис. 1. Структурно-логічна схема термінологічного змісту та характеристики інституціоналізації інноваційної модернізації

Джерело: розробка автора.

ційної модернізації з урахуванням постіндустріальних тенденцій економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В теоретико-методологічних конструктах модернізаційного процесу за часів домінування класичної теорії обґрунтовувалась його поступальність і прогресивність, рух до більш складного і досконалого стану. В онтологічному аспекті, переважання екстенсивної траєкторії розвитку на даному етапі передбачало суттєву роль ринкового механізму і вплив держави у регулюванні процесів суспільного розвитку. Разом з тим, країни з пізньою та фрагментарною модернізацією при переходах до більш розвинутого стану вочевидь можуть покладатися переважно на державу як ініціатора трансформації.

З урахуванням гносеологічного контексту та онтології процесу можемо констатувати, що в основі інноваційної модернізації є технологічне оновлення економічної системи, яке може бути досягнуте тільки при відповідному інституціональному забезпеченні, що формує стимули до розробки і впровадження інновацій. Тобто необхідно забезпечити певну структуру стимулів і мотивів для формування нових технологій або їх інституціоналізацію.

З позицій інституціонального підходу відповідні інститути формують правила й форми взаємодій економічних суб'єктів, які спрямовані на досягнення визначених рішень у соціально-економічній системі. Для реалізації інноваційної модернізації діючі економічні інститути мають сприяти й регламентувати інноваційний розвиток на основі якісних змін в функціонуванні економіки та забезпечити її перехід до вищого технологічного рівня [5]. Інститути формують рамкові умови, мотиви і стимули, які визначають траєкторію, де здійснюється технологічне та організаційне оновлення на основі впровадження інновацій. Якщо запроваджені

стимули і управлінські впливи ефективні, то забезпечується засвоєння технологій і впроваджуються нові форми організації виробництва, створюються нові ринки. Якщо введені інструменти регулювання, стимули і мотиви неефективні, то виникають дисфункції або "інституціональні пастки", які з часом, набувають самопідтримуючого характеру і здатні спрямувати трансформаційний процес до появи квазі— або псевдоінновацій, імітаційних форм інноваційного процесу, технологічної відсталості економіки.

Джерелом інноваційної модернізації є нова комбінація технологічних досягнень та організації виробництва, яка досягається у межах сформованого інституціонального середовища і визначеного ним простору потенційних можливостей, що обмежує появу небажаних або некерованих управлінських та технологічних змін. За аргументацією Д. Норта інституціональному середовищу властива ієрархічна структура, де формальні правила пов'язані між собою ієрархічними залежностями, а зміни вищого рівня потребують більших витрат, чим зміни, які відносяться до попередніх інституціональних рівнів [5]. Відтак, ефективність модернізаційного процесу залежить від сформованої інституціональної структури, наявних формальних і неформальних інститутів та інституцій при мінімізації або виключенні інституціональних дисфункцій.

Інституціоналізацію можемо трактувати як процес створення певних норм, правил, законів, звичаїв, що регулюють і стабілізують соціально-економічні взаємодії та надають можливості до їх прогнозування. Процес інституціоналізації інноваційної модернізації має забезпечувати формування комплексу взаємопов'язаних інституцій, інститутів, які здатні забезпечити сприятливе економічне середовище для інноваційного розвитку.

Таким чином, інституціоналізація інноваційної модернізації формує сукупність ієрархічно пов'язаних між собою інституцій та інститутів, що формалізують наявне інноваційне середовище, структурують існуючі взаємодії між економічними суб'єктами в процесі технологічного оновлення й забезпечують векторну спрямованість модернізаційної динаміки. Інституціональний регулюючий вплив в процесі технологічного оновлення реалізується за допомогою введення інституцій, які забезпечують координаційну взаємодію суб'єктів економіки; перерозподіляють існуючі блага та вигоди між тими, хто виступає інноваційно активним виробником; стимулюють економічних суб'єктів до запровадження технологічних і організаційних інновацій.

Ієрархічні зв'язки інституціоналізації формуються послідовно і представляють собою декілька рівнів, на нижньому з них діють фундаментальні або "базисні" інститути, а на найвищому — мотиваційні, стимулюючі і регулюючі формальні та неформальні норми. Інституціоналізація забезпечує керованість інноваційної модернізації за допомогою регулювання і стимулювання інноваційного розвитку із залученням відповідних регулюючих інструментів та реалізації функціонального потенціалу інститутів інноваційного спрямування (рис. 1).

Таблиця 1. Особливості інституціоналізації постіндустріальних технологій

Технології	Застосування	Особливості інституціоналізації	Економічний вплив
Інтернет речей	Трансакції без участі людей; глобальне використання ресурсів	Низький рівень; Опортунізм до існуючих інститутів; Потреба у появі нових норм та правил	Скорочення трансакційних витрат; зміни структури та напрямів споживання
Технології блокчейн	Реєстри інформації; криптовалюта	Низький рівень; Опортунізм до наявних інститутів держави, необхідність появи нових інституцій і правил для контролю; криптобїржи	Скорочення рівня опортунізму і трансакційних витрат, посилення ефекту масштабу, глобалізації
Штучний інтелект	Робототехніка; автоматизація й великі дані	Переважно середній рівень; Зниження впливу інституціональних дисфункцій; руйнування застарілих інститутів; Потреба у появі нових норм та правил контролю	Зміни у структурі зайнятості; скорочення трансакційних витрат
Цифровізація і цифрові платформи	Продаж товарів і послуг, комунікація, спільне використання ресурсів, обмін інформацією	Переважно високий рівень; Формалізація правил для комунікації; руйнування інституціональних пасток; Формування і зміна норм й правил контролю опортунізму, конфліктність до діючих норм	Мінімізація трансакційних витрат; вплив на структуру й напрями споживання та споживачку поведінку

Джерело: розробка автора.

Відмінною рисою глобальних світогосподарських змін стала "віртуалізація" економічної діяльності, що, в певній мірі, сформуvalo необмежені можливості для активізації інноваційного процесу й нової парадигми економічного розвитку із поширенням постіндустріальних технологій, акумуляції ключових, для подібної трансформації, ресурсів через глобальний ринок, а також збільшення обсягів інвестиційних операцій, розширення спектру та варіантів ухвалення господарських рішень, скорочення трансакційних витрат.

Постіндустріальні технології, що переважно базуються на цифровізації, справили вплив і на процеси інституціоналізації, адже потреба в новому функціоналі інституцій обумовила внесення змін до формалізації наявних правил та норм і до структурних взаємозв'язків інституцій та інститутів (табл. 1). Так, наприклад, така інноваційна технологія як "інтернет речей і послуг" має не високий рівень інституціоналізації, що викликає опортунізм споживачів до функціонуючих державних інститутів. В той же час, сама технологія спроможна скорочувати трансакційні витрати і впливати на структуру і напрями споживання, а значить для успішного функціонування технології важливо сформувати нові норми і правила. Невисокий рівень інституціоналізації отримала і технологія блокчейн, хоча вона здатна мінімізувати трансакційні витрати й рівень опортунізму при взаємодіях економічних суб'єктів, посилює ефект масштабу, глобалізації. Цифрові платформи отримали вищий рівень інституціоналізації через поширення формалізації умов комунікації; руйнування або мінімізацію впливу інституціональних пасток через здатність забезпечити прозорість в угодах.

Можемо констатувати, що ключова складова інформаційної моделі розвитку — системна цифровізація справляє значний вплив на інституціональне середовище та його функціональні характеристики. Основною характеристикою цифровізації стало скорочення трансакційних, трансформаційних і частково виробничих витрат, що змінює економічну поведінку й впливає на виробничий процес.

Мінімізація трансакційних витрат можлива завдяки існуючим інститутам, які дозволяють обмежити варіанти вибору економічної поведінки та виключити через процедури санкцій небажані або шкідливі дії. За умов ефективної дії інститутів досягається мінімізація витрат, які пов'язані з реалізацією управлінських функцій і прийняттям рішень, витратами опортуністичної поведінки суб'єктів економіки.

Можемо констатувати, що цифровізація призводить до виникнення певної конкуренції з діючими інститутами, адже сама цифрова технологія володіє властивостями автоматизованості, відкритості, прозорості, інформативності, які дозволяють зменшити трансакційні витрати й подолати дисфункціональні стани або "інститу-

ціональні пастки". Інституціональні дисфункції завжди пов'язували із неефективною роботою інститутів. Так інститут корупції сформувався через непрозорість норм та недотримання законодавства, а наприклад, введення дистанційних камер спостереження в сфері штрафних санкцій, мінімізує подібну дисфункцію. Відтак, поява цифрових технологій не витісняє з економічного простору існуючі інститути, а за умов їх органічної конвергенції дозволяє підвищити ефективність інституцій та інститутів, що буде в подальшому сприяти мінімізації трансакційних витрат. Інституціональна структура процесу інноваційної модернізації також потребує динамічних змін та включення елементів і складових цифрових технологій до існуючих інститутів.

Сучасні цифрові технології не пройшли в повному обсязі всі етапи інституціоналізації, яка потребує нормативного закріплення більшості неформальних правил і традицій (у сферах користування різноманітними мережами, пошуковими сервісами, специфіки ведення блогів) або формування нових інституцій і інститутів для забезпечення контролюючих і регулюючих властивостей у нових умовах. За відсутності дієвих формальних норм, формуються інституціональні "пустоти" або інституціональний вакуум, ростуть трансакційні витрати, з'являється опортунізм у поведінці економічних суб'єктів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Відтак інституціоналізація інноваційної модернізації реалізує комплексний спрямований вплив пов'язаних інституцій та інститутів на економічних суб'єктів за допомогою координації їх дій, перерозподілу благ і вигод, мотивування до технологічних і організаційних інно-

вацій. Інституціоналізація представляє собою поступальний процес, вона обумовлена інституціональним статусом держави в економічній системі та детермінує в ній інноваційну модернізацію за допомогою регулювання і стимулювання інновацій та реалізації функціонального потенціалу наявних інституцій, інститутів інноваційного спрямування.

На інституціоналізації справляють вплив еволюційні обмеження і національні особливості господарської системи, які формують той "простір", де реалізується функціонал інституцій та інститутів. Саме процес інституціоналізації створює умови для забезпечення керованості інноваційної модернізації.

Постіндустріальні тренди сучасного розвитку трансформують структурні характеристики але не саме сутісне призначення діючих інституцій і інститутів в процесі інноваційної модернізації. Так цифровізація й мережеві взаємодії забезпечили певну алгоритмізацію інститутів, появу цифрових інститутів; підвищили ефективність наявних інститутів і інституцій за допомогою мінімізацію дисфункціональних станів й інституціональних пасток в умовах зростання прозорості і стандартизації функціонального впливу; утворили нові інституціональні пастки внаслідок опортунізму суб'єктів, що мають взаємодіяти за допомогою цифрових технологій; призвели до інституціонального вакууму через поширення цифрових технологій, що встигли вбудуватися у існуюче інституціональне середовище з його регулюючими інструментами. Для мінімізації наведених негативних впливів важливо модернізувати і саме інституціональне середовище, що дозволить корегувати функціональний вплив регулюючих інструментів та реалізувати організаційні інновації, які здатні осучаснити інституціональну структуру.

Відтак, цифровізація прискорює формування нових інститутів і трансформує діючі, за допомогою алгоритмізації інституціонального регулюючого впливу; обмеження сфери поширення інституціональних пасток і появи нових серед них; зменшення стійкості рутин; підвищення чи зниження ефективності наявних інститутів та інституцій.

Література:

1. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. *Метафізика економіки*. Київ.: Знання, 2007. 718 с.
2. Гражевська Н. І. *Економічні системи епохи глобальних змін*. К.: Знання, 2008. 431 с.
3. Гражевська Н.І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки. *Економічна теорія*. 2007. №4. С. 24—29.
4. Гриценко А. *Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації*. Економіка України. 2021. № 7. С. 05—13.
5. Норт Д. *Інститути, інституціональна зміна та функціонування економіки*. К.: Основи, 2000. 198 с.
6. *Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації: монографія; [за заг. ред. Е. М. Забарної та ін.]*. Херсон, 2019. 92 с.
7. Пищуліна О. *Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь*. Центр Разумкова. Київ, жовтень 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

8. Федулова Л. І. *Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи*. Економічний вісник університету. 2020. № 44. С. 42—49.

9. Чухно А.А. *Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України*. К.: ЛОГОС, 2003. 617 с.

10. Шумпетер Й А. *Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу*, пер. з англ. Київ. Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2011. 242 с.

11. Khalatur S., Honcharenko O., Karamushka O., Solodovnykova I., & Shramko I. (2022). *Paradigm transformation of the economic crises modeling*. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4 (45), 285—297. <https://doi.org/10.55643/fcapter.4.45.2022.3833>

References:

1. Bazylevych, V.D. and Ilin V.V. (2007), *Metafizyka ekonomiky [Metaphysics of economics]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Hrazhevskaya, N. I. (2008), *Ekonomichni systemy epokhy globalnykh zmin [The economic system of the era of global change]*, Knowledge, Kyiv, Ukraine.
3. Hrazhevskaya, N.I. (2007), "Reflection of transformation processes in the system of categories of socioeconomic dynamics", *Ekonomichna teoriia*, vol. 4, pp. 24—29.
4. Grytsenko, A. (2021), "Research methodology of the transformation of economic functions of the state in the conditions of globalization", *Economy of Ukraine*, vol. 7, pp. 05—13.
5. Nort, D. (2000), *Instytuty, instytutsionalna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional change and functioning of the economy]*, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
6. Zabarna, E. M. (2019), *Parady`gma innovacijnogo rozvy`tku v umovax ry`nkovoyi transformaciyi [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation]*, Oldi-plyus, Kherson, Ukraine.
7. Pyschulina, O. (2020), "Digital economy: trends, risks and social determinants", available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (Accessed 20 Aug 2023).
8. Fedulova, L. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Economic Bulletin of the University*, vol. 44, pp. 42—49.
9. Chukhno, A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine]*, LOHOS, Kyiv, Ukraine.
10. Shumpeter, Y (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu [Theory of economic development. Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle lane]*, Kyiv-Mohyla Academy House, Kyiv, Ukraine.
11. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, Vol. 4 (45), pp. 285—297. <https://doi.org/10.55643/fcapter.4.45.2022.3833>

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023 р.

Н. І. Козьмук,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.77

РОЛЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ФОРМУВАННІ ЦІЛЬОВОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

N. Kozmuk,
PhD in Economic, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Security and Personnel Management, Lviv Ivan Franko National University

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FORMATION OF TARGET CAPITAL IN UKRAINE

В статті, в якості фінансової моделі забезпечення соціальних потреб суспільства, запропоновано систему формування фондів цільового капіталу, що базується на ключових принципах ендавменту. Водночас, враховуючи спірність та ризикованість впровадження західної моделі класичного (сталого) ендавмент-фонду в Україні, розроблені пропозиції щодо заснування та функціонування різних типів і видів ендавмент-фондів. Зокрема, у поточній та середньостроковій перспективі, представникам об'єднань підприємців, неприбуткових організацій, фондів, рекомендовано утворювати не сталий фонд (ендавмент), а "Фонд під спеціальний проект", "Строковий ендавмент-фонд", "Агентський фонд", "Квазіендавмент-фонд". Крім того, виокремлено переваги ендавментів, як організаційної форми благодійної діяльності, з врахуванням, що: "благодійна діяльність — добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара", згідно Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації". Також, виокремлено складові цільового капіталу, з врахуванням, що існують реальні перспективи збільшення фінансової участі підприємців у формуванні цільового капіталу.

На сучасному етапі, незважаючи на складні умови функціонування і розвитку, підприємництво виходить на провідні позиції щодо можливостей формування цільового капіталу. На нашу думку, це пов'язано із обмеженими можливостями державного фінансування благодійних проєктів, соціальних витрат, обсяг яких зростає у зв'язку з веденням бойових дій на території України. Отже, виникає потреба у пошуку та формуванні додаткових джерел покриття витрат на соціальні та благодійні цілі. Таким чином, потреба у формуванні цільового капіталу, його розширенні та використанні, виходить на передові позиції.

In the article, as a financial model for ensuring the social needs of society, a system of formation of target capital funds based on the key principles of the endowment is proposed. At the same time, taking into account the controversy and riskiness of the introduction of the Western model of a classical (permanent) endowment fund in Ukraine, proposals have been developed for the establishment and functioning of various types and types of endowment funds. In particular, in the current and medium-term perspective, representatives of associations of entrepreneurs, non-profit organizations, foundations are recommended not to form a permanent fund (endowment), but a "Special project fund", "Term endowment fund", "Agency fund", "Quasi-endowment"-stock". In addition, the advantages of endowments as an organizational form of charitable activity are

highlighted, taking into account that: "charitable activity is voluntary personal and/or property assistance for the achievement of the goals defined by this Law, which does not involve the benefactor receiving a profit, as well as paying any remuneration or compensation to a benefactor on behalf of or on behalf of the beneficiary", according to the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations". Also, the components of target capital are singled out, taking into account that there are real prospects for increasing the financial participation of entrepreneurs in the formation of target capital.

At the current stage, despite the difficult conditions of functioning and development, entrepreneurship is taking a leading position in the possibilities of forming target capital. In our opinion, this is due to the limited possibilities of state financing of charitable projects, social expenses, the volume of which is increasing in connection with the conduct of hostilities on the territory of Ukraine. Therefore, there is a need to find and form additional sources of covering expenses for social and charitable purposes. Thus, the need for the formation of target capital, its expansion and use, comes to the fore.

Ключові слова: цільовий капітал, фонд цільового капіталу, фінансування, ендавмент, ендавмент-фонд, підприємництво, суб`єкти підприємництва, неприбуткові установи, держава.

Key words: target capital, target capital fund, financing, endowment, endowment-fund, entrepreneurship, business entities, non-profit institutions, the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах пандемії та війни, не дивлячись на суттєве погіршення умов функціонування, підприємництво виходить на провідні позиції щодо можливостей формування цільового капіталу. Це спричинено дефіцитом державних коштів, а отже, обмеженими можливостями державного фінансування благодійних проєктів, соціальних витрат, обсяг яких зростає у зв`язку з веденням бойових дій на території України. Таким чином, виникає потреба у пошуку та формуванні додаткових джерел покриття витрат на соціальні та благодійні цілі, а потреба у формуванні цільового капіталу, його розширенні та використанні, виходить на передові позиції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці формування цільового капіталу та ендавмент-фондів присвячені праці таких українських дослідників О. Молиної, В. Новікова, М. Рисін, Л. Шевченко. На актуальність дослідження взаємодії підприємництва з ендавмент-фондами вказують численні теоретичні дослідження та узагальнення як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед зарубіжних науковців слід відмітити праці Л. Хобти, М. Копчинської, Г. Сілласте, А. Скоча, Е. Лес; вітчизняних -Л. Шевченко, Ю. Гузенка, О. Доніка, Т. Курінної, Т. Ніколаєвої, Ф. Ступака, І. Суровцевої, К. Рябкова, В. Покідіна. Увагу заслуговує робота українських дослідників В. Халецького, О. Семашко, Л. Думи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Обґрунтування ролі та значущості підприємництва у формуванні цільового капіталу в умовах дефіциту державних коштів, в складних економічних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цільовий капітал, враховуючи особливості цільового фінансування, можемо визначити, як кошти, отримані підприємством для здійснення заходів цільового призначення. Серед фондів фінансування соціальної та благодійної сфери, особливе місце займають накопичувально-розподільчі фонди цільового капіталу або ендавменти. Відповідно до словника фінансових та інвестиційних термінів, "ендавмент безстроковий дар у вигляді коштів або майна, переданий організації на спеціальні цілі. Ендавменти можуть бути вкладені в фізичні активи або інвестовані з метою отримання доходу на фінансування діяльності" [1,2].

Таким чином, ендавмент представляє собою сукупність активів, пожертвуваних некомерційній (неприбутковій) організації, у даному випадку вузу, з метою акумулювання, наступного інвестування та отримання додаткового доходу. Інвестиційний дохід, або яка-небудь його частина, витрачається на її поточну діяльність. Ендавменти створюються благодійником (донором), який є "зовнішнім світом" по відношенню до організації бенефіціару благодійної допомоги. Його відмінністю від звичайної благодійної організації є строго цільовий характер діяльності.

Серед переваг ендавмент-фондів, як організаційної форми накопичення цільового капіталу, можемо виокремити: залучення приватних інвестицій; недоторканність створеного цільового капіталу, витрачання тільки отриманих доходів від управління цільовим капіталом; можливість фінансування широкого переліку як соціальних, так і благодійних напрямів; прозора і більш зрозуміла структура для меценатів; зручний механізм для учасників в плані збору пожертвувань і контролю

за витрачанням коштів ендавменту; податкові пільги.

В розвинених країнах, участь підприємництва у формуванні цільового капіталу стимулюється низкою фінансових механізмів: наданням преференцій компаніям, які інвестують у людський капітал; наданням податкових кредитів [1].

Формування цільового капіталу за участі підприємців, для покриття соціальних витрат, є ключовим фактором економічних і соціальних, інноваційних трансформацій економіки країни. Налагодження ефективної взаємодії між бізнесом та державою, дозволить збільшити інвестиції, акумулювати їх та спрямувати не лише у благодійні проекти та заходи, а й у створення спільних навчально-науково-виробничих підрозділів тощо, для формування фондів цільового капіталу для конкретних соціальних, освітніх, культурних цілей та потреб держави на сучасному етапі (табл. 1).

Зокрема, в зарубіжних країнах, з метою залучення та формування цільового капіталу та альтернативного позабюджетного джерела фінансування, використовують ендавмент-фонди. Це дає можливість, представникам неприбуткових установ, для реалізації моделі класичних (сталих) ендавмент-фондів перетворитися в самостійних гравців на ринках капіталу та інвестувати кошти в цінні папери (акції, облигації), нерухомість, венчурний капітал, хедж-фонди, приватні фонди, інші інструменти фінансового ринку. При цьому, неприбуткова організація, у тому числі благодійна організація (крім політичних партій і кредитних спілок), або територіальна громада використовує кошти, зібрані шляхом публічного збору благодійних пожертв з використанням благодійного електронно-комунікаційного повідомлення, виключно на цілі, визначені договором, укладеним з постачальником електронних комунікаційних послуг. Використання таких коштів на фінансування адміністративних та інших витрат неприбуткової організації, у тому числі благодійної організації (крім політичних партій і кредитних спілок), або територіальної громади, що не передбачені договором, забороняється [4].

На нашу думку, українські представники установ, фондів, підприємницьких об'єднань, також, готові до цього, особливо, в контексті посилення ролі підприємців в додатковому фінансуванні соціальних потреб, в підготовці затребуваних спеціалістів та активізації інноваційної діяльності різних галузей економіки на сучасному етапі. Слід підкреслити, що в країнах Заходу держава активно підтримує розвиток благодійництва та меценатства, що є ключовою основою для функціонування ендавменту. Так, у Бельгії та Великій Британії передбачено стимулювання спонсорства шляхом вилучення суми, витраченої на рекламу та маркетингові операції, з обсягів, що обкладаються податком. В Австрії та Франції спонсорство трактується як маркетингові витрати компанії на рекламу, що не оподатковуються. У США

Таблиця 1. Цілі формування цільового капіталу

№	Цілі:
1.	Розвиток пріоритетних сфер: освіти, науки, культури, соціальної сфери.
2.	Соціально-економічний розвиток регіонів, розбудова регіональних науково-технологічних центрів
3.	Зростання інноваційності виробництва, перетворення його на високотехнологічне.
4.	Підвищення рівня інноваційності економіки, зростання людського та інтелектуального капіталу, зменшення залежності від фізичних ресурсів
5.	Збільшення інвестицій в фундаментальні та прикладні дослідження
6.	Розвиток пріоритетних сфер наукових досліджень, реалізація наукового потенціалу країни
7.	Розширення функцій бізнесу, участь у створенні спільних венчурних фондів
8.	Фінансування підготовки спеціалістів у відповідності до сучасних потреб галузей економіки
9.	Активізація ділової активності (шляхом надання пільг, звільнення від податків бізнес-структур, які співпрацюють з університетами), заснування нових типів підприємств
10.	Інтеграція до міжнародного благодійного простору.

Джерело: розроблено автором на основі [1, 3].

розмір добродійних пільг складає до 10% доходу компанії; з пожертв у грошовій формі можна отримати податкове вирахування в межах 50% річного доходу, з пожертв не в грошовій формі — 20—30%. В Угорщині дозволено відрахування на меценатство 7% прибутку підприємств і компаній, Німеччині — 33,2% [5, 6].

Нами запропоновано використовувати модернізовані підходи до ендавмент-фондів в Україні, які базуються на розширеному трактуванні процесів формування цільового капіталу та напрямів його інвестування. Розширене трактування цільового капіталу, з точки зору джерел його утворення і напрямів використання, дозволить, на нашу думку, збільшити його обсяги та забезпечити цільове інвестування в соціальні та благодійні проекти, проекти інноватизації, наукові дослідження, а не лише у фінансові та матеріальні активи, як того вимагають рамкові умови сталого фонду (ендавменту) (рис. 1).

Рис. 1. Складові цільового капіталу

Джерело: розроблено автором на основі [1, 7].

Таблиця 2. Види ендавмент-фондів, які можна рекомендувати для створення в Україні в поточній та середньостроковій перспективі

Види фондів	Зміст
1. Фонд «під спеціальний проєкт»	(Special Purpose Endowment) створюється виключно для реалізації раніше визначеного проєкту, цілі якого можуть установлюватися донором або керівництвом установи.
2. Строковий ендавмент-фонд	(Term Endowment) передбачає, що всі кошти або їх частина можуть бути витраченими тільки після закінчення установленого періоду часу або настання певних подій, залежно від бажання донорів. <u>Може існувати у двох варіантах:</u> - як фонд, що передбачає поступове витрачання основної суми ендавменту (Capital Depletion); - як фонд, створюваний під покриття дефіциту оборотного капіталу (Working Capital Reserve).
3. Агентський фонд	(Agency Funds), яким управляє спеціальна організація (управляюча компанія); така організація може управляти й іншими фондами.
4. Квазіендавмент-фонд	створюється самим університетом із власних коштів під інвестиційні цілі, але функціонує на засадах ендавменту. Обмеження з боку донорів відсутні, тому установа може в будь-який момент прийняти рішення використати основну суму ендавменту.

Джерело: розроблено автором на основі [1, 8].

Ураховуючи реальні перспективи збільшення фінансової участі підприємців у формуванні цільового капіталу, можемо припустити збільшення джерел утворення і напрямів використання ендавментів. Оскільки в Україні ще не визріли умови для створення та управління сталим фондом (ендавментом), як того вимагає класична схема, коли внески (благодійні пожертви) направляються в ендавмент, створюючи недоторканий фонд, а потім інвестуються в цінні папери (акції, облігації), нерухомість, приватні фонди, розміщуються на депозити та в інструменти фінансового ринку, пропонується в поточній та середньостроковій перспективі надати можливість створювати чотири види ендавмент-фондів. Зазначені форми дозволять реалізувати соціальні, культурні, інноваційні, інвестиційні, оперативні (освітньо-господарські), реінвестиційні цілі ендавмент-фондів (табл. 2).

Як бачимо, відсутність сталого фонду пов'язано з тим, що сталий фонд цільового капіталу забороняє використовувати основну суму ендавменту, передбачає передачу капіталу в довічне управління, який потім розміщується в інструменти фінансового ринку для отримання інвестиційного доходу. Але такі умови виконати, не тільки проблематично, а й економічно складно.

Виходячи з цього, нами розроблені пропозиції та підходи до формування цільового капіталу (ендавменту), які зумовлені реальними економічними тенденціями в Україні (рис. 2).

Пропонуємо перелік пріоритетів щодо формування цільового капіталу та розвитку ендавмент-фондів в Україні в поточній та середньостроковій перспективі:

— оцінка та формування прогнозів щодо обсягів соціальних потреб суспільства на етапі війни в Україні та пост воєнний період, відновлення держави;

Рис. 2. Складові формування цільового капіталу (ендавменту) на сучасному етапі

Джерело: розроблено автором на основі [1, 3].

— формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці для відновлення держави;

— формування державного замовлення на спеціальності відповідно до дійсних потреб ринку праці та бізнес-середовища;

— інформування держави та університетів щодо потреб ринку в кваліфікованих кадрах та стосовно перспективних напрямів діяльності;

— заохочення підприємців та бізнес-організацій до проведення спільних з державою благодійних заходів;

— заснування технопарків, інноваційних фірм, венчурних фондів на базі закладів освіти з метою проведення науково-дослідних робіт;

— вдосконалення основ державно-приватного партнерства як інституціонального та організаційного альянсу між державою й бізнес-середовищем для реалізації суспільно важливих завдань;

— методичне супроводження проектів державно-приватного партнерства, розвиток ринку інфраструктурних інвестицій,

— зміни напрямів державно-приватного партнерства, нині проекти державно-приватного партнерства зосереджені в обробленні відходів (майже 50%) та зборі, очищенні та розподіленні води (32%);

— цільові замовлення на підготовку кадрів;

— спільні фундаментальні та прикладні дослідження НДДКР;

— розвиток науково-технічної бази неприбуткових установ;

— розширення міжнародного співробітництва в сфері благодійництва;

— надання офіційної інформації про інвестиційні проекти;

— посилення безпеки інвестування в цінні папери;

— збільшення частки організованого ринку;

— пільги для благодійництва;

— пільги для оподаткування інноваційних витрат.

ВИСНОВКИ

Отже, створення фондів цільового капіталу дозволить збільшити частку фінансування з боку бізнесу та роботодавців в якості цільових ресурсів для соціальної галузі, освіти, культури. Це відповідає світовим тенденціям поступового перенесення тягаря фінансування соціальних потреб, благодійних проектів на приватних інвесторів. В Україні, як і в більшості європейських країн, частка державних коштів перевищує питому вагу приватних. Додатково акумульовані кошти приватних компаній і корпорацій можуть бути спрямовані на формування фондів цільового капіталу (ендаментів) для інноватизації вищої освіти, розвитку соціальної галузі, зокрема, на допомогу соціально-незахищених верств населення, осіб, постраждалих від ведення бойових дій на території України, започаткування та розвиток благодійних проектів.

Література:

1. Магута О.В. Методичні підходи до формування цільового капіталу (ендаменту) для інноватизації вищої освіти в Україні. Ефективна економіка. 2016. № 6. С. 72—81.

2. Etzkowitz H. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action. Routledge. 2018. P. 176.

3. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України. Ефективна економіка. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

4. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5.06. 2012 р. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

5. Ranga M., Etzkowitz H. Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society. Industry and Higher Education Special Issue "Innovation policy as a concept for developing economies: renewed perspectives on the Triple Helix system. 2013. №27 (4). P. 237—262.

6. Leydesdorff L. The Triple Helix of University-Industry-Government Relations Encyclopedia of Creativity, Innovation, and Entrepreneurship. 2013. № 18. P. 67. URL: <http://www.leydesdorff.net/th1gg2/th1gg2.pdf>.

7. Шевченко Л. Ендамент-фонди в інвестиційній стратегії зарубіжних університетів. Україна: аспекти праці. 2015. № 1. С. 8—16.

8. Розвиток благодійництва в сучасній Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка. URL: <http://niss.gov.ua>.

References:

1. Mahuta, O.V. (2016), "Methods and approaches to the target capital (endowment capital) formation for the innovation of higher education in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5050> (Accessed 05 Aug 2023).

2. Etzkowitz, N. (2018), *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*, Routledge, London, UK.

3. Semenets', Yu. (2016), "The partnership of business, government and universities as a strategic resource of innovative development of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798> (Accessed 05 Aug 2023).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *The Law of Ukraine "On Charity Work and Charitable Organisations"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

5. Ranga, M. and Etzkowitz, N. (2013), "Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society", *Industry and Higher Education Special Issue "Innovation policy as a concept for developing economies: renewed perspectives on the Triple Helix system*, vol. 27 (4), pp. 237—262.

6. Leydesdorff, L. (2013), "The Triple Helix of University-Industry-Government Relations Encyclopedia of Creativity", *Innovation, and Entrepreneurship*, vol. 18, pp. 67, available at: <http://www.leydesdorff.net/th1gg2/th1gg2.pdf> (Accessed 05 Aug 2023).

7. Shevchenko, L. (2015), "Endowment funds in the investment strategy of foreign universities", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 1, pp. 8—16.

8. NISS (2013), "Development of philanthropy in modern Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynictva-v-suchasniy-ukraini-analitichna> (Accessed 05 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023 р.

О. О. Тимошчук,
к. ю. н., докторант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1000-9721>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.82

ЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

O. Timoshchuk,
PhD in Law, Doctoral student of the Department of Mathematics
and Economics, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

EVOLUTION OF THE MEDITERRANEAN MARKET OF TOURIST SERVICES

У статті досліджуються основні віхи становлення, формування, розвитку та функціонування туристичної індустрії Середземномор'я. Зазначено, що події пов'язані з туризмом в регіоні поділяються на певні еволюційні періоди відповідно основних поворотних моментів розвитку цивілізації. З'ясовано, що подорожі стародавніх греків і знаних та багатих римлян з метою ознайомлення з культурою, мистецтвом, релігією, спортом та розвагами інших народів були першими формами туризму. Середньовіччя та епоха Відродження заклали основи сучасного туризму. Підкреслено, що промислова революція та будівництво залізниць у XIX столітті повністю змінили напрямок туристичних подорожей у Європі та Середземномор'ї. Проаналізовано період з першої чверті XIX століття до середини XX століття, котрий став свідком становлення індустрії туризму, і яка перетворилася на великий економічний сектор із власною інфраструктурою, у 1960-х роках — Франція, Іспанія та Італія стали зірками середземноморського масового туризму, а Середземноморський ландшафт перетворився зі світового центру комерції та торгівлі на Мекку для туристів. Обґрунтовано, що упродовж перших десятиліть XXI століття розвиток інформаційних і комунікаційних технологій привів до нового перелому в історії туризму та прискорив перехід до постмодерної ери туристичної індустрії, основою якої стали інтернет-технології. Підтверджено, що пандемія COVID-19 за короткий час поширилася по всьому світу, призупинивши рух туристів та глибоко вразивши відпочинкову індустрію усіх країни регіону, особливо Італію, Іспанію, Францію та Туреччину. Прогнозується, що зростання туризму може повернутися до рівня 2019 року наприкінці 2023 року, але це вимагатиме від галузі вирішення як поточних, так і нових викликів, оскільки подорожі та туризм не можна відокремити від глобального контексту, в якому вони реалізуються.

The article examines the main evolutionary milestones of the establishment, formation, development and functioning of the Mediterranean tourism industry. It is noted that tourism-related events in the region are divided into certain periods according to the main turning points in the development of civilization. Historical findings clearly indicate that tourism in the Mediterranean has

changed and improved over several centuries. It is shown that the travels of the ancient Greeks and noble and rich Romans in order to get acquainted with the culture, art, religion, sports and entertainment of other peoples were the first forms of tourism. The Middle Ages and the Renaissance laid the foundations of modern tourism. It is emphasized that the industrial revolution and the construction of railways in the 19th century completely changed the direction of tourism and travel in Europe and the Mediterranean. The period from the first quarter of the 19th century to the middle of the 20th century was analyzed, which witnessed the formation of the tourism industry, which turned into a large economic sector with its own infrastructure. In the 1960s, France, Spain and Italy became the stars of Mediterranean mass tourism, and the Mediterranean landscape turned from the world center of commerce and trade to Mecca for tourism. It is substantiated that during the first decades of the 21st century, the development of information and communication technologies led to a new turning point in the history of tourism and accelerated the transition to the postmodern era of tourism, the basis of which was Internet technologies. It has been confirmed that the COVID-19 pandemic has spread around the world in a short time, halting the movement of tourists and deeply affecting the leisure industry of all countries in the region, especially Italy, Spain, France and Turkey, disrupting all plans and forecasts for the future of tourism. It has been proven that the Mediterranean coastal countries owe their current level of tourism activity to the national historical heritage, natural and cultural attractions and geographical location. It is predicted that tourism growth may return to 2019 levels by the end of 2023, but this will require the industry to address both current and emerging challenges.

Ключові слова: еволюція, туризм, Середземноморський регіон, Середньовіччя, епоха Відродження, промислова революція, постмодерний туризм, COVID-19.

Key words: evolution, tourism, Mediterranean region, Middle Ages, enaissance, industrial revolution, postmodern tourism, COVID-19.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З минулого і до сьогодення Європа була та залишається найважливішим центром міжнародного туризму. Середземноморські прибережні країни континенту, зокрема, завдячують своїм сучасним рівнем туризму національній історичній спадщині, природним і культурним визначним пам'яткам і географічному розташуванню. Окрім того, важливими факторами є якісні послуги, ефективне просування туристичного продукту, активний маркетинг і високий попит. Історичні знахідки чітко вказують на те, що туристична діяльність у країнах середземномор'я змінювалася упродовж кількох століть. Культурний туризм був найкращим видом діяльності у минулому, але на сьогодні клієнти — це здебільшого шукачі моря, піску та сонця. Однак соціальні зміни та технологічний розвиток змінили очікування туристів і відкрили нові види туризму. У результаті майбутнє міжнародного туризму в Середземноморському регіоні визначається як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми факторами, такими як глобальна зміна клімату, епідемії, міжнародна міграційна політика, епідемії, тероризм і технологічний розвиток, котрі можуть негативно впливати на розвиток туристичної індустрії регіону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням процесу еволюції ринку туристичних послуг Середземномор'я, займаються відомі зарубіжні науковці — М. Дель-Джудіче [7], Р. Кастільо [6], Г. Лазаро [6], К. Манера [8], Л. Марті [9], А. Морі [8], Р. Пуертас [9], Дж. Пулідо-Фернандес [11], Р. Ріалті [7], Б. Родрігес-Діас [11], А. Усаї [7], Дж. Фоссе [6], В. Чілло [7].

Українські науковці також вивчають етапи еволюційного розвитку туристичної індустрії Середземноморського регіону — Н. Борщ [3], Г. Богородицька, Л. Бусол, О. Євтушенко [5], Л. Кнодель [1], О. Король [2], Л. Левчук, А. Маленок, Г. Панасенко [3], А. Полякова [4], А. Салабай [5], Т. Шамара [5], О. Юдіна та інші. Розвиток туристичного ринку країн Середземноморського басейну здійснювався упродовж багатьох століть, набував якісно нових ознак, тому існує потреба дослідження можливостей впровадження та використання нових, сучасних форм туристичного сервісу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження еволюції та характерних рис сучасного туризму Середземноморського регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Середземномор'я було колыскою західної цивілізації, де сформувалися одні з найдавніших культур світу включаючи арабську, візантійську, карфагенську, єгипетську, грецьку, османську, фінікійську та романську. Середземне море було одним із головних світових туристичних і торговельних шляхів — ще в 3000 році до н.е.. Єгипет приваблював мандрівників, зацікавлених побачити піраміди та плавати по Нілу, стародавні греки здійснювали плавання до Фінікії та Чорного моря на сході та до Сицилії та Марселя на заході, а подорожі на атлетичні змагання та до святих місць були звичайним явищем. У римські часи подорожам сприяла розгалужена мережа доріг під захистом військових, тоді як у Середньовічний період багаті могли подорожувати до Франції, Італії, Єгипту та святих земель. Центрами торгівлі та культури були Генуя, Венеція та Барселона [4, с. 122].

Подорожі стародавніх греків і знаних та багатих римлян з метою ознайомлення з культурою, мистецтвом, релігією, спортом та розвагами інших народів були першими формами туристичних мандрівок. У першій половині Середньовіччя релігійні рухи відвідували священні міста Середземномор'я та вплинули на розвиток туризму. В епоху Відродження подорожі здійснювалися з метою торгівлі, розваг і досліджень. Великий тур, який здійснювали князі, дворяни, дипломати, артисти, студенти та вчені у XVI і XVII століттях, був найдавнішою формою сучасного туризму. Париж, Марсель, Ніцца, Женева, Турин, Генуя, Рим, Неаполь, Флоренція та Венеція були основними напрямками цього туру [6, с. 18]. Наприкінці XVIII ст. почали відкриватися курорти і оздоровчі міста (Ніцца і Лазурний берег), однак подорожі з туристичною метою були переважно привілеєм заможної та освіченої меншини. Промислова революція та будівництво залізниць у XIX столітті повністю змінили напрямки туризму та подорожей у Європі та Середземномор'ї. Романтика східного середземномор'я викликала велику цікавість у прибережних країнах упродовж цього століття. Мандрівка поїздом "Східний експрес" розпочалася в Парижі і була важливою рушійною силою потоку туристів між заходом і сходом. Упродовж цього століття також стало модним проводити зимові місяці в Італії, Сицилії та Корсиці.

Період з першої чверті XIX століття до середини XX століття став свідком становлення сучасного туризму. Після Другої світової війни настав період масових подорожей, багатство пейзажів його прибережне середовище, його м'який клімат і вражаюча культурна спадщина перетворили Середземне море на значний туристичний краєвид. У цей період туризм перетворився на великий економічний сектор із власною інфраструктурою, і найбільш яскраві події спостерігалися у Середземномор'ї. У 1960-х роках туризм різко зріс, і Франція, Іспанія та Італія стали зірками середземноморського масового туризму. З того часу Середземноморський ландшафт перетворився зі світового центру комерції та торгівлі на Мекку для туризму. Сьогодні узбережжя Середземного моря та його численні острови є головним напрямком для міжнародних туристів, які шукають пам'ятки культури, історії, а також сонце, море, пісок

та розваги. Середземноморський басейн є одним із найдавніших поселень і визначних центрів світової цивілізації, а також регіоном, де виник і розвивався туризм. Хоча цей регіон не зовсім відповідає сучасному туристичному явищу, він був центром перших туристичних рухів ще з доісторичних часів і сьогодні залишається найбільшим туристичним центром у світі [8, с. 86].

Середземноморський регіон сьогодні, як і в минулому, є центром міжнародного туризму. Франція, Іспанія, Італія та Туреччина є найбільш відвідуваними країнами, за ними йдуть Греція, Хорватія [3, с. 190], Марокко та Єгипет. Очікування туристів і вимоги до відпочинку надзвичайно змінилися. На сьогодні унікальних атракціонів вже недостатньо. Якість послуг, безпека та оригінальність стали найважливішими факторами, що впливають на конкурентоспроможність кожної країни. Як правило, економічні та політичні чинники домінують над усіма іншими. Упродовж перших десятиліть XXI століття розвиток інформаційних і комунікаційних технологій привів до нового перелому в історії туризму та прискорив перехід до постмодерної ери туризму, основою якої стали інтернет-технології. Швидкий розвиток платформ спільної економіки глибоко вплинув на традиційну структуру туризму, і Середземноморські країни найбільше постраждали від цього нового явища. Окрім того, пандемія COVID-19 розпочавшись у грудні 2019 року за короткий час поширилася по всьому світу, призупинивши рух туристів. Пандемія глибоко вразила усі країни регіону, особливо Італію, Іспанію, Францію та Туреччину. Ця несподівана катастрофа зірвала усі плани та прогнози щодо майбутнього туризму. У найближчі роки очікується, що економічні кризи, глобальні зміни клімату, забруднення навколишнього середовища та технологічні інновації продовжуватимуть впливати на розвиток туризму. Завдяки своєму географічному та геополітичному розташуванню Середземноморський басейн залишатиметься одним із регіонів, на який ці міжнародні події можуть позитивно чи негативно впливати.

Середземномор'я є провідним туристичним напрямком у світі як з точки зору міжнародного, так і внутрішнього туризму. У 1970 році в Середземноморських країнах було зареєстровано 58 мільйонів міжнародних туристичних прибуттів, до 2010-х років вони зросли до 314 мільйонів [2, с. 110], а у 2022 році регіон відвідало більше 900 мільйонів подорожуючих. Однак важливо зазначити, що на п'ять найкращих напрямків Середземномор'я припадає понад 80% загального числа міжнародних туристичних прибуттів регіону [12, с. 4], це — Франція, Іспанія, Італія, Туреччина і Греція [5, с. 144]. Залучивши 66,6 мільйонів іноземних відвідувачів у 2022 році, Франція збирається повернути собі титул лідера, причому кількість міжнародних відвідувачів, як очікується, зростатиме на 12,1% між 2022 та 2025 роками. Понад 71 мільйон іноземних туристів відвідали Іспанію у 2022 році. Незважаючи на значне щорічне зростання, обсяг в'їзних туристів в Італію, залишався нижчим за рівень до пандемії, сягнувши 74,7 мільйонів. У 2022 році 51 мільйон туристів відвідали Туреччину та близько 30 мільйонів відпочиваючих Грецію [12, с. 5].

Туризм є одним із найважливіших видів економічної діяльності в усіх країнах Середземномор'я, а лише

Іспанія, Франція та Італія входять до першої п'ятірки країн світу за кількістю прибуттів. Середземномор'є є першим напрямком у світі, який вибирає один із трьох туристів [7, с. 181]. Вибух туризму в Середземномор'ї стався саме у 60-х роках завдяки збігу деяких факторів: покращення якості життя в країнах Північної Європи, скорочення робочого дня, оплачуваних відпусток і збільшення швидкості масового транспорту. Туризм у Середземномор'ї упродовж тривалого часу розглядався як туризм сонця, піску та моря, і середземноморський клімат досі є першим фактором привабливості для туристів з усього світу. Туризм не є однорідним явищем ні за своїм походженням, ні за своїми характеристиками. Туризм набагато більш розвинений у Північній частині Середземномор'я, хоча останнім часом спостерігається широкий розвиток туризму також і на півдні.

У 2022 році відбувся бум туристичної галузі. Після того, що здавалося вічним ув'язненням (пандемія, COVID-19), люди прагнули подорожувати. Того року подорожувало понад 900 мільйонів туристів, що вдвічі більше, ніж у 2021 році, хоча це все ще 65% від рівня до пандемії. У Середземному морі спостерігалось значне зростання кількості прибутих, досягнувши 83% від показників доковідного 2019 року, хоча південне узбережжя досягло лише 65%. У першій половині 2022 року спостерігалось зростання на 11,7% середземноморських напрямків Європи. Однак Близький Схід і Африка зафіксували зниження кількості відпочиваючих на 20,8%. На Середземноморський регіон припадає 20% світової готельної міткості. 24 країни середземномор'я мають 10 000 напрямків, близько 100 000 готелів і мільйон ресторанів [10, с. 86—89].

Чотири Середземноморські держави є одними з найпопулярніших місць у світі: Франція [1, с. 93—96], Іспанія, Італія та Туреччина. Середземномор'є є провідною туристичною територією світу, на яку припадає 35% усіх міжнародних туристичних прибуттів і 30% світових надходжень від туризму. Середземноморський туризм також становить 13% експорту середземноморських країн і 23% сфери послуг, у ньому працюють мільйони людей. Однак Середземноморський туризм залишається неоднорідним, і фрагментованим сектором.

Середземноморські країни Північної Африки, такі як Ліван, Туніс, Алжир, Лівія платять високу ціну за свої рахунки щодо безпеки, політичної нестабільності і пандемії. Туризм, основне джерело іноземної валюти, обтяжує економіки, які перебувають у важкій ситуації через дефіцит поточного рахунку, дефіцит валюти. Ці проблеми посилюються туристичним сектором, на який припадає 11,4% ВВП і 10,5% робочих місць. Зростання туризму може повернутися до рівня 2019 року наприкінці 2023 року, але це вимагатиме від галузі вирішення як поточних, так і нових викликів [11, с. 271]. Подорожі та туризм не можна відокремити від глобального контексту, в якому вони реалізуються. Незалежно від того, чи це політичний контекст, війна, землетруси, пандемії, інфляція чи економічна нестабільність. Те, що відбувається в усьому світі, стосується також і всіх аспектів туризму.

Мандрівники у 2023 році загалом очікують знайти оптимально-раціональне співвідношення ціни та якості

та подорожувати ближче до дому у відповідь на складну економічну ситуацію. Прогнозовані темпи зростання створюють довіру до сектору, при цьому ВВП туризму буде зростати на 5,8% щорічно до 2032 року, випереджаючи зростання загальної економіки. Середземномор'є є провідною туристичною територією світу з 32% міжнародних прибуттів і третинною світових надходжень, і очікується, що до 2030 року туристичний рух досягне рекорду в понад 1,8 мільярда мандрівників, які перетнуть міжнародні кордони [9, с. 138]. Незалежно від того, станеться це можливістю чи катастрофою залежить від того, яким буде управління цим зростанням, а також щоб воно приносило користь усім громадянам приймаючих країн і відповідало цілям сталого розвитку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, туризм у Середземномор'ї є силою, яка може прискорити людський розвиток, соціальну та економічну інтеграцію, зростання підприємництва та мозаїчності. Існує нагальна потреба у посиленні регіональної співпраці для консолідації лідерства та необхідності розширення частки туристичного ринку для отримання прибутку, створення робочих місць, зменшення бідності та сприяння миру на обох берегах Середземного моря. Багата історія і культура регіону та його різноманітна природа формують його висококонкурентоспроможність у світовій індустрії туризму, що має сприяти створенню більш інклюзивного та стійкого сектору, який може стимулювати економічний розвиток, збільшувати працевлаштування, зменшувати бідність та покращувати стійкість індустрії відпочинку. Окрім прямої зайнятості, створеної туризмом і гостинністю, існують великі непрямі можливості, котрі надають переваги підприємствам, що обслуговують відвідувачів у таких секторах, як розміщення, харчування та напої, творче та культурне мистецтво, розваги та відпочинок, сільське господарство, виробництво, банківська справа і фінанси. Наскрізний характер туризму та його вплив на 70 інших економічних секторів позиціонують його як грошовий мультиплікатор у глобальних стратегіях розвитку. У світлі останніх подій, невизначеності та постійного виклику, пов'язаного зі зміною клімату, кризами, конфліктами, незахищеністю та міжнародною конкуренцією, середземноморським країнам необхідно переглянути існуючу організаційну модель туристичної індустрії, впровадити інновації та знайти нові способи маркетингу, вивчити рекреаційний потенціал територій, звернути увагу на соціальний туризм, піклуватися про спадщину та залишатися привабливим напрямком відпочинку.

Література:

1. Кнодель Л. В. Туризм і туристська освіта у Франції: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П. 2019. 287 с.
2. Король О. Д. Міжнародні туристичні прибуття та доходи від іноземного туризму: загальносвітова динаміка та аналіз за країнами. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2017. Т. 22. Вип. 2. С. 104—117.
3. Панасенко Г., Борщ Н. Хорватський ринок туристичних послуг: забезпечення конкурентоспромож-

ності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. Вип. 13, 2021. С. 186—195.

4. Полякова А. Н. Культурно-пізнавальний туризм в Іспанії. Київ: "Палітра", 2019. 200 с.

5. Шамара Т.М., Євтушенко О.В., Салабай А.А. Зарубіжний досвід розвитку індустрії туризму Греції та можливості його використання в Україні. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм". Вип. 11, 2020. С. 140—148.

6. Castillo P., Fosse J., and Lazaro, G. State of play of tourism in the Mediterranean. Marseille, France. 2022. 96 p.

7. Cillo V., Rialti R., Del Giudice M., Usai, A. Niche tourism destinations' online reputation management and competitiveness in big data era: evidence from three Italian cases. Current. Issues Touris. 2021, 24, 177—191.

8. Manera C., & Morey A. (2016). The growth of mass tourism in the Mediterranean, 1950—2010. Journal of Economics and Finance, 7 (4), 84—91.

9. Marti L. & Puertas R. (2017). Determinants of tourist arrivals in European Mediterranean countries: analysis of competitiveness. European Journal of Tourism Research 15, pp. 131—142.

10. OECD. Tourism Trends and Policies. Paris, France. 2022. 362 p.

11. Rodriguez-Diaz B., Pulido-Fernandez J. Analysis of the Worth of the Weights in a new Travel and Tourism Competitiveness Index. Travel Res. 2021, 60, pp. 267—280.

12. UNWTO World Tourism Barometer, Madrid, Spain. 2023. 9 p.

References:

1. Knodel, L. V. (2019), Turyzm i turysty'ka osvita u Frantsii [Tourism and tourist education in France], FOP Kandyba T. P., Kyiv, Ukraine.

2. Korol, O. D. (2017), "International tourist arrivals and income from foreign tourism: global dynamics and analysis by country", Series: Geographical and geological sciences, vol. 22, pp. 104—117.

3. Panasenko, G. and Borshch, N. (2021), "Croatian market of tourist services: ensuring competitiveness", Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism. vol. 13, pp. 186—195.

4. Polyakova, A. N. (2019), Kul'turno-piznaval'nyj turyzm v Ispanii [Cultural and educational tourism in Spain], Palitra, Kyiv, Ukraine.

5. Shamara, T.M. Yevtushenko, O.V. and Salabai A.A. "Foreign experience in the development of the Greek tourism industry and the possibilities of its use in Ukraine", Bulletin of the KhNU named after V.N. Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism, vol. 11, pp. 140—148.

6. Castillo, R. Fosse, J. and Lazaro, G. (2022), State of play of tourism in the Mediterranean, Marseille, France.

7. Cillo, V. Rialti, R. Del Giudice, M. and Usai, A. (2021), "Niche tourism destinations' online reputation management and competitiveness in big data era:

evidence from three Italian cases", Current. Issues Touris, vol. 24, pp. 177—191.

8. Manera, C. and Morey, A. (2016), "The growth of mass tourism in the Mediterranean, 1950—2010", Journal of Economics and Finance, vol, 7, pp. 84—91.

9. Marti, L and Puertas, R. (2017), "Determinants of tourist arrivals in European Mediterranean countries: analysis of competitiveness". European Journal of Tourism Research, vol, 15, pp. 131—142.

10. OECD (2022), Tourism Trends and Policies, OECD, Paris, France.

11. Rodriguez-Diaz, B. and Pulido-Fernandez, J. (2021), "Analysis of the Worth of the Weights in a new Travel and Tourism Competitiveness Index", Journal of Travel Research, vol. 60, pp. 267—280.

12. UNWTO (2023), World Tourism Barometer, UNWTO, Madrid, Spain.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2384-6792

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351.145

*Л. В. Антонова,
д. держ. упр., професор,
професор кафедри обліку і аудиту,
Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2975-6453>*

*Л. М. Івашова,
д. держ. упр., професор,
професор кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3176-919X>*

*А. В. Антонов,
д. держ. упр., професор,
професор кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0495-7056>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.87

ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

L. Antonova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Auditing of the Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine

L. Ivashova,
Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Customs Administration,
University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

A. Antonov,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Economic Security, Public Administration and Management
of the State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine

PROBLEMS OF DECENTRALIZATION AND DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE: SOCIAL ASPECTS

Статтю присвячено визначенню соціального аспекту проблематики в розвитку територіальних громад в Україні. Визначено, що одним із ключових етапів у розумінні багатогранності проблеми забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад є аналіз кризь призму концепції сталого розвитку. Названа концепція, яка першочергово виникла як модель економічного зростання, з урахуванням природних ресурсів та екологічної безпеки, в подальшому перетворилася на комплексний підхід до безпечного та стабільного існування суспільства, охоплюючи різні аспекти, серед яких соціальні, економічні, екологічні. Зокрема, соціальний аспект зазначеної концепції сталого розвитку підкреслює важливість забезпечення стабільності соціальних та культурних підсистем, а також зниження кількості конфліктів між людьми. Пріоритетним завданням розвитку суспільства є збереження життя та здоров'я людей, а право на безпеку має бути одним з основних невідчужуваних прав. Встановлено, що забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад відбувається через реалізацію соціаль-

ної політики держави. Головним суб'єктом цієї політики є держава, котра встановлює її загальні цілі та пріоритети, завдання для їх реалізації, а також принципи впровадження. Таким чином, політика забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад є цілеспрямованою діяльністю держави в соціальній сфері, спрямованою на досягнення певних цілей. Доведено, що одним з головних принципів реалізації місцевого самоврядування повинен бути принцип врахування колективно-локальних інтересів у межах територіальних громад. Це має відповідати загально визнаним світовим стандартам забезпечення місцевої демократії. Зроблено висновок про те, що основним рушієм для подальшого проведення реформи децентралізації та закріплення набутих по відношенню до стійкого соціально-економічного розвитку на рівні територіальних громад є стратегічно скерований процес з урахуванням актуальних потреб громади.

The article is devoted to defining the social aspect of issues in the development of territorial communities in Ukraine. The article defines that one of the key stages in understanding the multifacetedness of the problem of ensuring social stability at the level of territorial communities is the analysis through the prism of the concept of sustainable development. The named concept, which first emerged as a model of economic growth, taking into account natural resources and environmental safety, later turned into a comprehensive approach to the safe and stable existence of society, covering various aspects, including social, economic, and environmental. In particular, the social aspect of the mentioned concept of sustainable development emphasizes the importance of ensuring the stability of social and cultural subsystems, as well as reducing the number of conflicts between people. The priority task of the development of society is the preservation of life and health of people, and the right to security should be one of the basic inalienable rights. It was established that ensuring social stability at the level of territorial communities occurs through the implementation of the social policy of the state. The main subject of this policy is the state, which establishes its general goals and priorities, tasks for their implementation, as well as implementation principles. Thus, the policy of ensuring social stability at the level of territorial communities is a targeted activity of the state in the social sphere, aimed at achieving certain goals. It has been proven that one of the main principles of implementing local self-government should be the principle of taking into account collective and local interests within territorial communities. This should meet the generally recognized international standards for ensuring local democracy. It was concluded that the main engine for the further implementation of the decentralization reform and consolidation of gains in relation to sustainable socio-economic development at the level of territorial communities is a strategically directed process taking into account the current needs of the community.

Ключові слова: територіальна громада, регіон, органи публічної влади, соціально-економічний розвиток, децентралізація, соціальне забезпечення, соціальна відповідальність, соціальна політика держави.

Key words: territorial community, region, public authorities, socio-economic development, decentralization, social security, social responsibility, social policy of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Реформа децентралізації в Україні являє собою приклад переходу до демократичних характеристик, де громадяни на рівні громад мають можливість визначати базові проблеми та найбільш важливі потреби, які можуть бути вирішені на місцевому рівні. Для забезпечення ефективності та результативності діяльності органів публічної влади у сферах культури, освіти, охорони здоров'я, виховання, соціального забезпечення необхідно здійснити відповідні зміни як у функціональних, так і в структурних та організаційних механізмах місцевого самоврядування. Соціальний аспект на рівні територіальних громад є одним із пріоритетних напрямів досліджень, спрямованих на наукове осмислення та аналітичний супровід реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Особливо це є актуальним для базового рівня територіальної організації влади та, відповідно, первинного суб'єкта місцевого самоврядування — територіальної громади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження різних аспектів проведення реформи децентралізації та розвитку територіальних громад за останні роки стало одним з найбільш актуальних напрямів наукової роботи. Серед учених, котрі присвятили свої праці зазначеній проблематиці, можна відзначити таких, як: О. Бобровська [1], Є. Бородін [2], М. Ващенко [5], Н. Волощенко [5], І. Дробуш [4], Є. Забарна [16], Т. Заяц [17; 18], О. Карпець [12], Г. Краєвська [18], В. Медвід [5], А. Михненко [7], М. Назаров [8], Т. Парамзіна [10], А. Полторак [11], Н. Пилипенко [5; 12],

В. Пилипенко [5; 13], Т. Устік [5], І. Чуп [3]. Багатоаспектність питання зумовлює необхідність систематичного розгляду з метою актуалізації інформації, котра використовується теоретиками та практиками. Серед цього одним з важливих виступає соціальний аспект.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення соціального аспекту проблематики в розвитку територіальних громад в Україні в умова децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реформа децентралізації в Україні із самого свого початку має на меті покращення системи місцевого самоврядування, а також активізацію ролі територіальних громад у процесах суспільного розвитку. Важливо дослідити фундаментальні принципи, за якими функціонує система місцевого самоврядування в розвинених країнах, зокрема щодо забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад та її впливу на стабільність рівня всієї держави.

Одним із ключових етапів у розумінні багатогранності проблеми забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад є аналіз кризь призми концепції сталого розвитку. Названа концепція, яка першочергово виникла як модель економічного зростання, з урахуванням природних ресурсів та екологічної безпеки, в подальшому перетворилася на комплексний підхід до безпечного та стабільного існування суспільства, охоплюючи різні аспекти, серед яких соціальні, економічні, екологічні. Зокрема, соціальний аспект зазначеної концепції сталого розвитку підкреслює важливість забезпечення стабільності соціальних та культурних підсистем, а також зниження кількості конфліктів між людьми. Пріоритетним завданням розвитку суспільства є збереження життя та здоров'я людей, а право на безпеку має бути одним з основних невідчужуваних прав [3].

З урахуванням цих принципів, функціонування територіальних громад має спрямовуватись на розвиток та стабілізацію соціально-економічних процесів. Для цього адміністративні зміни та механізми управління владних органів на рівні територіальних громад повинні сприяти створенню таких умов. При формуванні стратегій соціально-економічного розвитку територіальних громад важливо користуватись досвідом успішних трансформацій у розвинених країнах [21].

Забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад відбувається через реалізацію соціальної політики держави. Головним суб'єктом цієї політики є держава, котра встановлює її загальні цілі та пріоритети, завдання для їх реалізації, а також принципи впровадження. Таким чином, політика забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад є цілеспрямованою діяльністю держави в соціальній сфері, спрямованою на досягнення певних цілей, які:

- адаптовані до конкретних історичних і політичних обставин;
- забезпечені необхідними організаційними та фінансовими ресурсами;
- спрямовані на конкретні соціальні результати [3].

Ефективність упровадження соціальної політики держави залежить від рівня добробуту громади, стану у сфері освіти, загального здоров'я населення, соціальної стабільності та конструктивних взаємин між представниками різних соціальних груп.

Ефективна соціальна політика на будь-якому рівні передбачає достатні та ефективно використовувані фінансові ресурси, які спрямовані на впровадження соціальних програм. Забезпечення обсягу необхідних фінансових ресурсів більшою мірою залежить не тільки від держави або територіальних громад, а й має враховувати роль приватного сектора, громадських організацій та благодійних фондів. У процесі модернізації діючої системи місцевого самоврядування в Україні місце територіальних громад у впровадженні соціальної політики зростає, що, у свою чергу, сприяє створенню умов для соціальної стабільності. Тому цілком розумним є використання провідного світового досвіду для успішного вирішення завдань з урахуванням особливостей українського суспільства.

У розвинених країнах були створені такі моделі соціальної держави: ліберальна, консервативна та соціально-демократична [1]. Кожна з цих моделей має свої особливості, зокрема стосовно суб'єктів, які забезпечують соціальну стабільність, обсягу охоплення населення та доступності соціальної підтримки (табл. 1).

Класичні моделі соціальної держави, що наведені вище, ніде у світі не реалізуються в чистому вигляді, оскільки вони виступають лише ідеальними типами. Кожна з цих моделей має свої недоліки та переваги. Стосовно практичної діяльності органів місцевого самоврядування в розвинених країнах у сфері соціального забезпечення, ними постійно реалізуються заходи для оптимізації функціонування соціально-економічної системи громад як базису для гарантування соціального забезпечення громадян. Це виступає джерелом соціальної підтримки на рівні громади та забезпечення соціального захисту населення. Крім цього, прослідковується розвиток державно-приватного партнерства, що спрямовано на інституціоналізацію соціально-економічних зв'язків у громадах.

Проблема формування основ соціального забезпечення на рівні територіальних громад є актуальною не лише для України, а також для країн Європейського Союзу. Так, у країнах ЄС вона має тісний зв'язок із проблемою ресурсного та інституційного забезпечення соціально-економічних процесів і необхідністю знаходження відповідних обсягів інвестицій, які спрямовуються на забезпечення прогресивного розвитку територіальних громад. Це означає, що дана проблема наявна як у розвинених державах, так і в державах, що перебувають у стадії розвитку.

Попри певну автономність, інтереси територіальних громад є частиною загальнодержавних соціальних інтересів, котрі реалізуються в межах інтересів усього суспільства. Суспільні та державні інтереси залежать від економічного становища різних соціальних груп, включаючи територіальні громади. Проте, ці інтереси не обмежуються лише економічними аспектами, адже вони також виражаються в настроях, поглядах, емоційних реакціях, ідеології та інших аспектах. Тому дуже актуальним стає питання щодо формування локально-індивідуальних і локально-групових інтересів та їх подаль-

Таблиця 1. Характерні особливості моделей соціальної держави

Модель	Характеристика
Ліберальна	Модель спрямована на зниження ролі держави в соціальному забезпеченні та покладає основний акцент на самообслуговування незахищених верств населення. Ця модель передбачає адресну соціальну допомогу, спрямовану на найбідніших, а фінансується соціальними страховими механізмами. Мінімальні соціальні гарантії забезпечуються за рахунок державних та місцевих бюджетів. Для успішного функціонування ліберальної моделі необхідні висока економічна активність та прозорість економічних відносин. Однак, в умовах економічного спаду ця модель може стати менш ефективною, оскільки зменшується фінансування державних соціальних програм та приватної участі, що призводить до погіршення життя найбідніших верств населення. В державі, де діє ліберальна модель, роль самоврядних органів у процесі забезпечення соціальної стабільності на рівні територіальних громад обмежується забезпеченням інтересів окремих представників громади та інститутів громадянського суспільства у взаєминах з органами публічної влади.
Консервативна	При впровадженні консервативної моделі розв'язання соціальних проблем забезпечується злиттям суспільних зусиль, з активною частотою відповідних органів публічної влади. Уряд використовує повною мірою потенціал соціального партнерства, відповідні інституції до комплексного механізму погоджування інтересів представників різних сторін взаємодії. У цій моделі роль держави є значно вагомішою, оскільки спостерігається рівність між обсягами бюджетного забезпечення заходів соціального характеру і страхових внесків; головні шляхи перерозподілу знаходяться в межах органів державної влади або під їх безпосереднім контролем, особливо стосовно великих підприємств та організацій. Водночас держава ставить за мету сприяти системі страхового захисту. Через це розмір соціальної допомоги перебуває в пропорційній залежності із доходами громадян та, відповідно, розмірами страхових внесків.
Соціально-демократична	Соціально-демократична модель впроваджує оригінальну систему соціального забезпечення. Вона надає провідну роль державі і забезпечує базовий захист для всіх громадян країни з державних і місцевих бюджетів, які формуються з податків, а також обов'язкових платежів. Ця соціальна політика спирається на концепцію соціальної солідарності, де соціальний захист позиціонується як колективна проблема суспільства, а не окремих його представників. Соціально-демократична модель заснована на встановлених принципах соціального захисту, серед яких слід виділити такі: для всіх представників громади характерною є однакова соціальна цінність у суспільстві, незалежно від вікових чи функціональних обмежень, влада не може дозволити собі відмовитися від окремих громадян і повинна забезпечувати для них умови та надавати рівні можливості для забезпечення власних потреб; надання соціальних послуг громадянам тільки на добровільних засадах. Головними цілями державної соціальної політики за цієї моделі є створення умов для загальної зайнятості, а також вирівнювання доходів громадян і зменшення дистанції між прошарками суспільства відповідно до рівня доходу. Велика увага приділяється місцевому самоврядуванню, яке визначає його роль, та системі функціонуючих суб'єктів соціального забезпечення на рівні територіальних громад [7].

риторіальних громад у процесі прийняття важливих рішень гарантує досягнення основоположної цілі — самостійне та відповідальне управління місцевими справами.

Місцеве самоврядування, котре визначається як управління самим собою, включає усвідомлену та цілеспрямовану діяльність представників територіальних громад відносно поліпшення умов свого існування, формування відповідних соціально-економічних умов для забезпечення гідного життя. Це можливо тільки за активної участі всіх представників територіальної громади у вирішенні місцевих питань. Отже, одним з основних принципів реалізації місцевого самоврядування повинен бути принцип врахування колективно-локальних інтересів у межах територіальних громад. Це має відповідати загальноновизначним світовим стандартам забезпечення місцевої демократії [16].

Під час визначення колективно-локальних інтересів соціального характеру слід враховувати саму природу місцевого самоврядування та його основний об'єкт — питання місцевого значення, які не менш важливі для людей, ніж соціальні інтереси та потреби, і залежать від рівня розвитку суспільства і держави в цілому. Разом з тим особливо важливим є те, що будь-який соціальний інтерес має бути заснований на законних інтересах окремої особистості.

Реалізація соціальних інтересів на рівні територіальних громад спрямована на вирішення соціальних проблем і вимагає активної участі в цьому процесі самої громади, представницьких органів місцевого самоврядування та організацій самоорганізації населення. Це сприяє формуванню громадянського суспільства в Україні.

Громадянське суспільство є сферою, де конфлікт між інтересами окремої особи та загального суспільства з'являється і вирішується: індивідуальний інтерес поступається інтересам суспільства, і ця взаємодія здійснюється за допомогою інститутів, через які взаємодіє держава. Реалізація ідеї громадянського суспільства пов'язана з оптимізацією соціальної організації суспільства через пошук нових цінностей унікальності особистості в цілому суспільстві за допомогою модернізації моделей соціального забезпечення у державі [13].

Поєднання колективно-локальних та індивідуально-локальних інтересів проявляється особливо яскраво в реалізації соціальної функції місцевого самоврядування на рівні місцевих територіальних громад. Під час формування громадянського суспільства важливим є впровадження принципу соціального партнерства, що

шого узгодження для створення загального соціального інтересу.

Особливу важливість має розуміння індивідуальних і групових інтересів жителів територіальних громад. При цьому варто зазначити, що висвітлення даної проблеми не передбачає їхнього поєднання. Поляризація інтересів представника громади та інтересів територіальної громади, а також автоматична систематизація колективно-локальних та індивідуально-локальних інтересів допомагають визначити базові складові системи інтересів на місцевому рівні, а також дійти висновку про гармонійну взаємодію, кооперацію між ними, що в кінцевому результаті сприяє інституціоналізації муніципальних інтересів особистості в широкому розумінні [4].

Ідея місцевого самоврядування передбачає активну участь людей у вирішенні питань місцевого значення. Її суть полягає у створенні умов, за яких кожна людина управляє самою собою. Забезпечення участі те-

передбачає налагодження плідної взаємодії між органами влади, суб'єктами господарської діяльності та представниками територіальних громад, їх представницькими органами, що діють виключно в інтересах територіальних громад. При цьому одним із завдань є забезпечення балансу між загальносуспільними інтересами та інтересами окремих територіальних громад чи їх представників, що характеризується оптимальним співвідношенням таких інтересів при виробленні соціальної політики та прийнятті відповідних рішень. Таке поєднання соціальних інтересів суспільства та територіальних громад, а також їх взаємопоєднання є визначальною умовою для створення умов соціальної стабільності та розвитку на рівні територіальних громад [22].

Для ефективної реалізації колективно-локальних та індивідуально-локальних інтересів соціального характеру та задоволення соціальних потреб громад необхідно вживати такі заходи, як:

- підтримка діяльності різних громадських організацій;
- охоплення територіальних громад у процесі розробки та громадської експертизи законодавчих актів і локальних нормативно-правових документів, включаючи програми соціального розвитку;
- створення механізму для укладання договорів з державним та соціальним замовленням;
- створення різноманітних консультативно-дорадчих органів, серед яких експертні ради, комісії тощо;
- стимулювання створення фондів для фінансування соціальних потреб для впровадження в життя програм соціально-економічного розвитку [17].

Через це основною метою оптимізації територіальної організації влади та системи місцевого самоврядування є створення умов для реалізації колективно-локальних та індивідуально-локальних інтересів соціального характеру і покращення якості життя мешканців міст, селищ та сіл. Це досягається створенням умов, що сприяють економічному та соціальному розвитку територіальних громад і їх представників, а також забезпеченням координації зусиль публічних органів влади, спрямованих на забезпечення доступності соціальних послуг для представників територіальних громад.

Реформи у сфері адміністративно-територіальної організації та децентралізації в Україні розпочалися в 2014 р. після прийняття "Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади" [15], а також законів України, таких як "Про співробітництво територіальних громад" [20] та "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [19]. Окрім того, було внесено зміни до Податкового і Бюджетного кодексів щодо регулювання фінансових потоків із забезпечення центру та місцевих територіальних громад. Однак значна частина представників керівництва територіальних громад, зокрема тих, що розташовані на сільських територіях, не була повністю готовою до таких змін, оскільки ці перетворення потребують зовсім інших підходів до управлінських рішень та прийняття відповідальності за свої дії. Наразі дуже важливим є визначення стратегічних напрямів розвитку територіальної громади з врахуванням громадської думки місцевого населення.

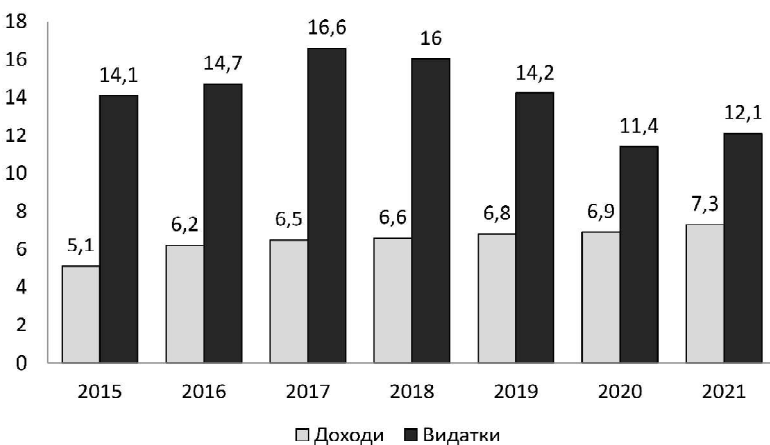

Рис. 1. Частка доходів та видатків місцевих бюджетів у ВВП України (%)

Джерело: [6].

Досвід країн Європейського Союзу підтверджує, що лише з акцентуванням на власні зусилля територіальні громади мають перспективу забезпечувати стабільний соціально-економічний розвиток. За період проведення децентралізації відбувається поступове зростання частки власних доходів місцевих бюджетів в Україні (рис. 1).

Основним рушієм для подальшого проведення реформи децентралізації та закріплення набутих по відношенню до стійкого соціально-економічного розвитку на рівні територіальних громад є стратегічно скерований процес. Прийняття стратегічних документів місцевого соціально-економічного розвитку повинно базуватися на:

- врахуванні політичних, соціально-економічних, демографічних, екологічних факторів тощо;
- використанні конкурентних переваг територіальної громади;
- максимальному залученні всіх зацікавлених сторін, що включає різноманітні інтереси та погляди всього населення територіальної громади [12].

Важливим є вивчення думки громадськості щодо місцевого соціально-економічного розвитку, яке забезпечує цінну інформацію для місцевої влади, інвесторів, міжнародних організацій та інших зацікавлених сторін для прийняття адекватних та обґрунтованих рішень.

Результати соціологічного опитування показали, що найбільші проблеми, котрі хвилюють громадян, мають економічний характер: високий рівень безробіття та низький рівень доходів. Наступними за значущістю виступають проблеми, пов'язані з низьким рівнем розвитку та незадовільним станом інфраструктури, особливо на рівні невеликих населених пунктів. На третьому місці респонденти вказали відсутність умов для самореалізації та недостатню активність і підприємливість мешканців. Соціальні питання, такі як медичне обслуговування, освіта, сервіс та послуги, виявилися на задньому плані. Окремо слід відзначити, що під час розробки стратегічних планів соціально-економічного розвитку територіальної громади 71,0% опитаних віддають перевагу питанням економічного характеру, тоді як 43,1% надають перевагу проектам соціально-культурного спрямування [5].

Зумовлено вищезазначене, очевидно, тим, що для більшості населення країни, особливо на сьогодні, вкрай

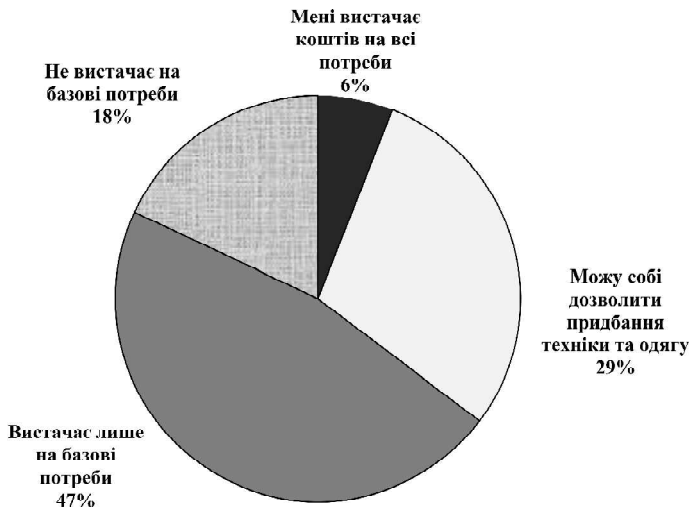

Рис. 2. Результати опитування респондентів щодо їх соціально-економічного становища

Джерело: [8, с. 56].

важливим є питання фінансово-економічного забезпечення. Разом з тим можна говорити про те, що за умов економічного зростання будуть збільшуватись надходження до бюджету. Це, у свою чергу, має створювати базис для зміцнення системи соціального забезпечення, у тому числі й на рівні територіальних громад. Реформа децентралізації та оптимізація системи публічного управління зумовили потребу в розробці стратегічних програм розвитку територіальних громад. Серед них особливо важливі розвиток підприємницького середовища та підтримка малого бізнесу. Такі умови мають сприяти вирішенню економічних проблем громади, збільшенню податкових надходжень та створенню нових робочих місць, а також у подальшому забезпечать вирішення значної кількості питань соціального характеру. Навіть при наявності песимістичних настроїв серед місцевого населен-

ня, більшість з них готова активно брати участь у реалізації стратегічних програм соціально-економічного розвитку на рівні територіальних громад.

Вищевикладене підтверджують результати окремих соціологічних досліджень. Згідно з отриманими висновками можна стверджувати, що низький рівень соціально-економічного захисту населення, котре проживає у територіальних громадах недалеко від регіональних центрів, виступає одним з основних факторів, який заважає забезпеченню соціальної стійкості на рівні територіальних громад. Відповідно до результатів опитувань, 64,7% респондентів оцінюють власне соціально-економічне становище негативно. Так, 46,7% респондентів задовольняють лише базові потреби, а 18% зазначили, що їм навіть не вистачає на такі базові потреби, як харчування, комунальні послуги, ліки та інше (рис. 2). Лише приблизно третина опитаних (29,3%) має можливість дозволити собі придбання техніки та одягу, і тільки 6% з опитаних впораються з усіма своїми потребами за наявних коштів [8, с. 56].

Окремо можна говорити про відповіді на питання "Чи існує загроза для Вас особисто від...". Вони дають підстави стверджувати про важливість економічних питань у порівнянні з іншими (рис. 3).

На сьогодні основні недоліки у функціонуванні територіальних громад такі:

- існує неузгодженість між першочерговими потребами громад та діями місцевої влади, які спрямовані на їх задоволення;
- відсутність ефективно діючих механізмів зворотного зв'язку між органами публічної влади та громадою;
- низький рівень якості адміністративних та соціальних послуг за оцінками місцевого населення;
- складнощі кадрового забезпечення на рівні місцевих органів влади, особливо у невеликих населених пунктах [11].

Чи існує загроза для Вас особисто від...

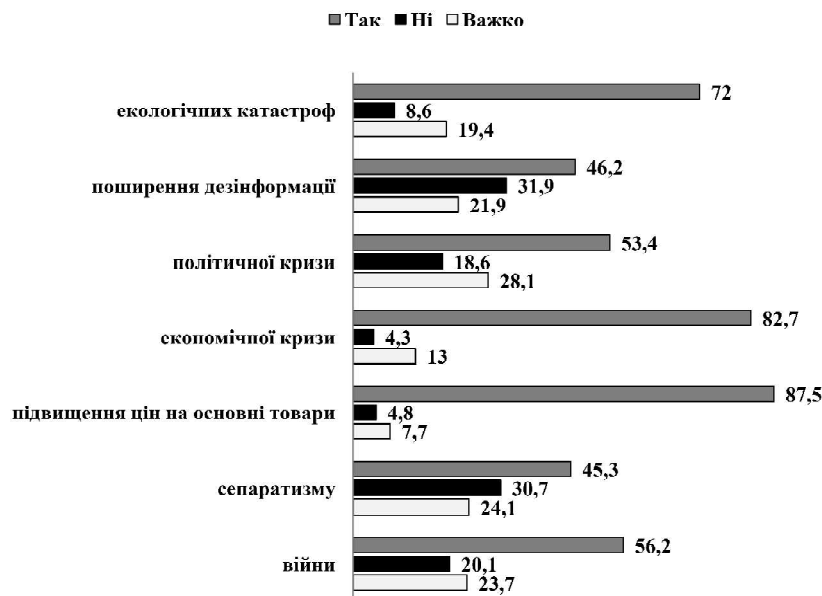

Рис. 3. Пріоритетність загроз для населення на рівні територіальних громад

Джерело: [8, с. 57].

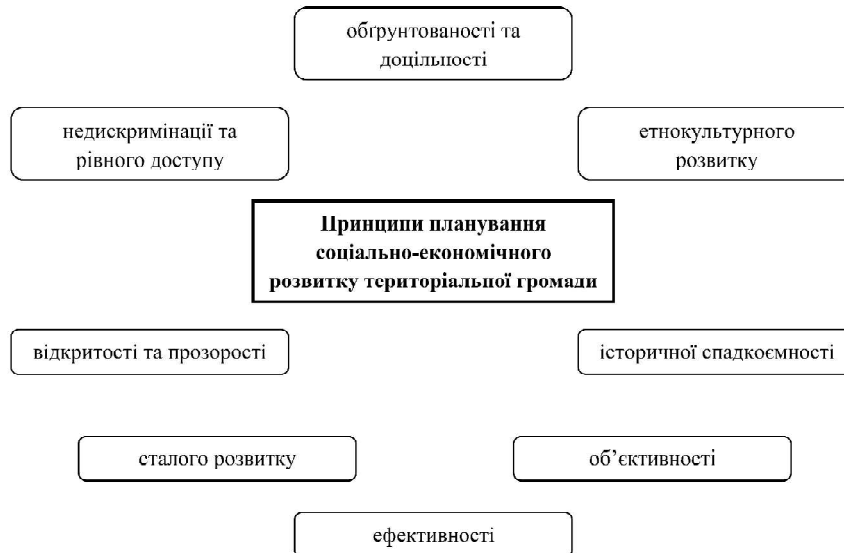

Рис. 4. Принципи планування соціально-економічного розвитку територіальної громади

Джерело: [9].

Реалізація однакових програм соціально-економічного розвитку на території всієї держави є складною і не завжди раціональною, оскільки кожен регіон або територіальна громада має свої особливі потреби та вимагає окремо визначених дій з боку органів публічної влади різних рівнів. Саме з цією метою було прийнято рішення створити об'єднані територіальні громади та делегувати певні повноваження на місця. Для оптимізації процесу контролінгу та визначення динаміки розвитку територіальних громад Міністерство розвитку громад та територій України є відповідальним за моніторинг соціально-економічного розвитку територій, визначає рейтингову оцінку регіонів і розраховує індекс регіонального людського розвитку [14].

У процесі планування соціально-економічного розвитку територіальної громади повинні бути застосовані визначені принципи, як показано на рис. 4.

Зазначені принципи передбачають те, що планування базуватиметься на:

- об'єктивній інформації та реальних цілях;
- економічній обґрунтованості заходів з реалізації;
- повній поінформованості громадян;
- врахуванні прав та свобод усіх суб'єктів;
- побудові ефективних механізмів;
- врахуванні позитивного вітчизняного та закордонного досвіду;
- збереженні матеріально-духовної культури;
- врахуванні перспектив на майбутнє.

Вироблення планів і розробка програм соціально-економічного розвитку на рівні окремих територіальних громад мають поєднання із системою прогнозування соціального та економічного розвитку держави в цілому. Вироблення, прийняття та впровадження програм соціально-економічного розвитку, як на рівні всієї країни, так і на рівні окремих територіальних громад, чутливі до впливу різноманітних чинників, таких як:

- політичні фактори, які можуть включати нестабільну політичну ситуацію в країні та вплив міжнародних організацій на функціонування органів публічної влади і держави в цілому;

- екологічні аспекти, включаючи природні явища, катаклізми та інші фактори, пов'язані з навколишнім середовищем;

- фінансово-економічні чинники, такі як світові, регіональні та місцеві кризи, проблеми стабільності економіки та міцності грошової одиниці;

- соціальні аспекти, які включають демографічні показники та інші соціальні зміни [10].

Ці фактори можуть впливати на процес розробки та реалізації програм розвитку, а тому важливо враховувати їх при плануванні стратегій соціально-економічного розвитку громад. Вищезазначене виступає ще одним доказом того, що ухвалення однотипних програм соціально-економічного розвитку є неприйнятним через те, що кожна місцевість та територіальна громада вимагає від представників органів публічної влади особливих дій у напрямі вироблення оригінальних програм соціально-економічного розвитку. Це, у свою чергу, має створювати належні умови для ефективної системи соціального забезпечення на рівні територіальних громад.

У цьому аспекті актуалізується дотримання принципів соціальної відповідальності, що, передусім, викликано підтримкою глобальних ініціатив та акцентом у державній політиці на формування партнерських відносин між державою, підприємницьким сектором та суспільством. Розглядаючи соціальну відповідальність як соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, варто у практичній площині публічно-управлінських відносин зосереджувати зусилля на формуванні дієвого механізму соціального контролю, здатного через забезпечення регуляції процесів життєдіяльності людини і підтримання суспільного порядку на засадах сталого розвитку розв'язувати проблематику відповідальності громадянина перед державою, держави перед громадянином та відповідальності особи.

ВИСНОВКИ

Одним із ключових етапів у розумінні багатогранності проблеми забезпечення соціальної стабільності на

рівні територіальних громад є аналіз кризь призму концепції сталого розвитку. Названа концепція, яка першочергово виникла як модель економічного зростання, з урахуванням природних ресурсів та екологічної безпеки, в подальшому перетворилася на комплексний підхід до безпечного та стабільного існування суспільства, охоплюючи різні аспекти, серед яких соціальні, економічні, екологічні.

Попри певну автономність, інтереси територіальних громад є частиною загальнодержавних соціальних інтересів, котрі реалізуються в межах інтересів усього суспільства. Суспільні та державні інтереси залежать від економічного становища різних соціальних груп, включаючи територіальні громади. Проте, ці інтереси не обмежуються лише економічними аспектами, адже вони також виражаються в настроях, поглядах, емоційних реакціях, ідеології та інших аспектах. Тому дуже актуальним стає питання щодо формування локально-індивідуальних і локально-групових інтересів і їх подальшого узгодження для створення загального соціального інтересу.

Основним рушієм для подальшого проведення реформи децентралізації та закріплення набутих по відношенню до стійкого соціально-економічного розвитку на рівні територіальних громад є стратегічно скерований процес. Прийняття стратегічних документів місцевого соціально-економічного розвитку повинно базуватися на:

- інтеграційній узгодженості з положеннями концепції соціальної відповідальності, в межах якої генеральною метою діяльності місцевих органів влади є забезпечення якісного суспільного життя у громаді та всебічна підтримка суспільно корисних ініціатив;
- врахуванні політичних, соціально-економічних, демографічних, екологічних факторів тощо;
- використанні конкурентних переваг територіальної громади;
- максимальному залученні всіх зацікавлених сторін, що включає різноманітні інтереси та погляди всього населення територіальної громади;

Література:

1. Бобровська О. Ю. Концептуальний підхід до створення системи соціальної безпеки територій як чинник успішного реформування місцевого самоврядування. Держава та регіони. Державне управління. 2015. № 2 (50). С. 46—50.
2. Бородін Є. І. Управління соціально-гуманітарною сферою в процесі добровільного об'єднання територіальних громад: теоретичний та практичний аспекти. Аспекти публічного управління. 2015. № 5—6. С. 65—75.
3. Чуп І. Актуальні підходи до підвищення соціальної безпеки територіальних громад. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_1_18.
4. Дробуш І. В. Соціальні інтереси територіальних громад в контексті формування громадянського суспільства та децентралізації влади. Публічне право. 2015. № 2. С. 50—57.
5. Medvid, V., Pylypenko, V., Pylypenko, N., Ustik, T., Volchenko, N., & Vashchenko, M. (2019). Factors of rural

development in the context of decentralisation: empirical research. *Economic Annals-XXI*. No 177 (5—6), pp. 126—140. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V177-11>.

6. Міністерство розвитку громад та територій України. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади станом на 10 січня 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/800/10.01.2022.pdf>.

7. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2011. № 11. С. 219—227.

8. Назаров М. С. Соціальна стійкість на рівні територіальних громад в умовах сучасних викликів. *Політикус*. 2022. Вип. 2. С. 54—59.

9. Наказ Міністерства регіонального розвитку від 30.03.2016 № 75 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#%20n8>.

10. Парамзіна Т. В. Організаційні та правові аспекти створення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 6. URL: <http://www.dy-nauka.com.ua/?op=1&z=1090>.

11. Полторак А. С. Організація соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Modern Economics*. 2022. № 33. С. 88-98. URL: [https://doi.org/10.31521/modecon.V33\(2022\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V33(2022)-12).

12. Pylypenko, N., Karpets, O. Empirical analysis of social entrepreneurship development in communities based on behavioral theory. *International scientific journal "Internauka"*. Series: "Economic Sciences". 2021. № 8. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-8-7511/>

13. Пилипенко В. В. Основні напрями соціально-економічного розвитку територіальних громад з точки зору їх мешканців. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: Економічні науки. 2022. № 1. С. 68—73.

14. Громадський простір. Стратегії регіонального розвитку як точки зростання після Перемоги. URL: <https://www.prostir.ua/?news=stratehiji-rehionalnohorozyvtku-yak-tochky-zrostannya-pislya-peremohy>.

15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>.

16. Забарна Е. М. Територіальні громади в європейському транскордонному просторі. *Економічний форум*. 2020. № 3. С. 3—9.

17. Заяць Т. А. Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 31 (3). С. 48—60. URL: <https://dse.org.ua/archive/31/4.pdf>.

18. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

19. Закон України "Про співробітництво територіальних громад" від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

20. Заяць Т. А., Краєвська Г. О. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України. Економіка України. 2022. № 3. С. 57—74. URL: <https://doi.org/10.15407/economy-ukr.2022.03.057>.

21. Zhovnrchyk Y., Chernov S., Larina N., Lukashuk M., Antonova L. (2023). Strategic planning for the sustainable development of territorial communities. International Journal of Sustainable Development and Planning. Vol. 18, no. 7, pp. 2097—2105. URL: <https://doi.org/10.18280/ijssdp.180712>.

22. Antonova L., Havrychenko D., Primush R., Kropyvnytskyi V., Tohobytska V. (2022), Modern Aspects of SMART-Management of the Region in the Context of the Development of Public Administration. IJCSNS. International Journal of Computer Science and Network Security. Vol. 22, no. 5, pp. 469—474.

References:

1. Bobrovska, O. Yu. (2015), "A conceptual approach to the creation of a system of social security of the territory as a factor in the successful reform of local self-government", Derzhava ta rehiony. Derzhavne upravlinnia, vol. 2 (50), pp. 46—50.

2. Borodin, E. I. (2015), "Management of the social and humanitarian sphere in the process of voluntary unification of territorial communities: theoretical and practical aspects", Aspects of public administration, vol. 5—6, pp. 65—75.

3. Chup I. (2016), "Current approaches to improving the social security of territorial communities", Public administration: theory and practice, vol. 1, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_1_18 (Accessed 05 Aug 2023).

4. Drobush, I. V. (2015), "Social interests of territorial communities in the context of the formation of civil society and decentralization of power", Public law, vol. 2, pp. 50—57.

5. Medvid, V., Pylypenko, V., Pylypenko, N., Ustik, T., Volchenko, N., & Vashchenko, M. (2019), "Factors of rural development in the context of decentralisation: empirical research", Economic Annals-XXI, vol. 177 (5—6), pp. 126—140. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.v177-11>.

6. Ministry of Communities and Territories Development (2022), "Monitoring of local government reform and territorial organization of government", Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/800/10.01.2022.pdf> (Accessed 05 Aug 2023).

7. Mykhnenko, A. (2013), "World models of social policy: lessons for Ukraine", Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia, vol. 11, pp. 219—227.

8. Nazarov, M. S. (2022), "Social stability at the level of territorial communities in the conditions of modern challenges", Politykus, vol. 2, pp. 54—59.

9. Ministry of Regional Development of Ukraine (2016), Order "On approval of Methodical recommendations for the formation and implementation of forecast and program documents of socio-economic development of the united territorial community", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#n8> (Accessed 05 Aug 2023).

10. Paramzina, T.V. (2017), "Organizational and legal aspects of the creation and sustainable development of local communities", Public administration: improvement and development, vol. 6, Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1090> (Accessed 05 Aug 2023).

11. Poltorak, A. S. (2022), "Organization of social and economic development of territorial communities", Modern economics, vol. pp. 33, 88—98. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V33\(2022\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V33(2022)-12).

12. Pylypenko, N. and Karpets, O. (2021), "Empirical analysis of social entrepreneurship development in communities based on behavioral theory", International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences", vol. 8. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-8-7511>.

13. Pylypenko, V. V. (2022), "The main directions of socio-economic development of territorial communities from the point of view of their residents", Interscience. Series: Economic sciences, vol. 1, pp. 68—73.

14. Public space. (2022), "Regional development strategies as growth points after the Victory", Available at: <https://www.prostir.ua/?news=stratehiji-rehionalnoho-rozvytku-yak-tochky-zrostannya-pislya-peremohy> (Accessed 05 Aug 2023).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "The concept of reforming local self-government and territorial organization of government in Ukraine", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

16. Zabarna, E. M. (2020), "Territorial communities in the European cross-border space", Economic Forum, vol. 3, pp. 3—9.

17. Zaiats, T. A. (2017), "Development of Rural Settlements of Ukrainian Conditions of Decentralization: Opportunities and Risks", Demography and Social Economy, vol. 31 (3), pp. 48—60, Available at: (Accessed 05 Aug 2023). <https://dse.org.ua/arhchive/31/4.pdf>.

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Voluntary Unification of Territorial Communities", Available at: (Accessed 05 Aug 2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Cooperation of Territorial Communities", Available at: (Accessed 05 Aug 2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

20. Zayats, T.A. and Kraevska, G.O. (2022), "Social services for vulnerable categories of the population in territorial communities of Ukraine", Ukraine economy, vol. 3, pp. 57—74. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.057>.

21. Zhovnrchyk, Y., Chernov, S., Larina, N., Lukashuk, M., Antonova, L. (2023), "Strategic planning for the sustainable development of territorial communities", International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 18, No. 7, pp. 2097—2105. <https://doi.org/10.18280/ijssdp.180712>

22. Antonova, L. Havrychenko, D. Primush, R. Kropyvnytskyi, V. Tohobytska, V. (2022), "Modern Aspects of SMART-Management of the Region in the Context of the Development of Public Administration", IJCSNS. International Journal of Computer Science and Network Security, Vol. 22, no. 5, pp. 469—474.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023 р.

Г. П. Ситник,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри глобальної та національної безпеки,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3083-5733>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.96

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

H. Sytnyk,

Doctor of Sciences of Public Administration, Full Professor, Head of the Department of Global and National Security
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF PUBLIC POLICY MAKING IN THE ENERGY SPHERE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

У статті досліджено особливості вироблення публічної політики в енергетичній сфері України в умовах широкомасштабної російської військової агресії. Зазначено, що енергетика є стратегічним сектором, який впливає на національну безпеку країни, її економічний розвиток та рівень життя населення. Відповідно в умовах війни вироблення публічної політики в сфері енергетики є вкрай актуальним та водночас складним завданням, оскільки зазначений процес вимагає перманентного балансування між стратегічними потребами країни, гуманітарними аспектами та врахуванням об'єктивних обмежень, спричиненими воєнними діями.

Показано, що ключовими завданнями публічної політики в енергетичній сфері є забезпечення енергетичної незалежності, ефективний розподіл та використання ресурсів, енергоефективність та резервування останніх, розвиток альтернативних джерел енергії та збереження довкілля, а також гарантування сталого енергопостачання в умовах збройного конфлікту.

Відповідно показано, що основна увага при виробленні публічної політики в енергетичній сфері повинна приділятися мобілізації ресурсів, гнучкості, адаптивності та прозорості при прийнятті рішень, запобіганню та протидії корупції, посиленню міжнародного співробітництва, а також активному та ефективному залученню громадськості.

The article examines the peculiarities of the development of public policy in the energy sector of Ukraine in the conditions of large-scale Russian military aggression. It is noted that energy is a strategic sector that affects the national security of the country, its economic development and the standard of living of the population. Accordingly, in the conditions of war, the development of public policy in the field of energy is an extremely urgent and at the same time a difficult task, since the mentioned process requires a permanent balancing between the strategic needs of the country, humanitarian aspects and taking into account the objective limitations caused by military actions.

It is shown that the key tasks of public policy in the energy sector are ensuring energy independence, effective distribution and use of resources, energy efficiency and reserve of the latter, development of alternative energy sources and preservation of the environment, as well as guaranteeing sustainable energy supply in conditions of armed conflict.

It was noted that an additional problem related to the development of public policy in the energy sector of Ukraine in the conditions of war are economic challenges, including the reduction of investments in energy infrastructure and limitations in budget financing. Another urgent problem is the restoration of damaged energy facilities and preparation for the new heating season. This complicates the implementation of strategic plans and programs in the field of energy, as well as slows down the implementation of necessary infrastructure projects.

The conducted analysis shows that, in general, the development of public policy in the energy sector of Ukraine requires a comprehensive approach, taking into account the peculiarities of the

legal regime of martial law. In addition, this is quite a difficult task, as it requires a balancing act between the strategic needs of the country, the humanitarian factor, and real limitations in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war.

At the same time, the main attention in the development of public policy in the energy sector should be paid to mobilization of resources, flexibility, adaptability and transparency in decision-making, prevention and counteraction of corruption, strengthening of international cooperation, as well as active and effective involvement of the public.

Ключові слова: публічна політика, вироблення публічної політики, енергетична безпека, національна безпека, механізми, енергетична сфера.

Key words: public policy, public policy making, energy security, national security, mechanisms, energy sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах повномасштабної російсько-української війни вироблення публічної політики в енергетичній сфері України набуває особливої актуальності, оскільки енергетика є тим стратегічним сектором, який впливає на національну безпеку країни, її економічний розвиток та рівень життя населення. Ключовими завданнями зазначеної політики є забезпечення енергетичної незалежності, ефективний розподіл та використання ресурсів, енергоефективність та резервування останніх, розвиток альтернативних джерел енергії та збереження довкілля, а також гарантування сталого енергопостачання в умовах збройного конфлікту.

Це вимагає активної співпраці між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, енергетичними компаніями, науково-дослідними установами, громадськими організаціями та громадянами. Фактично, мова йде про включення різноманітних заінтересованих сторін у процес вироблення публічної політики в енергетичній сфері, що дозволить в результаті сформулювати більш прозору та справедливу енергетичну політику. Разом з тим, слід враховувати, що правовий режим воєнного стану накладає об'єктивні обмеження на загальноприйняті принципи, механізми та інструменти вироблення і впровадження публічної політики (наприклад, щодо доступу до публічної інформації, консультацій з громадськістю, антикорупційної експертизи законопроектів тощо). Тож на вироблення публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни реалізується з певними особливостями, які потребують науково-теоретичного та практичного осмислення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню вироблення публічної політики присвячені праці таких вітчизняних науковців як Л. Гонюкова, В. Голубь, В. Задорожній, А. Неділько, О. Пухкал, В. Карлова, В. Козаков. У свою чергу питанням формування та реалізації публічної політики в енергетичній сфері присвячені роботи Т. Биркович, С. Завгородньої, Д. Зайцева, Д. Паламарчука, Г. Рябцева, О. Суходолі, Н. Максименцевої, С. Москалюка, В. Ліра, І. Мазур та інших. Окрему групу становлять праці вітчизняних дослідників, присвячені викликам та проблемам, пов'язаним з виробленням політики у різних сферах суспільно-

го життя в умовах військової агресії, а також в контексті національної безпеки, а саме: О. Павлової, Є. Тарана, Ю. Маковій, Л. Матвійчук, Р. Марутян та інших.

Водночас, слід зазначити, що на сьогодні відсутні наукові розвідки щодо специфіки вироблення публічної політики України у сфері енергетики в умовах війни. Відповідно саме науково-теоретична та практична значущість зазначених проблем й зумовили вибір теми наукового дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження особливостей вироблення публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни та визначення напрямів її удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах тривалої російської широкомасштабної агресії вироблення ефективної публічної політики в енергетичній сфері України є надзвичайно актуальним завданням та складовою частиною національної безпеки. Значною мірою це пов'язано з тим, що війна породжує низку серйозних викликів саме для енергетичної системи країни, передусім у контексті постачання енергоносіїв, енергетичної безпеки та стабільного функціонування енергетичної інфраструктури. Зокрема, мова йде про систематичні обстріли останньої, захоплення росіянами атомних електростанцій, екстрені та аварійні відключення електроенергії, що відбувались взимку, різке зниження рівня оплати за послуги енергетичних компаній тощо.

У зв'язку з цим актуалізується низка питань, на вирішення яких повинна бути спрямована публічна політика у сфері вітчизняної енергетики.

По-перше, забезпечення реальної енергетичної незалежності країни. Оскільки війна призвела до зниження та припинення постачання енергоносіїв з певних регіонів або країн-постачальників, надзвичайно важливою є необхідність розширення джерел енергопостачання, диверсифікація постачальників, а також розвиток внутрішніх енергетичних ресурсів, зокрема — альтернативних джерел енергії. У даному контексті погоджуємось із думкою Є. Платонової, що "важливою тенденцією правового регулювання альтернативної енергетики є сприяння її розвитку шляхом створення та запровадження механізмів, що сприяють енергетичній децен-

тралізації [1, с. 874]. Безумовно, в умовах правового режиму воєнного стану саме альтернативні джерела енергії можуть суттєво допомогти енергосистемі не тільки вистояти, але й ефективно розвиватися. Водночас слід враховувати той факт, що "об'єкти альтернативної енергетики зазвичай за своїми масштабами відносно невеликі, розташовані по всій території України та часто максимально наближені до споживача. Крім того, об'єкти "зеленої" енергетики важче пошкодити чи зруйнувати внаслідок ракетних ударів або ударів дронами. Якщо об'єкт великий за своїм розміром і потужністю виробництва, тоді для російських окупантів ціль для атаки стає зрозуміла, а якщо об'єктів багато і вони відносно невеликі, тоді їх атакувати набагато важче" [1, с. 874].

По-друге, енергоефективність та резервування. Безумовно, об'єктивні умови війни суттєво обмежують доступ до енергетичних ресурсів. Тому важливо раціонально використовувати енергію та розробляти енергоефективні технології. Водночас забезпечення резервування та резервних джерел енергії є також важливим для забезпечення стабільності енергопостачання.

По-третє, розвиток альтернативних джерел енергії. За оцінками Української асоціації відновлюваної енергетики, на сьогодні в зоні активних бойових дій чи окупації перебуває близько 40% об'єктів альтернативної енергетики [2]. Разом з тим, війна стимулює швидше впроваджувати відновлювальні джерела енергії, зокрема таких як сонячна та вітрова енергія, адже це дозволить зменшити залежність від імпорту енергоносіїв та забезпечити стале енергопостачання в умовах конфлікту. Водночас, це не повинно робитися всупереч національному законодавству або вступати у протиріччя з національними інтересами країни. У даному контексті складно не погодитися з думкою Т. Харитонової, що "Україна не може дозволити собі ігнорувати власні інтереси, сліпо слідуючи кліматичним та політичним амбіціям інших країн. Найбільш бажаним слід визнати розробку власного, наукового виваженого та обґрунтованого шляху удосконалення енергетичного законодавства, що враховує національні проблеми, пріоритети та цілі" [3, с. 854].

По-четверте, енергетична безпека та кібербезпека. На сьогодні зазначені питання є одними з пріоритетних для державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Зокрема, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента від 14.09.2020 № 392/2020 [4], а також Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента від 26.08.2021 № 447/2021 [5] та Стратегія енергетичної безпеки на період до 2025 року від 04.08.2021 № 907-р [6], покликані, з одного боку, визначити ключові напрями та завдання для захисту енергетичної інфраструктури країни, а з іншого боку, виявити загрози, розробити стратегічні підходи до протидії їм та запровадити ефективні заходи для забезпечення енергетичної безпеки країни.

Одним із прикладів загроз кібербезпеці та безпеці критичної інфраструктури в Україні є інцидент з угрупованням хакерів "Armagedon", який був викритий у

листопаді 2021 року. Це угруповання виконувало кібератаки на державні органи України та мало намір заражати комп'ютерні системи державних органів. Їхніми цілями були контроль над об'єктами критичної інфраструктури, збирання розвідувальних даних та проведення акцій інформаційно-психологічного впливу [7, с. 30, 8, с. 158—159]. Тому кібератаки на енергетичну інфраструктуру можуть паралізувати роботу електростанцій, систем тепло — та водопостачання, а також сприяти викраденню конфіденційної інформації.

Таким чином, для забезпечення енергетичної безпеки в умовах широкомасштабної війни, а також інших загроз гібридного характеру, важливо приділяти належну увагу кібербезпеці. Це стосується, зокрема, таких заходів, як підвищення кіберзахисності енергетичних систем, розробка та впровадження кіберзахисних стратегій, навчання персоналу, виявлення та реагування на кіберінциденти, а також співпраця з міжнародними партнерами з питань кібербезпеки. Всі ці заходи повинні сприяти забезпеченню стійкості та безпеки енергетичної інфраструктури, дозволять уникнути негативних наслідків для національної безпеки країни в цілому та забезпечити безперебійне функціонування енергетичних систем навіть у воєнний період.

По-п'яте, вирішення соціальних та гуманітарних проблем. В умовах війни важливо забезпечити безперебійне енергопостачання для життєво важливих об'єктів, передусім таких як лікарні, школи, притулки та інші соціально-інфраструктурні заклади. Водночас забезпечення енергетичних потреб населення, особливо вразливих груп, повинно бути пріоритетом.

Актуальним та проблемним питанням є також підвищення цін на електроенергію для всього населення. Зазначене рішення повинно прийматися відкрито та прозоро (навіть в умовах правового режиму воєнного стану), після консультацій з усіма заінтересованими сторонами. На жаль, Кабінет Міністрів України фактично прийняв рішення про підвищення тарифів на електроенергію для побутових споживачів не отримавши від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, зауважень та пропозицій, хоча у статті 9 Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" чітко зазначено, що "строк, протягом якого від громадськості приймаються зауваження і пропозиції, встановлюється розробником проекту регуляторного акта і не може бути меншим ніж один місяць та більшим ніж три місяці з дня оприлюднення проекту регуляторного акта" [9]. Внаслідок цього може утворитися ще більша заборгованість на ринку електричної енергії, передусім через соціальну вразливість населення в умовах війни.

Крім того, додатковою проблемою, пов'язаною з виробленням публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни, є економічні виклики, у тому числі — зменшення інвестицій в енергетичну інфраструктуру та обмеження в бюджетному фінансуванні. Ще однією актуальною проблемою є відновлення ушкоджених енергетичних об'єктів та підготовка до нового опалювального сезону. Це ускладнює реалізацію стратегічних планів і програм в сфері енергетики, а також сповільнює впровадження необхідних інфраструктурних проектів. Втім, це не завадило в квітні 2023 року

Кабінету Міністрів України за поданням Міністерства енергетики схвалити Енергетичну стратегію України до 2050 року [10]. На разі документ відсутній у відкритому доступі (через правовий режим воєнного стану), відповідно його експертне обговорення та внесення відповідних змін дещо відтерміновано. Разом з тим, з врахуванням вищезазначених особливостей вироблення публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни вже зараз можна визначити ключові напрями її удосконалення, зокрема у найближчий час доцільно зосередитися на наступних кроках.

1. Мобілізація ресурсів. Держава повинна активно працювати над привертанням інвестицій в енергетичний сектор, залученням міжнародної допомоги та розвитком партнерства з іноземними компаніями. Також важливо раціонально використовувати наявні енергетичні ресурси та забезпечити ефективне управління фінансовими та людськими ресурсами.

2. Забезпечення належної гнучкості та адаптивності при прийнятті управлінських рішень. Оскільки перебіг та умови війни можуть швидко змінюватись, вироблення публічної політики повинно бути гнучким і адаптивним до нових обставин. Зокрема, регулярні оцінки ризиків та аналіз ситуації (на різних рівнях) допоможуть узгоджувати стратегічні пріоритети та вживати необхідні заходи задля її стабілізації.

3. Запобігання та протидія корупції, а також прозорість у прийнятті рішень. Вироблення публічної політики вимагає високого рівня прозорості та відкритості з метою запобігти корупції та забезпечити ефективне використання ресурсів. У зв'язку з цим необхідно встановити чіткі механізми контролю за фінансовими операціями, укладенням контрактів та розподілом ресурсів, а також сприяти роботі незалежних антикорупційних органів, здатних виявляти, розслідувати та притягати до відповідальності за корупційні злочини.

4. Підвищення інтенсивності та дієвості міжнародного співробітництва. У виробленні публічної політики в енергетичній сфері важливо підтримувати активне співробітництво з міжнародними організаціями, державами-партнерами та експертами. Обмін досвідом, технологіями та кращими практиками допоможе забезпечити ефективність прийнятих рішень та реалізацію проєктів в умовах війни. Зокрема, позитивним є те, що проєкт Енергетичної стратегії України до 2050 року було підготовлено "разом з енергетичними компаніями, зокрема з НАЕК "Енергоатом", НЕК "Укренерго", НАК "Нафтогаз України", ОГТСУ, ПрАТ "Укргідроенерго" та іншими, за підтримки Уряду Великої Британії із залученням аудиторської компанії KPMG. У процесі підготовки проведені консультації з Міжнародним енергетичним агентством, Міністерством енергетики США, Німецьким енергетичним агентством, Берлін Економікс та Данським енергетичним агентством. Проєкт також був представлений Європейській Комісії" [10].

5. Більш активне залучення громадськості. Не менш важливо забезпечити активну участь громадськості в процесі формування публічної політики в енергетичній сфері. Громадські обговорення, публічні слухання та залучення громадських організацій дозволять врахувати потреби та думку громадян, а також забезпечити більшу легітимність та підтримку прийнятих рішень.

6. Підвищення ефективності стратегічного планування щодо забезпечення енергетичної безпеки. Принципово важливим напрямом удосконалення, публічної політики в енергетичній сфері України в умовах війни є підвищення ефективності стратегічного планування у вказаній сфері. Йдеться передусім про вдосконалення теоретико-методологічних основ розробки стратегічних планів та довгострокових прогнозів розвитку національної енергетики, що враховують умови війни та повоєнної відбудови країни. Це допоможе адаптуватися до нових реалій, забезпечити сталість енергетичної системи та зменшити ризики. У даному контексті позитивним є схвалення Енергетичної стратегії України до 2050 року, яка "базується на принципах комплексного підходу до формування та реалізації політики у сфері енергетики, створення умов для сталого розвитку економіки України" [10]. Варто зазначити, що у вказаній стратегії акцентується увага на таких важливих чинниках як:

наслідках повномасштабної війни російської федерації проти України, посиленні ролі енергетичної безпеки та необхідності зміцнення стійкості енергосистеми;

результатах приєднання ОЕС України до європейської мережі операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E) та важливості поглиблення інтеграції енергетичної системи України в загальноєвропейську;

важливості розробки та запровадження новітніх технологій (зокрема виробництво та використання водню в енергетичних цілях, малі модульні ядерні реактори, установки зберігання енергії тощо), технічних змін в енергетичному секторі, врахування світових трендів та інноваційних рішень, дотримання вимог до екологічної безпеки згідно з нормами ЄС та прийнятим зобов'язанням України;

міжнародних зобов'язаннях України щодо енергоефективності та використання ВДЕ, зменшення викидів парникових газів тощо;

децентралізації генерації електроенергії по всій території країни для поліпшення стійкості та надійності енергозабезпечення" [10].

В цілому, враховуючи особливості правового режиму воєнного стану, вироблення публічної політики в енергетичній сфері є надзвичайно складним завданням. Проте за допомогою мобілізації ресурсів, гнучкості, прозорості, міжнародного співробітництва та участі громадськості можна досягти ефективного вироблення публічної політики в енергетичній сфері навіть у складних умовах війни. Це допоможе забезпечити енергетичну незалежність, ефективне використання ресурсів, енергетичну безпеку та стабільне енергопостачання для населення та соціально-інфраструктурних об'єктів.

Водночас застосування інтегрованого підходу, який поєднує економічні, соціальні та екологічні аспекти, є ключовим у виробленні публічної політики, оскільки потрібно забезпечити баланс між енергетичними потребами, захистом навколишнього середовища та соціальними вимогами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз свідчить, що в цілому вироблення публічної політики в енергетичній сфері України вимагає

комплексного підходу, враховуючи особливості правового режиму воєнного стану. Крім того, це достатньо складне завдання, оскільки воно вимагає балансування між стратегічними потребами країни, гуманітарним фактором та реальними обмеженнями в умовах повномасштабного російсько-української війни. Водночас основна увага при виробленні публічної політики в енергетичній сфері повинна приділятися мобілізації ресурсів, гнучкості, адаптивності та прозорості при прийнятті рішень, запобіганню та протидії корупції, посиленню міжнародного співробітництва, а також активному та ефективному залученню громадськості.

Що стосується подальших наукових розвідок у даному напрямі, то вони передусім полягають у дослідженні ефективності механізмів забезпечення енергетичної безпеки в умовах війни.

Література:

1. Платонова Є. О. Тенденції правового регулювання альтернативної енергетики України в умовах війни. Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ "Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 873—876.

2. Даців С. "Зелена" енергетика: план дій на рік. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zelena-energetika-plan-diy-na-rik.html>

3. Харитонова Т.Є. Альтернативна енергетика: правові тенденції в умовах війни. Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ "Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 851—853.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

6. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 04.08.2021 № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

7. Мельник Д.С. Сучасні кіберзагрози безпеці критичної інфраструктури України та заходи протидії. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності людини в сучасному суспільстві. 2021. № 1. С. 29—32.

8. Дацій Н., Васьківський О. Протидія гібридній війні в енергетичній сфері України. Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 листопада 2022 року). К.: ДУІТ, ХНУРЕ. 2022. С. 156—159.

9. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

10. Україна — енергетичний хаб Європи. Уряд схвалив Енергетичну стратегію до 2050 року. Міністерство

енергетики України: офіційний сайт. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/ukrayina-enerhetychnyy-khabyevropy-uryad-skhvalyv-enerhetychnu-stratehiyu-do-2050-roku>

References:

1. Platonova, Ye. O. (2022), "Trends in the legal regulation of alternative energy in Ukraine in the conditions of war", *Pryvatne pravo v umovakh vijny: materialy vseukr. nauk. konf. [Private law in the conditions of war: materials of the All-Ukrainian. of science conf.]*, NU "Odes'ka iurydychna akademiia, Odesa, Ukraine, pp. 873—876.

2. Datsiv, S. (2023), "Green" energy: action plan for the year", available at: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zelena-energetika-plan-diy-na-rik.html> (Accessed 05 Aug 2023).

3. Kharytonova, T.Ye. (2022), "Alternative energy: legal trends in the conditions of war", *Pryvatne pravo v umovakh vijny: materialy vseukr. nauk. konf. [Private law in the conditions of war: materials of the All-Ukrainian. of science conf.]*, NU "Odes'ka iurydychna akademiia, Odesa, Ukraine, pp. 851—853.

4. President of Ukraine (2020), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Accessed 05 Aug 2023).

5. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the Energy Security Strategy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

7. Mel'nyk, D.S. (2021), "Modern cyber threats to the security of critical infrastructure of Ukraine and countermeasures", *Aktual'ni problemy bezpeky zhyttiediial'nosti liudyny v suchasnomu suspil'stvi*, vol. 1, pp. 29—32.

8. Datsij, N. and Vas'kivs'kyj, O. (2022), "Counteraction to hybrid warfare in the energy sector of Ukraine", *Upravlinnia ta administruvannia v umovakh protydii hibrydnyh zahrozam natsional'nij bezpetsi: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Management and administration in the conditions of countering hybrid threats to national security: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference]*, DUIT, KhNURE, Kyiv, Ukraine, pp. 156—159.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the Principles of Regulatory Policy in Economic Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

10. Ministry of Energy of Ukraine (2023), "Ukraine is the energy hub of Europe. The government approved the Energy Strategy until 2050", available at: <https://mev.gov.ua/novyna/ukrayina-enerhetychnyy-khabyevropy-uryad-skhvalyv-enerhetychnu-stratehiyu-do-2050-roku> (Accessed 05 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023 р.

Н. І. Обушина,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри публічної політики,
Навчально-науковий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5612-3104>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.101

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

N. Obushna,
Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROBLEMS OF COMMUNAL PROPERTY MANAGEMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF CIVIL SOCIETY FORMATION

У статті ідентифіковано та проаналізовано системні проблеми у сфері управління комунальною власністю (КВ) територіальних громад України в умовах формування громадянського суспільства. Виявлено, що системність проблем полягає в їх присутності в кожному з елементів комплексного управлінського механізму, а саме в: 1) підходах до управління, зокрема використання ситуативного підходу (відсутність чітких стратегій розвитку управління КВ та стратегічного планування); 2) методах управління, які не в повній мірі відповідають вимогам громадянського суспільства; 3) інструментах управління, що не можуть забезпечити повноцінного використання їх потенціалу (приватизація, оренда, державно-приватне партнерство тощо); 4) системі оцінки ефективності управління КВ територіальних громад. У результаті ідентифіковано базові проблеми управління КВ територіальних громад України, серед яких: 1) низький рівень забезпечення громадської участі та контролю, зокрема за процесами приватизації об'єктів комунальної власності в територіальних громадах; 2) проблеми цифровізації та розвитку цифрової інфраструктури управління; 3) проблеми, пов'язані з професіоналізмом суб'єктів управління КВ; 4) фінансові проблеми та ін.

The article identifies and analyzes systemic problems in the field of communal property management of territorial communities of Ukraine in the conditions of civil society formation. It was revealed that the systemic nature of the problems lies in their presence in each of the elements of the complex management mechanism, namely: 1) approaches to management, in particular the use of a situational approach (lack of clear strategies for the development of communal property management and strategic planning); 2) management methods that do not fully meet the requirements of civil society; 3) management tools that cannot ensure full use of their potential (privatization, lease, public-private partnership, etc.); 4) system for evaluating the effectiveness of management of communal property of territorial communities. As a result, the basic problems of communal property management of territorial communities of Ukraine were identified, which affect the quality of communal property management in general and determine the inefficiency of its use. Among them: a low level of ensuring public participation and control, in particular over the processes of privatization of communal property objects in territorial communities; presence of corruption risks and schemes in the field of communal property management in territorial communities; there is almost no planning in accordance with the development strategies of territorial communities, which leads to the dispersion of resources and funds, failure to fulfill the stated goals; insufficiently high level of professionalism of the staff of local self-government bodies, lack of practical experience in using all methods of communal property management, their effective combination (lack of proper powers, knowledge, skills, practice and experience of local self-government bodies, especially territorial

communities of villages, settlements); insufficient level of digitization and development of the digital management infrastructure, in particular for the purpose of increasing the level of citizen participation; financial problems and others.

Ключові слова: комунальна власність, управління комунальною власністю, механізми публічного управління, територіальні громади, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, методи управління.

Key words: communal property, communal property management, public management mechanisms, territorial communities, civil society, local self-government, management methods.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах реформування органів місцевого самоврядування (ОМС), фіскальної та адміністративної децентралізації, зміни вимог до навиків та компетентностей державних службовців, залучення громадського сектору до публічного управління актуалізується проблематика дослідження якості менеджменту у сфері комунальної власності територіальних громад (ТГ). Так, упродовж останніх років на результативність та ефективність управління КВ ТГ негативно впливали: ситуаційність управління, невідповідність організаційно-адміністративних методів управління вимогам суспільства, корупційні ризики, відсутність громадського контролю тощо.

Водночас необхідність впровадження ефективних реформ, додаткові ризики, що виникли в результаті військових дій, суттєво підсилюють потребу у вивченні вказаних проблем, зокрема в розрізі інструментів управління КВ, які використовуються у практиці діяльності ОМС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики управління комунальною власністю територіальних громад присвячено наукові праці: Августина Р. [20], Бовсунівської І. [1], Борсука Н. [2—3], Бурика З. [4], Васіна А. [20], Галкіної В. [5], Гончарова З. [6] Гуськова І. [7], Дрогобецького І. [8], Дудкіна О. [20], Лисиканича М. [10], Г. Монастирського [20], Олешка А. [11], Павлюка К. [11], Рибнікова Д. [6], Сментина Н. [15], Шкільняка М. [19—20], та інших.

Загалом, інтерес науковців зосереджувався на вивченні питань: ефективності управління КВ органами місцевого самоврядування (ОМС) [1; 3; 5; 6; 19]; теоретико-практичних засадах механізмів, методів управління КВ [2; 4; 10; 15; 20]; особливостей та складових систем управління КВ в умовах реформування та цифровізації [7; 8; 11; 20].

Проте в науковій літературі й наразі відсутні комплексні дослідження проблематики функціонування механізмів управління КВ, проблем використання методів та інструментів управління, особливо в умовах формування громадянського суспільства та участі громадських організацій для забезпечення підзвітності, відкритості та прозорості діяльності в територіальних громадах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на зазначене, головна ідея статті наукової статті полягає в систематизації проблем управління комунальною власністю територіальних громад України в умовах формування громадянського суспільства та виявлення шляхів їх подолання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як засвідчує практика, однією з визначальних проблем функціонування та розвитку територіальних громад в Україні є вкрай неефективне управління об'єктами комунальної власності. У результаті, згідно статистики близько половини грошових коштів, що могли б надійти до місцевих бюджетів, втрачаються через значну невідповідність реальної ціни об'єкта власності і фактичної, за яку орган місцевого самоврядування отримує кошти у випадку передачі в оренду, концесію чи приватизації майна. Водночас особливу увагу привертають проблеми щодо використання об'єктів КВ. Так, в середньому 10—20% об'єктів взагалі не використовуються, 10% не є предметом обліку, 30% майна потребує капітальних інвестицій та ремонту [19, с. 97].

Тобто така ситуація дійсно чітко ідентифікує серйозну проблему — неефективність механізмів управління комунальною власністю.

У даному контексті нагадаємо, що загалом комплексний механізм управління комунальною власністю на рівні територіальних громад включає мету, принципи, підходи, об'єкти та суб'єктів, методи та форми управління. При цьому ключова мета функціонування такого комплексного механізму має бути спрямована на: здійснення короткострокового, середньострокового та довгострокового планування (з використанням комплексного програмно-цільового підходу) та реалізацію заходів з підвищення ефективності утримання та раціонального використання комунального майна та земель КВ; забезпечення ефективного обліку, контролю, цифровізації, автоматизації та управління активами ТГ, якісного надання послуг жителям громад; захист майнових інтересів громадян та територіальних громад в цілому (рис. 1).

З огляду на ключові аспекти мети, до основних принципів управління КВ ТГ доцільно віднести такі: законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності; судового захисту інтересів громад. Відповідно серед методів управління КВ ТГ виокремлюються такі методи як: адм-

інструктивні, економічні, законодавчі та нормативно-правові та організаційні.

Отже, у контексті описаного вище комплексного механізму управління комунальною власністю територіальних громад, серед основних проблем такого управління, можемо виокремити:

1. Переважання ситуативного підходу до процесів управління КВ [2]. Натомість доцільно використовувати комплексний, стратегічно орієнтований відповідно плану та пріоритетів розвитку ТГ підхід.

2. Невідповідність адміністративних методів (механізмів) управління реальним вимогам та потребам [3].

3. На законодавчому рівні не закріплено використання методів управління відповідно конкретному управлінському рівні комунальною власністю [3].

4. У деяких випадках до переліку КВ повторно включені об'єкти, рухоме або нерухоме майно, що викликає проблеми обліку та ефективності управління ним [6, с. 10].

5. Відсутність чіткості у визначенні критеріїв ефективності управління КВ, інструментарію та показників його рентабельності, що не дає змоги повною мірою оцінити вплив та значення КВ у соціально-економічному розвитку ТГ [1, с. 26].

6. Потреба в пошуку нових механізмів, способів та підходів до використання, управління значною кількістю об'єктів КВ органами влади, застосування новітніх технологій їх реалізації для вирішення завдань щодо ефективного використання комунального майна, впровадження цифрових технологій в сферу комунального сектору [11, с. 86].

7. Проблеми, пов'язані з цифровізацією. З одного боку, позитивною є тенденція до цифровізації процесів управління КВ, зокрема обліку, а також впровадження цифрових технологій для більш дієвого управління майном ТГ. Проте, з іншого боку, технології потребують постійного фінансування, підтримки та вдосконалення з боку розробників, а законодавча база повинна відповідати інноваційним, побудованим на технологіях, методам управління КВ [11, с. 86].

На основі аналізу недоліків процесів управління КВ Бовсунівська І. серед основних та найбільш поширених відзначає такі [1]:

1. Відсутня чітка спрямованість дій суб'єктів управління, що має прояв у невизначеності чіткої мети довгострокового характеру (понад семи років). З цим варто погодитися, адже зазвичай цільові програми що передбачають управління та використання КВ розроблені на період до трьох років.

2. Недосконалість організаційних структур, відсутність поділу відповідальності та повноважень, чіткої координації дій в управлінні КВ, залученість різних підрозділів. Як наслідок, виникають проблеми з дублюванням функцій, система прийняття рішень не до-

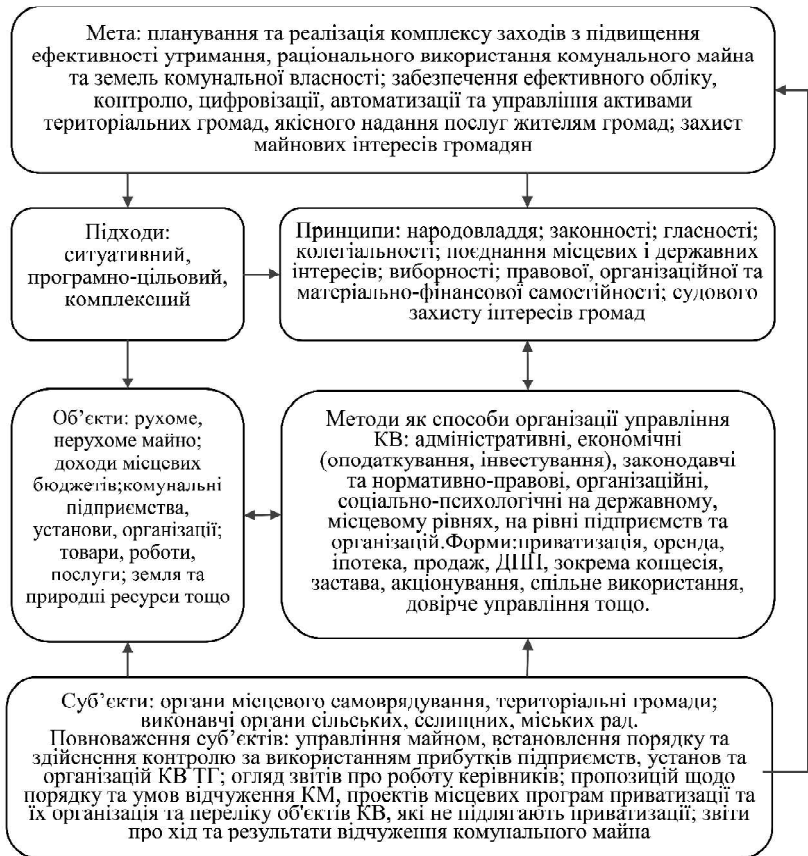

Рис. 1. Складові комплексного механізму управління комунальною власністю територіальних громад

статньо прозоре, знижується ступінь ефективності управління.

3. Відсутня система оцінки ефективності та якості в управлінській діяльності ОМС.

Борсук Н. звертає увагу на наступні причини низької ефективності управління комунальною власністю [2—3]:

1. Прогалини у контролі за діяльністю суб'єктів управлінської діяльності (менеджменту) та їх відповідальності.

2. Відсутність моральної зацікавленості службовців в ефективному управлінні, зокрема через недостатню оплату їх праці.

На основі аналізу провідного досвіду в управлінні КВ ТГ Бурик З. виділяє такі недоліки в системі управління [4, с. 56]: недостатній рівень прозорості та доступності інформації про КВ, управління об'єктами, що унеможливорює контроль, зокрема громадський, за діяльністю ОМС, призводить до корупційних ризиків, неефективного управління та недобросовісного використання ресурсів ТГ.

При цьому, підвищенню прозорості та доступності інформації про об'єкти КВ сприяє позитивна тенденція до формування відкритих наборів даних з переліком об'єктів комунальної власності територіальних громад для оприлюднення даних та для обліку комунальної власності. Переліки містять набір даних, що складається з трьох таблиць (ресурсів): перелік земельних ділянок комунальної власності: перелік житлових будинків, споруд, будівель, їх окремих частин, житлових та нежит-

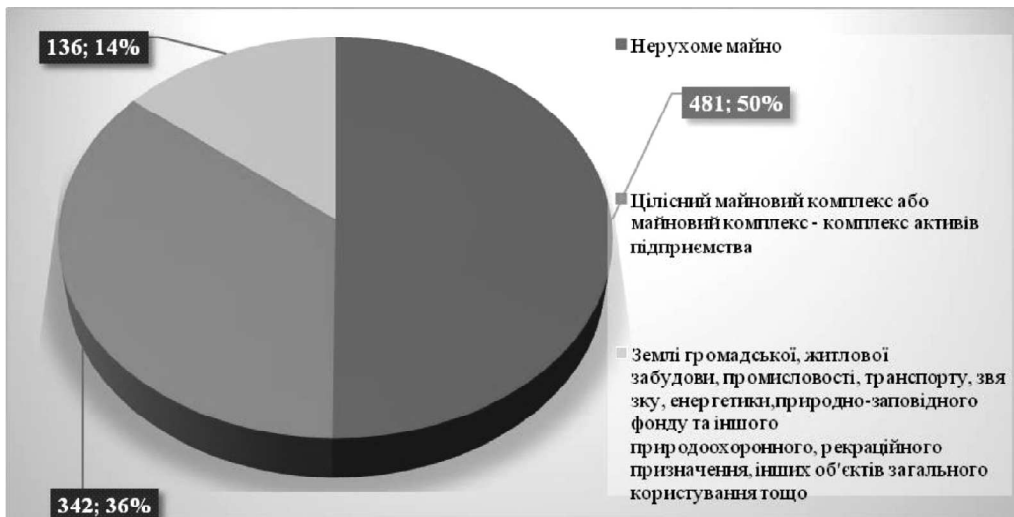

Рис. 2. Кількість об'єктів комунальної власності Кропивницької міської ради станом на 2023 рік

Джерело: систематизовано на основі [18].

лових приміщень, квартир комунальної власності; рухоме майно комунальної власності [9].

Для прикладу зазначимо, що станом на початок 2023 року у власності Кропивницької міської ради перебувало 959 об'єктів комунальної власності, серед яких: 50% — нерухоме майно, 26% — цілісні майнові комплекси, комплекси активів підприємств, 14% — землі громадської, житлової забудови, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного, рекреаційного призначення, інших об'єктів загального користування тощо (рис. 2).

Згадані вище об'єкти комунальної власності в цілому перебували в користуванні комунальних підприємств, лікарень, навчальних закладів, бібліотек, музеїв тощо. Лише 3 об'єкти перебували в оренді.

Серед причин незадовільного стану таких об'єктів актуальними й наразі залишаються ті, що були виокремлені у працях М. Шкільняка, а саме [19, с. 97]: відсутність або недосконалість законодавчої бази управління, не системність використання суб'єктами управління розроблених нормативно-правових механізмів управління власністю; майно в розпорядженні громади досить часто не використовується, відсутні реєстри його обліку; занижена, цілеспрямовано необгрунтована або помилкова оцінка вартості об'єктів КВ в цілях суб'єктів управління; неефективні управлінські рішення органів місцевого самоврядування щодо користування, використання майном громади; програми управління КВ відсутні, не оновлюються вчасно, або не враховують потрібні управлінські зміни, рішення, зокрема через недостатню компетентність державних службовців.

Водночас, вважаємо за доцільно особливу увагу звернути й на такі назрілі проблеми управління КВ ТГ, як:

1. Низький рівень громадської участі в системі управління КВ, зокрема в процесі прийняття рішень (наприклад, щодо способів управління (оренда, продаж, приватизація, концесія тощо)). Адже громадяни через недостатню обізнаність про механізми управління не

беруть участі в публічних консультаціях, обговореннях рішень щодо об'єктів КВ, публічних слуханнях, не висловлюють власні пропозиції.

Проте серед позитивних прикладів такої участі можемо відзначити діяльність громадської ради при Фонді державного майна України (ФДМУ), практику звернення громадян, проведення громадських експертиз, громадські слухання. Так, за II квартал 2023 року на адресу ФДМУ та його регіо-

нальних відділень надійшло 325 звернень громадян, зокрема безпосередньо від громадян — 194; від центральних органів влади — 53 (з них від КМУ — 26); від інших органів, установ, організацій — 23; через урядову "гарячу лінію" — 37; на особистому прийомі — 16; через уповноважену особу — 2. Для порівняння, за 2022 рік надійшло 815 звернень громадян, в тому числі безпосередньо від громадян — 452, що вказує в цілому на зростання участі громадян у діяльності ФДМУ [18].

Водночас недостатня громадська участь більше проявляється в обмежених та поверхневих заходах з реалізації експертних пропозицій, запропонованих ОГС. Для прикладу, заходи з реалізації пропозицій експертів громадської організації "Українська Демократія" в результаті здійснення громадської експертизи роботи ФДМУ з комунальною власністю в 2018 році включали: створення на офіційному веб-сайті Фонду в рамках існуючої рубрики "Консультації з громадськістю" підрубрику "Моніторинг громадської думки"; здійснення аналізу роботи Фонду з розгляду та врахування пропозицій громадськості та у разі потреби вжиття заходів з удосконалення цієї роботи; забезпечення інформування громадськості про діяльність Регіональних відділень Фонду на вебсторінках та в соціальних мережах [16].

Серед проблем громадської участі варто відмітити й відсутність конкретних пропозицій учасників в ході проведення громадських слухань. Аналіз звітів про результати проведення громадських слухань щодо об'єктів комунальної власності вказує на відсутність пропозицій, рекомендацій громадян щодо таких підрозділів органів державної влади в сфері управління державною, комунальною власністю: управління реформуванням власності, управління з питань планування та пільгового продажу (в процесі приватизації) [17].

2. Наявність корупційних ризиків та схем в управлінні КВ. Як наслідок — неефективне використання ресурсів ТГ, незадоволення потреб ТГ. Ця проблема також зумовлена недостатньо прозорими процедурами закупівель, зокрема в ході інвестування в об'єкти КВ, або в ході виконання програм управління та використання КВ,

на які виділяються значні фінансові ресурси. Недостатній рівень підзвітності, нагляду, контролю за фінансовою діяльністю суб'єктів управління також призводить до поширення корупційних ризиків та схем.

3. Управління об'єктами КВ здійснюється на основі короткострокового планування, фактично відсутнє планування відповідно стратегіям розвитку ТГ, що призводить до розпорошення ресурсів та коштів, невиконання заявлених цілей.

На сьогодні в Україні ТГ лише починають впроваджувати цільові програми "Управління об'єктами КВ ТГ", які узгоджуються з законодавством ("Законом "Про місцеве самоврядування", Порядком розроблення, затвердження та виконання міських цільових програм у містах, стратегіями розвитку регіонів тощо). Серед прикладів — Програми "Управління об'єктами комунальної власності територіальної громади міста Києва на 2022—2024 роки", мета якої — забезпечення ефективного обліку й управління активами міста, якісного надання послуг мешканцям столиці, захист майнових інтересів громади. Оперативні цілі цієї Програми відповідають Стратегії розвитку міста Києва, включаючи: залучення громадян до процесів формування, реалізації та контролю міської політики; реалізації концепції "Київ цифровий", підвищення ефективності та прозорості роботи міських органів влади та служб. Для реалізації програми виділені кошти в розмірі 496,8 млн грн в основному за рахунок бюджету міста Київ (131,8 млн грн у 2022 році, 242 млн грн у 2023 році, 123 млн грн у 2024 році) [12].

4. Недостатній рівень професіоналізму персоналу ОМС, відсутність практичного досвіду у використанні всіх методів управління КВ, їх ефективного поєднання. Однак, в Україні достатньо довго існує проблематика недостатнього рівня компетентності кадрів, що впливає на якість управління КВ в цілому, призводить до проблеми її невикористання та простою.

5. Недостатній рівень фінансової стійкості, а саме часті випадки, коли територіальні громади стикаються з труднощами, пов'язаними з орендною платою, стягненням коштів за оренду, що обмежує можливості розвитку комунальної власності [4, с. 57].

Зокрема такі фінансові труднощі зумовлені проблемою заборгованості орендарів, які отримали в оренду об'єкти комунальної власності. Для прикладу, станом на 2022 рік в місті Києві в оренду передано 6600 об'єктів КВ (нерухоме майно), при цьому загальна заборгованість орендарів становить понад 78 млн грн, що включає також нецільове використання майна, неналежне збереження технічного стану, відсутність страхування тощо [12].

Вагомою серед комплексу проблем управління КВ є оцінка ефективності проведених управлінських заходів, застосованих до об'єктів власності територіальної громади. Труднощі виникають в процесі визначення економічної ефективності у використанні комунального майна, що знаходиться в розпорядженні комунальних підприємств, організацій. В першу чергу, це стосується комунального майна, переданого в управління відповідним установам, які як правило, не являються самостійними суб'єктами господарювання. Як зазначають науковці [15, с. 48], "воно використовується у про-

цесі господарської діяльності компанії разом з іншим майном підприємства". У процесах використання майна змінюється структура КВ (відбувається знос, модернізація, списання, оновлення, реновація, добудова тощо). На практиці існують серйозні проблеми при оцінці змін вартості об'єктів КВ, а саме щодо "розподілу приросту окремих складових між частиною взятого в управління майна (майна комунальної власності) та частиною власного майна підприємства" [15, с. 49]. Це накладає деяку специфіку на сукупність фінансових показників, які відображають економічну ефективність використання комунального майна, яке передається в управління [15, с. 49].

Передумовами для формування спроможних ТГ в контексті управління КВ стали зміни у адміністративно-територіальному устрої України. Це призвело до надання ОМС базового рівня однакових повноважень та прав, посилення вимог до знань та навиків, якими повинні володіти суб'єкти місцевих рад та персонал ОМС. Численні зміни у законодавстві з управління майном комунальної власності у 2019-2021 роках також потребують підвищення рівня кваліфікації посадових осіб, що здійснюють управління майном на рівні місцевого самоврядування.

З метою підсилення практичного досвіду, знань та навиків депутатів та посадових осіб місцевих рад з питань управління КВ, майновими правами та майном, зобов'язаннями територіальних громад в Україні підготовлено відповідний методичний посібник з переліком інструментів, процедур та порад консультантів Програми DOBRE щодо різних можливих варіантів використання механізмів управління комунальним майном залежно від специфіки організації ОМС, ресурсних можливостей та потреб територіальної громади [13].

Програма USAID DOBRE у співпраці з незалежними експертами (фахівці у галузі права, економіки та земельній сфері) у 2018-2021 роках здійснила аналіз стану управління активами у 100 громадах. Під час здійснення аналізу, особливу увагу сфокусовано на прогалинах, які є притаманними для практичної діяльності більшості ТГ, що нещодавно отримали обсяг майна та повноважень [13]: відсутність повної та систематизованої інформації про активи та зобов'язання; не прийняті або прийняті не системно нормативні акти для визначення загальних процедур управління майном КВ, або ж такі акти не відповідають чинному законодавству; на практиці не використовується повний набір способів, інструментів управління активами.

Отже, насамкінець, в табл. 1 ще систематизуємо основні проблеми використання різних форм управління комунальною власністю територіальних громад в Україні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, проведене дослідження свідчить про наявність постійних та системних проблем в управлінні комунальною власністю територіальних громад України в умовах формування громадянського суспільства. Системність проблем полягає в їх присутності в кожному з елементів механізму: 1) в підходах до управління

(зокрема використання ситуативного підходу), а також у відсутності чітких стратегій розвитку управління КВ та стратегічного планування; 2) в методах управління, які не достатньо відповідають вимогам громадянського суспільства; 3) в інструментах управління, що передбачає не повне використання їх потенціалу (приватизації, оренди, ДПП тощо); 4) в системі оцінки ефективності управління КВ ТГ, зокрема відсутні критерії та показники оцінки та ін.

Водночас необхідно пам'ятати, що в умовах воєнного стану вступають в силу нові способи використання майна і суб'єкти управління ним, що й визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Бовсунівська І.В. Ефективність управління комунальною власністю. Економіка. 2011. Вип. 14. С. 24—31.

2. Борсук Н.Я. Методи управління комунальною власністю: організаційні та економічні прояви. Форум права. 2016. Вип. 4. С. 41—45.

3. Борсук Н.Я. Проблеми ефективного управління комунальною власністю в Україні. Наука і правоохорона. 2016. Вип. 3. С. 275—280.

4. Бурик З. Механізми управління комунальною власністю територіальних громад: теоретичні засади. Наукові перспективи. 2023. Вип. 6 (36). С. 51—60.

5. Галкін В.М. Ефективне управління комунальною власністю як пріоритет діяльності органів місцевого самоврядування. Теорія та практика державного управління. 2008. Вип. 4. С. 132—138.

6. Гончарова З.В., Рибніков Д.Ю. Дослідження питання ефективного управління комунальною власністю в сучасних умовах. X Міжнародна науково-практична інтернет-конференція: Сталий розвиток міст. Управління проектами і програмами міського та регіонального розвитку. 2014. С. 9—11.

7. Гуськова І.Б. Система управління комунальною власністю. Актуальні проблеми державного управління. 2013. Вип. 1. С. 162—169.

8. Дрогобецький І. Особливості управління комунальною власністю в умовах адміністративно-територіальної реформи. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України. 2022. С.88—91.

9. Єдиний державний веб-портал відкритих даних Перелік об'єктів комунальної власності. URL: <https://data.gov.ua/pages/835-recm-property-register> (дата звернення: 15.08.2023).

10. Лисиканич М. Ресурсне забезпечення управління комунальною власністю об'єднаних територіальних громад. Тернопіль: THEU. 2018. С. 298?301. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29902/1/298.PDF> (дата звернення: 15.08.2023).

Таблиця 1. Проблеми використання різних форм управління комунальною власністю територіальних громад в Україні

Форми управління	Проблеми
ДПП	Комунальний сектор на практиці часто не може реалізувати запити суспільства через брак ресурсів (матеріальних, інтелектуальних, кадрових, інфраструктурних тощо) та/або через нераціональне їх використання. На практиці часто простежується відсутність поєднання ресурсів муніципального і приватного секторів, засобів їх використання, що призводить до не достатнього рівня застосування усіх форм державно-приватного партнерства.
Приватизація комунального майна	Недостатній практичний досвід ОМС у використанні практичного механізму приватизації (прийняття рішень, проведення інвентаризації і та оцінки об'єктів, проведення аудиту, зокрема екологічного, перетворення комунального підприємства у господарське, затвердження умов продажу об'єктів тощо)
Приватизація житлового фонду	Недостатній практичний досвід ОМС у використанні практичного механізму приватизації, зокрема у створенні уповноваженого на приватизацію житлового фонду органу, проведення інвентаризації та виявлення об'єктів неприватизованого житлового фонду,
Списання майна територіальної громади	Недостатній рівень практичного досвіду щодо механізму списання об'єктів права КВ, зокрема: визначення об'єктів КВ для списання за рішенням керівників суб'єктів господарювання, на балансі якого обліковуються об'єкти КВ без згоди. Проблеми з утворення комісії із списання майна. Відсутні нормативно-правові акти з регулювання питання списання об'єктів КВ (майна). На практиці часто існують випадки передачі районною радою ОМС ТГ зношеного або непридатного для використання майна.
Робота ОМС із майно «від умерлої» спадщини	Недостатній рівень практичного досвіду щодо використання такого механізму управління, зокрема через невиконання багатьма ОМС роботи з ідентифікації потенційних об'єктів майна від такої спадщини, безхазяйного майна, відсутні навички ведення відповідної документації
Оренда майна ТГ, відмінної від земельних ділянок	Законодавчо не визначено чітких критеріїв віднесення певних видів майна ТГ до конкретного переліку для оренди, що зумовлює обмеженість у використанні цього способу управління

Джерело: систематизовано за даними [7, 8, 13].

11. Олешко А. А., Павлюк К. М. Цифрова трансформація сфери управління комунальним майном міста. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування. 2022. Вип. 3 (77). С. 84—88.

12. Офіційний портал Києва. Про затвердження Міської цільової програми "Управління об'єктами комунальної власності територіальної громади міста Києва на 2022 — 2024 роки". URL: https://kyivcity.gov.ua/prapro_zatverdzhennya_misko_tsilovo_programi_upravlinnya_obyektami_komunalno_vlasnosti_teritorialno_gromadi_mista_kiyeva_na_2022__2024_roki/oeldya2mmq_4032-4073/ (дата звернення: 15.08.2023).

13. Офіційний сайт Децентралізація. Інструменти управління майном комунальної власності територіальної громади — оновлений посібник. Київ. 2021. 108 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14508> (дата звернення: 15.08.2023).

14. Про пропозиції Сумській міській раді щодо розгляду питання "Про хід виконання комплексної цільової Програми управління та ефективного використання майна комунальної власності та земельних ресурсів територіальної громади міста Суми на 2019—2021 роки": Рішення Сумської міської ради від 28 листопада 2018 року № 4153-МР (зі змінами), за 2019 рік. URL: <https://dresurs.smr.gov.ua/цільові-програми/комплексна-програма-управ-і-використ-майна-ком-власності-та-земел-ресурс> (дата звернення: 15.08.2023).

15. Сментина Н.В. Характеристика системи управління комунальною власністю в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. Вип. 2 (11). С. 45—50.

16. Фонд державного майна України. Заходи з реалізації експертних пропозицій громадської організації "Українська Демократія" за результатами проведення громадської експертизи діяльності Фонду державного майна України. URL: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zakhody_4.pdf (дата звернення: 15.08.2023).

17. Фонд державного майна України. Звіти про результати проведення громадських слухань. <https://www.spfu.gov.ua/ua/content/civil-Gromadskisluhannya-Zviti.html> (дата звернення: 15.08.2023).

18. Фонд державного майна України. Стан роботи із зверненнями громадян за II квартал 2023 року. URL: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-zvern2-_17443.pdf (дата звернення: 15.08.2023).

19. Шкільняк М.М. Критерії ефективного управління комунальною власністю територіальних громад. Інноваційна економіка. 2018. Вип. 1—2. С. 96—102.

20. Шкільняк М., Васіна А., Григорій Г., Августин Р., Дудкіна О. Управління комунальною власністю об'єднаних територіальних громад в умовах нових викликів реформування місцевого самоврядування. Вісник Економіки. 2020. Вип. 4. С. 210—215.

References:

1. Bovsunivska, I. V. (2011), "Effectiveness of communal property management", *Economy*, vol. 14, pp. 24—31.

2. Borsuk, N. Ya. (2016), "Methods of managing communal property: organizational and economic manifestations", *Law forum*, vol. 4, pp. 41—45.

3. Borsuk, N. Ya. (2016), "Problems of effective management of communal property in Ukraine", *Science and law enforcement*, vol. 3, pp. 275—280.

4. Buryk, Z. (2023), "Mechanisms of communal property management of territorial communities: theoretical foundations", *Scientific perspectives (Naukovi perspektivii)*, vol. 6 (36), pp. 51—80.

5. Galkin, V. M. (2008), "Effective management of communal property as a priority for local self-government bodies", *Theory and practice of public administration*, vol. 4, pp. 132—138.

6. Goncharova, Z.V., Rybnikov, D.Yu. (2014), "Study of the effective management of communal property in modern conditions", *X International Scientific and Practical Internet Conference: Sustainable Development of Cities. Management of projects and programs of urban and regional development*, pp. 9—11.

7. Guskova, I. B. (2013), "Communal property management system", *Actual problems of public administration*, vol. 1, pp. 162—169.

8. Drohobetskyi, I. (2022), "Peculiarities of communal property management in the conditions of administrative and territorial reform", *Actual problems of management and public administration in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine*, pp. 88—91.

9. Unified state web portal of open data (2023), "List of communal property objects", Available at: [https://](https://data.gov.ua/pages/835-recm-property-register)

data.gov.ua/pages/835-recm-property-register (Accessed 05 Aug 2023).

10. Lysykanych, M. (2018), *Resource provision of communal property management of united territorial communities*, TNEU, Ternopil, Ukraine, pp. 298—301, Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29902/1/298.PDF> (Accessed 05 Aug 2023).

11. Oleshko, A. A., Pavlyuk, K. M. (2022), "Digital transformation of the sphere of municipal property management of the city", *State and regions. Series: Public management and administration*, vol. 3 (77), pp. 84—88.

12. Official portal of Kyiv (2021), "On the approval of the City target program "Management of objects of communal property of the territorial community of the city of Kyiv for 2022—2024", Available at: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_misko_tsilovo_programi_upravlinnya_obyektami_komunalno_vlasnosti_teritorialno_gromadi_mista_kiyeva_na_2022_2024_roki/oeldya2mmq_4032-4073/ (Accessed 05 Aug 2023).

13. Official website Decentralization (2021), "Property management tools of communal property of the territorial community — an updated manual", Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/14508> (Accessed 05 Aug 2023).

14. Sumy City Council (2018), "Decision of the Sumy City Council On proposals to the Sumy City Council regarding consideration of the issue "On the progress of the implementation of the comprehensive targeted Program of management and effective use of communal property and land resources of the territorial community of the city of Sumy for 2019—2021", Available at: <https://dresurs.smr.gov.ua/tsielovi-programmy/kompleksna-programma-uprav-i-vykorist-maina-kom-vlasnosti-tazemel-resurs> (Accessed 05 Aug 2023).

15. Smentyna, N. V. (2011), "Characteristics of the communal property management system in Ukraine", *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, vol. 2 (11), pp. 45—50.

16. State Property Fund of Ukraine (2018), "Measures for the implementation of expert proposals of the public organization "Ukrainian Democracy" based on the results of a public examination of the State Property Fund of Ukraine", Available at: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zakhody_4.pdf (Accessed 05 Aug 2023).

17. State Property Fund of Ukraine (2023), "Reports on the results of public hearings", Available at: <https://www.spfu.gov.ua/ua/content/civil-Gromadskisluhannya-Zviti.html> (Accessed 05 Aug 2023).

18. State Property Fund of Ukraine. (2023), "State of work with citizens' appeals for the II quarter of 2023", Available at: https://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-zvern2-_17443.pdf (Accessed 05 Aug 2023).

19. Shkilnyak, M. M. (2018), "Criteria for effective management of communal property of territorial communities", *Innovative economy*, vol. 1—2, pp. 96—102.

20. Shkilnyak, M., Vasina, A., Hryhorii, G., Augustyn, R. and Dudkina, O. (2020), "Management of communal property of united territorial communities in the conditions of new challenges of local self-government reform", *Bulletin of the Economy*, vol. 4, pp. 210—215.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2023 р.

О. І. Ткач,
д. політ. н., професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.108

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В НАТУРАЛІСТИЧНИХ І ДЕРЖАВОЦЕНТРИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЯХ

О. Tkach,
Doctor of Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN NATURALISTIC AND STATE-CENTRED POLITICAL THEORIES

В статті шляхом екскурсу в еволюцію науково-теоретичних уявлень про місцеве самоврядування в натуралістичних і державоцентричних політичних теоріях проаналізовано їх внесок в сучасне теоретичне осмислення даного феномену. Визначено основне теоретичне надбання "натуралістичного" підходу до розуміння місцевого самоврядування, яким є, втілений в сучасній політичній і правовій практиці постулат щодо того, що муніципалітети мають право приймати власні рішення в межах своїх територій щодо певних внутрішніх справ, не потребуючи благословення центральної влади. Це передбачає наявність у місцевих одиниць власної політичної влади та сфери повноважень. Розкрито особливості державоцентричної теоретичної традиції, якими є тези про невід'ємність місцевого самоврядування від концепту суверенної держави, яке не лише юридично, але й з точки зору легітимності не існує поза межами державної влади. Доведено, що в основі сучасного наукового розуміння місцевого самоврядування України лежить концепція муніципального дуалізму, яка в умовах втілення реформи децентралізації розглядається автором як найбільш релевантний для реалій унітарної держави теоретичний підхід. В роботі робиться припущення, що сучасні науково-теоретичні уявлення про природу місцевого самоврядування у певному сенсі можна охарактеризувати як нормативні.

The article analyses the evolution of the understanding of the concept of local self-government in naturalistic and state-centred political theories and their impact on the modern theoretical understanding of this phenomenon.

The author identifies the main theoretical achievement of the "naturalistic" approach to understanding local self-government, which is the postulate implemented in modern political and legal practice that municipalities have the right to make their own decisions within their territories regarding certain local issues without the blessing of the central government. This means that local units have their own political power and sphere of authority.

The paper draws attention to the fact that most political theories are explicitly or implicitly state-centred. The article reveals the peculiarities of the state-centred theoretical tradition reflected in the statements of, in particular, the state theory, the conception of efficient services, and the conception of municipal dualism.

It is shown that, being a product of modern ideas about the nation-state of the second half - end of the XIX century, the State theory considered local self-government primarily as a means of exercising the functions of the State (in the modern sense — as a provider of administrative and other public services to the people) in a certain territory and, with a certain degree of independence, should maintain a link with the State power and administration system, representing at the local level through the mechanism of democracy the interests of the whole people, i.e., acting in fact as a representatives of the State. However, the article notes that this model cannot be considered adequate to modern realities, at least in Western-style democracies, regardless of the form of state structure (unitary, federal, etc.). Nevertheless, it has left an even greater legacy in political theory than the naturalistic one, having incorporated some of its key ideas into later state-centred conceptions of local self-government.

For example, this is the conception of efficient services. It considers local self-government primarily as a tool for solving local problems, implementing socio-economic strategies for the development of territories within the framework of national policy. A distinctive feature of this conception is the secondary role of democratic principles of local self-government compared to the requirements for the functional efficiency of its institutions.

It is proved that the modern scientific understanding of local self-government in Ukraine is based on the conception of municipal dualism, which in the context of implementation of the decentralisation reform is considered by the author as the most relevant theoretical approach to the realities of a unitary state. The paper assumes that modern scientific and theoretical concepts of the nature of local self-government can be described as normative in a certain sense.

Ключові слова: місцеве самоврядування, місцева влада, центральна влада, територіальна громада, децентралізація, політична теорія.

Key words: local self-government, local authorities, central government, local community, decentralisation, political theory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні науково-теоретичні уявлення про природу місцевого самоврядування, присутні в публічному дискурсі та правовій доктрині більшості демократичних держав світу, у тому числі України, здебільшого ґрунтуються на праві локальних спільнот (громад) приймати власні рішення в межах адміністративно відмежованих територій, не потребуючи окремого і спеціального дозволу державної влади. Місцеве самоврядування відповідно наділяється законом окремою правосуб'єктністю, що дозволяє йому функціонувати в багатьох сферах незалежно від центральної влади. Також йому притаманні певні політичні атрибути, наприклад, місцеві органи влади, які, зазвичай, обираються на всенародних виборах відповідно до принципу демократизму. Однак для того, щоб таке право було реальним, свободи від втручання державної влади недостатньо. Потрібні реальні можливості для здійснення місцевого самоврядування, наприклад, таких як права збирати податки та контролювати власні ресурси. Останнє, а саме з приводу того, який рівень політичної, економічної і фінансової автономії місцевих територіальних утворень є прийнятним для центрального уряду, на наш погляд, в історичній перспективі ставало і стає предметом жвавих дискусій у політичному, громадському та науковому середовищах.

Таким чином, феномен місцевого самоврядування був і є для політичної теорії цікавою політико-правовою конструкцією, що не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ І ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідженню та вивченню теоретичних аспектів та політико-правових засад місцевого самоврядування присвячені праці багатьох зарубіжних і українських учених, таких як: Т. Бондарук [1], А. Б'юкенен [6], Б. Грант [10], Р. Даль [7], М. Еванс, Д. Марш, Г. Стокер [9], Г. Ерлінгссон, Й. Одален [8], Н. Камінська [2], В. Кравченко, М. Пітцик [3], Ф. К'єллберг [12], У. Макензі [13], Ю. Панейко [4], Л. Пратчетт [14], Л. Свенціцький [17], Л. Шарп [15] та ін.

Однак, досить невеликою і периферійною сферою досліджень у політичній теорії залишається проблематика еволюції наукових уявлень про природу та витоки

місцевого самоврядування, їх систематизація за певними теоретичними течіями, основними з яких є натуралістичні і державоцентричні, а також дослідження їх впливу на сучасне теоретичне осмислення даного феномену.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — шляхом екскурсу в еволюцію розуміння концепту місцевого самоврядування у натуралістичних і державоцентричних політичних теоріях розкрити їх внесок в сучасне теоретичне осмислення даного феномену.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історично, першою виникла концепція природних прав місцевих громад, що базується на аристотелівській (т.з. "натуралістичній") теорії держави. З точки зору останньої будь-яке пояснення політичної реальності ґрунтується на першому, природному людському досвіді, що бере свій початок від сім'ї як інституту, котрий передусє будь-яким іншим спільнотам, які об'єднуються в більший організм, утворюючи "державу" [17, р. 536].

Ключова ідея концепції природних прав полягає в тому, що громади як самоврядні місцеві спільноти людей, які компактно проживають на одній території, мають такі ж самі природні права, наприклад, правом на життя, як і індивіди, які її утворюють. Тому громада має природні, невід'ємні права самостійно вирішувати місцеві справи. Ще одним вагомим аргументом на користь цього називалося її прихильниками те, що громада історично виникла раніше, ніж держава, а тому право на самоврядування є іманентною рисою місцевих спільнот. Відповідно, оскільки громади начебто не створювались державою, права на місцеву автономію не мають визначитися державою, а, отже, і не можуть бути вилучені нею [3].

Як бачимо, самі основи цієї концепції базувалися передусім на протиставленні громади та її "природних" прав, які по суті розглядалися як "продовження" ліберального ідеалу індивідуальної свободи громадянина, домінуючій тоді "гоббсівській" концепції державі з її надто потужною центральною владою. Невипадково, що саме на цьому протиставленні, як слушно підкреслюють чимало сучасних дослідників, місцеве самоврядування у ранній ліберальній політичній думці розглядалося саме як "свобода" територіальних та/або субнаціональних груп управляти собою (див., наприклад [14, р. 365] або ж як "свобода" від втручання центральної влади [12, р. 42]).

Наприклад, англійський мислитель Дж. Сміт (1851 р.) стверджував, що якщо кожна людина має право керувати власними справами, то це стосується також груп і справ, які стосуються їх і тільки їх як окремих груп. Відповідно незалежне місцеве самоврядування, на його думку, розглядалося як важливий спосіб забезпечення індивідуальної свободи від свавільного державного контролю [8].

Ще однією з ранніх концепцій місцевого самоврядування, побудованій на тих же засадах стала, наприклад, громадівська теорія, ідеологами якої вважаються німецькі науковці XIX ст. О. фон Гірке та В. Шеффнер. В положеннях цієї теорії також присутнє відчутнє протиставлення місцевої територіальної спільноти — державі, а інтересів громади — політичним. Згідно цієї теорії громада, не повинна підпорядковуватися центральній владі у вирішенні питань місцевого значення, а обрані нею органи самоврядування мають право діяти за принципом: "дозволено все, що не заборонено законом". Основним завданням держави є забезпечення недоторканості прав громади на власні компетенції [2, с. 24].

У натуралістичних концепціях місцевого самоврядування знайшлося чимало опонентів, що критикували її з позицій різних дисциплінарних підходів. Починаючи з друг. пол. XIX ст. вона зазнала щільної критики від прихильників державоцентричних теорій, якій закидалася слабкість доказової бази і щодо історичної первинності громад, і стосовно обґрунтування самого права на місцеве самоврядування як такого, що і юридично, і з точки зору легітимності не залежить від існування державної (центральної) влади (див. докладніше, наприклад [4, с. 80—110]).

Серед сучасних науковців натуралістичним концепціям закидається виражений у них надмірний акцент на політичній автономії громади та похідного від неї права на самовизначення несе ризики, як для суверенітету держави, так і демократії. Відомий американський теоретик демократії Р. Даль, зокрема, зазначає, що необмежене права на самовизначення місцевих спільнот унеможлиблює саме існування держави та будь-якого інституту примусового характеру. Він стверджує, що подібні необмежені права дозволяють будь-якій групі відокремитися від більшої спільноти, тієї ж держави, якщо перша вирішить не підкорятися рішенням уряду, які суперечать її інтересам [7, pp. 196—197].

Британський науковець А. Б'юкенен [6, р. 21] висуває схожу аргументацію, але розглядаючи цю проблему як загрозу демократії. Він стверджує, що коли якась територіально відмежована меншина розуміє, що її волевиявлення не буде реалізоване у повній мірі, вона може використовувати право на самовизначення в якості важеля тиску у політичних переговорах і навіть погрожувати виходом зі складу більшої спільноти. На практиці, пише автор, якщо подібна загроза сприймається урядом як реалістична, тобто має потенціал спричинити для нього високі витрати (у політичному сенсі), то право на самовизначення може перетворитися на інструмент вето відповідної меншини проти рішень більшості, що в кінцевому рахунку підриває підвалини добре функціонуючої демократії.

Не зважаючи на щільну критику, деякі фундаментальні ідеї концепції природних прав місцевих громад не є такими, що втратили свою актуальність. До звертаються сучасні вчені і в контексті критики засилля державоцентричних теорій політичної влади, що ставлять

під сумнів політичну суб'єктність місцевому самоврядуванню (див., зокрема: [17]), і за-для актуалізації проблеми формування нормативної теорії місцевого самоврядування (див., наприклад, дослідження [8]), що акцентують увагу на етичному обґрунтуванні інституту місцевого самоврядування як ціннісної категорії, який здатний максимально забезпечувати індивідуальну автономію громадян як "природного" права.

Сьогодні окремі дослідники, небезпідставно стверджують, що більшість політичних теорій явно чи неявно є державоцентричними, тобто позиціонують державу як особливу, унікальну форму політичної організації, що має монополію на остаточні рішення і насильство [17, р. 536]. Історично вони походять із уявленнями англійського філософа XVII ст. Т. Гоббса про державу, згідно з якими остання бере свій початок із великої неорганізованої групи людей, що живе в природному стані або анархії, і, яка лише завдяки волі суверена може перетворитися на державу [11].

Квінтесенцією державоцентричного підходу до місцевого самоврядування можна вважати т.з. "державницьку теорію", засади якої були сформовані німецькими вченими Л. Штейном та Р. Гнейстом у другій пол. XIX ст. Згідно цієї теорії, місцеве самоврядування розглядається як вторинний по відношенню до держави інститут, легітимність якого витікає із волі держави (центральної державної влади). Місцеве самоврядування не може функціонувати поза контексту існування державного організму та мусить підкоряється його правилам. Принциповим її моментом є повне заперечення будь-якої широкої автономії місцевого самоврядування, хоча представники цієї теорії вже ж визнавали доцільність певної правової та організаційної самостійності останнього від державної влади, з огляду на представницький спосіб формування його органів, але в якості засобу для забезпечення більш ефективного виконання державних функцій на локальному рівні шляхом делегування частину відповідних функцій і повноважень територіальним громадам.

Ідеологи державницької теорії також вважали, що таке розуміння природи місцевого самоврядування органічно поєднується з механізмом народовладдя, де джерелом будь-якої влади в державі є народ, але в жодному разі не окрема його частина — якась територіальна чи субнаціональна спільнота. Це вважалося аргументом того, що обсяг повноважень місцевого самоврядування має визначати саме загальнонаціональним законодавством, що є юридичним відображенням державної волі як волі всього народу [1].

Таким чином, будучи продуктом модерних уявлень про національну державу другої пол. — кінця XIX ст., державницька теорія розглядала місцеве самоврядування передусім як засіб здійснення функцій держави (у сучасному розумінні — це бути постачальником адміністративних та інших публічних послуг населенню) на певній території і, яке при певній ступені самостійності має зберігати зв'язок із системою державної влади та управління, представляючи на локальному рівні через механізм народовладдя інтереси так би мовити усього народу, тобто виступаючи фактично виконавцями рішень центрального уряду.

Державницьку теорію не можна вважати адекватною сучасним реаліям, принаймні в демократіях західного типу, не залежно від форми державного устрою (унітарної,

федеративної та ін.), але тим не менш вона залишила навіть більший слід в політичній теорії, ніж натуралістична, закарбувавши окремі її ключові ідеї у більш пізніх державоцентричних концепціях місцевого самоврядування.

Так, теорія ефективних послуг, що набула особливого поширення у післявоєнні роки (після Другої світової війни) у західних країнах, розглядає місцеве самоврядування як надавача ефективних послуг, які мають місцеву специфіку. Ця роль, що полягає в обслуговуванні місцевого населення, у тому числі, і через розвиток місцевої транспортної, комунальної і соціальної інфраструктури та підтримання правопорядку, глибоко регламентується центральним урядом, який встановлює відповідні показники результативності такої діяльності.

Основний аргумент теорії, як підкреслюють її провідні апологети — В. Маккензі та Л. Шарп [13, рр. 68—88; 15], — ґрунтується на тому, що місцева влада за своєю природою є найближчою до людей. Посадові особи місцевих рад зазвичай є корінними мешканцями відповідних територій, а тому вони краще знаються на потребах громади і можуть надавати ефективні послуги для забезпечення добробуту її членів. Відповідно така діяльність має займати основну частину повноважень, ресурсів, і часу органів місцевого самоврядування.

Концепція ефективних послуг, як бачимо, вбачає в місцевому самоврядуванні насамперед засіб для вирішення місцевих проблем, реалізації соціально-економічних стратегій розвитку територій у рамках реалізації загальнонаціональної політики. Прикметною особливістю цієї концепції є другорядність демократичних принципів місцевого самоврядування порівняно з вимогами до функціональної ефективності його інституцій.

Ідеї розглянутої концепції міцно закріпилися у деяких сучасних підходах до організації місцевого управління, наприклад, таких як локалізм, котрий, щоправда, більшою мірою притаманний державам з правовими моделями Вестмінстерського типу¹.

Наприклад, найбільш ёмко концепція ефективних послуг притаманна стратегії менеджеристського локалізму (за типологією відомих британських вчених М. Еванса, Д. Марша, Д. Стокера (див.: [9]). Останній, за визначенням вчених, передбачає умовну передачу делегованих функцій щодо місцевої політики із центру на локальний рівень (певну територію) на основі досягнення узгоджених цілей. Усі рішення щодо курсу на напрямів такої політики приймаються урядом, але політичні параметри та функції реалізації політики передаються на місця в межах суворої нормативно-правової бази. Критерієм успішної політики вважається відповідність встановленим на центральному рівні показникам ефективності [10, р. 155]. Як справедливо зауважують деякі критики локалізму як теоретичної державно-управлінської концепції, при менеджеристському локалізмі, який є по суті методом державної регіональної політики, роль місцевого самоврядування як такого дещо губиться на тлі досягнення заздалегідь визначених із центру показників ефективності [10, р. 157].

В Україні науковим підходам до розуміння місцевого самоврядування також більшою мірою притаманна орієнтація на державоцентричну теоретичну традицію. Це добре видно із нормативного визначення досліджуваного поняття, що розглядає його як "гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади... самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" [5]. Тобто місцеве самоврядування хоча і претендує на отримання влади знизу вгору, але правила його функціонування, організаційні та правові рамки визначаються державою. Власне на цьому ґрунтується концепція муніципального дуалізму, притаманному Україні, коли органи місцевого самоврядування користуються самостійністю у вирішенні місцевих справ, їм також делегуються й певні державні функції (наприклад, надання частини освітніх, медичних і соціальних послуг жителям територіальних громад), але в політичному сенсі вони повністю підпорядковуються правовим нормам центральної влади.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, аналіз еволюції наукового розуміння явища місцевого самоврядування у натуралістичних і державоцентричних політичних теоріях дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, головним теоретичним надбанням "натуралістичного" підходу до розуміння місцевого самоврядування, на нашу думку, є втілений в сучасній політичній правовій практиці постулат щодо того, що муніципалітети мають право приймати власні рішення в межах своїх територій щодо певних внутрішніх справ, не потребуючи благословення центральної влади. Це передбачає наявність у місцевих одиниць власної політичної влади та сфери повноважень.

По-друге, особливістю державоцентричної теоретичної традиції, втіленою у положеннях, зокрема, державницької теорії, концепції ефективних послуг, а також концепції муніципального дуалізму, є теза про невід'ємність місцевого самоврядування від концепту суверенної держави, яке не лише юридично, але й з точки зору легітимності не існує поза межами державної влади.

По-третє, в основі сучасного наукового розуміння місцевого самоврядування в Україні лежить концепція муніципального дуалізму, що в умовах втілення реформи децентралізації є найбільш релевантним для реалій унітарної держави теоретичним підходом.

На основі вище викладеного можна припустити, що сучасні науково-теоретичні уявлення про природу місцевого самоврядування у певному сенсі можна охарактеризувати як нормативні, позаяк вони характеризуються помітним акцентом на розробці принципів, засад та правил, що регулюють організацію та функціонування місцевого самоврядування, а також відносини між центральною та місцевою

¹ Локалізм як концепція політики децентралізації у Великобританії першої декади ХХІ ст. у загальному розумінні означає такий підхід до управління місцевими громадами, що базується на принципах демократії, субсидіарності і децентралізації, й, який концептуалізує місцеве самоврядування, як такий тип управління конкретними територіями (місцевостями), що вирізняється доступністю, оперативністю та політичною підзвітністю органів місцевої влади, а також їх свободою в діях щодо місцевого розвитку як складової частини загальнонаціонального розвитку [16, р. 13].

владу в цілях забезпечення ефективного і демократичного управління на місцевому рівні та забезпечення сталого розвитку територій. Поряд із цим, як такої загальної нормативної теорії місцевого самоврядування не існує, а наукові розробки у цьому напрямі все ще залишаються досить невеликою і периферійною сферою досліджень у політичних науках. Це вказує на необхідність подальшого вивчення нормативних основ місцевого самоврядування.

Література:

1. Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні / НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2009. 608 с.
2. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. К.: КНТ, 2010 232 с.
3. Кравченко В. В., Пітцик М. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні (основи муніципального права): навч. посіб. К.: Арарат-Центр, 2001. 252 с.
4. Панейко Ю. Л. Теоретичні основи самоврядування. Львів.: Літопис, 2002. 196 с.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/conv#n84> (дата звернення: 11.05.2023).
6. Buchanan A. Democracy and Secession. National Self-Determination and Secession / M. Moore (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1998. pp. 14—33.
7. Dahl R. A. Democracy and its Critics. New Haven and London: Yale University Press, 1989. viii, 397 p.
8. Erlingsson G., Odalen J. A Normative Theory of Local Government: Connecting Individual Autonomy and Local Self-Determination with Democracy. Lex Localis. 2017. Vol. 15 (2) pp. 325—338. URL: https://www.researchgate.net/publication/316451953_A_Normative_Theory_of_Local_Government_Connecting_Individual_Autonomy_and_Local_Self-Determination_with_Democracy (accessed 11 June 2023).
9. Evans M., Marsh D., Stoker G. Understanding localism. Policy Studies. 2013. Vol. 34 (4). pp. 401—407.
10. Grant B., Drew J. Local Government in Australia. History, Theory and Public Policy. Singapore: Springer Singapore, 2017. XXVI, 445 p.
11. Hobbes T. Leviathan. Oxford: Oxford University Press, 2008. 576 p.
12. Kjellberg F. The Changing Values of Local Government. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1995. Vol. 540. pp. 40—50.
13. Mackenzie W. J. M. Explorations in Government. London: Palgrave Macmillan, 1975. XXXVI, 350 p.
14. Pratchett L. Local Autonomy, Local Democracy and the "New Localism". Political Studies. 2004. Vol. 52 (2). pp. 358—375.
15. Sharpe L. P. Theories and Values of Local Government. Political Science Studies. 1970. Vol. 18. pp. 153—174.
16. Roberts F. O. Nyemutu. Theories of Local Government and the Nigerian Experience. Ibadan: Nigerian Institute of Social and Economic Research, c1997. 85 p.
17. Swiecicki L. Local Self-Government as a Problem of Political Theory. Polish Political Science Yearbook. 2019. Vol. 48 (4). pp. 531—542, p. 536. DOI: 10.15804/pps2019401 (accessed 11 June 2023).

References:

1. Bondaruk, T. H. (2009), *Mistseve samovriaduvannia ta joho finansove zabezpechennia v Ukraini* [Local self-government and its financial support in Ukraine], NAN Ukrainy. In-t ekon. ta prognosuv, Kyiv, Ukraine.
2. Kamins'ka, N. V. (2010), *Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychnyj i porivnial'no-pravovyj analiz* [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis], KNT, Kyiv, Ukraine.
3. Kravchenko, V. V. and Pittsyk, M. V. (2001), *Konstytutsijni zasady mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (osnovy munitsypal'noho prava)* [Constitutional principles of local self-government in Ukraine (fundamentals of municipal law)], Ararat-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
4. Panejko, Yu. L. (2002), *Teoretychni osnovy samovriaduvannia* [Theoretical foundations of self-government], Litopys, L'viv, Ukraine.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/280/97-%D0%B2%D1%80/#Text> (Accessed 11.05.2023).
6. Buchanan, A. (1998), *Democracy and Secession. National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, Oxford, UK, pp. 14—33.
7. Dahl, R. A. (1989), *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven and London. UK.
8. Erlingsson, G. and Odalen, J. (2017), "A Normative Theory of Local Government: Connecting Individual Autonomy and Local Self-Determination with Democracy", *Lex Localis*, Vol. 15(2), pp. 325-338, available at: https://www.researchgate.net/publication/316451953_A_Normative_Theory_of_Local_Government_Connecting_Individual_Autonomy_and_Local_Self-Determination_with_Democracy (accessed 11 June 2023).
9. Evans, M., Marsh, D. and Stoker, G. (2013), "Understanding localism", *Policy Studies*, Vol. 34 (4), pp. 401—407.
10. Grant, B. and Drew, J. (2017), *Local Government in Australia. History, Theory and Public Policy*, Springer Singapore, Singapore, XXVI.
11. Hobbes, T. (2008), *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, UK.
12. Kjellberg, F. (1995), "The Changing Values of Local Government", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 540, pp. 40—50.
13. Mackenzie, W. J. M. (1975), *Explorations in Government*, Palgrave Macmillan, London, UK, XXXVI.
14. Pratchett, L. (2004), "Local Autonomy, Local Democracy and the "New Localism Political Studies", *Political Studies*, Vol. 52 (2), pp. 358—375.
15. Sharpe, L. P. (1970), "Theories and Values of Local Government", *Political Science Studies*, Vol. 18, pp. 153—174.
16. Nyemutu, R. F. O. (1997), *Theories of Local Government and the Nigerian Experience*, Nigerian Institute of Social and Economic Research, Ibadan, Nigeria.
17. Swiecicki, L. (2019), "Local Self-Government as a Problem of Political Theory", *Polish Political Science Yearbook*, Vol. 48 (4), pp. 531—542, r. 536. DOI: 10.15804/pps2019401.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023 р.

УДК 33.711

В. В. Юзефович,
к. е. н., доцент, доцент кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1450-9601>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.113

МЕХАНІЗМИ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ СТАРОСТИНСЬКИХ ОКРУГІВ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

V. Iyzefovych,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Regional Policy, Institute of Public
Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

MECHANISMS FOR PLANNING THE DEVELOPMENT OF TERRITORIES OF STAROSTA DISTRICTS IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Розглядаються механізми планування розвитку територій в старостинських округах. Аналізуються правові основи дослідження сфери розвитку старостинських округів к контексті планування розвитку територій, визначається мета дослідження — аналіз економічних механізмів планування розвитку територій в старостинських округах та їх вдосконалення в період трансформації територій в країні. Визначаються актуальними процеси удосконалення економічних механізмів планування розвитку територій старостинських округів в умовах відбудови та регенерації територій, правового забезпечення містобудівного розвитку. Досліджуються нормативно-законодавчі документи в сфері планування розвитку територій, які надають певну базову основу і підвищують ефективність застосування нових інструментів та практик для розвитку старостинських округів. Визначається роль органів місцевого самоврядування для ефективного розвитку територій України з огляду на вплив воєнного стану. Актуалізуються сучасні інноваційні підходи до ефективного запровадження практик розвитку територій та їх економічного забезпечення. Обґрунтовується важливість удосконалення економічних механізмів планування розвитку територій старостинських округів та формування сприятливого клімату для вирішення пріоритетних завдань та пошуку рішень просторового розвитку на місцевому рівні. Визначається необхідним подальший розвиток механізмів планування територій та формування інноваційного та інвестиційного потенціалу для впровадження найкращих інструментів та практик господарювання в умовах відтворення просторового потенціалу в територіальних громадах. В умовах трансформації суспільних відносин розвиток територій старостинських округів підґрунтовується сучасними управлінськими механізмами. Висновок дослідження полягає в необхідності запровадження інноваційних економічних механізмів планування розвитку територій старостинських округів на рівні кожної територіальної громади.

Mechanisms for planning the development of territories in the ancient districts are considered. Analyze the legal basis for the study of the field of development of ancient districts in the context of planning for development of territories, the purpose of the study is to analyze the economic

mechanisms of planning the development of territories in the ancient districts and their improvement during the transformation of territories in the country. The processes of improvement of economic mechanisms of planning of development of territories of ancient districts in conditions of reconstruction and regeneration of territories, legal support of urban development are determined. Regulatory and legislative documents in the field of planning the development of territories are being studied, which provide a certain basic basis and increase the effectiveness of the application of new tools and practices for the development of ancient districts. The role of local governments for the effective development of Ukraine's territories in view of the impact of martial law is determined. Modern innovative approaches to the effective implementation of territorial development practices and their economic support are streamlined. The importance of improving the economic mechanisms of planning the development of the territories of the ancient districts and creating a favorable climate for solving priorities and finding solutions to spatial development at the local level is justified. Further development of mechanisms of planning of territories and forming of innovative and investment potential is determined by a necessity for introduction of the best instruments and practices of manage in the conditions of recreation of spatial potential in territorial communities. In the conditions of transformation of social relations, the development of territories of ancient districts is justified by modern management mechanisms. The conclusion of the study is the need to introduce innovative economic mechanisms for planning the development of ancient districts at the level of each territorial community.

Ключові слова: планування розвитку територій, економічні механізми, старостинські округи, містобудування, місцеве самоврядування.

Key words: planning of development of territories, economic mechanisms, ancient districts, urban planning, local self-government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах державотворення планування розвитку територій в старостинських округах є актуальним завданням органів місцевого самоврядування. Планування територій є важливим фактором відтворення та регенерації просторів громад, особливо на найближчому для населення рівні — рівні старостинських округів, і тому потребує дієвих механізмів розвитку. Саме тому набуває значення проблематика дослідження механізмів планування розвитку територій для старостинських округів. В цій проблематиці особливе місце займає окреслення напрямів ефективності та гнучкості даних механізмів, а також обґрунтування сучасних технологій та практик щодо їх забезпечення. Базовою складовою дослідження є рішення наукових та практичних завдань аналізу змін у нормативно-теоретичній площині сфери планування розвитку територій, визначення напрямів розвитку старостинських округів в умовах трансформації суспільних відносин з урахуванням змін воєнного та повоєнного періоду, вплив економічного стану країни на сферу просторового розвитку та визначення заходів щодо забезпечення ефективної реалізації інноваційних економічних механізмів планування розвитку територій в старостинських округах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значна увага приділяється теоретичним і практичним проблемам планування розвитку територій на місце-

вому рівні як в вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Проблеми різних аспектів розвитку територій у цілому та їх окремих складових, зокрема старостинських округів, а також наукове обґрунтування шляхів розв'язання цих проблем досліджено українськими та зарубіжними науковцями. Визначення нових напрямів розвитку територій стало результатом досліджень креативної економіки зарубіжними вченими (Ч. Лендрі, Р. Флоріда, Д. Тросбі). В нашій країні проблемам розвитку територій та міст, їх економічній складовій присвячено праці таких науковців як В. Бабаєв, Ю. Білоконь, В. Вакуленко, Ю. Дехтяренко, М. Долішній, М. Дьомін, В. Нудельман, Ю. Лебединський та інших. Кожен із них досліджував проблеми економічного спрямування, а також визначав використання різноманітних механізмів розвитку територій та управління ними. Вагомим внеском у подальший розвиток планування територій стали роботи О. Берданової, О. Бузуна та інших. Їх дослідження спрямовані на запровадження новітніх методів та інструментів планування розвитку територій. Розвиток старостинських округів, проблематику їх відновлення розглядали К. Ємельяненко, І. Піголенко, О. Титаренко.

Не зважаючи на значну кількість наукових праць із означеної проблематики, залишається недослідженим коло питань у сфері функціонування механізмів планування розвитку територій старостинських округів в умовах відбудови країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідження має на меті виконання наступних завдань: визначення питання наукового обґрунтування

впливу органів місцевого самоврядування на механізми забезпечення регенерації просторів, аналіз механізмів фінансування інновацій, вивчення проблематики економічної доцільності запровадження нових практик розвитку територій, запровадження механізмів оцінки ефективності інновацій із позицій доцільності використання економічних ресурсів на рівні старостинського округу. Завданням дослідження є аналіз механізмів планування розвитку територій старостинських округів в умовах трансформації суспільних відносин країни та визначення пропозиції щодо вдосконалення цих механізмів в період відтворення та регенерації територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Планування розвитку територій старостинських округів в умовах відбудови та регенерації країни змінює призначення і спрямовується на корегування напрямів громадського простору та його економічного збалансування. Під час утворення старостинських округів враховувались історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на розвиток території та відповідної громади. Процес створення старостинських округів спрямований на те, щоб інтереси всіх жителів сіл і селищ у територіальних громадах були належним чином представлені, а їх потреби були задоволені.

Згідно зі ст.2 Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності" планування територій визначається як діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб [1]. В цій діяльності означено коло питань, які безпосередньо спрямовані на розвиток тієї чи іншої території. Основним видом такої діяльності є саме планування розвитку територій, яке визначає прогнозування напрямів розвитку певної території міста, села, селища, регіону, їх налаштування в просторі та часі та вибору сценарію містобудування через прийняття планувальних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо розвитку території.

Основна функція планування розвитку територій у громаді полягає у співпраці органів місцевого самоврядування з мешканцями для формування потенційного бачення просторового розвитку та визначення найбільш ефективного варіанту містобудівної діяльності. Запровадження нових економічних механізмів сфери планування розвитку територій на рівні старостинських округів потребує безпечного для діяльності середовища, інакше витратні заходи можуть мати збільшений характер. Наступною умовою відбудови є відновлення економічної діяльності в сферах, як безпосередньо та опосередковано впливають на розвиток територій. Цей напрям потребує здійснення ще однієї умови — повернення до територій всіх переміщених осіб, які складають основу трудових ресурсів громад та виступають фактором можливості реалізації всіх елементів процесу відбудови в старостинському окрузі. Задля формування стійких засад економічної регенерації територій потрібна наявність та розвиток умов фінансового забезпечення здійснення містобудівної діяльності, в першу чергу в питаннях розробки оперативних планів, генеральних планів тощо.

Однією з умов запровадження кращих практик та технологій сфери планування розвитку територій є розробка та реалізація ефективного досвіду містобудівних проєктів місцевого розвитку на теренах нашої країни, що визначає необхідність поєднання відбудови з процесами європейської інтеграції. Сфера планування розвитку територій зазнає значних змін, які визначені впровадженням механізмів децентралізації владних повноважень. Основними напрямками переходу від централізованої політики є запровадження нових економічних підходів у планування розвитку територій та визначення альтернативних джерел фінансування містобудівних проєктів. Після змін в суспільних відносинах минулого сторіччя та значного впливу глобалізаційних процесів, вливання у світову ринкову економіку, розвиток просторового планування мав нераціональний характер, а теоретико-методологічні та нормативні засади не змінювались багато років. Реалії сьогодення потребували від галузі прийняття нових законів (зокрема, Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель" від 28 квітня 2021 року N 1423-IX), яким визначено нові підходи в розробленні земельної та містобудівної документації, що надають громадянам, територіальним громадам міст і сіл значний економічний потенціал для використання своїх територій [2]. Цим законом передбачається скасування зайвих дозволів та дублювання процедур перевірки документації із землеустрою, запроваджується незалежний контроль документації із землеустрою через громадську експертизу або рецензування.

В травні 2022 року Верховна Рада України прийняла законопроект №7282 "Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності", який спрямований на створення нових механізмів відбудови територій після наслідків ворожого вторгнення. Закон визначає питання розміщення та будівництва будівель та споруд, призначених для життєзабезпечення осіб, які втратили житло внаслідок бойових дій, розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) внаслідок війни росії проти України, реалізації заходів комплексного відновлення населених пунктів (територій), які постраждали внаслідок війни тощо [3]. Економічними механізмами планування розвитку територій після прийняття вищезазначеного закону визначаються механізми інвестиційного забезпечення територій на всіх рівнях, включаючи старостинські округи, механізми фінансової підтримки процесів відтворення територій.

В сфері економічного підґрунтя планування територій існує певне коло проблем. До цих проблем можна віднести: недостатню увагу органів влади до управління містобудуванням як передумови і наслідку інвестиційної діяльності в територіальній громаді, чинника сталого розвитку території; руйнування містоутворюючої бази у більшості промислових регіонів у зв'язку зі структурними деформаціями в національній та регіональній економіці; посилення військових, суспільно-політичних конфліктів, що супроводжуються відсутністю достатніх фінансових коштів, політичної волі сто-

совно пріоритетності забезпечення нормального життєвого середовища громадян; втрата координації архітектурно-містобудівного процесу як на державному, так і на регіональному рівнях (в останні роки практично не здійснювали робіт з територіального планування та формування містобудівельної документації); порушення функціонального зонування населених пунктів, що спричиняє масові соціальні, економічні та екологічні проблеми; вплив політичного фактора і тиск великого бізнесу на суб'єктів управління у сфері містобудування, лобювання власних проєктів, що призводить до ігнорування інтересів громади, втрати історико-архітектурного статусу та руйнування життєвого середовища міста [4].

В умовах відтворення територій старостинської округи важливим є запровадження програмних механізмів планування розвитку просторів. Сьогодні одним з таких є Програма комплексного відновлення території територіальної громади (або її частини) — місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення. В програмі заходи для забезпечення відновлення території територіальної громади (або її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища. Програма комплексного відновлення належить до містобудівної документації, але безпосередньо впливає на планування подальшого розвитку територій регенерації, її зміст передбачає аналіз негативних впливів, на стан просторів, історичні особливості та пам'ятки, інформацію про шкоду, заподіяну бойовими діями, надзвичайними ситуаціями. Програма комплексного відновлення території територіальної громади (або її частини, зокрема старостинського округу) має сприяти впровадженню інноваційних інструментів та практик розвитку територіальних громад, населених пунктів та частин їх територій за принципом "відбудувати краще, ніж було".

Дієві механізми планування розвитку територій старостинських округів із залученням нових економічних механізмів актуальні в умовах трансформації суспільних відносин, і знаходяться в процесі їх розроблення. Потребують подальшої розробки та впровадження нові економічні форми планування розвитку громад та пошук фінансового забезпечення їх реалізації. В реаліях сьогодення економічним механізмом розвитку територій є механізм державної економічної підтримки регенерації зруйнованих просторів громад.

Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України, який відбувся в квітні 2022 року, визначив нову стратегію розвитку регіонів України з застосуванням найсучасніших підходів до планування просторів та всіх аспектів економічного життя населених пунктів. Було наголошено про використання найкращих практик та економічних механізмів під час відбудови країни. Важливим аспектом прийнятих рішень було об'єднання фінансів, фахівців і технологій для підготовки та реалізації Плану відновлення України [5]. Механізм об'єднання фінансових ресурсів задля відбудови територій громад є одним з актуальних напрямів місцевих

спільнот. Наприклад, у Блоставицькому старостянському окрузі Бучанської громади, який постраждав від руйнувань в 2022 році, майже завершується процес відбудови та відновлення житла та об'єктів інфраструктури. Місцева влада при цьому використовувала місцеві, обласні та державні програми фінансування процесу відновлення територій.

Механізм залучення інноваційних важелів містобудівної діяльності дозволить в незначні терміни оновити або відтворити всі втрачені об'єкти, і саме в цій площині необхідна значна підтримка та співпраця органів публічної влади та представників архітектурно-будівельної діяльності на місцевому рівні, зокрема в старостинських округах.

В 2022 році було затверджено механізм проведення обстеження пошкоджених будівель та споруд, для визначення їх подальшої експлуатації, виконання відновлювальних робіт або демонтажу. Відповідна постанова розроблена профільним міністерством "Про внесення змін до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва" та прийнята на засіданні Кабінету Міністрів України [6]. Такі дії слугуватимуть основою для розробки та впровадження місцевих програм та планів щодо відбудови територій на рівні старостинських округів в напрямках створення модульного житла для тимчасово переміщених осіб, формування виробничих кластерів та технопарків.

Для планування розвитку територій перед сферою запровадження підтримуючих економічних механізмів постають важливі завдання поєднати протилежні процеси впливу між організацією простору і безпекою життя та економічної діяльності населення територіальних громад в межах старостинських округів. Одним із важливих напрямів є створення економічної основи та умов безпеки на різних територіях. В умовах відбудови нашої країни для завдань сфери планування розвитку територій в нових реаліях доречним є запровадження економічних механізмів розвитку територій на всіх рівнях, особливо в старостинських округах, які найбільш наближені до мешканців громад.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

З огляду на вищесказане, в умовах відбудови країни та значних змін в сфері місцевого розвитку, необхідно зробити певні висновки та визначити пропозиції щодо впровадження сучасних механізмів планування територій старостинських округів. В умовах сьогодення країна стоїть на шляху запровадження інноваційних механізмів територіального врядування, зокрема механізмів інвестиційного забезпечення територій, механізмів фінансової підтримки процесів відтворення територій, механізмів відтворення капіталу територій задля комплексного відновлення населених пунктів, що є інноваційно та інвестиційно спрямовані на використання сучасних технологій на рівні кожного старостинського округу.

Важливу роль у процесах відбудови та містобудівного розвитку повоєнної країни мають відігравати органи публічного управління та адміністрування у формуванні економічної основи ефективного розвитку тери-

торій країни, чому сприяє механізм державної економічної підтримки регенерації зруйнованих просторів громад з метою впровадження в життя нових сучасних концепцій розвитку територій та їх максимального наближення до мешканців.

Механізм формування та реалізації планових документів містобудівного характеру та механізм об'єднання фінансових ресурсів задля відбудови територій є одним з тих важелів, які дозволяють швидко реагувати на потреби сьогодення.

Враховуючи національні, історичні та культурні особливості країни необхідно продовжити удосконалення економічних механізмів планування розвитку територій та формування інноваційного та інвестиційного клімату для вирішення пріоритетних завдань та пошуку рішень планування та господарювання в умовах відтворення просторового потенціалу серед запровадження механізмів залучення інноваційних важелів містобудівної діяльності через програмні механізми місцевого розвитку.

Проблеми територіального врядування обумовлені результатами воєнного стану, особливостями містобудівного планування, спеціалізацією населених пунктів та регіонів. Механізм програмного забезпечення відбудови територій обумовлений економічним збалансуванням використання кращих зарубіжних та вітчизняних практик на основі нового інноваційного комплексного підходу в процесах відбудови нашої країни, прикладом яких є розробка та реалізація Програма комплексного відновлення території територіальної громади (або її частини).

Для підвищення ефективності розвитку територій необхідно застосовувати нові економічні підходи, засновані не тільки на вітчизняних розробках, але і на досвіді в цій сфері зарубіжних країн щодо впровадження інноваційних ідей та проектів. Важливим в цьому напрямку є фінансова спроможність застосування зарубіжного досвіду, адже в багатьох випадках нові проекти опираються на сучасні технології. При цьому потрібно поєднання ефективної просторової організації старостинських округів з іншими вимірами життя та діяльності населення для визначення найбільш оптимальних напрямів відбудови.

Перспективою подальших розробок у цьому напрямку є визначення ефективних економічних механізмів реалізації нових інструментів та технологій сфери планування розвитку територій старостинських округів, формування та реалізація їх успішності в сучасних умовах відбудови та відновлення просторів громад з урахування наближеності до потреб місцевих спільнот та розвитку територій.

Література:

1. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 1.07.2023).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України від 17 червня 2020 року. № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (дата звернення: 9.07.2023).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Проект закону від 13 квітня 2022 року №7282. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74089. (дата звернення: 9.07.2023).

4. Панухник О. В. Шляхи удосконалення управлінської діяльності у сфері містобудування на рівні адміністративного району. Формування ринкових відносин в Україні. 2006. Вип. 3 (58). С. 116—121.

5. Глава держави провів перше за час російського вторгнення засідання Конгресу місцевих та регіональних влад. URL: <https://www.president.gov.ua/news/last?date-from=27-05-2021&date-to=27-05-2022&page=9>. (дата звернення: 10.08.2023).

6. Про внесення змін до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 423. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-zatverd-iv-mehanizm-provedennya-obstezhennya-budiv-el-ta-sporud-poshkod-zhenyh-u-rezultati-vijskovoyi-agresiyi-rf/>. (дата звернення: 10.08.2023).

7. Місцеве самоврядування: підручник / за ред. В.М. Вакулєнка, Ю.Ф. Дехтяренка, В.С. Куйбіди. Київ, НАДУ, 2019. 672 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "Regulation of City Planning activities", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (Accessed 1 July 2022).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Land Use Planning", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (Accessed 9 July 2023).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Draft Law of Ukraine "Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning Priority Measures for Reforming the Sphere of City Development", Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74089. (Accessed 9 July 2023).
4. Panukhnyk, O.V. (2006), "Ways to improve management in the field of urban planning at the level of the administrative district", Formation of market relations in Ukraine, vol. 3 (58), pp. 116—121.
5. President of Ukraine (2022), "The President held the first meeting of the Congress of Local and Regional Authorities during the Russian invasion", Available at: <https://www.president.gov.ua/news/last?date-from=27-05-2021&date-to=27-05-2022&page=9>. (Accessed 10 August 2023).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On amendments to the Procedure for conducting a survey of commissioned construction sites", Available at: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-zatverd-iv-mehanizm-provedennya-obstezhennya-budiv-el-ta-sporud-poshkod-zhenyh-in-results-vijskovoyi-agresiyi-rf/>. (Accessed 10 August 2023).
7. Vakulyenko, V.M. & Dekhtyarenko, Y.F. & Kuybida, V.S. (2019), [Local government], NAPA, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 21.08.2023 р.*

Ю. Ф. Дехтяренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0003-2567-8486>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.118

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ОРЕНДИ МАЙНА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ СТАНОВЛЕННЯ ТРАНСПАРЕНТНОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Yu. Dekhtiarenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Regional Policy,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine

REFORMING THE MECHANISMS OF LEASING COMMUNAL PROPERTY UNDER THE INFLUENCE OF THE ESTABLISHMENT OF TRANSPARENT PUBLIC ADMINISTRATION

У статті розкрито основні етапи формування нормативно-правового регулювання передачі в орендне користування майна комунальної власності територіальних громад в Україні. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, що урегульовують процедуру передачі об'єктів комунальної власності в орендне користування. Виокремлено та проаналізовано поняття оренди, встановлено ключові ознаки та суперечності даної дефініції в ключових нормативно-правових актах сфери її регулювання. Згруповано основні показники, які характеризують принципи побудови орендної процедури та розкривають її особливості на кожному етапі реформування. Встановлено взаємозв'язок між розвитком нормативно-правового регулювання інституту місцевого самоврядування, зокрема визначення його повноважень в сфері управління об'єктами власності територіальних громад, та набуттям ключових рис і принципів процедури передачі в орендне користування об'єктів комунальної власності.

Описано характерні особливості сучасної процедури передачі в орендне користування об'єктів комунальної власності територіальних громад, проаналізовано її основні переваги та недоліки в порівнянні з процедурами, що застосовувалися на кожному етапі становлення інституту оренди.

Закцентовано увагу на урегулюванні, на рівні чинного законодавства, питання унеможливлення безоплатної передачі в користування об'єктів комунальної власності територіальних громад.

Висвітлено основні зміни та доповнення до чинного законодавства про оренду, прийняті у зв'язку із запровадженням військового стану. Виокремлено основні суперечності внесених змін та суміжного галузевого законодавства.

На основі публічних даних сформовано основні статистичні показники, що характеризують результати впровадження нових конкурентних механізмів передачі в орендне користування об'єктів комунальної власності. Висвітлено основні недоліки функціонування публічної частини аналітичної системи "Прозорро.Продажі".

На підставі проведеного ґрунтовного аналізу, надано практичні пропозиції з вирішення виявлених проблемних питань в сфері оренди об'єктів комунальної власності територіальних громад.

The article discloses the main stages of the formation of normative and legal regulation of transfer for lease use of objects of communal property of territorial communities in Ukraine.

The main normative legal acts regulating the procedure of transfer of communal property objects for rental use have been analyzed.

The concept of lease has been singled out and analyzed, the key features and contradictions of this definition have been established in the key normative legal acts in the field of its regulation.

The main indicators that characterize the principles of building the lease procedure and reveal its features at each stage of the reform are grouped.

The relationship between the development of the regulatory and legal regulation of the institute of local self-government, in particular the definition of its powers in the field of management of objects owned by territorial communities, and the acquisition of key features and principles of the procedure for transferring communal property objects to lease use has been established.

The characteristic features of the modern procedure for the transfer of communal property of territorial communities to lease use are described, its main advantages and disadvantages are analyzed in comparison with the procedures used at each stage of the formation of the institution of lease.

Attention is focused on the regulation, at the level of current legislation, of the issue of preventing the free transfer for use of objects of communal property of territorial communities.

The main changes and additions to the current legislation on rent, adopted in connection with the introduction of martial law, are highlighted. The main contradictions of the introduced changes and related industry legislation are highlighted.

On the basis of public data, the main statistical indicators characterizing the results of the implementation of new competitive mechanisms for the transfer of communal property objects to lease use were formed.

The main shortcomings of the functioning of the public part of the Prozorro.Sales analytical system are highlighted.

On the basis of the conducted thorough analysis, practical suggestions for solving the identified problematic issues in the field of renting communal property of territorial communities were provided.

Ключові слова: комунальна власність, оренда, об'єкт оренди, орендодавець, нормативно-правове регулювання, механізми, аукціон.

Key words: communal property, lease, object of lease, lessor, normative and legal regulation, mechanisms, auction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інститут оренди, як один із ключових механізмів управління об'єктами комунальної власності територіальних громад, має значну і динамічну історію становлення та, в сучасній парадигмі взаємодії публічної влади та громадянського суспільства, є об'єктом постійного реформування, основною метою якого є підвищення економічної та соціальної раціональності, а також прозорості відповідних процесів.

Сучасне нормативно-правове регулювання процедур оренди майна комунальної власності територіальних громад принципово відрізняється від норм і правил, прийнятих на етапі зародження та становлення даного механізму.

Аналіз процесу реформування орендних відносин надасть можливість відслідкувати основні тенденції розвитку публічно-владних відносин на місцевому рівні для досягнення сучасного рівня транспарентності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання модернізації механізмів оренди майна комунальної та державної власності, в переважній біль-

шості досліджень, розглядалося єдиним кейсом через призму нормативно-правового регулювання даних відносин.

Зокрема, Серебрякова Ю.О. та Шелухін М. Л. у своїй монографії комплексно досліджують договірні відносини оренди державного та комунального нерухомого майна: надають пропозиції щодо удосконалення типових договорів оренди майна державної та комунальної власності, обґрунтовують необхідність удосконалення порядку здійснення поліпшень орендованого майна, визначають особливості порядку укладання, пролонгації та припинення договору оренди державного та комунального нерухомого майна та ін. [1].

Мусієнко В. В. у своїх роботах аналізує істотні умови договору оренди майна державної та комунальної власності, досліджує історичні аспекти договору оренди (найму), визначає його ознаки та особливості в договірній сфері та в сфері регулювання суспільних правовідносин, що стосуються різних галузей права, аналізує законодавство з питань оренди майна державної та комунальної власності України, Грузії, Німеччини, Латвії тощо. За результатами досліджень робить висновки, що термінологічні розбіжності понять найм, оренда, прокат не змінюють юридичної природи договору [2, 3].

Поряд з цим Лебедик Г. В., досліджуючи оренду, як економічну категорію, доходить висновку про наявність суттєвої різниці між поняттями "лізинг", "оренда", "прокат", "концесія" [4].

Труфанова Ю. В., здійснюючи аналіз правового регулювання укладення та припинення договору оренди майна державної та комунальної власності, опираючись на положення нового Закону України "Про оренду державного та комунального майна" [5], який, на її думку, є продуктом тривалого розвитку сфери його регулювання, доходить до висновку про неформованість у правовій доктрині єдиної концепції припинення та розірвання відповідних договорів, що спричиняє неможливість застосування судами єдиного підходу, натомість розгляд кожної справи здійснюється в індивідуальному порядку із застосуванням об'єктивно-суб'єктивних суджень [6].

Розгон О. В. досліджує поточний стан справ з регулювання орендних відносин майна державної та комунальної власності на період воєнного стану та надає пропозиції щодо створення сприятливого нормативно-правового поля для розвитку інновацій і розвитку інноваційної інфраструктури необхідно запровадити пільгові умови оренди приміщень для елементів інноваційної інфраструктури та інноваційних структур, що здійснюють трансфер інновацій [7].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Огляд літератури та наведених джерел засвідчив, що прослідковується значна увага наукового співтовариства до питань оренди майна державної та комунальної власності. Разом з тим, відсутні системні дослідження правового механізму регулювання оренди майна комунальної власності на рівні територіальних громад, а також економічного ефекту від запровадження новітніх підходів до визначення орендаря на конкурсних засадах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення основних тенденцій, що характеризують етапи модернізації механізмів оренди майна комунальної власності під впливом становлення інституту місцевого самоврядування та транспарентного публічного управління.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання:

- обґрунтувати важливість оренди як одного із механізмів управління об'єктами комунальної власності;
- дослідити визначення поняття оренди в основних нормативно-правових актах;
- проаналізувати етапи становлення спеціального законодавства в сфері оренди майна комунальної власності та виокремити чинники впливу;
- розкрити основні тенденції сучасного нормативно-правового регулювання зазначеної сфери;
- запропонувати механізми покращення регулювання сфери оренди майна комунальної власності.

Таблиця 1. Поняття оренди, наведено в основних нормативно-правових актах

№ з/п	Нормативно-правовий акт	Запропоноване визначення терміну «оренда»
1	Закон України «Про оренду майна державних підприємств та організацій» (назва першої редакції, втратив чинність) [9]	Засноване на договорі строкове платне володіння і користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності
2	Закон України «Про оренду державного та комунального майна» [5]	Речове право на майно, відповідно до якого орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно у користування за плату на певний строк
3	Цивільний кодекс України [10]	За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк
4	Господарський кодекс України [11]	За договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оренда, як один із найбільш задіяних інструментів управління об'єктами комунальної власності територіальних громад, є та залишатиметься об'єктом значної уваги з боку суб'єктів нормотворення, інститутів громадянського суспільства та представників бізнесу.

Незважаючи на активний процес роздержавлення та подальшу масову приватизацію об'єктів комунальної власності, держава та територіальні громади, ймовірно, ще довгий період залишатимуться найбільшими власниками та орендодавцями об'єктів нерухомості, з чим погоджується у своєму дослідженні Денис А. І. [8].

На початковому етапі дослідження слід, перш за все, з'ясувати сутність поняття оренди.

Для цього звернемося до визначення об'єкта нашого дослідження, запропонованого в ключових нормативно-правових актах сфери його регулювання.

В цілому, наведені визначення є майже ідентичними та всі встановлюють два ключових атрибути оренди: платність та строковість.

Водночас, на нашу думку, визначення запропоноване в Господарському кодексі України не є універсальним для використання, оскільки виключає органи державної влади та місцевого самоврядування зі складу орендарів як таких, що не можуть здійснювати господарську діяльність, оскільки, відповідно до ст. 8 Кодексу, вони не є суб'єктами господарювання [11].

Додатково, слід звернути увагу на мету оренди, вказану у визначенні, запропонованому Законом України "Про оренду майна державних підприємств та організацій" (назва першої редакції, втратив чинність) [9]: "для здійснення підприємницької та іншої діяльності", яке свідчить про одну із ключових ролей вказаного закону в процесі роздержавлення.

Безпосереднє формування об'єкта регулювання — комунальної власності та зародження основ з її управління пов'язане з прийняттям Законів УРСР "Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцевого самоврядування" [12] та "Про власність" [13], перший з яких визначив засади місцевого самоврядування, його фінансово-економічну базу, до якої включив, зокрема, й комунальну власність, а також наділив тодішні орга-

ни місцевого самоврядування — місцеві Ради народних депутатів, які, до слова, визначалися представницькими органами державної влади, правами щодо передачі комунальної власності в оренду, а другий — здійснив розподіл державної власності на загальнодержавну (республіканську) власність і власність адміністративно-територіальних одиниць (комунальну власність) та визначив склад об'єктів права комунальної власності.

Надалі, на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.1991

№ 311 "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною) власністю" [14], відбулося фактичне формування комунальної власності відповідних громад.

2 червня 1992 року, Постановою Верховної Ради України від 10.04.1992 [15], введено в дію Закон України "Про оренду майна державних підприємств та організацій" (назва першої редакції, втратив чинність) [9], який покликано забезпечити підвищення ефективності використання майна державних підприємств, організацій шляхом передачі його в оренду фізичним та юридичним особам, створити передумови для можливої приватизації цього майна, що свідчить про першочерговість забезпечення процесів роздержавлення, про що зазначалося вище.

Положення даного Закону урегульовували організаційні відносини, пов'язані з передачею в оренду майна державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів, майнові відносини між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання державного майна, а також відносини оренди майна інших форм власності, якщо інше не передбачено законодавством України та договором оренди.

Об'єктами оренди, згідно з цим законом, визначалися: цілісні майнові комплекси державних підприємств, організацій або їх структурних підрозділів, а також окреме індивідуально визначене майно державних підприємств, організацій.

Водночас, орендодавцями, разом з Фондом державного майна України та державними підприємствами та організаціями, визначалися органи, уповноважені місцевими Радами народних депутатів щодо майна комунальної власності. Серед ключових положень Закону, що стосуються укладення договорів оренди, слід відмітити такі:

- ініціатива оренди — від потенційного орендаря
- істотні умови договору оренди: є об'єкт оренди (склад і вартість майна), строк, на який укладається договір оренди, орендна плата, порядок використання амортизаційних відрахувань, відновлення орендованого майна та умови його повернення, виконання зобов'язань;

- оцінка об'єкта оренди здійснюється за відновною вартістю (за своєю суттю поняття відновної вартості відповідає балансовій (залишковій) вартості активу) згідно з методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України і Фондом державного майна України;

- строк дії договору визначається за погодженням сторін;

- використання майна — за цільовим призначенням, відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, організації, майно яких передано в оренду;

- орендна плата визначається як частина розрахункового доходу від господарського використання орендованого майна (Методика розрахунку, граничні розміри та порядок використання орендної плати визначаються Кабінетом Міністрів України і Фондом державного майна України);

- форма орендної плати — грошова або натуральна/грошово-натуральна (за згодою сторін);

- суборенда: цілісні майнові комплекси — не допускається, можна лише окреме індивідуально визначене рухоме й нерухоме майно;

- ризик випадкової загибелі чи пошкодження — несе орендодавець.

Сама процедура передачі майна в оренду визначалася досить примітивно: організація орендарів, інші фізичні та юридичні особи, які бажають укласти договір оренди майна державних підприємств, організацій, направляють заяву та проєкт договору оренди відповідному орендодавцеві, який зобов'язаний розглянути їх протягом тридцяти днів з часу одержання і дати відповідь про прийняте рішення.

Водночас, укладення договору оренди з іншими фізичними та юридичними особами здійснюється за умови відсутності заяви щодо наміру оренди від організації орендарів, створеної трудовим колективом підприємства, організації.

З аналізу положень першої редакції зазначеного закону можна зробити висновок про: відсутність будь-яких спеціальних норм, що стосуються передачі в оренду майна комунальної власності; домінуючу роль в орендних відносинах організацій орендарів трудового колективу, що цілком відповідає основній меті закону, та дискримінацію інших учасників; відсутність чіткої процедури передачі в оренду та критеріїв прийняття рішень; неврегульованість участі балансоутримувача в процедурі передачі майна в оренду та повної відсутності елемента змагальності.

Загалом, зазначений Закон мав 47 редакцій, що свідчить про глибинне реформування системи орендних відносин, зокрема й комунальної власності.

Так, Законом України від 14.03.1995 № 98/95-ВР "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про оренду майна державних підприємств і організацій" [16], Закон України "Про оренду майна державних підприємств і організацій" викладено в новій редакції під назвою "Про оренду державного майна", яка, крім іншого, вперше виокремлювала урегулювання питань оренди об'єктів комунальної власності в якості окремого завдання Закону.

Серед концептуальних новел слід відмітити зміну основної мети закону та її переорієнтування саме на забезпечення підвищення ефективності використання майна, що свідчить про наміри подальшого використання оренди як окремого, самостійного механізму управління майном, а не лише допоміжного механізму для створення передумов приватизації.

Крім того, вищезазначеною редакцією розширено та конкретизовано об'єкти оренди, орендодавців та

орендарів, надано право орендодавцям виступати ініціаторами оренди, конкретизовано умови щодо відмови у оренді, формалізовано порядок укладення договору оренди, який затверджується Фондом державного майна, змінено визначення вартості об'єкта — оцінка об'єкта оренди здійснюється за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, встановлено граничний розмір орендної плати — не більше 5% оціночної вартості об'єкта оренди, істотні умови договору доповнено положенням про страхування орендарем взятого в оренду майна на користь орендодавця та ін.

Водночас, незважаючи на вищезгадані зміни та доповнення, Закон в редакції від 14.03.1995 не містив спеціальних положень, що стосувалися особливостей оренди майна комунальної власності та залишався формалізованим для оренди, саме, державного майна.

Крім того, нерегульованим залишалося вирішення ситуації, коли в об'єкті оренди зацікавлено декілька потенційних орендарів, що створювало підґрунтя для зловживань з боку орендодавців.

Системні зміни відбулися з прийняттям Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про оренду державного майна" від 23.12.1997

№ 768/97-ВР [17], яким змінено назву Закону на "Про оренду державного і комунального майна" та уніфіковано всі положення, зокрема й для питань оренди майна комунальної власності.

Серед системних змін слід відмітити наділення органів місцевого самоврядування повноваженнями щодо визначення Порядку проведення конкурсу оренди та Методики розрахунку орендної плати для об'єктів комунальної власності.

Крім того, зрештою конкретизовано орендодавців майна комунальної власності, а саме: замінено місцеві Ради народних депутатів на органи місцевого самоврядування, що вказує на значний вплив положень Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [18], який був прийнятий 21.05.1997 та вступив в дію 12.06.1997, що, крім іншого, урегулював повноваження органів місцевого самоврядування з управління об'єктами комунальної власності.

Керуючись даними нормами, місцевими радами відповідних територіальних громад було розроблено та прийнято власні положення про оренду, які базувалися на нормах і правилах, що застосовувалися для об'єктів державної власності, з урахуванням локальних особливостей та потреб.

Так, відповідними органами місцевого самоврядування встановлювалися правила, які врегульовували питання укладення договорів оренди за результатами конкурсу та без нього, встановлювали власні орендні ставки для визначення орендної плати, визначали випадки передачі об'єктів в орендне користування з платою 1 грн на рік, встановлювали строк дії договорів

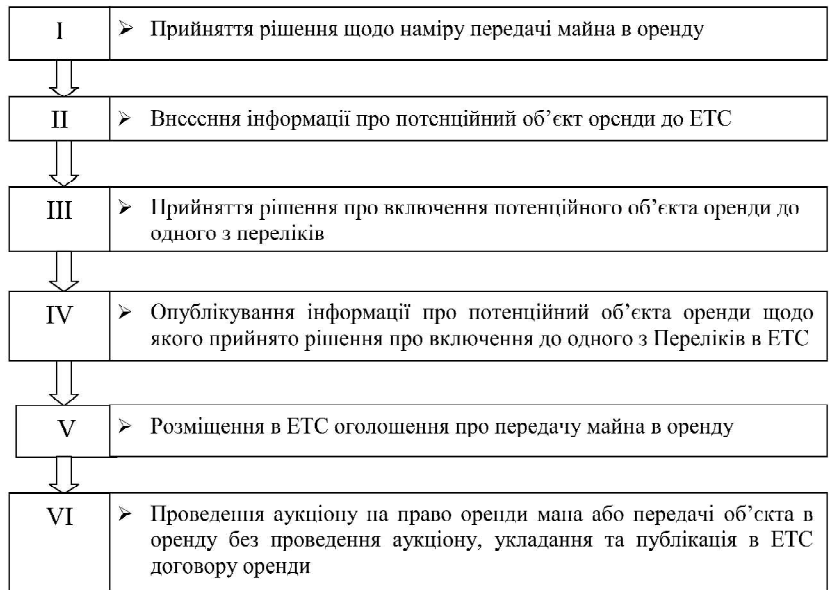

Рис. 1. Етапи передачі майна в оренду

оренди та ін.

Незважаючи на позитивні тенденції щодо визнання з боку держави, на рівні спеціального законодавства, повноважень органів місцевого самоврядування в сфері управління комунальним майном, така система створювала низку передумов для зловживань, а також характеризувалася низьким ступенем прозорості та заангажованістю орендних процесів.

З метою удосконалення, спрощення і скорочення процедур оренди майна державної і комунальної власності для досягнення прозорості і відкритості процесу, а також залучення широкого кола інвесторів, Верховною Радою України прийнято новий Закон України "Про оренду державного та комунального майна" [5], у якому застосовано єдиний підхід до передачі в оренду об'єктів державної та комунальної власності із застосуванням електронної торгової системи (далі — ЕТС), а передача в оренду майна, що перебуває у комунальній власності, здійснюється органами місцевого самоврядування відповідно до вимог Закону.

Основні концептуальні засади нового Закону полягають у наступному.

1. Порядок передачі в оренду майна державної та комунальної власності є уніфікованим та затверджується Кабінетом Міністрів України [19].

2. Конкретизовано етапність передачі майна в оренду (рис. 1).

3. Потенційні об'єкти оренди групуються в Переліки першого та другого типу. Перелік першого типу — Перелік об'єктів, щодо яких прийнято рішення про передачу в оренду на аукціоні, Перелік другого типу — Перелік об'єктів, щодо яких прийнято рішення про передачу в оренду без проведення аукціону.

4. Вартістю об'єкта оренди для цілей визначення стартової орендної плати є його балансова вартість станом на останнє число місяця, який передує даті визначення стартової орендної плати. У разі відсутності балансової вартості, або у випадках, коли залишкова балансова вартість об'єкта оренди дорівнює нулю, чи становить менше 10 % його первісної балансової вартості

(балансової вартості за результатами останньої переоцінки), відповідний балансоутримувач здійснює переоцінку.

Стартова орендна плата зазначається в розрахунку за місяць оренди та становить 1 % вартості об'єкта оренди.

У випадках, коли об'єктом оренди є єдиний майновий комплекс, об'єкт оренди пропонується для передачі в оренду без проведення аукціону чи об'єкт оренди використовується на підставі договору оренди, укладеного без проведення аукціону або конкурсу, і орендар бажає продовжити договір оренди на новий строк, вартість об'єкта оренди встановлюється на рівні його ринкової (оціночної) вартості.

5. Строк оренди становить 5 років. Однак, у конкретних випадках, може бути встановлено інший строк.

6. Відомості про потенційні об'єкти оренди, включені до Переліків першого та другого типу, розміщуються в ЕТС, відповідальним за забезпечення функціонування якої визначено державне підприємство "Прозорро.Продажі" (на сьогодні — приватне акціонерне товариство) [19].

7. Передача в оренду об'єктів, включених до Переліку першого типу, здійснюється за результатами електронного аукціону (рис. 2).

8. Орендна плата встановлюється виключно в грошовій формі та визначається за результатами аукціону або, у разі передачі майна в оренду без проведення аукціону, відповідно до методики розрахунку орендної плати, затвердженої представницьким органом місцевого самоврядування.

9. Чинний орендар має переважне право на продовження договору оренди в ході аукціону на продовження договору оренди за умови, що він бере участь в такому аукціоні.

10. Окремо слід звернути увагу, що частиною другою статті 9 нового Закону України "Про оренду державного та комунального майна" [5] заборонено передавати майно державної або комунальної власності в безоплатне користування або позичку.

11. Відсутність даної норми дозволяла органам місцевого самоврядування передавати в користування органам державної влади, державним навчальним закладам, релігійним організаціям об'єкти комунальної власності на безоплатній основі.

12. Так, відповідно до низки рішень Київської міської ради, в різні періоди, до сфери управління державних установ і організацій було передано близько ста об'єктів нерухомості комунальної власності територіальної громади міста Києва, загальною площею понад 100,0 тис. кв. м [20]. Крім того, відповідні договори були безстрокові та не містили зобов'язань користувача щодо страхування майна чи його утримання в належному стані.

Відповідно до пункту б¹ розділу "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про оренду державного та комунального майна" [5], Кабінет Міністрів України, постановою від 27.05.2022 № 634 "Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану", на період дії воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення чи скасування [21]:

— звільнив від орендної плати орендарів майна державної і комунальної власності, за договорами чинними станом на 24.02.2022;

— продовжив дію договорів оренди, строк дії яких завершується у період дії воєнного стану, на період дії воєнного стану та чотири місяці з дати припинення чи скасування воєнного стану;

— дозволив не здійснювати переоцінку об'єкта оренди для визначення стартової орендної плати для проведення електронного аукціону та встановлювати її з розрахунку 1 грн за 1 кв. м об'єкта оренди;

— встановив, що інформація про кожного учасника, переможця аукціону є анонімною (закритою) для всіх, крім електронних майданчиків та орендодавців.

Остання новела є досить суперечливою, оскільки не відповідає положенням Закону України "Про доступ до публічної інформації" [22] та базовому принципу побудови ЕТС — "усі бачать все".

Щодо фактичного використання ЕТС при передачі об'єктів комунальної власності в орендне користування, то, за інформацією з Публічного модуля аналітики Прозорро.Продажі [23], за період з листопада 2021 року до другої половини серпня 2023 року в цілому по Україні було проведено більше 40 тис. відповідних аукціонів.

Слід відмітити, що інструментарій офіційного веб-сайту АТ "Прозорро.Продажі" дозволяє, без додаткової авторизації, здійснювати моніторинг інформацію про заплановані аукціони та, в режимі реального часу, спостерігати за їх проведенням, з урахуванням вищезазначених обмежень на період дії військового стану. Водночас, інформація про аукціони, що відображається в Публічному модулі аналітики Прозорро.Продажі є вкрай поверхневою, а сам модуль не дозволяє формувати аналітичні вибірки.

ВИСНОВКИ

1. За результатами проведеного дослідження констатуємо, що наявна нормативно-правова база з питань оренди, зокрема й майна комунальної власності, пройшла досить тривалий та складний процес становлення, кожен етап якого відображав галузеві тенденції соціально-економічного, політичного та правового розвитку у відповідній сфері регулювання. Початковий етап характеризувався допоміжною функцією оренди в процесі роздержавлення. Згодом, оренда почала розглядатися, як окремий дієвий та самостійний механізм управління об'єктами комунальної власності, хоча й залишався під повним регулювання держави. Під впливом становлення інституту місцевого самоврядування та поступового переходу державного управління в публічну площину, органи місцевого самоврядування почали відігравати значну роль в орендних відносинах, що відобразалося на кардинальних змінах галузевого законодавства. Сучасний етап характеризується запровадженням уніфікованих механізмів передачі в орендне користування як майна державної, так і комунальної власності в поєднанні з прозорістю та відкритою системою участі в даних процесах.

2. Водночас, сучасна концепція орендних відносин не позбавлена багатьох недоліків, які потребують оперативного втручання з боку регулятора, зокрема:

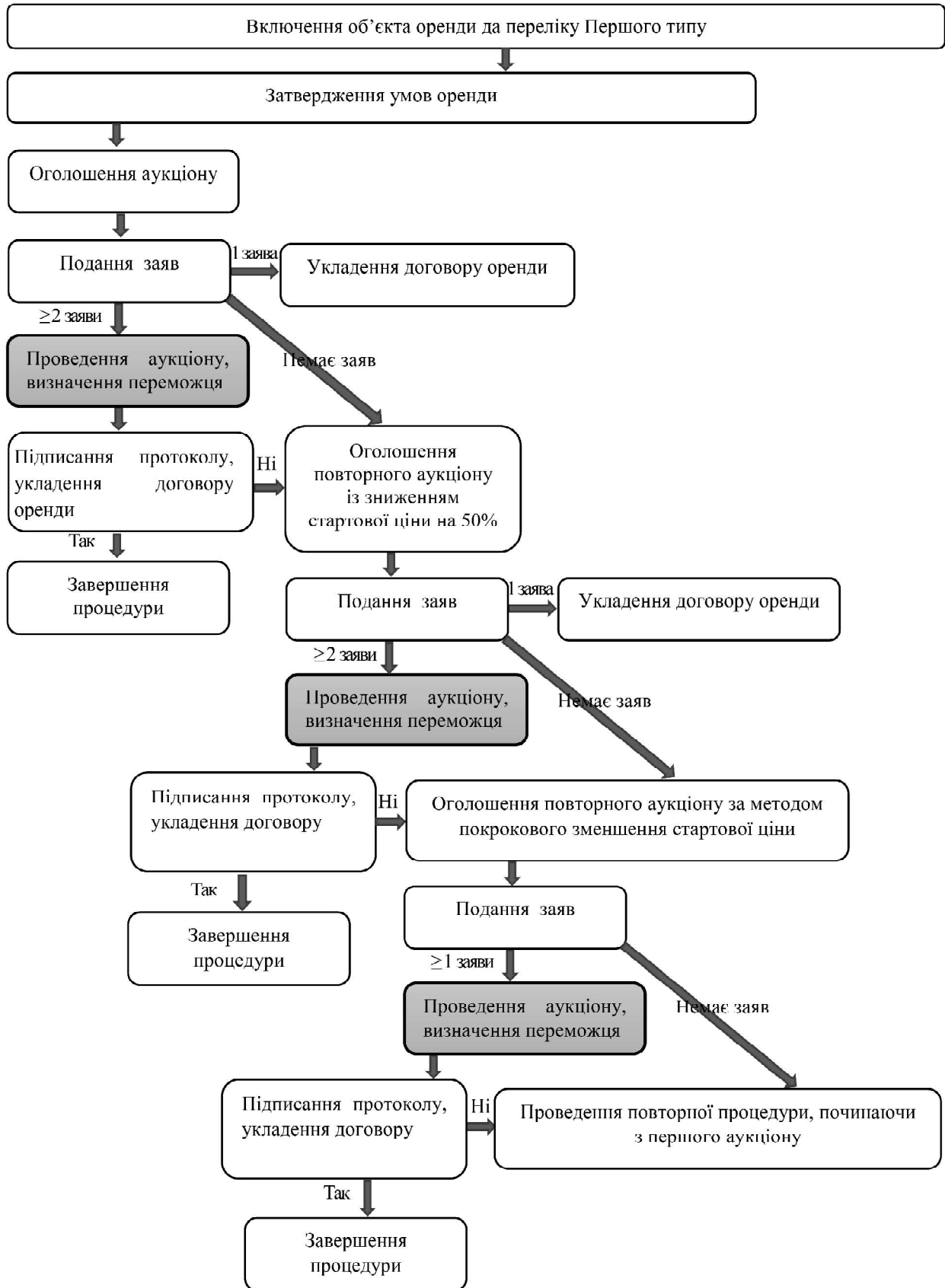

Рис. 2. Процедура передачі об'єктів в оренду на аукціоні

— запропонована система аукціонів не забезпечує від отримання в орендне користування майна за цінами, нижчими від ринкових, що може бути врегульовано встановленням стартової вартості об'єкта рівні ринкової;

— останні зміни щодо закриття інформації про учасників процесів є досить суперечливими та нівелюють основні постулати та принципи побудови нової парадигми орендних відносин, яка полягає, у повній відкритості

та прозорості. На нашу думку такі відомості мають бути відкритими для проведення громадського контролю орендних процесів;

— не створено можливості для ґрунтового аналізу економічної ефективності та раціональності запровадженої процедури передачі в орендне користування об'єктів. Публічний модуль аналітики Прозорро.Продажі не містить необхідної інформації для проведення аналізу, що ускладнює формування альтернативних систем передачі в орендне користування об'єктів державної та комунальної власності чи удосконалення існуючої. На нашу думку необхідно невідкладно удосконалити аналітичну систему шляхом оперативного висвітлення ключових показників процесів оренди, що надасть змогу проведення незалежної оцінки існуючої системи.

Література:

1. Серебрякова Ю. О., Шелухін М. Л. Договір оренди державного та комунального нерухомого майна: монографія. Донецьк: Вид-во "Ноулідж", 2010. 183 с.
2. Мусієнко В. В. Зміст істотних умов договору оренди державного та комунального майна. DICTUM FACTUM. 2019. № 1. С. 18—25.
3. Мусієнко В. В. Правові та історичні аспекти договору оренди державного та комунального майна: іноземний та національний досвід. DICTUM FACTUM. 2020. № 2. С. 3—8.
4. Лебедик Г. В. Сутність оренди як економічної категорії. Економіка і регіон. 2019. № 2 (73). С. 95—101.
5. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 03.10.2019 № 157-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020, № 4, ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (Дата звернення: 17.08.2023).
6. Труфанова Ю. В. Правове регулювання оренди державного та комунального майна в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2021. Вип. 2. С. 156—161.
7. Розгон. О. В. Особливості регулювання оренди приміщень ЗВО та/або наукової установи — засновника наукового парку на період дії воєнного стану: затребуваність цього періоду. Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29-30 березня, 2022 р.). Вінниця: Вінницький кооперативний інститут, 2022. С. 276—279.
8. Денис А. І. Особливості правового регулювання оренди державного та комунального майна. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 38. С. 368—373.
9. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 № 2269-XII. (зі змінами, внесеними згідно із 45 Законами України у 1992-2019 роках). Відомості Верховної Ради України, 1992, № 30, ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-12#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40—44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами). Відомості Верховної Раки України, 2003, № 18, 19-22, № 21-22, ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
12. Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон УРСР від 07.12.1990 № 533-XII (зі змінами, внесеними згідно із 14 Законами України у 1991—1997 роках). Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 р., № 2, с. 24, ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
13. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 № 697-XII (зі змінами, внесеними згідно із 14 Законами України у 1992—2006 роках). Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 р., № 20, ст. 249. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
14. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною) власністю: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 № 311. Урядовий кур'єр, 1991, 12, № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
15. Про введення в дію Закону України "Про оренду майна державних підприємств та організацій": Постанова Верховної Ради України від 10.04.1992 № 2270-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 30 (28.07.92), ст. 417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2270-12#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
16. Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про оренду майна державних підприємств та організацій": Закон України від 14.03.1995 № 98/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995, № 15 (11.04.95), ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
17. Про внесення змін до Закону України "Про оренду державного майна": Закон України від 23.12.1997 № 768/97-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998, № 18, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами). Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
19. Деякі питання оренди державного та комунального майна: постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2020 № 483 (зі змінами). Урядовий кур'єр, 2020, 06, 17.06.2020 № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
20. Про повернення приміщень комунальної власності територіальної громади міста Києва із сфери управління державних установ і організацій: рішення Київської міської ради від 23.02.2017 № 946/1950. Газета "Хрещатик", 2017, 03, 29, № 35. URL: <https://ips.liga-zakon.net/document/MR170250?an=1> (дата звернення: 17.08.2023).

21. Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2022 № 634. Урядовий кур'єр від 01.06.2022 № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.08.2023).

22. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI (зі змінами). Відомості Верховної Ради України, 2011, № 32, ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 17.08.2023).

23. Публічний модуль аналітики ЕТС "Прозорро.Продажі". URL: <https://lease-bi.prozorro.sale/#/> (дата звернення: 17.08.2023).

References:

1. Serebryakova, Yu.O. and Shelukhin, (2010), Dogovor orendy derzhavnogho ta komunaljnogho nerukhomogho majna: monografija [Lease contract of state and communal real estate]: monograph], Knowledge, Donetsk, Ukraine.

2. Musienko, V.V. (2019), "Content of the essential conditions of the contract of lease of state and communal property", DICTUM FACTUM, vol. 1, pp. 18—25.

3. Musienko, V.V. (2020), "Legal and historical aspects of the lease agreement of state and communal property: foreign and national experience", DICTUM FACTUM, vol. 2, pp. 3—8.

4. Lebedyk, G.V. (2019), "The essence of rent as an economic category", Economy and region, vol. 2 (73), pp. 95—101.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), draft Law of Ukraine "About the lease of state and communal property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (Accessed 17 July 2023).

6. Trufanova, Yu.V. (2021), "Legal regulation of the lease of state and communal property in Ukraine", Actual problems of law, vol. 2, pp. 156—161.

7. Rozgon, O.V. (2022), "Peculiarities of the regulation of the lease of the premises of the ZVO and/or scientific institution — the founder of the scientific park during the period of martial law: the demand for this period". Materaly Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji, [Materials of the International Scientific and Practical Conference], Suchasni tendenciji rozvytku nauky ta osvity v umovakh jevronteghraciji, [Modern trends in the development of science and education in the conditions of European integration], Vinnytsia Cooperative Institute, Vinnytsia, Ukraine, pp. 2276—279.

8. Denys, A.I. (2014), "Peculiarities of legal regulation of the lease of state and communal property" Effectiveness of state administration, vol. 38, pp. 368—373.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), draft Law of Ukraine "About the leasing property of state-owned enterprises and organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-12#Text> (Accessed 17 July 2023).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), draft Law of Ukraine "Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 17 July 2023).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), draft Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 17 July 2023).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), draft Law of Ukraine "About the local councils of people's deputies of the Ukrainian SSR and local self-government", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (Accessed 17 July 2023).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), draft Law of Ukraine "About the property", Law of the Ukrainian SSR", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (Accessed 17 July 2023).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991), Resolution "About the demarcation of state property of Ukraine between state-owned (republican) property and property of administrative-territorial units (communal) property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-94-%D0%BF#Text> (Accessed 17 July 2023).

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Resolution "About the implementation of the Law of Ukraine "On Leasing Property of State Enterprises and Organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2270-12#Text> (Accessed 17 July 2023).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), draft Law of Ukraine "About the amendments and additions to the Law of Ukraine "On Leasing Property of State Enterprises and Organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 17 July 2023).

17. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), draft Law of Ukraine "About the amendments to the Law of Ukraine "On Lease of State Property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 17 July 2023).

18. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), draft Law of Ukraine "About the local self-government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 17 July 2023).

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "About the some issues of leasing state and communal property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 17 July 2023).

20. Kyiv City Council (2017), Decision "About the return of premises of communal property of the territorial community of the city of Kyiv from the sphere of management of state institutions and organizations", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MR170250?an=1> (Accessed 17 July 2023).

21. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution o "About the specifics of renting state and communal property during martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 17 July 2023).

22. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), Law of Ukraine "About the access to public information": available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (Accessed 17 July 2023).

23. Public analytics module of ETS "Prozorro.Sales" (2023), available at: <https://lease-bi.prozorro.sale/#/> (Accessed 17 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023 р.

*Н. В. Тілікіна,
к. е. н., директор, НЦД "Інститут сімейної та молодіжної політики
імені Олександра Яременка", Навчально-науковий інститут права
і політології УДУ імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.127

МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

N. Tylikina,
PhD in Economics, Director, Oleksandr Yaremenko Institute for Family and Youth Policy of educational-scientific
institute of law and political science, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov

YOUTH POLICY IMPLEMENTATION MODEL IN UKRAINE DURING ITS ESTABLISHMENT AND UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

У статті розглянуто модель реалізації молодіжної політики і молодіжної роботи в Україні під час її становлення та в умовах воєнного стану на національному, регіональному і місцевому рівнях. Визначено нормативно-правове забезпечення, що визначає основні засади створення умов соціального становлення і розвитку молоді та основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні за роки незалежності. Встановлено, що для ефективною реалізації молодіжної політики доцільно правильно визначати суб'єкти молодіжної політики і молодіжної роботи на національному, регіональному і місцевому рівнях, оскільки саме від них належатиме ефективність і вплив державної молодіжної політики в короткостроковій і довгостроковій перспективі на молодь.

З'ясовано, що у 1990-х роках у молодіжній політиці України молодь була об'єктом молодіжної політики, тоді як у період 2010–2020 років поняття "молодь" у сфері молодіжної політики стали розглядати як об'єкта-суб'єкта, що було закріплено у Стратегії розвитку державної молодіжної політики до 2020 року, а пізніше — через модель участі молоді (драбину Харта).

Розглянуто інструменти і суб'єкти молодіжної політики в Україні: молодіжні ради, парламенти, форуми; інформування молоді; участь молоді; підтримка молодіжних проектів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій тощо. Визначено суб'єктів реалізації державної політики у молодіжній сфері на національному і регіональному рівнях та на рівні територіальних громад та їхні основні функції. Розроблено модель реалізації державної політики у молодіжній сфері на національному і регіональному рівнях та на рівні територіальних громад.

In the article the presented the model of implementation of youth policy and youth work in Ukraine during its formation and in the conditions of martial law at the national, regional and local levels. This model includes government bodies and local self-government, representatives of coordination councils, youth centers and spaces, educational, physical culture and sports institutions, etc. The regulatory and legal support that defines the basic principles of creating conditions for the social formation and development of youth and the main directions of the implementation of the state youth policy in Ukraine during the years of independence has been determined. It has been established that for the effective implementation of youth policy, it is advisable to correctly define the subjects of youth policy and youth work at the national, regional and local levels, since it is from them that the effectiveness and influence of the state youth policy in the short and long term on young people will depend.

It was found that in the 1990s, in the youth policy of Ukraine, youth was the object of youth policy, while in the period of 2010–2020, the concept of "youth" in the field of youth policy began to be considered as an object-subject, which was enshrined in the State Youth Policy Development Strategy until 2020, and later through the model of youth participation (Hart's ladder).

The instruments and subjects of youth policy in Ukraine were considered: youth councils, parliaments, forums; informing the youth; youth participation; support of youth projects and initiatives; development of youth organizations, etc. The subjects of state policy implementation in the youth sphere at the national and regional levels and at the level of territorial communities and their main functions have been determined. It was found that at the end of 2022, the scientific component of this system disappeared in the general system of youth policy. This component developed methodological support for the implementation of the state youth policy. The model of implementation of state policy in the youth sphere at the national and regional levels and at the level of territorial communities has been developed.

Ключові слова: молодіжна політика, молодіжна робота, робота з молоддю, суб'єкти молодіжної політики і молодіжної роботи, модель реалізації молодіжної політики.

Key words: youth policy, youth work, work with youth, subjects of youth policy and youth work, youth policy implementation model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Незважаючи на те, що упродовж останнього десятиліття в Україні здійснювалося ряд важливих кроків щодо реформування молодіжної політики і молодіжної роботи, проте початок повномасштабного російського вторгнення став значним викликом для реалізації політики у молодіжній сфері. Неприятлива соціально-економічна ситуація, вимушена міграція, проблеми у працевлаштуванні та забезпеченні гідних умов праці, підвищення ризиків бідності й незабезпеченості в умовах воєнного стану вимагають посилення уваги до формування й реалізації молодіжної політики в Україні, а особливо в регіонах, які зазнали окупації та значних ушкоджень інфраструктури.

Молодіжна політика є загальною комплексною системою, оскільки зачіпає переважну більшість сфер життя молодою людиною: сім'я, освіта, економічна та трудова діяльність, міграційні процеси тощо. Вона, віддзеркалюючи становище молоді, є засобом створення необхідних для її соціального становлення й розвитку умов і гарантій, тобто може розглядатися як механізм, за допомогою якого держава вступає у взаємовідносини з молоддю.

Гармонійна державна молодіжна політика має ставити за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах усієї країни. Тому дуже важливим є побудова моделі реалізації молодіжної політики і молодіжної роботи, включаючи усіх суб'єктів її реалізації як на національному і регіональному рівнях, так і на рівні територіальних громад.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями вивчення механізмів реалізації молодіжної політики займалися багато сучасних науковців: Бородин Є.І., Головатий М.Ф., Метьолкіна Н.Б., Пеша І.В., Чирун С.Н. [3; 11; 29]. Історичні аспекти формування і реалізації молодіжної політики розглядали в своїх працях Донченко Т.О., Гавловська А.О., Головатий М.Ф. [2; 3; 4] та інші. Питання участі молоді у процесі реформування держави та в умовах децентралізації вивчали Бондар Т.І., Бородин Є.І., Дмитрук Д.А., Курило І.О., Пеша І.В., Ярошенко О.В. та інші [3; 12; 27]. Натомість на даний час актуальною залишається проблема реалізації молодіжної політики та молодіжної роботи в умовах воєнного стану в Україні та післявоєнного відновлення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Наукова новизна статті полягає у тому, що за результатами дослідження теоретичних і практичних напрацювань щодо побудови механізмів реалізації молодіжної політики і роботи з молоддю буде визначено суб'єктів реалізації та побудовано реалізації молодіжної політики і роботи з молоддю на національному і регіональному рівнях та на рівні територіальних громад. Тому метою статті є визначення і побудова модулі реалізації молодіжної політики і молодіжної роботи в умовах децентралізації та воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна молодіжна політика в Україні почала формуватися ще на початку 1990-х років. Упродовж років незалежності вона стала складовою державної політики і представляє собою загальну систему заходів, спрямованих на створення необхідних умов для свідомого вибору молодими людьми свого життєвого шляху. Підґрунтям молодіжної політики було прийняття Верховною Радою України на початку 1990-х років Декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" [17] та Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" [22], якими визначалися загальні засади створення організаційних, соціально-економічних і правових умов соціального становлення та розвитку молоді України, а також основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді. Крім того, низка Указів та Розпоряджень Президента України сформували базу нормативного забезпечення державної молодіжної політики, що регламентували окремі її аспекти, зокрема: забезпечення працевлаштування, розвиток молодіжного житлового будівництва, підтримку молодіжних громадських організацій, роботу з обдарованою молоддю тощо. На виконання цих законів і указів на національному і регіональному рівнях формувалися відповідні стратегії та державні і регіональні цільові програми.

Для ефективної реалізації молодіжної політики доцільно правильно визначати суб'єктів цієї діяльності, оскільки саме від них буде залежати те, чи матиме політика в короткостроковій і довгостроковій перспективі ефект і вплив на цільову аудиторію, а в нашому випадку, на молодь.

Насамперед, визначимося з поняттям "молодь". У науковій літературі можна зустріти безліч визначень цього поняття, наприклад:

— "покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в певному віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні і інші соціальні функції" [26];

— "соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених тим чи іншим складом соціально-психологічних властивостей" [16];

— "соціально-демографічна група суспільства, що переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до світу дорослих і майбутніх змін, яка постійно поповнює політично й економічно активне населення держави" [4];

— "особлива соціально-демографічна група, обмежена віковими рамками, специфічними соціальними ролями, статусом і соціальними позиціями" [10];

— "соціально-демографічна група, відокремлена на основі сукупності вікових характеристик і особливостей соціального стану" [8];

— "провідна соціальна група, тому що внаслідок свого об'єктивного стану вона концентрує і виявляє в своїй свідомості перспективні тенденції розвитку сучасного суспільства" [28].

У більшості випадків термін "молодь" визначають як певну соціально-демографічну групу, яка має вікові обмеження, та характеризується специфічними соціально-психологічними, соціальними, культурними й іншими особливостями. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття "молодь" визначено, як "... молоде, підрастаюче покоління" [9]. Відповідно до Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (1993 р., зі змінами) було зазначено, що "молодь, молоді громадяни — громадяни України віком від 14 до 35 років", а відповідно до закону України "Про основні засади молодіжної політики" молодь — це "молоді особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах" [20].

У 1990-х роках у молодіжній політиці України молодь була об'єктом молодіжної політики. Метьюлкіна Н. зазначає, що "об'єктом державного управління є молодь, віком від 14 до 35 років, молодіжні угруповання й об'єднання, а також процеси, які відбуваються в молодіжному середовищі, відносини у кожній сфері життєдіяльності молоді, які пильно контролюються, організуються й координуються певними суб'єктами молодіжної політики" [11].

У ті часи впровадження державної молодіжної політики в Україні відбувалося на тому, що молодь є об'єктом молодіжної політики. У цей період можна знайти роботи значної кількості вчених — соціологів, політологів, психологів та спеціалістів у сфері відродження українського національної ідентичності — які займалися питаннями вивчення і впровадження молодіжної політики, трактування основних понять, якими оперує ця політика. На той час виділяють два види молодіжної політики: державну молодіжну політику і суспільну молодіжну політику, головним суб'єктом, що реалізовує державну молодіжну політику, є держава, а саме спеціальні органи, діяльність яких пов'язана з молоддю та її соціалізацією, тоді як суспільна молодіжна політика реалізують різними інститутами громадянського суспільства (громадські організації, профспілки, молодіжні центри тощо) [8].

Н. Головатий зазначає, що молодіжна політика — "поняття ширше, оскільки включає політику всіх державних структур, суспільних інститутів і організацій". На його думку, суб'єктами молодіжної політики є держава, державні органи (що практично реалізують цю політику), політичні партії, громадські організації та об'єднання, соціальні інституції (освіти, культури), окремі громадяни і, обов'язково, самі молоді люди [3]. С. Чирун також пропонує застосовувати терміни "державна молодіжна політика" і "недержавна молодіжна політика", яка в свою чергу включає "суспільну молодіжну

політику і асоціальну молодіжну політику, тобто політику антигромадської спрямованості (злочинність, екстремізм)" [29]. До такої ж думки схиляються й інші науковці. Донченко М. також розділяє молодіжну політику на два напрями: суспільний і державний. До суспільної молодіжної політики він відносить — систему ідей, поглядів, спрямованих на обдаровану молодь та її ролі в суспільному розвитку, а також практичну діяльність різних організацій громадянського суспільства, які працюють на досягнення суспільних перспектив [7].

Отже, молодіжна політика включає і державну молодіжну політику, і суспільну молодіжну політику, вміст яких розкривається через сукупність напрямів діяльності різних суб'єктів, що дає змогу забезпечувати і регулювати процес переходу молоді в усіх сферах життєдіяльності.

Гавловська А. на основі політики як соціально-державного явища виділяє такі елементи молодіжної політики [2]:

— держава як суб'єкт молодіжної політики реалізує свої функції через систему відповідних державних інституцій (наприклад, Міністерство молоді та спорту, Міністерство освіти і науки, департаменти державних обласних адміністрацій, які відповідають за питання молодіжної політики, тощо);

— громада як суб'єкт молодіжної політики реалізує свої функції через систему відповідних самоврядних (наприклад, молодіжна рада при виконавчому комітеті міської ради, управління молоді та спорту міських, сільських і селищних рад, центри соціальних служб, центри надання адміністративних послуг тощо);

— політичні організації — сукупність державних і недержавних інститутів, що виражають інтереси молоді, молодіжних груп та пріоритетні напрями розвитку суспільства;

— громадські об'єднання, відповідно до Закону України "Про громадські об'єднання", як суб'єкт молодіжної політики — це добровільні об'єднання юридичних і фізичних осіб для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, екологічних, культурних та інших інтересів;

— "політична людина" як суб'єкт молодіжної політики — це особа, яка бере активну участь у житті суспільства у сфері молодіжної політики.

Як бачимо з більшості тверджень молодь розглядається переважно як об'єкт молодіжної політики. Вже у період 2010—2020 років молодь у сфері молодіжної політики розглядається як об'єкта-суб'єкта, що закріплено у Стратегії розвитку державної молодіжної політики до 2020 року, де "молодь визнається не тільки об'єктом, але й активним суб'єктом державної молодіжної політики, який пропонує власні шляхи розв'язання молодіжних проблем і може дієво впливати на ключових суб'єктів політики в центрі та на місцях" [23].

Якщо розглянути трактування поняття "об'єкт", то із латинського "objectum" перекладається як предмет. Відповідно до положень філософської науки об'єкт — це конкретна річ, явище або процес, на які спрямована пізнавальна активність суб'єкта [25]; те, на що спрямована пізнавальна й перетворювальна діяльність людини (суб'єкта) [13]. Об'єкт завжди знаходиться у взаємодії із суб'єктом.

Отже, недоцільно вважати молодь об'єктом молодіжної політики, тому що молодь у молодіжній політиці повинна мати статус "суб'єкта — активного учасника відносин у сфері молодіжної політики" [2].

Наприкінці 2010-х років суб'єкти молодіжної політики розглядаються через модель участі молоді — драбину Харта. У державній доповіді про становище молоді в Україні за 2018 рік [27] описана модель участі молоді та інструменти і механізми реалізації молодіжної політики на національному, регіональному і територіальному рівнях. Ця модель розроблена за підтримки Представництва UNICEF в Україні у 2018 році та до її розробки і обговорення долучилися молодіжні активісти з різних регіонів України. Модель участі молоді — є описом теоретичних та практичних інструментів для участі молоді й залучення молодих людей до процесів прийняття рішень на національному, регіональному, місцевому рівнях. У документах, які були основою формування молодіжної політики у 2000-2010 роках також визначені, такі поняття, як "участь молоді" (Participation) [15] та "залучення молоді" (Engagement) [1].

Відповідно до цієї концепції суб'єктами, які взаємодіють із молоддю є органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, консультативно-дорадчі органи, інститути громадянського суспільства, установи та заклади молодіжної інфраструктури. Суб'єкти молодіжної взаємодії впливають на молодих людей незалежно від рівня залучення або поінформованості молоді, тоді як співпраця між ними відбувається відповідно до моделі участі молоді і рівня молодіжної активності.

Окрім суб'єктів, які безпосередньо взаємодіють із молоддю, також доцільно виділити партнерів взаємодії. На регіональному та національному рівнях партнерами є: засоби масової інформації, політичні партії, бізнес-структури, окремі експерти. На місцевому рівні до визначеного переліку додаються колективи закладів освіти, учителів та батьки.

Автором статті у співавторстві з Пеша І.В. і Ярошенко О.В. у науково-дослідних роботах 2018—2021 рр. було визначено суб'єктів молодіжної роботи на рівні територіальної громади [12]. Так, окрім молодіжних центрів і молодіжних просторів з молоддю працює багато установ та організацій різних сфер діяльності і різного відомчого підпорядкування. Роботу з молоддю на рівні громади забезпечують заклади системи освіти, заклади культури, заклади соціального захисту, заклади системи охорони здоров'я, заклади оздоровлення (див. табл. 1).

Актуальним є аспект взаємодії між різними суб'єктами і рівнями, зокрема між регіональним і місцевим. Для обласних владних структур важливо не тільки організувати відповідну діяльність на своєму рівні але й здійснювати аналіз стану справ на місцевому рівні. Існує потреба в посиленні інформаційно-аналітичної діяльності, поширенні найкращого досвіду та залучення більш широкого кола партнерів і стейкхолдерів до реалізації молодіжної роботи.

Інтеграція зусиль всіх суб'єктів молодіжної роботи: фахівців молодіжної сфери, соціальних служб, освітян, психологів, родин, громадських об'єднань, органів влади та самої молоді реалізує механізм колективного вирішення індивідуальних проблем та забезпечення умов

Таблиця 1. Суб'єкти молодіжної політики та роботи з молоддю

Напрями діяльності	Суб'єкти	Напрями молодіжної роботи
Органи влади	<i>Національний рівень:</i> <ul style="list-style-type: none"> • центральні органи виконавчої влади; • орган законодавчої влади (Верховна Рада України); • органи місцевого самоврядування <i>Місцевий і регіональний рівень:</i> <ul style="list-style-type: none"> • місцеві органи виконавчої влади; • органи місцевого самоврядування 	організаційне та фінансове забезпечення молодіжної роботи, підтримка молодіжних ініціатив
Координація молодіжної роботи	<i>Консультативно-дорадчі органи:</i> радники з питань молоді, координаційні ради з питань молодіжної політики, координаційні ради з питань національно-патріотичного виховання молоді <i>Молодіжне представництво:</i> молодіжні ради/молодіжні колегії, студентські і учнівські ради/парламенти	координація взаємодії, визначення перспективних напрямів молодіжної роботи, розробки цільових програм; розгляд актуальних молодіжних проблем та шляхів їх вирішення
Молодіжна робота	Молодіжні центри, простори Центри/клуби по роботі з дітьми та молоддю за місцем проживання	проведення молодіжних заходів
Освіта	Заклади загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти	навчання, виховання, розвиток
Фізична культура і спорт	<i>Дитячо-юнацька спортивна школа</i> Центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» <i>Фізкультурно-оздоровчі та спортивно-масові заклади</i> (басейни; стадіони; спортивні майданчики; тенісні корти; футбольні поля; спортивні зали тощо)	фізичний розвиток, здоровий спосіб життя
Культура	<i>Мистецькі школи</i> (музичні школи, художні школи, школи мистецтв, хореографічні школи, школи хорового співу) Центри, палаци, будинки для дітей, юнацтва та молоді Клуби, клубні формування (клуби за місцем проживання, гуртки тощо) Мала академія наук учнівської молоді Публічні бібліотеки Кінотеатри/театри Музеї, виставки тощо Місця відпочинку (парки, сквери; пляж, річка, озеро; кафе, ресторани; дискотеки, нічні клуби; атракціони, розважальні комплекси; дитячі майданчики тощо)	підтримка творчо-одарованої молоді, розвиток творчих здібностей молоді
Охорона здоров'я	Клініка, дружня до молоді Центр профілактики і боротьби зі СНІДом Інші заклади охорони здоров'я (поліклініки, лікарні тощо) Центри соціально-психологічної реабілітації	надання медичних, психологічних та соціальних послуг для дітей та молоді діагностика ВІЛ-інфекції, лікування та супровід ВІЛ-інфікованих пацієнтів діагностика, лікування та супровід хворих надання комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги
Відпочинок і оздоровлення	Дитячо-юнацькі табори (містечка, комплекси): оздоровчі, замські, профільні, відпочинку Заклади санаторного типу, санаторно-курортного типу Туристичні бази	оздоровлення і відпочинком
Соціальний захист	Центри зайнятості, кар'єрні центри, агентства з працевлаштування Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Центр соціальної підтримки дітей та сімей, служби у справах дітей та сім'ї Центр надання адміністративних послуг Центр соціальної адаптації звільнених осіб Заклади інституційного догляду та виховання (інтернати, навчально-реабілітаційні центри; будинки дитини; дитячі будинки тощо);	Профорієнтаційна робота; працевлаштування Юридичне і психологічне консультування; інформаційні послуги; гуманітарна допомога тощо профілактики негативних явищ та правових порушень серед підлітків державна реєстрація юридичних осіб, ФОПів; земельні питання; реєстрація актів цивільного стану, надання соціальних послуг надання соціальних послуг
Організації громадського суспільства	Благодійні фонди; громадські організації; молодіжні і дитячі громадські організації	благодійна допомога; соціальні проекти; молодіжні заходи різного спрямування
Релігійні громади		неформальна освіта; проведення молодіжних заходів; інформаційно-просвітницькі заходи; благодійні акції, соціальні проекти тощо
Засоби масової інформації	центральні/регіональні газети центральні/регіональні програми телебачення центральні/регіональні радіо програми інтернет	інформування населення щодо молодіжної роботи; розміщення соціальної реклами тощо спілкування у соцмережах; отримання інформації тощо
Бізнес структури		спонсорська та благодійна підтримка; проведення заходів для молоді; неформальна освіта молоді з питань підприємницької діяльності; підтримка та наставництво молоді

Джерело: доопрацьовано автором відповідно до [12].

розвитку молодшої людини. Детально суб'єкти молодіжної роботи представлено у таблиці 1.

Кожен із суб'єктів молодіжної політики на конкретному рівні реалізації молодіжної політики відіграє важливу роль у соціальному становленні і розвитку молоді. Кожен з учасників цієї системи виконує певну роль і забезпечує певні власні потреби та потреби саме цільової групи.

Так, серед суб'єктів реалізації молодіжної політики і роботи з молоддю можна виокремити сім основних груп:

1) Інвестори — це органи державної влади та органи місцевого самоврядування (гранти), міжнародні фонди, благодійні організації, приватні особи та інші донори (гранти, матеріально-технічні внески), які забезпечують необхідними інвестиціями і фінансами роботу з молоддю на будь-якому з рівнів реалізації молодіжної політики.

2) Постачальники — це молодіжні центри/простори, заклади культури (зклади позашкільної освіти, будинки культури, гуртки), молодіжні та дитячі громадські організації, заклади професійно-технічної та вищої освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, державні центри зайнятості та інші. Це ті, хто безпосередньо забезпечує потреби молоді та реалізує відповідні послуги.

3) Партнери — це суб'єкти, які виділяють різні ресурси та погоджуються працювати разом задля спільних цілей розвитку або вигід. Серед партнерів у сфері молодіжної політики можна виділити: молодіжні центри/простори, заклади освіти, заклади культури і спорту, заклади охорони здоров'я, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціально відповідальний бізнес, роботодавців та інших.

4) Клієнтами для молодіжної політики є молоді люди.

5) Бенефіціари — молодь, територіальна громада, суспільство. Крім того, що молодь оволодіє певними навичками і знаннями, тримає користь, то громада або/та суспільство в кінцевому результаті отримує користь від ініціатив і заходів політики.

6) Впливові особи здійснюють вагомий вплив на становище та поведінку молоді. До цієї групи можна віднести органи державної влади та органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації (інтернет, телебачення, радіомовлення тощо), громадські організації і об'єднання, а також батьків, які підтримують і формують систему цінностей та поведінку молоді. Крім того, "зірки" шоубізнесу, блогери, бізнесмени та інші особи, які досягли певних успіхів у житті, мають значний вплив на формування світогляду молоді та їхніх професійних вподобань. До впливових осіб також можна віднести церкву та релігійні громадські організації.

7) Дописувачі — це дослідники, організатори, які сприяють створенню бази знань про становище молоді для ефективної реалізації молодіжної політики.

Відповідно до закону України "Про основні засади молодіжної політики" суб'єктами молодіжної роботи визначені фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, що здійснюють молодіжну роботу. До суб'єктів молодіжної роботи належать, зокрема, молоді особи, молодіжні та дитячі громадські об'єднання, інші громадські об'єднання, молодіжні ради, органи (організації) учнівсько-

го та студентського самоврядування, молодіжні центри, молодіжні працівники, радники з питань молоді, благодійні організації, неформальні молодіжні об'єднання [20].

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в молодіжній сфері, сферах фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання на національному рівні є Міністерство молоді та спорту України (Мінмолодьспорт) [19].

Основним реалізатором молодіжної роботи є Всеукраїнський молодіжний центр, який створено у 2019 році Міністерством молоді та спорту України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України [24]. Діяльність Центру спрямована на формування єдиної політики роботи з молоддю у молодіжних центрах різних міст; створення можливості для розвитку й мережування молодіжних працівників по всій Україні; розробку методичних матеріалів для роботи молодіжних центрів; адвокатування розвитку молодіжної інфраструктури; створення освітніх подій для молодіжних працівників; інформування з актуальних можливостей та шляхів покращення роботи з молоддю тощо.

Крім того, в регіонах діють регіональні та місцеві молодіжні центри і простори, які мають різні форми економічної діяльності та різні сфери підпорядкування.

У 2023 році на виконання Закону України "Про основні засади молодіжної політики" уряд створив Український молодіжний фонд [5], а Мінмолодьспортом затверджено персональний склад наглядової ради установи, який обрано на конкурсній основі.

Державна молодіжна політика — цілісна система, яка покликана сприяти самореалізації та розвитку потенціалу молоді, підвищенню рівня її самостійності, конкурентоспроможності й соціальної інтеграції, залученню молодих людей до процесу ухвалення рішень та забезпечення активної участі в суспільному житті. Тоді як українська молодь є активним учасником цього процесу та відіграє вагомий роль у її формуванні і реалізації на національному і місцевому рівнях. Так, участь молоді у формуванні молодіжної політики забезпечується за допомогою різних форм її залучення, зокрема через розвиток молодіжних рад. Молодіжна рада — це молодіжний консультативно-дорадчий орган [20]. Усі вони мають різні положення, різну структуру та потенціал. Такі молодіжні ради утворені при місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування.

З метою просування та захисту прав молоді по всій Україні та на міжнародному рівні діє Національна молодіжна рада України [14], яка є громадською спілкою, що об'єднує більшість молодіжних громадських організацій в Україні. НМРУ створена у 2015 році провідними національними та міжнародними молодіжними організаціями.

Задля формування ефективної відкритої молодіжної політики у 2019 року було утворено громадську спілку "Національне українське молодіжне об'єднання" (далі — НУМО), головним завданням діяльності якого є забезпечення максимального представництва різних груп молоді у формуванні та реалізації державної молодіжної політики відповідно до принципів Європейсь-

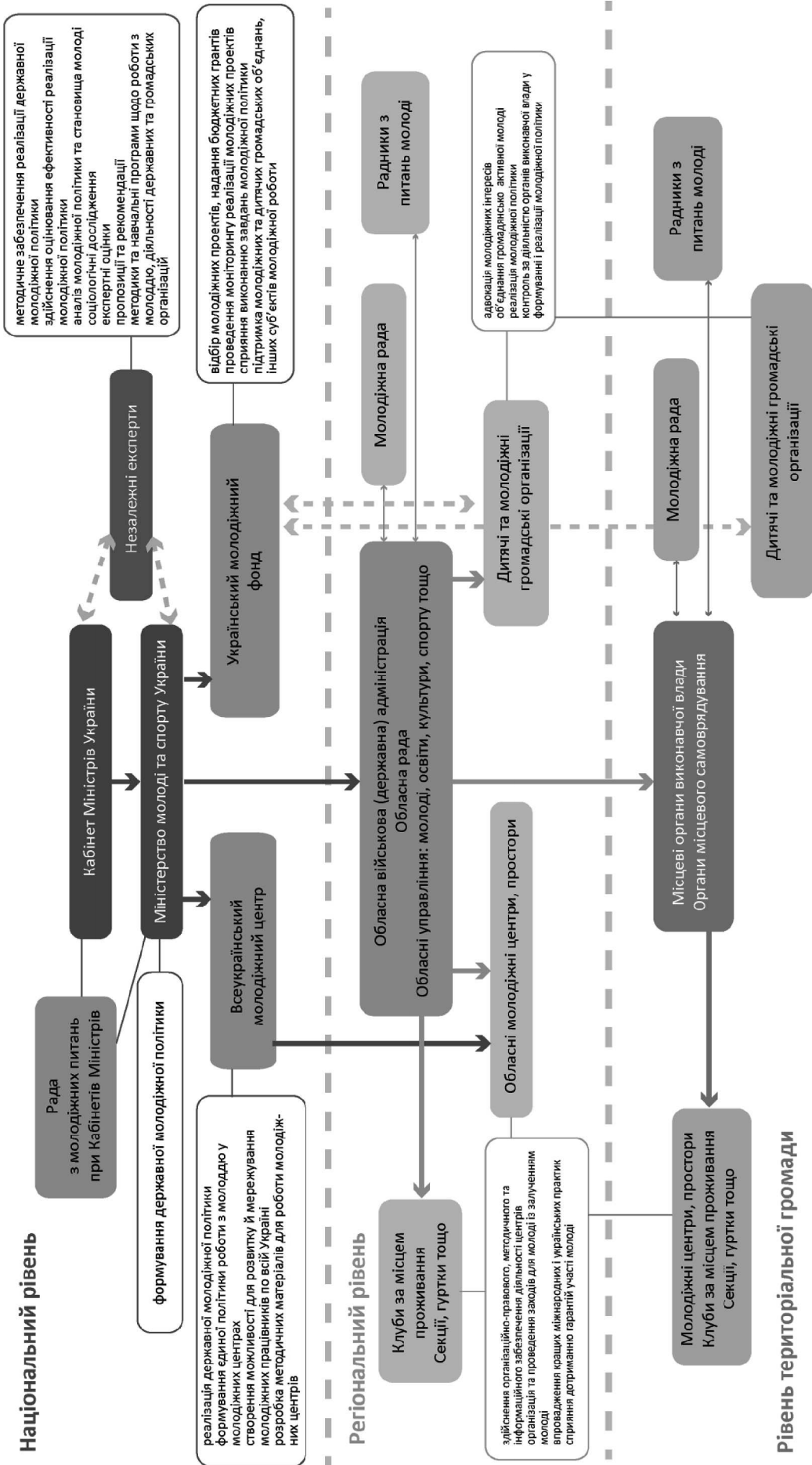

Рис. 1. Модель реалізації державної політики у молодіжній сфері на трьох рівнях

Джерело: розроблено Тілікіна Н.В.

кої хартії участі молоді. Наразі НУМО об'єднує 10 найбільших молодіжних організацій України.

Задля підвищення молодіжної участі у процесі ухвалення суспільно-важливих рішень, супроводу і підтримки діяльності молодіжних рад, а також сприяння утворенню нових у 2020 році утворено громадську організацію "Українська асоціація молодіжних рад", в яку входять молодіжні ради, молодіжні парламенти, молодіжні колегії тощо з усіх областей України. Асоціація підтримує діяльність молодіжних рад і сприяє підвищенню молодіжної участі у процесі прийняття суспільно-важливих рішень, представляє молодіжні ради на національному рівні.

Ще одним із суб'єктів, який активно впливає на формування молодіжної політики є Рада з молодіжних питань, утворена як консультативно-дорадчий орган при Президентові України [21]. У 2022 році утворено Національну раду з питань молоді, яку також планувалося створено відповідно до Закону, як консультативно-дорадчий орган з метою вироблення узгодженої позиції щодо формування та реалізації молодіжної політики, налагодження взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з суб'єктами молодіжної роботи з питань розвитку та реалізації молодіжної політики [18; 20].

Також із метою налагодження діалогу з молоддю під час формування та реалізації молодіжної політики передбачено призначення керівниками центральних і місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування радників з питань молоді на громадських чи інших засадах.

Важливим інструментом узгодження діяльності різних суб'єктів впливу на державну молодіжну політику є державні, регіональні та місцеві програми, у першу чергу молодіжні. На виконання молодіжних програм органи публічної влади здійснюють заходи з молодіжної політики, які тією або іншою мірою залучають молодь до реформаторських процесів у різних галузях.

Ключове місце посідає Державна цільова соціальна програма "Молодь України" на 2021—2025 роки, основні завдання якої сприяють залученню молоді до низки реформ у сфері оборони, охорони здоров'я, розвитку підприємництва, популяризації України у світі. Реалізація заходів Державної програми "Молодь України" здійснюється Міністерством молоді та спорту України спільно з різними громадськими організаціями, які залучають волонтерів до своєї діяльності [27].

Ці доповнення добре вписуються і доповнюють загальну структуру суб'єктів молодіжної політики або молодіжної роботи на всіх рівнях: національному, регіональному і на рівні територіальних громад.

Отже, розглянув усі суб'єкти молодіжної політики та молодіжної роботи, можна узагальнити їх у системну структуру, яка представляє діяльність суб'єктів молодіжної політики на трьох рівнях: національному, регіональному і на рівні територіальних громад (рис. 1).

Єдине, що варто зазначити, то наприкінці 2022 році у загальній системі молодіжної політики зникла наукова складова цієї система, яка розробляла методичне забезпечення реалізації державної молодіжної політи-

ки; здійснювала оцінювання ефективності реалізації молодіжної політики; проводила аналіз молодіжної політики та становища молоді; організовувала і проводила соціологічні дослідження та експертні оцінки; надавала пропозиції та рекомендації; розробляла методики та навчальні програми щодо роботи з молоддю, діяльності державних та громадських організацій.

Раніше ці функції виконував ДУ "Державний інститут сімейної та молодіжної політики", який був науково-дослідною установою, що належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України. Інститут було створено 26 квітня 1991 р. рішенням Кабінету Міністрів Української РСР. Проте у 2023 році Інститут було реорганізовано шляхом приєднання до Українського державного університету імені Михайла Драгоманова [6]. Тобто реально відбулася ліквідація цієї установи, що в майбутньому може дуже негативно позначитися на молодіжній політиці в країні. Зараз ці функції виконують частково різні наукові установи, комерційні і громадські організації, які переважно реалізують різні проєкти за гранти на замовлення або держави, або міжнародних організацій. Проте така діяльність є розрізненою та не враховує послідовність і комплексність наукових і соціологічних досліджень, а також даних офіційної статистики. Отже, державна молодіжна політика може залишитися без обґрунтованих наукових даних, що в майбутньому призведе до розрізненості напрямів роботи з молоддю.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В Україні державна молодіжна політика почала формуватися ще на початку 1990-х років. Упродовж років незалежності вона стала складовою державної політики та протерпіла значних зрушень. У 1990-х роках у молодіжній політиці України молодь була об'єктом політики, тоді як у період 2010—2020 років поняття "молодь" у сфері молодіжної політики стали розглядати як об'єкта-суб'єкта, а пізніше — через модель участі молоді (драбину Харта).

З врахуванням воєнного стану в Україні та з метою ефективної реалізації молодіжної політики розглянуто інструменти і суб'єкти молодіжної політики в Україні: молодіжні ради, парламенти, форуми; інформування молоді; участь молоді; підтримка молодіжних проєктів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій тощо. Визначення суб'єктів реалізації державної політики у молодіжній сфері здійснено на національному і регіональному рівнях та на рівні територіальних громад. З врахуванням цього розроблено модель реалізації державної політики у молодіжній сфері на національному і регіональному рівнях та на рівні територіальних громад.

Під час розробки моделі реалізації молодіжної політики і роботи з молоддю з'ясовано, що наприкінці 2022 році у загальній системі молодіжної політики зникла наукова складова цієї система, яка розробляла методичне забезпечення реалізації державної молодіжної політики; здійснювала оцінювання ефективності реалізації молодіжної політики; проводила аналіз молодіжної політики та становища молоді; організовувала і проводила соціологічні дослідження та експертні оцінки; надавала пропозиції та рекомендації; розробляла методики та

навчальні програми. Тому в подальшому доцільно зосередити увагу на залученні різних наукових установ, комерційних і громадських організацій, які реалізують різні проєкти за гранти на замовлення або держави, або міжнародних організацій для забезпечення аналітичною інформацією сферу молодіжної роботи та роботи з молоддю як на національному, так і на місцевому рівні.

Література:

1. Adolescents and Youth Engagement Framework, UNICEF, 2017.
2. Гавловська А.О. Етапи та елементи молодіжної політики: теоретично-прикладний вимір. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. 74—78 с.
3. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. Київ: Наукова Думка. № 3. 2015. С. 236.
4. Гуцалова М. Молодь як об'єкт державної молодіжної політики. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. Київ: Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2011. Вип. 22. С. 210—217.
5. Деякі питання Українського молодіжного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2023 № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
6. Деякі питання утворення та реорганізації закладу вищої освіти: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2022 № 758-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2023).
7. Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики в Україні: історико-правовий аспект. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер.: Державне управління. 2010. Т. 125, Вип. 112. С. 141—145.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
9. Криворучко Ю. Молодь як суспільний чинник формування громадянського суспільства України. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центральнорозвиненоєвропейський досвід. Львів, 2009. 314 с.
10. Макарова О.В. Програми соціальної підтримки: оцінка результатів та шляхи удосконалення. Демографія та соціальна економіка. № 1 (19), 2013. С. 47—56.
11. Метьюлкіна Н.Б. Механізми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні. Харків: ХарРІНАДУ, 2008. 11 с.
12. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Практичний посібник для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері. За ред. І.В. Пешої. Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2018. 28 с.
13. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять з навчальної дисципліни "Філософія права" (відповідно до вимог ECTS) для студ. II курсу. Уклад.: О.Г. Данильян та ін. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2011. 50 С.
14. Офіційний сайт. Громадська спілка "Національна молодіжна рада України". URL: <https://nysukraine.org/> (дата звернення: 13.06.2023).
15. Переглянута Європейська хартія участі молодих людей у місцевому та регіональному житті. URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (дата звернення: 12.02.2023).
16. Поліщук Ю.Й. Сучасне молодіжне об'єднання як соціальнопедагогічна система. Тернопіль: Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Івасюка, 1999. 114 с.
17. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 15.06.2023).
18. Про затвердження Порядку формування та діяльності Національної ради з питань молоді та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2022 № 101. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/prozatverdzhennia-poriadku-formuvannia-ta-diialnosti-natsionalnoi-rady-z-pytan-molodi-s1011-100922> (дата звернення: 05.04.2023).
19. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12.02.2021 № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
20. Про основні засади молодіжної політики: закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
21. Про Раду з молодіжних питань: Указ Президента України від 10.09.2021 № 462/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4622021-40073> (дата звернення: 04.02.2023).
22. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 05.04.2023).
23. Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року: Указ Президента України № 532/2013 від 27.09.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
24. Про утворення державної установи "Всеукраїнський молодіжний центр" та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
25. Словник-довідник з курсу "Філософії" для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. Укл. А.Г. Чичков, О.М. Башкеєва, О.М. Патеріло. Дніпропетровськ: ДВНЗУДХТХ 2014. 20 с.
26. Соціальна політика: навч. посіб. Уклад. І. Карпич, Н. Коляда. Умань: ФОП Жовтий, 2016. 134 с.
27. Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року). Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; Редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й. та ін. Київ, 2018. 100 с.
28. Ціхоцька О., Лозинська Л. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в сучасних умовах. Молодь і ринок. № 1 (132). 2016. С. 39—43.
29. Чирун С.Н. Молодіжна політика України в сучасному методологічному дискурсі. Вісник ЧДТУ. 2019. № 5. С. 136—140.

References:

1. UNICEF (2017), Adolescents and Youth Engagement Framework, UNICEF, New York, USA.
2. Havlovska, A.O. (2015), "Stages and elements of youth policy: theoretical and applied dimension", *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 14, pp. 74—78.
3. Holovaty, M.F. (2015), *Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennia* [Youth policy in Ukraine: problems of renewal], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Hutsalova, M. (2011), "Youth as an object of state youth policy", *Suchasna ukrainska polityka: polityky i politolohy pro nei*, vol. 22, pp. 210—217.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "Some issues of the Ukrainian Youth Fund: Deiaki pytannia Ukrainskoho molodizhnoho fondu", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2023-%D0%BF#Text> (Accessed 15 June 2023).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Decree "Some issues of formation and reorganization of a higher education institution", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2022-%D1%80#Text> (Accessed 11 March 2023).
7. Donchenko, T.O. (2010), "Formation of state youth policy in Ukraine: historical and legal aspect", *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*, vol. 112, pp. 141—145.
8. Zvierievoi, I. D. (2012), *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopedia for specialists in the social sphere], Universum, Kyiv, Simferopol, Ukraine.
9. Kryvoruchko, Yu. (2009), "Youth as a social factor in the formation of the civil society of Ukraine", *Hromadianske suspilstvo yak zdiisnennia svobody: tsentralnoskhidnoievropeyskyi dosvid* [Civil society as an exercise of freedom: the Central and Eastern European experience], Lviv, Ukraine.
10. Makarova, O.V. (2014), "Social support programs: evaluation of results and ways of improvement", *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. 1 (19), pp. 47—56.
11. Metolkina, N.B. (2008), *Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini* [Mechanisms of formation and implementation of state youth policy in Ukraine], KharRINADU, Kharkiv, Ukraine.
12. Pesh, I.V. (2018), *Molodizhna polityka v umovakh detsentralizatsii* [Youth policy in conditions of decentralization]. *Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky*, Kyiv, Ukraine.
13. Danylian, O.H. (2011), *Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty ta seminarskykh zaniat z navchalnoi dystsypliny "Filosofii prava"* [Educational and methodological manual for independent work and seminar classes in the academic discipline "Philosophy of Law"], *Nats. un-t luryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho*, Kharkiv, Ukraine.
14. National Youth Council of Ukraine (2023), available at: <https://nycukraine.org/> (Accessed 13 June 2023).
15. Council of Europe (2015), "The revised European Charter for the participation of young people in local and regional life", available at: <https://rm.coe.int/1680-71b58f> (Accessed 12 February 2023).
16. Polishchuk, Yu.I. (1999), *Suchasne molodizhne obiednannia yak sotsialopedagogichna systema* [Modern youth association as a socio-pedagogical system], Ternop. derzh. ped. un-t im, Ternopil, Ukraine.
17. Verkhovna Rada of Ukraine (1993), "Declaration "On the general principles of state youth policy in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (Accessed 15 June 2023).
18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On approval of the Procedure for the formation and activity of the National Council on Youth Affairs and amendments to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-formuvannia-ta-diialnosti-natsionalnoi-rady-zpytan-molodi-s1011-100922> (Accessed 05 April 2023).
19. President of Ukraine (2021), Decree "On the National Youth Strategy until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (Accessed 15 June 2023).
20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On the main principles of youth policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (Accessed 05 April 2023).
21. President of Ukraine (2021), Decree "About the Youth Council", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/4622021-40073> (Accessed 04 February 2023).
22. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On promoting the social formation and development of youth in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (Accessed 05 April 2023).
23. The President of Ukraine (2013), Decree "On the State Youth Policy Development Strategy for the period until 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text> (Accessed 05 April 2023).
24. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On the formation of the state institution "All-Ukrainian Youth Center" and amendments to some of Resolutions the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 25 May 2023).
25. Chychkov, A.H., Bashkeieva, O.M. and Paterilo, O.M. (2014), *Slovyk-dovidnyk z kursu "Filosofii" dlia studentiv 2, 3, 4 kursiv usikh spetsialnostei dennoi ta zaочноi form navchannia* [Dictionary-reference for the course "Philosophy" for students of the 2nd, 3rd, 4th courses of all majors of full-time and part-time forms of education], DVNZUDKhTKh, Dnipropetrovsk, Ukraine.
26. Karpuch, I. and Koliada, N. (2016), *Sotsialna polityka* [Social policy], FOP Zhovtyi, Uman, Ukraine.
27. Zhdanov, I. O. (2018), *Uchast molodi v protsesakh reformuvannia derzhavy. Shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2017 roku)* [Youth participation in state reform processes. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (according to the results of 2017)], Kyiv, Ukraine.
28. Tsihotska, O. and Lozynska, L. (2016), "Peculiarities of the formation of value orientations of student youth in modern conditions", *Molod i rynek*, vol. 1(132), pp. 39—43.
29. Chyrun, S.N. (2019), "Youth policy of Ukraine in modern methodological discourse", *Visnyk ChDTU*, pp. 136—140.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023 р.

О. В. Баб'як,
к. мед. н., доцент, доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної
діагностики, Комунальний заклад вищої освіти "Рівненська медична академія"
Рівненської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1934-0075>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.137

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВОЮ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ТА ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЙ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

O. Babiak,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Medical and Preventive Disciplines and Laboratory Diagnostics,
Communal institution of higher education "Rivne Medical Academy" Rivne Regional Council

STATE IMPLEMENTATION OF REHABILITATION AND PREVENTIVE MEASURES DURING PANDEMICS: A RETROSPECTIVE REVIEW

В статті визначено, що заходи профілактики та реабілітації масових хвороб населення вдосконалювалися протягом століть. Велика кількість заходів адміністративного, організаційного, протиепідеміологічного характеру у боротьбі з інфекціями були відпрацьовані в період боротьби людства з великими епідеміями у минулих століттях. Проаналізовано характер, наслідки та практику боротьби з епідеміями у історичному контексті, зокрема, розглянуто такі епідемії як: Афінська чума, Чума Гелена, Бубонна чума ("Чорна смерть", Пандемія холери, Пандемія грипу "Іспанка", а також медичні, демографічні, соціальні та економічні наслідки пандемії коронавірусу COVID-19. Проведено порівняння епідеміологічних наслідків та наслідків для суспільства та держави епідемій різних епох, визначено, що в багатьох заходах протиепідеміологічного характеру сучасності можна побачити запозичення досвіду профілактики та реабілітації минулих часів.

The article defines that the measures of prevention and rehabilitation of mass diseases of the population have been improved over the centuries. Recent advances in medical science and pharmaceutical technology have made the methods of combating viral and bacterial diseases much stranger than in the past. It has been proven that a large number of measures of an administrative, organizational, and anti-epidemiological nature in the fight against infections were developed during the period of humanity's struggle with major epidemics in the past centuries. We have briefly analyzed the nature, consequences and practice of fighting epidemics in the historical context, in particular, we have considered such epidemics as: Plague of Athens (430 BC), Plague of Helena (165 AD), Bubonic Plague ("Black Death") (1300), Cholera Pandemic (1826–1837), "Spanish" Flu Pandemic (1918–1919).

Special attention is paid to the analysis of the medical, demographic, social and economic consequences of the COVID-19 coronavirus pandemic. The following prerequisites for the rapid spread of the pandemic were identified: firstly, there was a delay or misunderstanding of the conditions that led to the spread of the virus, as well as the indecision of national governments on the issue of introducing isolation for the population and businesses, secondly, there was not enough information provided by politicians to people, thirdly, it was not immediately discovered that the virus is more deadly for the elderly population. This is because the immune system of the elderly is already weakened, which makes them more vulnerable to the virus. In Italy, in the initial stages of the pandemic, hospitals and nursing homes were more affected by the virus than the population of other age and social groups, and fourthly, hospitals were not prepared for the large number of cases and the number of patients who came to them every day.

A comparison of the epidemiological consequences and the consequences for society and the state of epidemics of different eras was carried out, it was determined that in many measures of an anti-epidemiological nature of modern times, one can see the borrowing of the experience of prevention and rehabilitation of past times.

*Ключові слова: держава, заходи, профілактика, реабілітація, пандемії, наслідки.
Key words: state, measures, prevention, rehabilitation, pandemics, consequences.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З самого початку історії державного управління постає питання щодо його ефективності під час епідемій та пандемій. Епідемії та пандемії, що відбувалися в світі в історичній ретроспективі доводять центральну роль державних систем управління, в тому числі і систем охорони здоров'я. Хоча спроби протистояти пандеміям потребують залучення широкого кола соціальних та економічних інструментів, уряди в усі часи швидко беруть на себе ключову роль у їх подоланні. Для вирішення проблем подолання хвороби уряди повинні вирішувати такі завдання як: активізація регуляторної діяльності для адаптації нормативних актів до нової ситуації та впливу на суспільну поведінку, лідерство у вирішенні поточних організаційних питань та координація перебігу поширення хвороби, виділення великих сум грошей для організації лікування, дотацій для секторів і груп, які найбільше постраждали від кризи, а в сучасному світі — для фінансування досліджень вакцин і методів лікування. В умовах зростання соціальної ролі держави важливим також стає запровадження пакету основних державних послуг для захисту населення та забезпечення безперервної роботи ключових видів діяльності економіки країни. Ця центральна роль державного управління, ймовірно, посилиться і в майбутньому. Це зумовлено необхідністю відповідати викликам сучасного світу, вирішувати складні проблеми у невизначеному середовищі існування людини сучасного світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Авторами вже відзначалися історичні особливості організації державних систем охорони здоров'я, які в давні часи впливали на перебіг поширення інфекційних хвороб. Детальний аналіз систем охорони здоров'я ми можемо знайти в працях проф. Зими І.Я. В його монографії "Механізми інституційної трансформації державного управління охороною здоров'я" та в інших його працях [1, 4, 5] проаналізовано формування основ державного управління охороною здоров'я в контексті становлення європейської цивілізації. Досліджуються ці питання вітчизняними авторами в монографії "Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід" під загальною редакцією проф. Сазонця І.Л.[2]. Вівсянник О.М. в монографії "Значення та функції міжнародних організацій в інституційній системі державного регулювання охорони здоров'я" також висвітлив питання становлення систем державного управління охороною здоров'я [3]. З точки зору дотримання санітарних норм та продовольчої безпеки аналізувала ці питання проф. Сазонець О.М. [6]. Досліджувала причини поширення пандемії COVID-19 Ханіна О.І. [7].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

В поданому дослідженні ми сконцентрували увагу на питаннях впливу систем охорони здоров'я минулих

часів на подолання спалахів інфекційних хвороб, епідемій та пандемій. Тому метою представленої статті є ретроспективний огляд запровадження державою реабілітаційних та профілактичних заходів під час пандемій. Особливістю дослідження є виявлення заходів державного регулювання минулих часів, що використовуються і в сучасній практиці подолання пандемій, зокрема, пандемії COVID-19.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В дослідженнях причин, наслідків та методів державного регулювання профілактикою та реабілітацією під час епідемій та пандемій, слід враховувати попередній історичний досвід протікання цих процесів в державах. Однією з перших найбільш відомих епідемій в історії людства була епідемія невідомого походження в Стародавній Греції, яка отримала назву "Афінська чума". В період війни Спарти та Афін, навесні 430 р. до н.е. місцеві жителі Пірея, портового району Афін, почали хворіти на хворобу, якої ніхто раніше не реєстрував. Хвороба швидко поширювалася. За лічені тижні хвороба поширилася до центру міста та вразила людей різного віку та походження в безпрецедентних масштабах. Стратегія подолання хвороби афінського лідера Перікла, що була спрямована на переміщення людей із сільської Аттики в місто Афіни, лише збільшила рівень зараження. Хвороба, якою б вона не була, не вразила спартанців такою мірою, як афінян. Загалом, за оцінками, від 25 до 35 % населення Афін загинуло внаслідок чуми, коли вона закінчилась через п'ять років.

Окрім впливу на здоров'я, епідемія радикально порушила повсякденне життя афінян. Традиційні соціальні ієрархії були реструктуризовані. Зможні громадяни могли побачити, як їхні засоби до існування знищуються день за днем, тоді як бідні могли збагатитися, привласнюючи майно померлої людини. Фуکیدід описує, як моральні звичаї були відкинуті, і люди прагнули жити кожен день так, ніби він останній. Духовні занепокоєння також були великими. Багато хто вірив, що щось розлютило богів, які в якості покарання випустили хворобу. Приголомшені впливом чуми на їхніх близьких і спосіб життя, афіняни почали обертатися проти свого лідера Перікла. Хоча цей крок міг здаватися практичним у той час, оглядаючись назад, його стратегія війни, спрямована на захоплення населення ховатися від нападів Спарти в стінах Афін, погіршила санітарні умови в місті. Політичні суперники Перікла звинуватили його в тому, що він викликав на них нещастя своєю рішучою підтримкою війни. Після більш ніж десяти років підтримки та обожнювання свого лідера, Афіни обернулися проти Перікла: проти нього було стягнуто великий штраф, і він не був переобраний офіційним стратегом. Перікл втратив під час епідемії своїх дітей і сам помер від чуми восени 429 р. до н. [8].

За часів правління Марка Аврелія Римську імперію було вражено тривалою і руйнівною епідемією. Вона почалася в кінці 165 або на початку 166 р. н. е. в Месопотамії під час Парфянського походу і швидко поширилася на Рим. Епідемія тривала принаймні до смерті Маркуса Аврелія в 180 р. н.е., ймовірно, з додатковим спалахом у 189 р. н.е. Антонінова чума (Чума Гелена) ко-

лись вважалася вирішальною подією в Римській історії. Ця чума проходила з неймовірною лютюю і унесла незліченну кількість жертв. Оскільки правління М. Аврелія є переломним моментом у багатьох аспектах життя Риму, можна припустити, що передумовою цих зрушень була саме чума Гелена. Римські історики стверджували, що більше половини населення Імперії загинуло. Останнім часом з'явилася більш реалістична картина наслідків цієї пандемії. Відверто визнаючи, що Чума Гелена, ймовірно, спричинила більше смертей, ніж будь-яка інша епідемія під час імперії до середини третього століття, автори доказують, що смертність становила приблизно 2 %.

Багато факторів ускладнюють оцінку смертності від чуми Гелена. Давні джерела розпливчасті і можуть бути перебільшеними. На рівень смертності в конкретному місті буде впливають такі фактори, як скупченість, санітарні умови, сезон року, тяжкість вторинних інфекцій, які супроводжують чуму в конкретному місці, методи з яким місто може боротися з чумою. Населення Риму доходило до 2 млн осіб, що створювало сприятливі умови для поширення інфекції. Це корелюється з попереднім досвідом поширення афінської чуми, коли в 430—427 роках, яка лютувала в Афінах, що були під облогою, а спартанці втекли від чуми до Пелопоннесу майже неушкодженими. Гелен систематизував думки римських медиків, які визначали, що ступінь зараження прямо пропорційний прогресу комунікацій. Географічна ізоляція сама по собі є формою захисту: острови, що лежать за межами звичайних морських шляхів, і віддаленні гірські регіони утворюють фортеці пасивного опору хворобі. Найбільша смертність від чуми Гелена була саме в містах та в армії. Вважається, що в армії вона була найбільшою і складала 13—15 %, однак, для населення самої імперії, громадяни якої проживали на великій території, чума не була вирішальною подією в історії. Історики пов'язують спалах чуми Гелена із військовими походами Риму, в той час як джерело захворювання на Афінську чуму достеменно не відомо [9].

Першою офіційно оголошеною пандемією в світі була пандемія бубонної чуми. Римський лікар Гален ввів термін "чума" для опису будь-якої смертельної хвороби, яка швидко поширюється. Усі види епідемій називають чумою, але бубонна чума — це дуже специфічне захворювання, яке вперше поширилося світом у 1300-х роках. Чорна смерть — це назва першої хвилі чуми, яка прокотилася Європою в 1300-х роках. Чорна смерть була, ймовірно, найдавнішою зареєстрованою пандемією. Щоб пройти Шовковим шляхом від степів Центральної Азії через Крим до західної частини Європи, Близького Сходу та Північної Африки, знадобилося близько чотирьох років.

У період з 1347 по 1350 рік "Чорна смерть" убила чверть населення Європи, понад 25 мільйонів людей, і ще 25 мільйонів в Азії та Африці. Смертність була ще вищою в таких містах, як Флоренція, Венеція та Париж, де більше половини померло від чуми. Друга велика епідемія сталася в 1361 році, *pestis secunda*, під час якої загинуло від 10 до 20 % населення Європи. У цей час виникли інші важкі епідемії інфекційних захворювань з високою смертністю, такі як віспа, дитяча діарея та ди-

зентерія. До 1430 року населення Європи було нижчим, ніж у 1290 році, і не відновить рівень до пандемії до ХVІ століття.

Багато заходів із охорони здоров'я, які ми визнаємо сьогодні, вперше з'явилися під час Чорної смерті. Серед них:

медицинські огляди. Чумний лікар приїжджав, щоб перевірити підозрювані випадки чуми та ізолювати інфікованих та їхні родини в їхніх домівках;

ізоляція хворих в чумних лікарнях. Лікарні були побудовані по всій Європі і залишалися лікарнями для інфекційних пацієнтів аж до 1900-х років;

обмеження суден в порту. У 1347 році венеціанська влада ізолювала кораблі в порту на 30 днів, щоб переконатися, що вони не заражені. Термін продовжено до 40 днів, а слово "карантин" походить від італійського слова "40";

контроль руху людей і вантажів [10].

Значний вплив на економічний та соціальний розвиток країн мала друга пандемія холери — азіатська пандемія холери 1826-37 років, яка, як і перша, розпочалася в провінції Бенгалія на північному сході Індії. На відміну від першої пандемії, вона охопила країни Європи та Північноамериканського континенту, і багато хто вважає її найбільшою пандемією холери дев'ятнадцятого століття. Пандемія почалася в 1826 році зі спалахів у дельті річки Ганг в Бенгалії. Вона швидко поширилася на всю територію Індії. З Лахора на північному заході холера караванними шляхами дісталася Кабула та Балха в Афганістані та перейшла на російську територію в Бухарі в 1827 році. У 1828 році холера досягла Чиви і була перенесена киргизькими племенами до Оренбурга (Росія) в південний край Уральських гір у серпні 1829 року.

Наприкінці 1829 року Тегеран у Персії (Іран) був заражений, очевидно, через Афганістан. Москва була захоплена в серпні 1830 року, а до 1831 року епідемія проникла в головні міста Росії. Російські солдати привезли хворобу до Польщі в лютому 1831 року, і звіт її передача була дуже швидкою. Угорщина була вражена в червні 1831 року (за повідомленнями, близько 250 000 випадків, близько 100 000 смертей), а в Німеччині Берлін (серпень 1831) і Гамбург (жовтень 1831) повідомили про спалахи холери. До цього часу всі Балтійські порти похитнулися від хвороби. На півночі холера поширилася до Фінляндії та Швеції. Відень був заражений у тому ж році, але австрійська влада була краще підготовлена до боротьби зі спалахом, отримавши завчасне попередження про його прихід. Скрізь охоплені панікою уряди вживали відчайдушних заходів для боротьби з катастрофою. [11].

Не дивлячись на той факт, що на цей час світове суспільство та національні уряди багатьох країн світу вже опанували засоби боротьби з епідеміями, наприклад, було введено заходи самоізоляції, карантину, обліку хворих, транспортні обмеження, цей період відрізняється інституційною оформленістю заходів боротьби із захворюванням. Наприклад, в Англії пандемія спонукала до ухвалення знаменного Закону про охорону здоров'я (Public Health Act) у 1848 році та Закону про усунення незручностей (Nuisances Removal Act) у 1846 і 1848 роках.

Закон про громадську охорону здоров'я (Public Health Act) 1848 року заснував Генеральну раду охорони здоров'я, яка відповідала за консультування з питань охорони здоров'я, таких як боротьба з епідеміями та профілактика захворювань. Вона також була уповноважена створювати місцеві ради охорони здоров'я та керувати ними.

Генеральна рада охорони здоров'я створювалася на тимчасовий 5-річний період. Місцеві ради охорони здоров'я були створені в районах з високим рівнем смертності (середня смертність 23 на 1000 осіб за 7 років); і в регіонах, де 10 % платників подали петицію про це.

У 1851 році Генеральна рада охорони здоров'я випустила заяву про обов'язки та відповідальність місцевих служб охорони здоров'я (призначалися місцевими радами охорони здоров'я за умови схвалення Генеральною радою охорони здоров'я). Ці обов'язки включали надання рекомендацій і керівництво усуненням або запобіганням причинам поширених хвороб.

Комісії взяли на себе відповідальність за видалення "незручностей" з вулиць, таких як сміття або погане покриття. Вони також відповідали за водовідведення та водопостачання, а також інші санітарні заходи. Офіцери повинні були щоквартально звітувати перед Генеральною радою охорони здоров'я, надаючи інформацію про хвороби та смерті у своїх районах і надавати більш детальну інформацію в річному звіті, включаючи рекомендовані дії [12].

У 1846 і 1848 роках було прийнято два акти про усунення незручностей і запобігання хворобам (Nuisances Removal Act). Це наділило місцеву владу повноваженнями вирішувати проблеми. Термін неприємності охоплював широкий спектр питань. Вони містили в собі:

санітарний контроль житлових будинків або будівель, які були настільки брудними та нездоровими, що завдавали шкоди здоров'ю;

контроль та усунення будь-яких засмічених каналів, жолобів, туалетів, вигрібних ям або зольників;

контроль за утриманням тварин, у тому числі свиней і корів, у спосіб, що може загрожувати здоров'ю;

контроль та недопущення скупчення гною, субпродуктів, бруду або сміття [13].

Аналогічні законодавчі акти почали прийматися в інших країнах Європи.

Найбільш масштабна пандемія нового часу спалахнула у 1918 році. Пандемія грипу 1918-1919 років у Британії вбила 250 000 людей і в усьому світі вбила за оцінками від 50 до 100 млн осіб. Це був особливий штам грипу, незвичайний тим, що він спричиняв більшість смертей серед дорослих віком від 20 до 40 років, хоча у більшості видів грипу найбільше смертельних випадків припадає на людей похилого віку та немовлят. Пандемія була оманливо названа "іспанським грипом", ця назва виникла через те, що в перші місяці пандемії воєнна цензура у Великій Британії, США та Німеччині зводила до мінімуму повідомлення про серйозність спалаху, щоб підняти моральний дух і запобігти паніці. Проте докладні звіти надходили з нейтральної Іспанії, де король Альфонсо ХІІІ серйозно захворів на вірус, що дало підстави для прізвиська "іспанський грип". Але фактичне походження цього нового штаму грипу вважалося фермою

Таблиця 1. Наслідки для суспільства та держави епідемій та пандемій

Епідемії та пандемії	Епідеміологічні наслідки	Наслідки для суспільства та держави
Афінська чума 430 р. до н.е.	Від 25 до 35 % населення Афін загинуло внаслідок чуми, коли вона закінчилась через п'ять років. Інфекція принесла з собою певний імунітет: «На ту саму людину ніколи не нападали двічі — принаймні смертельно» - писав історик. Деякі люди після одужання були «охоплені повною втратою пам'яті при першому одужанні, і вони не знали ні себе, ні своїх друзів». Багато тих, хто вижив, отримали серйозні пошкодження пальців рук і ніг, статевих органів і очей.	Афіняни почали обертатися проти свого лідера Перікла. Його стратегія війни, спрямована на заохочення населення ховатися від нападів Спарти в стінах Афін, погіршила санітарні умови в місті. Політичні суперники Перікла звинуватили його в тому, що він викликав на них нещастя своєю рішучою підтримкою війни. Афіни обернулися проти Перікла: проти нього було стягнуто великий штраф, і він не був переобраний офіційним стратегом.
Чума Гелена 165 р. н.е.	Римські історики стверджували, що більше половини населення Імперії загинуло. Останнім часом з'явилася більш реалістична картина наслідків цієї пандемії. Відверто визнаючи, що Чума Гелена, ймовірно, спричинила більше смертей, ніж будь-яка інша епідемія під час імперії, автори доказують, що смертність становила 2 %.	Найбільша смертність від чуми Гелена була саме в містах та в армії. Вважається, що в армії вона була найбільшою і складала 13 – 15 %, однак, для населення самої імперії, громадяни якої проживали на великій території, чума не була вирішальною подією в історії.
Бубонна чума 1300 р.	У період з 1347 по 1350 рік «Чорна смерть» убила чверть населення Європи, понад 25 мільйонів людей, і ще 25 мільйонів в Азії та Африці. Друга велика епідемія сталася в 1361 році, <i>pestis secunda</i> , під час якої загинуло від 10 до 20 % населення Європи. До 1430 року населення Європи було нижчим, ніж у 1290 році, і не відновить рівень до пандемії до XVI століття.	Багато заходів із охорони здоров'я, вперше з'явилися під час Чорної смерті: медичні огляди, ізоляція хворих в чумних лікарнях, обмеження суден в порту, контроль руху людей і вантажів. Чума зруйнувала звичайний розподіл між вищими та нижчими класами та призвела до появи нового середнього класу. Чума вбила людей усіх соціальних станів від селян до королів і кардиналів.
Пандемія холери 1826-1837 рр.	Друга пандемія холери - азіатська пандемія холери 1826-37 років, яка, як і перша, розпочалася в провінції Бенгалія на північному сході Індії. На відміну від першої пандемії, вона охопила країни Європи та Північноамериканського континенту, і багато хто вважає її найбільшою пандемією холери дев'ятого століття.	В Англії пандемія спонукала до ухвалення Закону про охорону здоров'я та Закону про усунення незручностей. Вони регламентували: санітарний контроль житлових будинків або будівель; контроль та усунення будь-яких засмічених каналів, жолобів, туалетів, вигрібних ям або зольників; контроль за утриманням тварин; контроль та недопущення скупчення гною, субпродуктів, бруду або сміття.
Пандемія грипу «Іспанка» 1918-1919 рр.	Пандемія грипу 1918-1919 років у Британії вбила 250 000 людей і в усьому світі вбила за оцінками від 50 до 100 млн осіб. Це був особливий штам грипу, незвичайний тим, що він спричиняв більшість смертей серед дорослих віком від 20 до 40 років, у той час як у більшості видів грипу, найбільше смертельних випадків припадають на людей похилого віку та немовлят.	Влада запровадила комендантську годину та заборонила публічні зібрання, і, як ми бачили у 2020 році, це включало обмеження на похорони, весілля та закриття шкіл, церков і театрів. Людям рекомендували уникати рукоштовань і залишатися вдома, бібліотеки припинили видачу книг і ввели «Санітарний кодекс», який забороняє плюватися.
Пандемія COVID-19 2020 – 2022 рр.	Близько 145 млн жителів планети за перші два роки пандемії COVID-19 пережили довгострокові наслідки захворювання коронавірусом (постковідний синдром). За перші два роки пандемії близько 145 млн людей у всьому світі відчували якісь із трьох груп симптомів постковідного синдрому: втота разом із болями в тілі та перепадом настрою, когнітивні проблеми та задишку. Пандемія COVID-19 спричинила повсюдне уповільнення економіки і вплинула на різні сектори економіки.	Політика соціального дистанціювання, розроблена ВООЗ та запроваджена національними урядами, санітарні, митні, прикордонні бар'єри, масове застосування засобів для тестування, населення повинно мати легкий доступ до основних товарів, необхідних для боротьби з пандемією, наприклад, маски для обличчя та дезінфікуючі засоби для рук. Розробка ефективних вакцин та ліків також має вирішальне значення для боротьби з пандемією.

в штаті Канзас, США, де штам пташиного чи свинячого грипу передався від тварини до людини.

Багато дослідників припускали, що умови війни значно сприяли поширенню хвороби, а інші стверджували, що на хід війни вплинула пандемія. Перша хвиля була виявлена в Канзасі та у військових таборих по всій Америці, але в цей час було мало визнання зростаючих випадків, і мало хто помітив епідемію серед військ під час війни. Ця відсутність протиепідеміологічних заходів дій пізніше була піддана критиці, коли взимку 1918 року не можна було ігнорувати кількість солдатів, які стали жертвами хвороби.

Вірус процвітав у військових умовах людей, щільно скупчених в окопах, і переносився додому разом із солдатами, які поверталися до завантажених портів, таких як Бостон, у відпустку для реабілітації. Високий рівень транспортування між США та Європою дозволив вірусу поширитися по всьому світу. Солдатів з легкими шта-

мами вірусу залишали в окопах, а тих, хто хворів важко, відправляли додому, заражаючи всіх, кого вони зустрічали на шляху через дуже заразну природу хвороби.

У багатьох країнах місцева влада запровадила комендантську годину та заборонила публічні зібрання, і, як ми бачили у 2020 році, це включало обмеження на похорони, весілля та закриття шкіл, церков і театрів. Людям рекомендували уникати рукоштовань і залишатися вдома, бібліотеки припинили видачу книг і ввели "Санітарний кодекс", який забороняє плюватися. Через воєнні роки громадяни були знайомі з національними заходами, пропагандистськими кампаніями та обмеженнями. Таким чином, почуття громадянського обов'язку за охорону здоров'я спонукало основних масу населення дотримувалися обмежень, які вимагав від них уряд, щоб уповільнити поширення хвороби.

Війна також висвітлила наукові та медичні досягнення в теорії мікробів і розвиток антисептичної хірургії в лікуванні бойових поранень і хворих солдатів. Ці нові теорії та практики профілактики, діагностики та лікування були легко застосовані до хворих на грип.

До літа 1919 року пандемія грипу завершилася, і стійка світова спільнота знову відродилася. Але відсутність готовності та належного медичного обслуговування для нації, викликала занепокоєння щодо громадського здоров'я, що призвело до появи Національної служби охорони здоров'я (NHS) в США приблизно через 30 років та аналогічних органів управління охороною здоров'я в інших країнах[14].

Коронавірус, який було виявлено в китайському місті Ухань, викликав пандемію в усьому світі. Спочатку максимальну кількість випадків було виявлено в Китаї, але вірус поширився по Європі, а потім і до Америки. В Європі раніше за всіх Італія зазнала руйнівного впливу вірусу. Станом на 2022 рік вона мала 233 836 позитивних випадків COVID-19 із 33 601 летальним результатом. Іспанія зазнала руйнівного впливу вірусу: 287 406 випадків і 27 128 смертей. Було кілька причин такого жорсткого впливу вірусу на Італію та інші країни Європи[15]. По-перше, була затримка або нерозуміння умов, які призвели до поширення вірусу, а також була нерішучість національних урядів у питанні запровадження ізоляції для населення та бізнесу. По-друге, не вистачало інформації, що надавалася політиками для людей. За відсутності належної інформації та належного спілкування, люди не змогли вжити належних профілактичних заходів для боротьби з пандемією. По-третє, не відразу було виявлено, що вірус більш смертельний для населення похилого віку. Це пов'язано з тим, що імунна система людей похилого віку вже ослаблена, що робить їх більш вразливою до впливу вірусу. У Північній Італії дуже велика кількість людей похилого віку. В Італії на початкових етапах пандемії лікарні та будинки престарілих були сильніше уражені вірусом ніж населення інших вікових та соціальних груп. По-четверте, лікарні були не готові до великої кількості випадків захворювання та кількості хворих, які поступали до них щодня. В тих умовах, через брак масок, іншого захисного одягу, медсестри та лікарні продовжували допомагати пацієнтів без належного захисту.

Основні наслідки найбільших пандемій в світовій історії, їх особливості та вплив на суспільство та державне управління представлено в таблиці 1.

ВИСНОВКИ

Заходи профілактики та реабілітації масових хвороб населення вдосконалювалися протягом століть. Останні досягнення медичної науки та фармацевтичних технологій зробили методи боротьби із вірусними та бактеріальними захворюваннями набагато дивнішими у порівнянні з минулою практикою. Однак, велика кількість заходів адміністративного, організаційного, протиепідеміологічного характеру у боротьбі з інфекціями були відпрацьовані в період боротьби людства з великими епідеміями у минулих століттях. Нами коротко проаналізовано характер, наслідки та практику боротьби з епідеміями у історичному контексті, зокрема, розглянуто такі епідемії як: Афінська чума (430 р. до

н.е.), Чума Гелена (165 р. н. е.), Бубонна чума ("Чорна смерть") (1300 р.), Пандемія холери (1826—1837 рр.), Пандемія грипу "Іспанка" (1918—1919 рр.), а також медичні, демографічні, соціальні та економічні наслідки пандемії коронавірусу COVID-19. Проведено порівняння епідеміологічних наслідків та наслідків для суспільства та держави епідемій різних епох, визначено, що в багатьох заходах проти епідеміологічного характеру сучасності можна побачити запозичення досвіду боротьби з інфекційними захворюваннями минулих століть.

Література:

1. Зима І. Я. Механізми інституційної трансформації державного управління охороною здоров'я. Рівне. 2019, 248 с.
2. Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід: колективна монографія / І. Л. Сазонець, В. І. Саричев [та ін.]; за наук. ред. д. е. н., проф. І. Л. Сазонця. Рівне: Волин. обереги, 2019. 396 с.
3. Вівсянник О. М. Значення та функції міжнародних організацій в інституційній системі державного регулювання охорони здоров'я. Монографія Рівне: Волин. обереги, 2022. 212 с.
4. Зима І. Я. Історичний контекст формування основ державного управління охороною здоров'я європейської цивілізації. Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки. 2019. Вип. 1 (47). С. 47—55.
5. Зима І. Я. Формування основ державного управління охороною здоров'я європейської цивілізації: еволюційний аспект. Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 4 (46). С. 48—56.
6. Сазонець О. М., Ващішин А. О. Використання об'єктів критичної інфраструктури для забезпечення продовольчої безпеки та санітарних норм. Стратегія і тактика державного управління: зб. наук. праць. Рівне: НУВГП, 2020. № 1—2. С. 115—128.
7. Ханіна О. І. Наслідки пандемії COVID-19 та заходи державного антикризового регулювання. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 22. С. 21—24.
8. The Plague of Athens killed tens of thousands, but its cause remains a mystery. URL: <https://www.nationalgeographic.co.uk/history-and-civilisation/2021/05/the-plague-of-athens-killed-tens-of-thousands-but-its-cause-remains-a-mystery> (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).
9. Galen and the Antonine Plague. URL: https://www.researchgate.net/publication/11733816_Galen_and_the_Antonine_Plague (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).
10. The History of Plague — Part 1. The Three Great Pandemics. URL: <https://jmvh.org/article/the-history-of-plague-part-1-the-three-great-pandemics/> (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).
11. Asiatic Cholera Pandemic of 1826-37. URL: <https://www.ph.ucla.edu/epi/snow/pancholera2.html> (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).
12. Public Health Act 1848 and the General Board of Health. URL: [https://navigator.health.org.uk/theme/public-health-act-1848-and-general-board-health#:~:text=\(дата звернення: 14. 03. 2023 р.\)](https://navigator.health.org.uk/theme/public-health-act-1848-and-general-board-health#:~:text=(дата звернення: 14. 03. 2023 р.))
13. The Nuisances Removal and Diseases Prevention Act 1846. URL: <https://navigator.health.org.uk/theme/>

nuisances-removal-and-diseases-prevention-act-1846#:~:text (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).

14. The infectious enemy of 1918. URL: https://bodminkeep.org.uk/10266-2/?gclid=CjwKCAjw9J2i-BhBPEiwAERwpeWTCzSI0ShivPquUt9iykEtfdsHGQLfCa2ics54AiyIbc-etyWkHvRoC7pgQAvD_BwE (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).

15. Economic impact of COVID-19 pandemic. URL: https://www.researchgate.net/publication/343222-400_ECONOMIC_IMPACT_OF_COVID-19_PANDEMIC. (дата звернення: 14. 03. 2023 р.).

References:

1. Zyma, I.Ya. (2019), *Mekhanizmy instytutsijnoi transformatsii derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia [Mechanisms of institutional transformation of state health care management]*, Rivne, Ukraine.

2. Sazonets', I.L. and Sarychev, V.I. (2019), *Instytutsijna transformatsiia derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia: Ukraina ta inozemnyj dosvid [Institutional transformation of state health care management: Ukraine and foreign experience]*, Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

3. Vivsiannyk, O.M. (2022), *Znachennia ta funktsii mizhnarodnykh orhanizatsij v instytutsijnij systemi derzhavnoho rehuliuвання okhorony zdorov'ia [The importance and functions of international organizations in the institutional system of state regulation of health care]*, Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

4. Zyma, I.Ya. (2019), "The historical context of the formation of the foundations of state management of health care in European civilization", *Visnyk NUVHP. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 1 (47), pp. 47—55.

5. Zyma, I.Ya. (2018), "Formation of the foundations of state management of health care in European civilization: an evolutionary aspect", *Visnyk NUVHP. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 4 (46), pp. 48—56.

6. Sazonets', O.M. and Vaschishyn, A.O. (2020), "Use of critical infrastructure facilities to ensure food safety and sanitary standards", *Stratehiia i taktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1—2. pp. 115—128.

7. Khanina, O.I. (2021), "Consequences of the COVID-19 pandemic and measures of state anti-crisis regulation", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 21—24.

8. Martin, C.S. (2021), "The Plague of Athens killed tens of thousands, but its cause remains a mystery", available at: <https://www.nationalgeographic.co.uk/history-and-civilisation/2021/05/the-plague-of-athens-killed-tens-of-thousands-but-its-cause-remains-a-mystery> (Accessed 14. 03. 2023).

9. Littman, R.J. (1973), "Galen and the Antonine Plague", available at: https://www.researchgate.net/publication/11733816_Galen_and_the_Antonine_Plague (Accessed 14. 03. 2023).

10. Frith, J. (2021), "The History of Plague — Part 1. The Three Great Pandemics", available at: <https://jmvh.org/article/the-history-of-plague-part-1-the-three-great-pandemics/> (Accessed 14. 03. 2023).

11. UCLA Fielding School of Public Health (2023), "Asiatic Cholera Pandemic of 1826-37", available at: <https://www.ph.ucla.edu/epi/snow/pancholera2.html> (Accessed 14. 03. 2023).

12. Policy Navigator (2023), "Public Health Act 1848 and the General Board of Health", available at: <https://navigator.health.org.uk/theme/public-health-act-1848-and-general-board-health#:~:text> (Accessed 14. 03. 2023).

13. Rosen, G. (1993), "The Nuisances Removal and Diseases Prevention Act 1846", available at: <https://navigator.health.org.uk/theme/nuisances-removal-and-diseases-prevention-act-1846#:~:text> (Accessed 14. 03. 2023).

14. Cornwall's Army Museum (2020), "The infectious enemy of 1918", available at: https://bodminkeep.org.uk/10266-2/?gclid=CjwKCAjw9J2iBhBPEiwAERwpeWTCzSI0ShivPquUt9iykEtfdsHGQLfCa2ics54AiyIbc-etyWkHvRoC7pgQAvD_BwE (Accessed 14. 03. 2023).

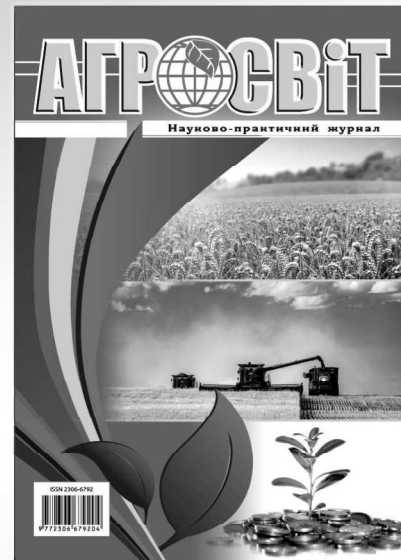
15. Roy, S. and Das, D. (2020), "Economic impact of COVID-19 pandemic", available at: https://www.researchgate.net/publication/343222400_ECONOMIC_IMPACT_OF_COVID-19_PANDEMIC. (Accessed 14. 03. 2023).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

М. Н. Шалько,
к. мед. н., доцент, Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0302-9699>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.144

ПЕРСПЕКТИВНІ ПАРАМЕТРИ РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

M. Shalko,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Classical Private University, Zaporozhye, Ukraine

PROSPECTIVE PARAMETERS OF HEALTH CARE DEVELOPMENT

Зазначено, що створення ефективної системи управління галуззю неможливо у відриві від реалізованих у країні програм соціально-економічного розвитку. Взаємодія регулюючих органів, господарюючих суб'єктів та товариства у сфері охорони здоров'я складає базу для суміжних галузей та сприяє досягненню запланованих ринкових показників регіональних економік України. У зв'язку з вищесказаним, є доцільним проаналізувати існуючу організаційно-правову структуру сфери охорони здоров'я, а саме — інституційну базу, функції регулятора, а також державний та ринковий фінансовий інструментарій. Визначено, що ключові параметри розвитку охорони здоров'я на найближчу перспективу закладаються у відповідних програмах розвитку, розроблених на основі аналізу актуальних тенденцій ринку та враховують потреби у нормативному регулюванні, ресурсному та управлінському забезпеченні галузі. Метод державного середньо- та довгострокового програмного планування дає можливість поетапної реалізації заходів із проміжною оцінкою результатів та коригуванням планових показників та бюджетних асигнувань. Запропоновано, до територіальних організацій ввести обов'язкове соціальне страхування, яке повинно здійснюватися відповідними органами влади, до компетенції яких належить: затвердження територіальних програм обов'язкового медичного страхування, які мають відповідати єдиним вимогам базової програми обов'язкового медичного страхування; реалізація базової програми обов'язкового медичного страхування за рахунок субвенцій, наданих із бюджету територіальних фондів обов'язкового медичного страхування; в) адміністрування доходів територіального бюджету; контроль, зокрема. проведення перевірок та ревізій, за використання коштів обов'язкового соціального страхування на територіях України; здійснення звітності у сфері обов'язкового медичного страхування.

It is noted that the creation of an effective industry management system is impossible in isolation from the social and economic development programs implemented in the country. The interaction of regulatory bodies, business entities and societies in the field of health care forms the basis for related industries and contributes to the achievement of the planned market indicators of the regional economies of Ukraine. In connection with the above, it is expedient to analyze the existing organizational and legal structure of the health care sector, namely, the institutional base, functions of the regulator, as well as state and market financial instruments. It was determined that the key parameters of health care development in the near future are laid down in the relevant development programs, developed on the basis of the analysis of current market trends and take into account the needs for regulatory regulation, resource and management provision of the industry. The method of state medium- and long-term program planning makes it possible to implement measures in stages with interim evaluation of results and adjustment of planned indicators and budget allocations. It is proposed to introduce mandatory social insurance to territorial organizations, which should be carried out by relevant authorities, whose competence includes: approval of territorial programs of

mandatory medical insurance, which must meet the uniform requirements of the basic program of mandatory medical insurance; implementation of the basic program of compulsory medical insurance at the expense of subventions provided from the budget of territorial funds of compulsory medical insurance; administration of territorial budget revenues; control, in particular, carrying out inspections and audits using the funds of mandatory social insurance in the territories of Ukraine; implementation of reporting in the field of mandatory medical insurance. Thus, at the current stage of modernization of the health care system, significant attention is paid by state management bodies to the formation of the health care insurance model in Ukraine. First of all, the norms of interaction of the subjects of the formed model are regulated by law, their rights and obligations are determined, as well as the sources of financial funds for the development of the health care insurance model. Note that the use of this model is impossible without appropriate funding.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, органи влади, охорона здоров'я, державне регулювання, соціально-економічний розвиток.

Key words: public management and administration, authorities, health care, state regulation, social and economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток сектора охорони здоров'я в Україні перебуває під впливом низки нових вимог, які пред'являють динамічно змінюючи суспільні, технологічні та економічні компоненти сучасної держави. В даний час перехід від вузькоспеціалізованого галузевого підходу до розгляду інтегрованого статусу охорони здоров'я у системі надання соціально-значимих послуг та у стратегії підвищення добробуту нації передбачає комплексні зміни з урахуванням актуальних перспектив розвитку економіки та суспільства [1].

Створення ефективної системи управління галуззю неможливо у відриві від реалізованих у країні програм соціально— економічного розвитку. Взаємодія регулюючих органів, господарюючих суб'єктів та товариства у сфері охорони здоров'я складає базу для суміжних галузей та сприяє досягненню запланованих ринкових показників регіональних економік України [2].

У зв'язку з вищесказаним, є доцільним проаналізувати існуючу організаційно-правову структуру сфери охорони здоров'я, а саме — інституційну базу, функції регулятора, а також державний та ринковий фінансовий інструментарій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням розвитку та подальшого реформування публічного управління та адміністрування процесів розвитку охорони здоров'я присвячено багато праць вітчизняних вчених, зокрема, Б. Андрушків, О. Вівчар, В. Бойко, О. Гойчук, О. Кириченко, О. Користін, Ю. Пахомов, О. Скидан, В. Шлемко.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні особливостей перспективних параметрів розвитку охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Серед основних принципів охорони здоров'я виділяють:

- дотримання прав громадян та забезпечення пов'язаних із цими правами держгарантій;
- пріоритет інтересів пацієнта при наданні медичної допомоги;
- соціальна захищеність громадян у разі втрати здоров'я;
- відповідальність органів державної влади за забезпечення прав громадян у сфері охорони здоров'я;
- доступність медичної допомоги;
- якість медичної допомоги;
- неприпустимість відмови у наданні медичної допомоги;
- дотримання лікарської таємниці [3].

На наш погляд, ключові параметри розвитку охорони здоров'я на найближчу перспективу закладаються у відповідних програмах розвитку, розроблених на основі аналізу актуальних тенденцій ринку та враховують потреби у нормативному регулюванні, ресурсному та управлінському забезпеченні галузі. Метод державного середньо- та довгострокового програмного планування дає можливість поетапної реалізації заходів із проміжною оцінкою результатів та коригуванням планових показників та бюджетних асигнувань [4].

Основними завданнями, спрямованими на досягнення поставленої мети, є:

- профілактика здоров'я;
- зростання ефективності надання медичної допомоги;
- розвиток та впровадження інноваційних методів діагностики, профілактики та лікування, а також основ персоналізованої медицини;
- забезпечення системи охорони здоров'я високкваліфікованими та мотивованими кадрами;
- підвищення ролі держави у глобальній охороні здоров'я;
- підвищення ефективності та прозорості контрольно-наглядових функцій у сфері охорони здоров'я [5, с. 55].

Серед основних принципів здійснення обов'язкового медичного страхування виділено такі, як:

1. Забезпечення гарантій безоплатного надання застрахованій особі медичної допомоги при настанні страхового випадку, що стає можливим за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування у межах територіальної програми обов'язкового медичного страхування, а також базової програми обов'язкового медичного страхування.

2. Забезпечення стійкості фінансової системи обов'язкового соціального страхування, яка має базуватися на еквівалентності страхового забезпечення коштом обов'язкового соціального страхування [6, с. 157].

3. Обов'язковість сплати страхувальниками страхових внесків на обов'язкове медичне страхування у розмірах, які регламентуються законами.

4. Забезпечення держгарантії дотримання прав застрахованих осіб на виконання зобов'язань щодо обов'язкового медичного страхування в рамках базової програми обов'язкового медичного страхування незалежно від фінансового стану страховика.

5. Доступність та якість медичної допомоги, що надається у рамках програм обов'язкового медичного страхування.

6. Паритетність представництва суб'єктів обов'язкового соціального страхування та учасників обов'язкового соціального страхування органів управління обов'язкового соціального страхування.

ВИСНОВКИ

Пропонується до територіальних організацій ввести обов'язкове соціальне страхування, яке повинно здійснюватися відповідними органами влади, до компетенції яких належить:

а) затвердження територіальних програм обов'язкового медичного страхування, які мають відповідати єдиним вимогам базової програми обов'язкового медичного страхування;

б) реалізація базової програми обов'язкового медичного страхування за рахунок субвенцій, наданих із бюджету територіальних фондів обов'язкового медичного страхування;

в) адміністрування доходів територіального бюджету;

г) контроль, зокрема, проведення перевірок та ревізій, за використання коштів обов'язкового соціального страхування на територіях України;

д) здійснення звітності у сфері обов'язкового медичного страхування.

Таким чином, на сучасному етапі модернізації системи охорони здоров'я істотну увагу з боку державних органів управління приділяється формуванню страхової моделі охорони здоров'я в Україні. Насамперед законодавчо регламентуються норми взаємодії суб'єктів формованої моделі, визначаються їхні права та обов'язки, а також джерела надходження фінансових коштів на розвиток страхової моделі охорони здоров'я. Зазначимо, що використання цієї моделі неможливе без відповідного фінансування.

Література:

1. Поляков М. В., Ханіна О. І., Сазонець І. Л. Державна підтримка пріоритетних сфер науково-технологічного розвитку: космічна галузь, ІТ — сфера та меди-

цина. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. No 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2371> (дата звернення: 18.08.2022) <https://stats.oecd.org> (дата звернення: 15.03. 2023 р.).

2. Worldometer. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus> (дата звернення: 15.03. 2023 р.). 10. OECD Economic Outlook. Interim Report. March 2021 / OECD Publishing. С. 5. URL: <https://stats.oecd.org> (дата звернення: 15.03. 2023 р.).

3. OECD. Key Short-Term Economic Indicators. Industrial Production. URL: <https://stats.oecd.org> (дата звернення: 15.03. 2023 р.).

4. Gardels N. Soros erklart China zum Gewinner der Finanzkrise / Die Welt. 2008. Oktober, 14. URL: <https://www.welt.de/wirtschaft/article2576066/Soros-erklart-China-zum-Gewinner-der-Finanzkrise.html> (дата звернення: 15.03. 2023 р.).

5. Сазонець І.Л., Гладченко А.Ю. Дисипативна модель глобальної рівноваги та аменсалістичні властивості сучасної економіки. Рівне: Волин. береги, 2017. 212 с.

6. Сазонець І.Л., Гладченко А.Ю., Гессен А.Є. Соціально-економічні детермінанти глобальної рівноваги: монографія. Рівне: Волин. береги, 2016. 352 с.

References:

1. Polyakov, M. Hanina, O. and Sazonets, I. (2021), "State support for the development of science and technologies in the space industry, its sphere and medicine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2371> (Accessed 18.08.2022).

2. Worldometer (2023), available at: <https://www.worldometers.info/coronavirus>. (Accessed 15.03.2023).

3. OECD (2023), "Main Aggregates. Gross domestic product (GDP)", available at: <https://stats.oecd.org> (Accessed 15.03. 2023).

4. Gardels, N. (2008), "Soros erklart China zum Gewinner der Finanzkrise", *Die Welt*, Oktober 14, available at: <https://www.welt.de/wirtschaft/article-2576066/Soros-erklart-China-zum-Gewinner-der-Finanzkrise.html>. (Accessed 15.03. 2023).

Sazonets', I.L. (2021), *Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannya postindustrial'noho suspil'stva* [Social determinants of the development of the services sector in the concept of the formation of a post-industrial society], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

4. OECD (2020), "Key Short-Term Economic Indicators. Industrial Production", available at: <https://stats.oecd.org>. (Accessed 15.03. 2023).

5. Sazonets', I.L. and Hladchenko, A.Yu. (2017), *Dysypatyvna model' hlobal'noi rivnovahy ta amensalistychnivlastyvoli suchasnoi ekonomiky* [The dissipative model of global equilibrium and the amensalistic properties of the modern economy], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

6. Sazonets', I.L. Hladchenko, A.Yu. and Hessen, A.Ye. (2016), *Sotsial'no-ekonomichni determinanty hlobal'noi rivnovahy* [Socio-economic determinants of global balance], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

УДК 351:061.2

О. С. Теробун,
аспірант кафедри парламентаризму, Навчально-науковий інститут публічного управління
та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5878-4958>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.147

ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДІАЛОГОВИХ ФОРМ МІЖСЕКТОРАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

O. Terebun,
Postgraduate student of the Department of Parliamentarism, Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

CHALLENGES OF THE EUROPEAN PRACTICE OF INSTITUTIONALIZING DIALOGUE FORMS OF CROSS-SECTOR COOPERATION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Стаття присвячена аналізу проблем європейської практики інституціоналізації діалогових форм міжсекторальної співпраці органів публічної влади і інституцій громадянського суспільства на рівні Європейського Союзу. В роботі констатується очевидна недостатність зусиль європейських інституцій щодо розвитку цих найбільш інклюзивних правових форм громадянської участі у європейському політичному і законотворчому процесі. Встановлено, що на заваді цьому стоїть майже повна відсутність правового регулювання громадянського діалогу та непрозорість і непослідовність функціонування діалогу заінтересованих сторін. Доводиться, що означені інструменти міжсекторальної взаємодії явно поступаються іншим правовим формам взаємодії ІГС та європейських інституцій, які з точки зору останніх не вимагають таких суттєвих часових і організаційних витрат як вище вказані, і виконують здебільшого функцію експертної та політичною підтримки (легітимізації) їхніх законотворчих ініціативи і рішень.

The article analyzes the problems of the European practice related to the institutionalization of dialogic forms of cross-sectoral cooperation (interaction) between public authorities and civil society institutions at the level of the European Union. The author notes the obvious insufficiency of the efforts of European institutions to develop the most inclusive legal forms of civic participation in the European political and lawmaking process, such as civil dialogue and stakeholder dialogue.

It is shown that in most cases, civil dialogue between European institutions and CSIs takes place within the framework of such public events as public hearings and public forums. It is quite common to identify this form of interaction with public consultations. At the same time, the latter do not seem to be the channel that makes regular dialog possible in the sense enshrined in the fundamental documents on public participation. The very format of such events suggests that they are organized mainly to stimulate the exchange of opinions and experiences between different stakeholders, rather than being a platform for any form of civil dialogue. The problems of legal regulation of civil dialogue in the EU are also manifested in the lack of coordination infrastructure, both within and between EU institutions and bodies.

The author analyzes another institutional form of the studied interaction — the stakeholder dialogue. It is shown that the effectiveness of such a dialogue is reduced by the problems of non-transparency and inconsistency of this instrument. First of all, there is an imbalance in the representation of

different stakeholders — member states, government agencies, CSOs, businesses — in such dialogue groups, as well as low quality of feedback, which leads to unclear goals of this process and the agenda for many of its participants.

Thus, the article concludes that these instruments of cross-sectoral cooperation are clearly inferior to other legal forms of interaction between CSIs and European institutions (public consultations, initiatives of European citizens, etc.), which, from the point of view of European institutions, do not require such significant time and organizational costs as the mentioned above, and mainly serve as expert and political support (legitimization) of their legislative initiatives and decisions.

In general, the paper proves that despite the declaration of the importance of CSIs' participation in European policy-making, even in the EU, the current practice of institutionalizing the mechanism of interaction between public authorities and civil society shows a certain discrepancy with the declared political foundations of such interaction.

Ключові слова: міжсекторальна співпраця, взаємодія, громадянський діалог, діалог заінтересованих сторін, органи публічної влади, інституції громадянського суспільства, ЄС.

Key words: cross-sectoral cooperation, interaction, civil dialogue, stakeholder dialogue, public authorities, civil society institutions, EU.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці, під якою розуміється взаємодія держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства (далі — ІГС), а також налагоджені комунікації між ними за-для "досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічного блага" є однією зі стратегічних завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 роки [2]. Міжсекторальна співпраця передбачає "рівність участі кожної зі сторін, об'єднання і координація зусиль, ресурсів, а також спільна відповідальність за отримані результати" [2], а тому є життєво важливим компонентом будь-якої демократії.

Діалогові, як найбільш інклюзивні, форми взаємодії публічної влади і громадянського суспільства, відповідно до міжнародних, зокрема європейських документів (див.: [1; 12]) передбачають двостороннє обговорення певної сфери спільних інтересів або широкого політичного порядку денного із подальшим врахуванням думки ІГС у процесі формування та реалізації державної і місцевої політики.

В світлі того, що Україна активно працює над інтеграцією до Європейського Союзу, політико-правова основа якого структурно орієнтована на створення сприятливого середовища для ефективної співучасті ІГС у публічному врядуванні, як на рівні ЄС, так і країн-членів, вивчення та адаптація європейського досвіду інституціоналізації громадянського діалогу та інших форм діалогової взаємодії може допомогти нашій державі зміцнити демократичні процеси, покращити міжсекторальну співпрацю та розробити більш ефективні рішення актуальних суспільних проблем під час та після повоєнної відбудови.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ І ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблематиці розвитку діалогових форм міжсекторальної співпраці органів публічної влади та ІГС в ЄС

приділено належну увагу у науковій літературі, документах європейського права та публікаціях урядових органів та організацій громадянського суспільства.

Зокрема, вартим уваги є роботи таких зарубіжних дослідників як Л. Раво [18], С. Русак [17], аналітичні дослідження експертів загальноєвропейських і міжнародних неурядових організацій таких як Громадянське суспільство Європи і Міжнародний центр некомерційного права [5; 18] тощо.

На цьому тлі, в Україні, де проблематика імплементації відповідного європейського досвіду є вкрай актуальною, все ще не вистачає наукових розробок присвячених оцінці реальних проблем нормативно-правового та політичного забезпечення цього процесу в самому Європейському Союзі. Саме тому стає вкрай важливим проаналізувати практику інституціоналізації діалогових форм міжсекторальної взаємодії на рівні ЄС.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті визначено аналіз проблем європейської практики інституціоналізації діалогових форм міжсекторальної співпраці органів публічної влади і інституцій громадянського суспільства (на рівні ЄС).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття 11(2) Договору про Європейський Союз (далі — ДЄС) про зобов'язання європейських інституцій "підтримувати відкритий, прозорий та постійний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством" [8] є формальною правовою основою діалогових форм міжсекторальної взаємодії.

Громадянський діалог (англ. civil dialogue) на рівні Союзу визнається як "демократичний і визначаючий суспільну думку процес, котрий може набувати різних форм залежно від залучених суб'єктів" [15]. Однак таке розлоге формулювання не відповідає усталеному у середовищі громадянського суспільства Європейського Союзу визначенню даного інструменту, що міститься у "Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення" від 1 жовтня 2009 р. [1] та Керів-

ництва Кабінету Міністрів Ради Європи щодо громадянської участі у процесі прийняття політичних рішень від 27 вересня 2017 р. [12], а саме як структурованого, тривалого у часі та орієнтованого на результат процесу, що заснований на взаємній зацікавленості органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства в обміні інформацією та думками на всіх етапах циклу прийняття рішень — від визначення напрямків та пріоритетів до оцінки впроваджуваної політики [17].

Тому, на відміну від соціального діалогу, що має чітку регламентацію, зокрема, у статтях 151 — 156 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі — ДФЄС) [9] щодо учасників (представників бізнесу та профспілок), повноважень та процедур участі у розробці європейської соціальної політики та політики зайнятості, громадянський діалог і досі не отримав відповідного правового оформлення, чіткого визначення сфери застосування, учасників, основних стандартів та процедур.

Внаслідок того, що поняття громадянського діалогу передбачає можливість створення органами публічної влади для взаємодії з ІГС та загалом громадянським суспільством різних платформ, які "можуть включати регулярні публічні слухання, громадські форуми, консультативні поради чи аналогічні структури" [12] у більшості випадків громадянський діалог європейських інституцій з ІГС відбувається саме в рамках подібних публічних заходів. Водночас останні, судячи з усього, не є тим каналом, який робить можливим регулярний діалог саме в тому його розумінні, яке зафіксовано у таких основоположних документах з громадської участі як "Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення" [1]. Позаяк сам формат таких заходів говорить нам про те, що вони організуються здебільшого для стимулювання обміну думками і досвідом між різними заінтересованими сторонами, а не є платформою для тієї чи іншої форми громадянського діалогу — т.з. "секторального" та "наскрізного" діалогу. Відповідно до Економічного та соціального комітету, секторальний діалог розглядається як більш структурована форма діалогової взаємодії ІГС та представників законодавчих та виконавчих органів влади на рівні ЄС та на національному рівні, що стосується конкретних сфер європейської політики. Наскрізний же діалог має відбуватися по проблемам розвитку Європейського Союзу та його політики стосовно більш комплексних і глобальних питань [14]. Наприклад, таких як навколишнє середовище.

Цей підхід, зокрема, добре ілюструє Саміт ЄС по боротьбі з расизмом, організований спільно португальським головуванням у Раді ЄС, Європейською комісією та міжурядовою групою Європейського парламенту по боротьбі з расизмом (ARDI), що проходив 21 березня 2021 р. Даний захід був підданий критиці з боку низки НУО, зокрема, Європейської мережі проти расизму та ініціативи за рівноправ'я за расову справедливість, котрі зауважили про відсутність у організації громадянського суспільства реальної можливості зробити вагомий внесок у розробку порядку денного Саміту та забезпечити інклюзивний характер його проведення [3].

Проблеми правового регулювання громадянського діалогу в ЄС також проявляються у відсутності коорди-

наційної інфраструктури, як усередині інституцій та органів ЄС, так і між ними. Як наслідок, практика громадянського діалогу сильно відрізняється залежно від органу влади.

Відповідно до опитування фокус-груп, організованого Європейським громадянським форумом організації громадянського суспільства, що мало місце у 2018 р., щодо рівня залучення до громадянського діалогу різних інституцій ЄС, то більша частина опитаних ІГС заявляли про факт і можливість здійснення такої взаємодії з Європейською Комісією. Меншою мірою це відбувалося з Європейським парламентом. Однак вони повідомили про дуже обмежені можливості для діалогу з Радою ЄС. Зокрема, прозорість прийняття рішень Ради визнали як незадовільну близько 25% респондентів, погану (близько 40%) або дуже погану (близько 45%) [18, р. 24].

Якщо розглядати Єврокомісію як орган, з яким найчастіше взаємодіють ІГС, то її структурні підрозділи (генеральні директорати) під громадянським діалогом найчастіше і переважно некоректно розуміють інші правові форми досліджуваної взаємодії.

Так, досить поширеним явищем є отождення даної форми взаємодії з публічними консультаціями. На це, зокрема, вказує той факт, що у Плані дій ЄС щодо демократії згадуються лише різні форми публічних консультацій в якості основного результату зусиль Єврокомісії з розвитку партисипативної демократії і діалогу з громадянським суспільством, зокрема [13].

Однак самі європейські ІГС оцінюють результативність секторального і наскрізного громадянського діалогу з європейськими інституціями та посадовими особами саме через інструмент публічних консультацій як дуже слабку чи низьку. Про це свідчать 80% опитаних у 2018 і 2020 роках загальноєвропейських ОГС (див. згадану вище роботу [18, р. 23]).

Ще однією інституційною формою досліджуваної взаємодії, що служить формальною платформою для громадянського діалогу є т.з. "групи з громадянського діалогу" — експертні групи, що зареєстровані в Реєстрі прозорості ЄС, котра є інформаційною базою, спеціально створеною для забезпечення відкритості інституцій ЄС щодо заінтересованих груп або організацій через їх участь у "підготовці законодавчих пропозицій та політичних ініціатив, реалізації законодавства, програм та політики ЄС" [16].

Так, групи з громадянського діалогу щодо Єдиної сільськогосподарської політики (ЄСГП) ЄС позиціонуються чиновниками Генерального директорату з сільського господарства та розвитку сільських районів в якості одного із вдалих прикладів функціонування секторального громадянського діалогу Комісії саме у такому форматі. Останній до того ж має під собою міцну політико-правову основу втілену в спеціальному рішенні Комісії щодо порядку участі відповідних груп в обговоренні питань ЄСГП [6]. Ці групи допомагають відповідному Генеральному директорату "вести регулярний діалог з усіх питань, що стосуються ЄСГП та її реалізації" [4].

Втім, варто розуміти, що групи з громадянського діалогу формуються не тільки з представників організації громадянського суспільства, але й асоціацій

підприємців, груп соціально-економічних інтересів та інших організації, зареєстрованих у Реєстрі прозорості. До особливостей формування Реєстру ми ще повернемося нижче, але наразі відзначимо, що в структурі подібних експертних груп явне лідерство отримують все ж представники організації бізнесу та лобісти, а не НУО. А, отже, цей формат взаємодії у категоріях європейського права коректніше називати діалогом заінтересованих сторін, правовою основою для якого в ЄС є положення статі 11(2) ДЄС.

Загалом, в ЄС переважає думка, що Комісія практикує даний інструмент скоріше з метою демонстрації прозорості процесу прийняття рішень, ніж для розбудови більш структурованих форм громадянського діалогу. Позаяк саме таку роль як одностороннього інструменту передачі інформації "з низу до верху" відводиться Європейським економічним та соціальним комітетом діалоговій формі взаємодії у рамках даної платформи [15].

Стосовно перспектив інституціалізації громадянського діалогу, то незважаючи на резолюцію Європейського парламенту від 13 січня 2009 р., що закликає органи влади всіх рівнів "максимально використовувати існуючі правові положення та передовий досвід для активізації діалогу з громадянами та організаціями громадянського суспільства" [10], вперше до серйозного вирішення цієї проблеми ЄС підійшов тільки у 2019 р., шляхом включення її до мандату віце-президента Європейської комісії [19].

Ще однією областю, де в останні роки з боку ЄС були зроблені суттєві кроки з нарощення інституційного потенціалу громадянського діалогу, можна відзначити затвердження Єврокомісією т.з. "Європейського кодексу поведінки щодо партнерства" — документу прийнятого з метою реалізації програм Європейських структурних та інвестиційних фондів (далі — ЄСІФ) через принцип партнерства, тобто шляхом "тісного співробітництва між органами публічної влади, економічними та соціальними партнерами та організаціями, що представляють громадянське суспільство на національному, регіональному та місцевому рівнях протягом усього програмного циклу, що включає підготовку, реалізацію, моніторинг та оцінку" [7].

Однак окрім цього істотних зрушень у відповідному напрямі наразі не відбулося, що можна пояснити масштабними кризами сьогодення, що спалахнули протягом останніх років — пандемією Covid-19 і повномасштабною війною Росії проти України.

На відміну від громадянського діалогу, діалог заінтересованих сторін має правове регулювання. Рішення Комісії від 30 травня 2016 року С(2016) 3301 [11] унормовує правила створення та роботи функціональних органів такого "діалогу" — експертних груп. Їх реєстр, як зазначалося вище, ведеться в Реєстрі прозорості ЄС. Відповідно усі вони, незалежно від назви, мають дотримуватися єдиних правил і процедур. Однак через це стає вкрай складним питанням ідентифікувати усі ці "групи високого рівня", "комітети", "робочі групи" і "діалогові групи заінтересованих сторін", "групи громадянського діалогу" та інші саме як платформи взаємодії ІГС і органів публічної влади.

До вище означеного варто додати й те, що директори Єврокомісії мають право самостійно визначати,

хто буде входити у подібні консультативні органи. Саме тому, як зауважується у дослідженнях Європейського громадянського форуму та платформи "Громадянське суспільство Європи" [5; 18], присвячених проблемам участі ІГС у європейській політиці, при багатьох службах Комісії більшість експертних груп складаються виключно з представників держав-членів. А там, де до складу експертних груп все ж таки залучені представники недержавних організацій, за даними цих досліджень, переважну більшість їх членів (до 70%) становлять бізнесмени та корпоративні лобісти, а деякі з цих груп взагалі функціонують як канали просування бізнесом своїх інтересів. Крім того, діалог заінтересованих сторін, за відгукми учасників, замість повноцінного обміну думок, дебатів, кількість яких не є значною, найчастіше має характер односторонніх інформаційних сесій, організованих директоратами Комісії [5, р. 14, 16].

В інших же інституціях ЄС, де на відміну від Комісії взагалі відсутні будь-які формалізовані рамки для функціонування експертних груп, європейські ІГС констатують ще більшу непрозорість з участю експертів від громадянського суспільства [18, р. 22].

Отже, ефективність діалогу заінтересованих сторін очевидно знижується означеними проблемами непрозорості і непослідовності функціонування даного інструменту. Передусім має місце незбалансованість представництва різних зацікавлених сторін — держав-членів, урядових органів, ІГС, бізнесу — у таких діалогових групах, а також низька якість зворотного зв'язку, що зумовлює неясність цілей цього процесу та повістки для багатьох його учасників.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Аналіз імплементації інструментів громадянського діалогу та діалогу заінтересованих сторін в інституційно-правову базу Європейського Союзу дозволяє констатувати очевидну недостатність відповідних зусиль європейських інституцій щодо розвитку цих найбільш інклюзивних правових форм громадянської участі у європейському політичному і законотворчому процесі. Громадянський діалог є найменш інституціалізований із усіх форм досліджуваної взаємодії на рівні Європейського Союзу. Показано, що на заваді цьому стоїть майже повна відсутність правового регулювання громадянського діалогу та непрозорість і непослідовність функціонування діалогу заінтересованих сторін. Означені інструменти міжсекторальної взаємодії явно поступаються іншим правовим формам взаємодії ІГС та європейських інституцій (публічним консультаціям, ініціативам європейських громадян та ін.), які з точки зору останніх не вимагають таких суттєвих часових і організаційних витрат як вище вказані, і виконують здебільшого функцію експертної та політичної підтримки (легітимізації) їхніх законотворчих ініціативи і рішень.

В цілому ж, це доводить, що незважаючи на декларацію важливості участі ІГС у виробленні європейської політики, навіть у ЄС поточна практика інституціалізації механізму взаємодії публічної влади та громадянського суспільства свідчить про певну невідповідність задекларованим політичним основам такої співпраці. Тому в

якості одного з перспективних напрямків подальших досліджень розглядається вивчення проблематики імплементації діалогових форм досліджуваної міжсекторальної взаємодії в українську політичну і правову практику з урахуванням надбань і прорахунків європейського досвіду.

Література:

1. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року, CONF/PLE(2009)CODE1. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000-16802eeddb> (дата звернення: 11.06.2023).
2. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 11.06.2023).
3. Anti-racism groups claim European Commission guilty of excluding them from flagship anti-racism summit. The Parliament Magazine, March 2021. URL: <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/antiracism-groups-claim-european-commission-guilty-off-excluding-them-from-flagship-antiracism-summit> (accessed 11 June 2023).
4. Civil dialogue groups explained. An official website of European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/committees-and-advisory-councils/civil-dialogue-groups/cdg-explained_en (accessed 11 June 2023).
5. Civil Society Participation in EU Decisions: How to move forward? (2018) / Civil Society Europe. URL: <https://civilsocietyeurope.eu/wp-content/uploads/2021/05/Report-CSO-Participation-in-EU-decisions-2018.pdf> (accessed 11 June 2023).
6. Commission Decision of 16 December 2013 setting up a framework for civil dialogue in matters covered by the common agricultural policy and repealing Decision 2004/391/EC (2013/767/EU). Official Journal of the European Union. L 338/115, 17.12.2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2013.338.01.0115.01.ENG (accessed 11 May 2023).
7. Commission Delegated Regulation (EU) № 240/2014 of 7 January 2014 on the European code of conduct on partnership in the framework of the European Structural and Investment Funds. Official Journal of the European Union. L 74/1, 14.03.2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0240> (accessed 11 June 2023).
8. Consolidated versions of the Treaty on European Union (2012/C 326/01). Official Journal of the European Union. C 326, 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (accessed 11 June 2023).
9. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (2012/C 326/01). Official Journal of the European Union. C 326, 26.10.2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (accessed 11 June 2023).

10. Developing civil dialogue under the Treaty of Lisbon: European Parliament resolution of 13 January 2009 on the perspectives for developing civil dialogue under the Treaty of Lisbon (2008/2067(INI). Official Journal of the European Union. CE 46/23, 24.02.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52009IP0007> (accessed 11 June 2023).
11. Establishing horizontal rules on the creation and operation of Commission expert groups: Commission Decision of 30.05.2016 C(2016) 3301 final. URL: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2016\)3301&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2016)3301&lang=en) (accessed 11 June 2023).
12. Guidelines for civil participation in political decision making: Committee of Ministers Document (CM(2017)83-final) adopted on 27 September 2017. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf#:~:text=Civil%20participation%20should%20seek%20to,that%20public%20needs%20are%20met> (accessed 11 June 2023).
13. On the European democracy action plan: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (COM(2020) 790 final). Brussels, 3.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN> (accessed 11 June 2023).
14. Opinion of the Economic and Social Committee on the Commission discussion paper "The Commission and non-governmental organisations: building a stronger partnership" (2000/C 268/15). Official Journal of the European Union. C 326, 19.09.2000. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A0J.C_.2000.268.01.0067.01.ENG&toC=0J%3AC%3A2000%3A268%3ATOC (accessed 11 June 2023).
15. Principles, procedures and action for the implementation of Articles 11(1) and 11(2) of the Lisbon Treaty, SOC/423: EESC opinion adopted on 15.11.2012. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/eesc-opinion-articles-111-and-112-lisbon-treaty> (accessed 11 June 2023).
16. Register of Commission Expert Groups. European Commission official website. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/home> (accessed 11 June 2023).
17. Russack S. Pathways for Citizens to Engage in EU Policymaking. CEPS Policy Insights, 2018. № 14. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/PI2018_14_SR_2CU%20chapter%20on%20Pathways%20for%20Citizens%20to%20Engage%20in%20EU%20Policymaking.pdf (accessed 11 June 2023).
18. Towards an open, transparent, and structured EU civil dialogue Civil society's views on challenges and opportunities for an effective implementation of Article 11 TEU. European Civic Forum; Civil Society Europe. April 2021. 43 p., URL: <https://civic-forum.eu/wp-content/uploads/2021/02/Civil-Dialogue-Study.pdf> (accessed 11 June 2023).

19. Vera Jourova, Vice-president (2019—2024) Responsibilities. European Commission official website. URL: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/jourova_en (accessed 11 June 2023).

References:

1. Council of Europe (2009), "Code of good practice for civil participation in the decision-making process", available at: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eaddb> (accessed 11 June 2023).

2. President of Ukraine (2021), Decree "On the National Strategy for Promoting Civil Society Development in Ukraine 2021—2026", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (accessed 11 June 2023).

3. Banks, M. (2021), "Anti-racism groups claim European Commission guilty of excluding them from flagship anti-racism summit", The Parliament Magazine, available at: <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/antiracism-groups-claim-european-commission-guilty-off-excluding-them-from-flagship-antiracism-summit> (accessed 11 June 2023).

4. An official website of European Commission (2023), "Civil dialogue groups explained", available at: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/committees-and-advisory-councils/civil-dialogue-groups/cdg-explained_en (accessed 11 June 2023).

5. Civil Society Europe (2018), "Civil Society Participation in EU Decisions: How to move forward?", available at: <https://civilsocietyeurope.eu/wp-content/uploads/2021/05/Report-CSO-Participation-in-EU-decisions-2018.pdf> (accessed 11 May 2023).

6. European Commission (2013), "Commission Decision setting up a framework for civil dialogue in matters covered by the common agricultural policy and repealing Decision 2004/391/EC (2013/767/EU)", Official Journal of the European Union, available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2013.338.01.0115.01.ENG (accessed 11 June 2023).

7. Commission Delegated Regulation (EU) (2014), "Regulation on the European code of conduct on partnership in the framework of the European Structural and Investment Funds", Official Journal of the European Union, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0240> (accessed 11 June 2023).

8. European Union (2012), "Consolidated versions of the Treaty on European Union", Official Journal of the European Union, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (accessed 11 June 2023).

9. European Union (2012), "Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union", Official Journal of the European Union, available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (accessed 11 June 2023).

10. European Parliament (2009), "Developing civil dialogue under the Treaty of Lisbon: European Parliament resolution of 13 January 2009 on the perspectives for developing civil dialogue under the Treaty of Lisbon", Official Journal of the European Union, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52009IP0007> (accessed 11 May 2023).

11. European Commission (2016), "Establishing horizontal rules on the creation and operation of Commission expert groups: Commission Decision of 30.05.2016", available at: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C\(2016\)3301&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=C(2016)3301&lang=en) (accessed 11 June 2023).

12. Committee of Ministers Document (2017), "Guidelines for civil participation in political decision making", available at: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626-cf#:~:text=Civil%20participation%20should%20seek%20to,that%20public%20needs%20are%20met> (accessed 11 June 2023).

13. European Commission (2020), "On the European democracy action plan: "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN> (accessed 11 June 2023).

14. An official website of the European Union (2000), "Opinion of the Economic and Social Committee on the Commission discussion paper "The Commission and non-governmental organisations: building a stronger partnership", Official Journal of the European Union, available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2000.268.01.0067.01.-ENG&toc=OJ%3AC%3A2000%3A268%3ATOC (accessed 11 June 2023).

15. European economic and Social Comet (2012), "EESC opinion adopted on 15.11.2012: "Principles, procedures and action for the implementation of Articles 11(1) and 11(2) of the Lisbon Treaty", available at: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/eesc-opinion-articles-111-and-112-lisbon-treaty> (accessed 11 June 2023).

16. European Commission official website (2023), "Register of Commission Expert Groups", available at: <https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/home> (accessed 11 June 2023).

17. Russack, S. (2018), "Pathways for Citizens to Engage in EU Policymaking", CEPS Policy Insights, vol. 14, available at: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/PI2018_14_SR_2CU%20chapter%20on%20Pathways%20for%20Citizens%20to%20Engage%20in%20EU%20Policymaking.pdf (accessed 11 June 2023).

18. European Civic Forum (2021), "Towards an open, transparent, and structured EU civil dialogue: Civil society's views on challenges and opportunities for an effective implementation of Article 11 TEU", Civil Society Europe, available at: <https://civic-forum.eu/wp-content/uploads/2021/02/Civil-Dialogue-Study.pdf> (accessed 11 June 2023).

19. European Commission official website (2023), "Vera Jourova, Vice-president (2019—2024): Responsibilities", available at: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/jourova_en (accessed 11 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 23.08.2023 р.

УДК 371.74

В. М. Дричик,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9017-3989>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.17.153

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

V. Drychuk,
Postgraduate student of the Department of Public Management
and Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROVISION OF MILITARY SECURITY IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті обґрунтовано, що воєнна безпека — основа національної безпеки, яка полягає у забезпеченні захисту країни від воєнних загроз та небезпек. В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України забезпечення воєнної безпеки стало пріоритетним напрямом державної політики.

Для функціонування воєнної системи безпеки на практиці виділяють основні принципи та напрямки її забезпечення: наявність ресурсів, необхідних для ефективного функціонування воєнної безпеки держави; співробітництво в інтересах забезпечення міжнародної безпеки; здійснення планомірного управління та контролю за військовою організацією держави; постійне вдосконалення військової організації держави на користь воєнної безпеки та ін.

Проведено системний аналіз організаційно-правового забезпечення воєнної безпеки в системі публічного управління та з'ясовано, що до елементів формування та забезпечення системи воєнної безпеки України можна віднести наступні: Президент України та органи при Президенті України: Рада національної безпеки і оборони України, Комітет з питань розвідки та Національна рада з питань антикорупційної політики; Верховна Рада України, яка приймає законодавчі документи з питань забезпечення національної, воєнної безпеки України, призначає на ключові посади управлінців; Кабінет Міністрів України: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки, Служба безпеки України, Міністерство фінансів України та ін.; Збройні Сили України, Національна гвардія України, територіальна оборона та інші воєнізовані формування, які забезпечують захист України від військової агресії; органи місцевого самоврядування, які здійснюють забезпечення головних функцій регіонів та формують систему воєнної безпеки на своїх територіях; підприємства, установи, організації оборонно-промислового комплексу; волонтерські організації; громадські організації — інститути громадянського суспільства, які приймають участь у реалізації заходів державної політики у сфері воєнної безпеки.

The article substantiates that military security is the basis of national security, which consists in ensuring the protection of the country from military threats and dangers. In the conditions of a full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, ensuring military security has become a priority area of state policy.

For the functioning of the military security system and practice, the main principles and directions of its provision are identified: the availability of resources necessary for the effective functioning of the military security of the state; cooperation in the interests of ensuring international security; implementation of planned management and control over the military organization of the state; constant improvement of the military organization of the state for the benefit of military security, etc. The author conducted a systematic analysis of the organizational and legal provision of military security in the public administration system. The author found out that the elements of the formation and provision of the military security system of Ukraine include the following: the President of Ukraine and bodies under the President of Ukraine: the National Security and Defense Council of Ukraine, the Committee on Intelligence and the National Council on Anti-Corruption Policy; The Verkhovna Rada of Ukraine, which adopts legislative documents on ensuring the national and military security of Ukraine, appoints managers to key positions; Cabinet of Ministers of Ukraine: Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Foreign Affairs, Foreign Intelligence Service of Ukraine, Security Service of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, etc.; The Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, Territorial Defense Forces and other paramilitary formations that provide protection of Ukraine against military aggression; local self-government bodies that ensure the main functions of the regions and form a system of military security in their territories; enterprises, institutions, organizations of the defense-industrial complex; volunteer organizations; public organizations — institutions of civil society that take part in the implementation of state policy measures in the field of military security.

Ключові слова: публічне управління, національна безпека, воєнна безпека, організаційно-правове забезпечення воєнної безпеки, Збройні Сили України, територіальна оборона, волонтерство, громадські організації, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Key words: public administration, national security, military security, organizational and legal provision of military security, Armed Forces of Ukraine, territorial defense, volunteering, public organizations, state authorities and local self-government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання воєнної безпеки завжди були актуальними, оскільки світові держави розробляють та випробовують новітню зброю, техніку, формують професійні армії та постійно проводять спільні навчання. Крім того, за кордоном відбуваються постійні військові зіткнення та воєнні дії. Воєнна безпека — основа національної безпеки, яка полягає у забезпеченні захисту країни від воєнних загроз та небезпек. В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України забезпечення воєнної безпеки стало пріоритетним напрямом державної політики.

Для функціонування воєнної системи безпеки на практиці виділяють основні принципи та напрямки її забезпечення: наявність ресурсів, необхідних для ефективного функціонування воєнної безпеки держави; співробітництво в інтересах забезпечення міжнародної безпеки; здійснення планомірного управління та контролю за військовою організацією держави; постійне вдосконалення військової організації держави на користь воєнної безпеки та ін.

Таким чином, основним з принципів забезпечення функціонування воєнної безпеки є організаційно-правове забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання забезпечення національної та воєнної безпеки, механізмів забезпечення воєнної безпеки, нормативно-правових засад формування та забезпечення національної та воєнної безпеки розглядають: Ю. Барабаш, О. Белов, Ю. Битяк, В. Богданович, О. Бодрук, В. Вішняков, О. Гончаренко, Г. А. Дробах, А. Каленського, М. Ковалів, О. Копиленко, Б.Корміч, Г. Костенко, В. Кравченко, М. Криштанович, М. Кучерявенко, Д. Кучма, В. Ліпкан, О. Пархоменко-Куцевіл, Г. Рябоконт, Г. Ситник, Є. Смірнов, М. Цюруп, В. Ясинська та ін. Разом з тим, відсутні системні дослідження питання організаційно-правового забезпечення воєнної безпеки в системі публічного управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація організаційно-правового забезпечення воєнної безпеки в системі публічного управління.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ

Діяльність органів державної влади щодо формування та забезпечення воєнної безпеки базується на основоположних принципах:

— єдність, взаємозв'язок та збалансованість усіх видів безпеки, зміна їхньої пріоритетності залежно від ситуації, що змінюється;

— пріоритет політичних, економічних, інформаційних засобів забезпечення воєнної безпеки;

— підпорядкованість діяльності елементів системи воєнної безпеки держави Конституції та законам України;

— формування та реалізація реальних (за часом, ресурсами, силами та засобами) завдань;

— здійснення заходів насильства (у тому числі і з використанням військової сили) тільки на основі норм міжнародного права та у суворій відповідності із вітчизняними законами;

— здійснення управління силами та засобами забезпечення воєнної безпеки відповідно до державного устрою та розподілу компетенції між органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Сьогодні перед органами державної влади в галузі воєнної безпеки стоять такі організаційні завдання:

— створення ефективного механізму щодо прогнозування та аналізу військово-політичної ситуації в світі і навколо кордонів країни, заснованого на ситуації, що реально складається на даний момент;

— аналіз рівня можливих воєнних небезпек і загроз для України та вироблення в найкоротші терміни всього комплексу практичних заходів щодо їх запобігання;

— розробка жорстко регламентованих та нормативно затверджених критеріїв та порогових значень воєнної безпеки;

— визначення конкретних військово-технічних параметрів Збройних Сил України, інших військ та військових формувань;

— контроль за реалізацією та виконанням рішень керівництва країни щодо ліквідації у встановлені терміни воєнних небезпек і загроз.

Таким чином, завдання внутрішньодержавних структур — провести аналіз розвитку України, виходячи з внутрішнього стану держави з урахуванням усіх перехресних зв'язків та взаємного впливу всіх внутрішньодержавних елементів та діючих процесів в Україні.

Завдання зовнішньодержавних структур — дати обґрунтований та повний аналіз становища України у світовому співтоваристві, прогноз розвитку держав світу та можливі сфери їхніх інтересів, оцінку можливих загроз для нашої країни. Основний акцент при цьому повинен робитися на обґрунтуванні дій України щодо досягнення її довгострокових стратегічних цілей у міжнародній політичній та зовнішньоекономічній сферах, визначенні стратегічних партнерів та союзників, створенні загальних засад принципово нової системи міжнародної безпеки, зміцнення безпеки в Європейському Союзі та інших регіонах.

В основу діяльності у сфері забезпечення воєнної безпеки як внутрішньодержавних, так і зовнішньодержавних структур має бути покладено державний, а не кон'юнктурний підхід, який спрямований лише на виживання та збільшення ролі певної структури у суспільстві.

Проведений структурно-функціональний аналіз воєнної безпеки через призму активізації її соціально-політичного ресурсу дозволяє зробити висновок, що основу структури силового механізму держави утворюють такі елементи. По-перше, це система контрольно-наглядових органів держави, які мають правоохоронні функції. По-друге, це експертні інститути та організації, що формують інфраструктуру прийняття рішень в системі воєнної безпеки. До їхніх завдань входять зокрема прогнози та обґрунтування воєнних загроз. Однак, ключове значення в системі забезпечення воєнної безпеки України належить Раді національної безпеки і оборони України, Міністерству оборони Ук-

раїни, Міністерству внутрішніх справ України, Службі безпеки України, Службі зовнішньої розвідки, а також Збройними Силами України та іншим військовим формуванням.

Рада національної безпеки і оборони України відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [1].

Функціями Ради національної безпеки і оборони України є:

— внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

— координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

— координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [1].

В умовах воєнного часу Рада національної безпеки та оборони України виконує важливу координуючу та стратегічну роль. Саме на засіданнях цієї Ради зараз вирішуються важливі питання оборони нашої країни, стратегічні напрямки наступу військ, формування міжнародного співробітництва, визначення подальших шляхів формування та забезпечення національної, у тому числі і воєнної безпеки України.

При Президентові України також створено Комітет з питань розвідки та Національна рада з питань антикорупційної політики, які також формують систему воєнної безпеки в межах забезпечення національної безпеки України.

17 червня 2020 року з метою вдосконалення системи забезпечення керівництва, координації та контролю за діяльністю розвідувальних органів України, реалізації положень статті 20 Закону України "Про національну безпеку України", статей 7 і 24 Закону України "Про розвідувальні органи України" та відповідно до пунктів 1, 17 і 28 частини першої статті 106 Конституції України утворено Комітет з питань розвідки при Президентові України [2].

Національна рада з питань антикорупційної політики є консультативно-дорадчим органом при Президентові України [3].

Дорадчі органи при Президентові України здійснюють наукову, консультативну та методологічну допомогу у межах своєї компетенції, формують основи для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, у тому числі щодо забезпечення воєнної безпеки України.

Основним органом державної влади, що формує та реалізує державну політику у сфері воєнної безпеки є Міністерство оборони України, який є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [4].

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 "Про затвердження Положення про Міністерство оборони України" до основних завдань Міністерства оборони України належать наступні завдання щодо забезпечення воєнної безпеки:

забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період щодо:

визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони;

здійснення військово-політичного та адміністративного керівництва Збройними Силами;

здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони;

забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики з оборонних питань, що пов'язані з використанням повітряного простору України та захистом суверенітету держави та ін. [4].

Таким чином, Міністерство оборони України формує та реалізує сучасну воєнну політику, здійснює формування та розвиток кадрового потенціалу Збройних Сил України, а також здійснює співпрацю з міжнародними силовими відомствами та організаціями з метою реформування сучасних засад формування та реалізації державної політики у сфері воєнної безпеки.

Ще одним органом державної влади, який здійснює формування та реалізацію державної політики у сфері воєнної безпеки, є Міністерство внутрішніх справ України.

Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах, зокрема:

захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і території від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [5].

Служба безпека України — важливий орган державної влади, який здійснює формування та реалізацію державної політики у сфері воєнної безпеки.

Відповідно до Закону України "Про Службу безпеки України" систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України [6].

Важливими органами державної влади, які також забезпечують діяльність щодо забезпечення національної, державної та воєнної безпеки є розвідувальні та контррозвідувальні органи України відповідно до законів України "Про розвідку", "Про контррозвідувальну діяльність".

У межах реалізації оборонної функції певна роль відводиться також Державній прикордонній службі України. Відповідно до Закону України "Про Державну прикордонну службу України" Державна прикордонна служба може брати участь у боротьбі з організованою злочинністю та здійснювати протидію незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів. З огляду на те, що Державна прикордонна служба України входить до єдиної структури сектору безпеки і оборони України, на неї покладається завдання із координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду — виїзду [7].

Тепер проаналізуємо основні функції та завдання Збройних Сил України, Національної гвардії України.

Збройні Сили — головний силовий елемент забезпечення воєнної безпеки. Збройні сили становлять основу оборони держави. Вони призначені для відображення агресії, спрямованої проти України, для збройного захисту цілісності та недоторканності території України, а також до виконання завдань відповідно до міжнародних договорів та ін. При цьому основна роль у збройних конфліктах та війнах належить силам загальної призначення.

Захист національних інтересів держави передбачає комплексну протидію військовим загрозам регіонального та локального масштабу. Для цього доцільно входження України у колективні структури безпеки чи встановлення з такими структурами відносин співробітництва.

Основними факторами, що впливають на бойову здатність та бойову готовність Збройних Сил України, є: оснащеність озброєнням, військовою технікою та їх якісний стан, укомплектованість особовим складом та ступінь професіоналізму військовослужбовців, наявність та стан запасів матеріальних засобів, а також стан кадрового потенціалу, постійний розвиток професіоналізму військовослужбовців.

Ще одним воєнізованим формуванням є Національна гвардія України.

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [8].

Територіальна оборона — важлива складова захисту України та забезпечення воєнної безпеки в даний час.

Зазначимо, що концептуально термін "територіальна оборона" означає щось своє у кожній країні і "викликає різні спогади та має багатогранні політичні, організаційні та стратегічні конотації". Фінляндія, наприклад, має великий досвід у цьому аспекті організації національної оборони таким чином, щоб супротивник зіткнувся з опором місцевих сил, щоб завадити атаці, атакуючи фланги та лінії сполучання. Партизанська тактика може бути ефективно використана, коли її підтримують місцевість та місцеві умови. Затягування дій та виснаження військ противника дозволяє не допустити захоплення важливих територій та об'єктів інфраструктури, а в перспективі створює сприятливі умови контратаки своїх збройних сил.

У Великобританії наголос робиться на територіальну оборону заморських (віддалених) територій як важливих зон, що вимагають оборонної відповідальності в частині забезпечення безпеки нації та її заморських територій, захисту своїх громадян та їх способу життя, які є обов'язком держави (механізми державного регулювання економічною та соціальною територіальною обороною).

Територіальна оборона Франції залежить від державної юрисдикції та ноу-хау, а також виробленого зі шкільного віку уявлення про "дух захисту" (соціальні, правові, інформаційні, громадські механізми державного регулювання територіального захисту).

Поняття та система територіальної оборони, засновані на військовій службі та спрямовані на підвищення боєздатності мобілізаційних сил, за допомогою яких уряд виявляє потенційних кандидатів у професійні збройні сили Фінляндії (механізми державного регулювання територі-

альної оборони: політичні, організаційні, правові, інформаційні, громадські, економічні).

Для Китаю територіальна оборона — це захист Батьківщини, для якої створено прикордонні сили громадської безпеки (правові, соціальні та організаційні механізми державного регулювання територіальної оборони).

Польська територіальна оборона заснована на навчанні, оснащенні, співробітництві та взаємодії сил територіальної оборони з третіми сторонами (правові, соціальні, організаційні, культурні, економічні, інформаційні, освітні та пропагандистські механізми державного регулювання територіальної оборони) [9].

Безумовно, важливу роль у системі здійснення заходів щодо формування територіальної оборони грають військові, які є мають досвід і розуміють мету та завдання будь-якого військового підрозділу. Це пов'язано з тим, що збройні сили держави є одними з найбільш вміло організованих утворень, що перебувають у постійній готовності до мирного, кризового чи воєнного часу. Ця майстерність виражається, перш за все, високою мірою готовності до дій, особливо дій, орієнтованих на підтримку громадянської влади та суспільства в умовах кризових ситуацій. Збройні Сили також мають в своєму розпорядженні спеціалізоване обладнання та матеріально-технічне забезпеченням, яке може виявитися особливо корисними у кризових ситуаціях.

Система територіальної оборони України формувалась як складова системи оборони, що містить в собі обов'язкову ознаку територіальності і яка своїми адміністративними межами закріплена за певною територіальною громадою чи територією певного населеного пункту. Законом України "Про основи національного спротиву" надано досить чіткі визначення поняттям територіальної оборони та сил територіальної оборони, що є складовими елементами національного спротиву [10].

Територіальна оборона визначена як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій. Сили територіальної оборони є окремим родом сил Збройних Сил України, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони та має свою систему управління [10].

Волонтерство — не нове поняття, але після 24 лютого 2022 року воно проявилось по-новому та є частиною забезпечення воєнної безпеки.

Волонтерство є діяльність, що здійснюється добровільно та безоплатно на благо суспільства, окремих соціальних груп населення чи людей.

Діяльність волонтерських організацій в Україні є вагомим внеском у забезпечення воєнної безпеки. На сьогодні в країні функціонує велика кількість волонтерських організацій, які допомагають українській армії збором коштів, плетінням маскувальних сіток, пошуком дефіцитного обладнання, приготуванням їжі для військових. Численні соціологічні опитування засвідчили, що більше половини українців долучилися з початку війни до надання волонтерської допомоги тим, хто її потребує [11, с. 123-124].

До основних заходів, спрямованих на розвиток волонтерського руху в сфері забезпечення воєнної безпеки можна віднести такі:

вжиття ефективних заходів соціальної підтримки добровольців (волонтерів);

розробка (спрощення) механізмів тимчасової передачі добровольцям засобів пересування, спеціального об-

ладнання для покращення надання волонтерської допомоги;

організація безкоштовного навчання волонтерів; удосконалення механізмів страхування життя волонтерів;

підтримка соціальної значимості ролі та місця волонтерів у забезпеченні воєнної безпеки.

Проведений аналіз дає підстави виокремити такі елементи формування та забезпечення системи воєнної безпеки України:

1) Президент України та органи при Президентові України: Рада національної безпеки і оборони України, Комітет з питань розвідки та Національна рада з питань антикорупційної політики;

2) Верховна Рада України, яка приймає законодавчі документи з питань забезпечення національної, воєнної безпеки України, призначає на ключові посади управлінців;

3) Кабінет Міністрів України: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки, Служба безпеки України, Міністерство фінансів України та ін.;

4) Збройні Сили України, Національна гвардія України, територіальна оборона та інші воєнізовані формування, які забезпечують захист України від військової агресії;

5) органи місцевого самоврядування, які здійснюють забезпечення головних функцій регіонів та формують систему воєнної безпеки на своїх територіях;

6) підприємства, установи, організації оборонно-промислового комплексу;

7) волонтерські організації;

8) громадські організації — інститути громадянського суспільства, які приймають участь у реалізації заходів державної політики у сфері воєнної безпеки.

На додаток до цих елементів, що вже склалися, теоретичної та практичної моделі воєнної безпеки можна стверджувати, що важливим соціально-політичним ресурсом воєнної безпеки у сучасному суспільстві є політичні еліти. Забезпечення воєнної безпеки визначається як діяльність силових державних структур, що дозволяє зберігати безпеку військової системи, одночасно забезпечувати мирне існування держави та ефективний розвиток країни. Забезпечення воєнної безпеки відбувається шляхом реалізації своїх обов'язків силовими органами влади всіх рівнів управління, а також громадськими організаціями.

Діяльність усіх структур має бути спрямована на пошук шляхів запобігання та нейтралізації військових загроз та небезпек як усередині країни, так у процесі міжнародних комунікацій між країнами. Фундамент воєнної безпеки — це забезпечення цілісності своїх кордонів, захист територій, інтересів держави та суспільства. Незважаючи на наявність військових потужностей, кожна держава наголошує на можливості їх застосування, вони виконують функцію забезпечення захисту. Консенсус усередині системи політичної еліти забезпечує національну та воєнну безпеку держави.

Воєнної безпеки держави та внутрішньополітичної ефективності можна досягти, якщо буде виконуватися умова стабільності характеру та злагодженого процесу функціонування всіх сегментів еліт. Особливо слід зазначити окремий та основний елемент воєнної безпеки "силову еліту". До неї належать керівники воєнних та правоохоронних структур та їх підрозділів, це обмежене коло людей, які впливають на процес прийняття управлінських рішень щодо забезпечення воєнної безпеки України. Як правило, представники силової еліти мають особливі професійні якості, високі особистісні досягнення, які отримали свою посаду в рамках побудови кар'єри у закритій елітній групі.

При інших умовах, основне значення має не наявність самої еліти, а професійні якості, порядність, можливість заслужити довіру населення, можливість та вміння вирішувати проблеми, що стосуються громадян. Як показує практика, відшарування влади від населення призводить до зростання внутрішніх загроз і влада може зазнати краху. Комунікація між представниками силових еліт та формування їх статусів відбувається під впливом організаційного правового устрою держави, згідно з яким функціонує політична еліта.

Політичні еліти, будучи ключовим ресурсом воєнної безпеки в сучасному суспільстві, відіграють ключову роль як у створенні стабільності та недоторканості внутрішніх та зовнішніх кордонів держави, так і в інтерпретації та реагуванні на порушення цієї стабільності. Ефективність політичних еліт у цьому плані полягає в самостійному усвідомленні та розумінні утворюючих процесів, зокрема розумінні своїх ролей як ролей ресурсних. Політичні еліти не просто реагують на міжнародні ініціативи, а й створюють їх. В цьому аспекті роль політичних еліт полягає у допомозі управлінцям, які приймають ключові рішення щодо воєнної безпеки у питаннях розробки більш повного розуміння утворюючих процесів, зокрема які стосуються виявлення можливостей та обмежень, що сприятиме розвитку та покращенню державної політики.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що в Україні склалася організаційна система формування та забезпечення воєнної безпеки, яку ми можемо бачити під час повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Головна роль системі забезпечення воєнної безпеки відводиться силовим структурам держави, і насамперед Збройними Силами України. Саме вони розглядаються державою як головний гарант захисту суверенітету та територіальної цілісності країни в умовах, коли всі інші методи запобігання війні вичерпано. При цьому війська та військові формування інших силових структур України забезпечують воєнну безпеку всередині держави (боротьба з незаконними збройними формуваннями, диверсійними групами, колаборантами, що становлять загрозу державі та успішності проведення бойових дій Збройними Силами України).

Структура, чисельність та оснащення Збройних Сил України має відповідати рівню існуючих та потенційних військових загроз та економічним можливостям України.

Література:

1. Закон України "Про Раду національної безпеки і оборони України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Указ Президента України 17 червня 2020 року № 230/2020 "Про Комітет з питань розвідки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/2020#Text>
3. Указ Президента України "Про Національну раду з питань антикорупційної політики" від 14 жовтня 2014 року № 808/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 "Про затвердження Положення про Міністерство оборони України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 "Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n177>

6. Закон України "Про Службу безпеки України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

7. Закон України "Про Державну прикордонну службу України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

8. Закон України "Про Національну гвардію України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

9. Мочков О. Роль держави та громадянського суспільства у формуванні військ територіальної оборони Польщі. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 4. С. 117—124.

10. Закон України "Про основи національного спротиву". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

11. Горінов Павло, Драпушко Ростислав Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), Law of Ukraine "On the National Security and Defense Council of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 01 Aug.2023).

2. The President of Ukraine (2020), Decree "On the Intelligence Committee", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/2020#Text> (Accessed 01 Aug.2023).

3. The President of Ukraine (2014), Decree "On the National Council on Anti-Corruption Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text> (Accessed 01 Aug.2023).

4. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulation on the Ministry of Defense of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 03 Aug.2023).

5. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n177> (Accessed 03 Aug.2023).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (Accessed 03 Aug.2023).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On the State Border Service of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (Accessed 03 Aug.2023).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (Accessed 03 Aug.2023).

9. Mochkov, O. (2022), "The role of the state and civil society in the formation of the territorial defense forces of Poland", Tavriyskiy naukovyi visnyk. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia, vol. 4, pp. 117—124.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (Accessed 03 Aug.2023).

11. Horinov, P. & Drapushko, R. (2022), Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia [Volunteer activity in Ukraine: socio-legal research], Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2023 р.